KISSNÉ ÁBRAHÁM KATALIN

A gyógyszertári hálózat kialakulása és fejlődése Békés megyében (1770-1950)

Szerkesztette: Erdmann Gyula

Lektorálta: Kempler Kurt
Ragettli János

A fotókat Tóth Mihály készítette

Kiadja a Békés megyei Levéltár
Felelős kiadó: Erdmann Gyula
Kiadói Főig. **eng.szám:** 54728
Készült a Levéltár és az MTA Reg.Kut.Közp.
Alföldi Csoportja sokszorosító műhelyében
A külső borító és a képmelléklet a Kner Ny.
Dürer üzemének munkája

Közlemények Békés megye és környéke történetéből 2.

A Közlemények Békés megye és környéke történetéből c. sorozatban eddig megjelent:

1./ Erdész Ádám: A mezőhegyesi ménesbirtok gazdálkodása a két világháború között

Tartalomjegyzék

1. Magyarország egészségügyi helyzete a 18. századtól a 20. század közepéig 7
2. Az egészségügy és a gyógyszerellátás Békés megyében 1770-ig 14
3. A Békés megyei gyógyszertári hálózat fejlődése 1770-1950 19
   a./ A vízrajzi, közlekedési, gazdasági helyzet és a gyógyszertári hálózat 19
   b./ Egészségügyi ellátottság és a gyógyszertári hálózat 24
   c./ A gyógyszertárak településen belüli elhelyezkedése 36
   d./ A gyógyszertári hálózat fejlődésének szakaszai 44
4. A gyógyszertárak tulajdonjogának változása, a jogadományozás rendszere 1770-1950 54
5. A gyógyszertárak működésének tárgyi feltételei (épület, helyiségek, berendezés, felszerelés) 62
6. A gyógyszertárak működésének személyi feltételei 82
   a./ A gyógyszerészek származása, vagyoni-társadalmi helyzete 82
   b./ A gyógyszerészek szakmai felkészültsége 94
   c./ A gyógyszerész emberi magatartásával szembeni követelmények, a gyógyszerészi mentalitás változása 97
   d./ A gyógyszertárak személyi ellátottsága 103
7. A gyógyszertárak gyógyszerellátó tevékenysége 106
   a./ A gyógyszerellátásról általában 106
   b./ Egyes gyógyszertárak gyógyszerellátó munkája 112
8. Nehéz évek: 1940-1950 125
   a./ A diszkriminációs intézkedések hatása (1938-1944) 125
   b./ A felszabadulás utáni évek: 1944-1946 130
   c./ A stabilizáció és az államosítás 1946-1950 141
9. Neves Békés-megyei gyógyszerészek életútja 148

Jegyzetek 154

Függelék: Dokumentumok az egészségügy és gyógyszerészet Békés megye történetéhez 160

Képek 205

1. MAGYARORSZÁG EGÉSZSÉGÜGYI HELYZETE A 18. SZÁZADTÓL A 20. SZÁZAD KÖZEPÉIG

A 18.század elején a módszereiben elavult, részben autonom és az uralkodó hatalommal részint szembenálló magyar közigazgatás a Habsburg abszolutizmus rendszerében változtatásra, modernizálásra szorult. 1723-ban létrehivták a M.kir.Helytartótanácsot, mely az uralkodó hatalmi szervezete volt, de a magyar uralkodó osztály eszközévé is vált. A Helytartótanács, mint végrehajtó központi szerv kapcsolatban állt a vármegyékkel, szabad királyi városokkal, mint közigazgatási hatóságokkal, szervezetében összefogta az igazgatást, tájékozódott a közállapotokról, gondoskodott arról, hogy a törvényeket megtartsák és végrehajtsák a megyék, a szabad királyi városok és az alsóbb királyi hivatalok.

A lakosság egészségügyi kulturájának fejlődése megrekedt a 17. századi fokon. Az egészségügyi állapotok igen szomoru képet mutattak. Az elmaradott, kizsákmányolt tömegeket járványok tizedelték, a hiányos egészségügyi ellátás a népgyógyászat, de a kuruzslás felvirágzását is eredményezte. Az országos helyzetre jellemző az orvos és beteg, orvos és nép, az orvostudomány és népi orvoslás szembenállása. A szegénység nem bizott az orvosokban, inkább javasasszonyokhoz fordult, a falvak bábái szakképzetlenek voltak, képzett egészségügyi személy alig volt még néhol a városokban is.

A Helytartótanács müködése idején az egészségügyi intézkedések egész sorát adta ki. 1738-ban Egészségügyi Bizottságot hivott létre /1/, melynek legfontosabb feladata a járványok terjedésének megakadályozása volt. 1752-ben elrendelte, hogy a törvényhatóságok szervezzék meg a megyei illetve szabad királyi városokban a fizikus ordináriusi (főorvosi) állást. 1773-ban szabályozta a fizetésüket. A Bizottság feladatkörét 1783-ban az Egészségügyi Ügyosztály veszi át, mely tovább szélesiti az egészségügyi igazgatás szervezetét. 1785-ben a megyei fizikus ordinarius mellé járási kirurgusok (processualis chyrurgus) azaz sebészek alkalmazását rendelte el. 1786-ban országos főorvosi, 1802-ben országos szemorvosi, 1838-ban országos állatorvosi hi-

vatalokat állíttatott fel /1/a/.

A 18.század legjelentősebb egészségügyi intézkedése az 1770-ben kiadott "Generale Normativum in re sanitatis", az első Magyarországon érvényes átfogó egészségügyi rendelkezés volt /2/. Számos előremutató intézkedésének végrehajtását azonban a Helytartótanács nem tudta ellenőrizni, a megyék pedig sok esetben halogatták, vagy nem hajtották végre azokat.

A közegészségügy fejlődésére nagy hatással volt a nagyszombati egyetem orvosi karának létrehozása is (1769) /2/a/.

Mária Terézia idejében hivatalos felmérést rendeltek el -a teljes egészségügy felmérése részeként- az akkor működő gyógyszertárak számának megállapítására. Ez az 1747-ből származó adat jó kiindulási pont, bár a kiadott felhívás ellenére a vármegyék egy része nem tett jelentést. 1747-ben ezek szerint 48 gyógyszertárnak kellett volna országszerte kielégítenie az igényeket /3/. (1720-ban még csak 16 gyógyszertár működik a magyar városokban.) A gyógyszerészet 1723-ig szabad ipar volt Magyarországon. 1725-ben bevezették a gyógyszertárak időközönkénti ellenőrzését. A gyógyszertárak jogviszonyát Mária Terézia rendeletileg szabályozta.

A 18.század második felében alakult ki az a gyakorlat, hogy egyes vármegyebeli orvosok és seborvosok -a nyilvános patikák hiánya miatt- viszonylag jól felszerelt házipatikát tartottak fenn. Az orvosságokat saját maguk készítették el és a házipatikákból látták el a betegeiket. Az orvosok ilyenirányu tevékenysége megengedett volt, hiszen hiányt pótolt. Emellett a falvak vegyes-boltjaiban is foglalkoztak gyógyszerek árusításával.

A gyógyszerkészletek és a gyógyszertárak időszakos ellenőrzése ekkor a megyei fizikus ordinárius feladata volt /4/. A Helytartótanács azon rendelkezése, hogy azokban a vármegyékben, ahol nincs gyógyszertár, legalább a megyeszékhelyen állítsanak fel egyet, eleinte nehezen valósult meg. Később már a gyógyszertárak felállítását engedélyhez, illetve jogosítványhoz kötötték. A Helytartótanács 1748-tól magának tartotta fenn a gyógyszertári jog adományozását és szabályozta annak feltételeit. Kidolgoztatta az országos árszabványt (Taxa) és 1745-ben elrendelte annak használatát és betartását.

A gyógyszerképzés rendje is fokozatosan kialakult. A Helytar-

tartótanács rendelkezése folytán 1759-től a gyógyszerésszé minősités joga az előtte letett sikeres vizsga után a megyei fizikus ordinariust illette meg. Ebben változást 1771 hozott: a gyógyszerészképzés bevezetése a nagyszombati egyetemen. Mindezek eredményeként a 18.század végére Magyarország jelenlegi területén már mintegy 80 gyógyszertár működött. Ha az ország egész területére kiterjesztjük vizsgálatainkat, tehát Erdélyre és Fiumére is, de Horvátországra és Szlavóniára nem, 193 gyógyszertár működött a 18.sz. végi Magyarországon /5/.

A gyógyszertárak felállítását 1783-tól a Helytartótanács egészségügyi ügyosztálya engedélyezte. Az országos főorvosi hivatal létesítésével a gyógyszertárak ellenőrzésének és felállításának engedélyezése és a feladatok megszervezése az országos főorvos, a protomedikus feladatkörébe került. A megyei főorvosnak a gyógyszertár-vizsgálatokról az 1786-ban elrendelt időszakos egészségügyi jelentés keretében kellett beszámolnia. A Helytartótanács ellenőrizte a közalkalmazottak részére hitelezett gyógyszerek rendelvényeit és elrendelte a kifizetésüket a megyei hatóságoknál. Árszabály módositások, mérgező anyagok forgalomból való kivonása stb. mint a Helytartótanács intézkedési körébe tartozott. A Helytartótanács adott utasitást 1779-ben az új bécsi Árszabás használatára is.

A "Normativum generale" életbeléptetése után gyógyszertárat csak diplomás gyógyszerész vezethetett. Ennek egyik fő biztositékát abban látták, hogy gyógyszertár tulajdonos vagy provizor csak az lehetett, akit az "Orvos Tudományi Kar" e célból "megvizsgált", ezért a gyógyszerésszé minősítés jogkörét 1771-ben kivették a megyei fizikusok kezéből /6/.

A nagyszombati egyetem átszervezése igen jelentős lépés volt a gyógyszerészet fejlődése szempontjából is: az egyetemi gyógyszerészképzés megvalósításával kap határozott alapot az önálló magyar orvosi és gyógyszerészeti tudomány kialakulásának korszaka.

A 19.század első fele a közigazgatás szerkezeti felépitésében és az egészségügyben lényeges változást nem hozott. A feudális kötelékek lerázása, az 1848/49-es szabadságharc bukása, az abszolutizmus korszaka, végül a kiegyezés után Magyarország a rendi monarchiából polgári, alkotmányos királysággá alakult át.

Ez azt jelentette, hogy a Helytartótanácsnak, mint főhatóságnak szerepét az alkotmányosan megválasztott parlament és kinevezett kormány, illetve a szakminisztériumok vették át.
Míg az önkényuralom nem kedvezett a közegészségügy fejlődésének, a kiegyezést követő időszakot már a közegészségügy kiépülése, az egészségügyi viszonyok javulása jellemzi. A polgárosodás és a civilizáció a lakosság életkörülményeit döntően változtatta meg. Mindez kedvezett az egészségügyi viszonyok alakulásának is.
1868-ban létrejön az Országos Közegészségügyi Tanács. Az 1876-ban alkotott XIV.tc. (a közegészségügyről) egységbe foglalta az egészségügy egész területét, meghatározta az állam, a törvényhatóságok és községek teendőit.
Létrejön a hatósági orvosi hálózat, bevezetik a kötelező himlő elleni oltást stb. A század végére megfékezik a tömegpusztító járványokat, nő az orvosok és a kórházak száma. A dualizmus korában mintegy 400 kórház épül.
1864-ben még 568 gyógyszertár müködött Magyarországon /7/. (Az adat nem tartalmazza Erdély gyógyszertárait.) A kiegyezés után a gyógyszertárak száma rohamosan emelkedik.

A közegészségügynek a méltánylást érdemlő események mellett két súlyos passzivája volt: a tuberkulózis és a csecsemőhalandóság.

1831-ben megjelent az első magyar nyelvü orvosi szakfolyóirat, az Orvosi Tár. 1841-ben elindult a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyüléseinek sorozata. A 19.sz.első felében megalakult a Budapesti Gyógyszerész Testület, amely a gyógyszerészek szakmai és tudományos fejlődésének volt a szervezője és irányitója. Jelentékeny szerepet vállalt a gyógyszerészek oktatásában is. Ez a testület -mint az akkor létező egyetlen érdekképviseleti szerv- 1848-ban számos javaslatot tett az uj magyar kormánynak, amelyet az jórészt el is fogadott, de bevezetésre már nem kerülhetett /8/.
1848-ban indult utjára az első magyar nyelvü gyógyszerészi folyóirat, a Gyógyszerészi Hírlap, de néhány szám után megszünt. Láng Adolf Ferenc adta ki Nyitrán.
Az első, tartósan fenn is maradó magyar nyelvü szaklapot Gyógyszerészi Hetilap néven Schédy Sándor inditotta meg 1862. január 2-án. Schédy Sándortól közel 40 évvel később a Békés megyei Varságh Zoltán vette át a lap irányitását. 1885-ben már egy második gyógyszerészi hetilap is megindult, Gyógyszerészi Közlöny címen, majd 1893-ban a Gyógyszerészi Értesítő (ugyancsak hetilap) szinesítette a képet. E három hetilap 20 éven át létezett egymás mellett, s csak 1923-ban kellett megállapodniok: ezután (a gazdasági nehézségek miatt) felváltva jelennek meg.

A testületi szellem kialakulását jelezte az 1841-ben alakult Pest-Óbudai Gyógyszerész-segédek Betegápoló Egylete is /9/. 1872-ben megalakult az Országos Gyógyszerész Egylet. Az érdekvédelemmel kapcsolatban talán érdemes megemlíteni, hogy amig vidéken viszonylag patriarchális viszonyok uralkodtak a gyógyszertár-tulajdonosok és az alkalmazottak között, addig a fővárosban ez nem egészen igy volt. Az 1906-ban megalakult alkalmazotti szövetség 8 év alatt a sztrájkig feszítette a szembenállást: erre 1914 júniusában került sor; egy hétig tartott /9/a/.

Az önálló gyógyszerészeti tudomány kialakulásának korszaka az I.Magyar Gyógyszerkönyv megjelenésével teljesedett be 1871-ben. Még ebben a században követi ezt a II. kiadás.
A 20.század első felét a két világháboru, közöttük a Tanácsköztársaság, majd az ellenforradalmi rendszer eseményei jellemzik, valamint a népi demokratikus magyar állam születése a második világháborut követően.
A két világháboru között rohamosan visszaszorultak a fertőző betegségek, s főleg, ritkán voltak már halálos kimenetelüek. Az orvosi kezelés és a kórházi ápolás kiterjedése révén 1921-ben az országban már 56 orvos jutott százezer lakosra s ez a szám a 30-as évekre megduplázódott. Némileg terjedt a modern társadalombiztositás. 1927-ben a régi Állami Munkásbiztositó Hivatalból létrejött az Országos Társadalombiztositó Intézet.
Az egészségügyi viszonyok általános mutatói mögött azonban rendkivüli egyenlőtlenségek huzódtak meg: a városok fejlődése mellett a falvaké ugyszólván megrekedt.

A gyógyszerészet fejlődése szempontjából jelentős változások történtek.
A gyógyszerészképzésben az 1888/1892 és az 1912/1914-es szabályozó rendelkezések hoztak változásokat. Ugyanis -az egyetemet megelőző gyakornoki idő miatt- két ütemben történt a

szabályozás: 1888-ban rendelték el a 6 gimnáziumot és szállították le 2 évre a gyakornoki időt, majd 1892-ben szabályozták az egész rendszert a doktori szabályozással együtt. Hasonló történt 1912-ben is; ekkor vezették be a kötelező érettségit és 1914-ben foglalták össze a képzés egészét. Csak 1940-ben változtatták meg a képzést ugy, hogy az nem a patikai gyakornoksággal kezdődött, hanem 2 egyetemi félév után került sor 12 hónapi gyakorlatra és ezt követte további 3 év egyetem. Ekkor kapott a jelölt oklevelet (amit további 1 év gyakorlat után záradékoltak), azaz tették "teljesjoguvá", a gyógyszertár vezetésére jogosulttá. 1949-ben került sor ujabb reformokra.

A továbbképzés vonatkozásában az 1924-ben alakult Magyar Gyógyszerésztudományi Társaság és az 1942-ben felállított Gyógyszerésztovábbképzés Központi Bizottsága hoztak változást.

Az önálló gyógyszerészeti tudomány kialakulása az ujabb Magyar Gyógyszerkönyvek (III.IV.) megjelenésével teljesedett be. A 20. században valósult meg a gyógyszerészeti tudományok szakosodása. 1904-ben a kolozsvári, 1907-ben a budapesti Egyetemi Gyógyszertár, 1914-ben a Gyógynövény és Drogismeret Intézet 1935-ben a Gyógyszerészeti Intézet létesítésére került sor. Létrejönnek a tudományos Társaságok is; 1922-ben jön létre a Gyógyszerészet Barátainak Köre, amely 1924-től Magyar Gyógyszerésztudományi Társaság néven él tovább és amely 1925-ben megjelenteti a Magyar Gyógyszerésztudományi Társaság Értesítőjét.

A gyógyszerellenőrzés területén az 1925-ben elhatározott, 1927-ben felállított Országos Közegészségügyi Intézet Kémiai Osztálya hozott változásokat. Bevezették a gyári készítmények ellenőrzését, majd 1933-ban minden készítményt ujra kellett törzskönyveztetni. A gyógyszertárakban készült gyógyszerek rendszeres vizsgálatát 1927-től végezték az OKI szakközegei, később -a tisztiorvosok mellett- helyszini ellenőrzéseket is eszközöltek.

A gyógyszerellátó hálózat nem fejlődött lényegesen, az erre vonatkozó 1876.XIV.tc. 124. §-a végrehajtását szabályozó rendelet kiadására csak 1934-ben került sor s gyakorlati érvényrejutását a háboru megakadályozta.

Az 1876.XIV.tc. lehetővé tette a közforgalmu gyógyszertárakon kivülzárt forgalmu (un.házi) gyógyszertárak létesítését. Egyes

uradalmak mellett igy kaptak önálló gyógyszertárat kórházak is. A fővárosban a Rókus kórház gyógyszertára után az 1885-ben épült István kórházban, majd a századfordulón a János kórházban müködött -kezdettől fogva- kórházi gyógyszertár, ezeket 1921-ig nem az intézmény, hanem a pesti illetve budai gyógyszertár tulajdonosok konzorciuma müködtette, féláron számlázva a gyógyszereket.

A gyógyszeripar jelentős fejlődése 1907-ben az első gyógyszeripari bázis megteremtésével veszi kezdetét. Exportképessé az 1926-ban bekövetkezett stabilizáció után válik.

Látható, hogy a fejlődés a gyógyszerészet szinte valamennyi területét érintette. A legelhanyagoltabb terület talán a gyógyszertári kisegitő munkaerők képzése volt; 1948-ig nem indultak laboránsképző tanfolyamok.

2. AZ EGÉSZSÉGÜGY ÉS A GYÓGYSZERELLÁTÁS BÉKÉS MEGYÉBEN 1770-IG

A török hódoltságot megelőző évszázadokból viszonylag kevés Békés megyei adat maradt fenn. Pogány elődeink az elsők között szemelték ki ezt a területet letelepedésre. Választásuk talán azért esett erre, a Körösök által bőségesen öntözött, s legelőkben gazdag vidékre, mert pompás lehetőségeket biztosított a Hadurnak szánt áldozatok bemutatására is /10/. A pogány ősmagyarok természetimádók voltak. A nomád törzsek orvos-gyógyszerészeikként is a csodatevő atyákat, a táltosokat tisztelték. A táltosok személyét övező misztikus hit csodákkal határos hagyományait nyelvünk a népmesék birodalmában őrizte meg leghívebben, de köznapi beszédünk is számtalan pogánykori emléket őriz, amely a táltosok "diagnózisait" sejteti ("nyavalyatörés", "lapos guta megsímitotta", "rossz szél érte", "szemmel verés" stb.).

Akkoriban gyógyszerkincsünk a ma élő primitív népekéhez hasonlóan igen szegényes volt. A füstölésen, áztatáson kivül nem nagyon alkalmaztak más gyógymódokat. Hittek bizonyos füvek, gyökerek csodatevő erejében: féreghajtásra pl. "ördögbordát" (erdei pajzsika) javasoltak s bíztak a fecskefü gyógyító hatásában is olyannyira, hogy "Isten adta fünek" nevezték el /11/.

A letelepedéssel s a kereszténység térhódításával a pogány módszerek komoly veszélybe kerültek, de még sokáig dult a harc a táltosok és a keresztény papok között. Az uj vallás győzelme után Vatha egyik unokája ugy vezekelt pogány őse büneiért, hogy visszatért Gyulára és itt elődei telephelyén monostort építtetett. Gyula-monostorban a gyógyitás a táltosok kezéből a keresztény papokhoz került, akik vallásos gyógymódokat javasoltak mindenek előtt (pl. vizgyógyászat). A gyógyvizekhez társuló "szent kutakat" beteg zarándokok százai keresték fel. A papok a betegek gyógyitása céljából ispotályokat rendeztek be, s itt alkalmazták a nem annyira gyógyszeres, mint inkább misztikus gyógymódokat.

Mivel az ispotályok első betegei még a teljesen vagy félig pogány magyarok voltak, a keresztény papok -hogy betegeiket ne

riasszák- kénytelenek voltak a táltosok módszereit is átvenni. Feltehetően bencések gyógyítottak a XI-XII. században létesült gerlai, gyulai és tőkemonostori egyházakban, a szomszédos Csanád megyei ispotályhoz hasonlóan, melynek tevékenységéről írásos adatok tanuskodnak /12/. Békés megye első, írásos dokumentumokkal is igazolható gyógyító intézménye a "gyulai ispotály" volt, melyben az 1409-ben letelepített "Szigoru ferences rendü szerzetesek" gyógyítottak. Az ispotály keletkezésének időpontja az 1410-1435. közötti időre tehető: a ferencesek "Boldogságos Szüz" tiszteletére emelt kolostorához társult s kórház és menedekház is volt egyben. Fenntartásához a gyulai uradalom évi 4 sertéssel, 4 köböl buzával, szabad őrlés biztositásával járult hozzá, a megye pedig lehetővé tette, hogy jövedelemforrásokkal rendelkezzék: saját téglaverője és jobbágytelke volt. A protestantizmus terjedésével az ispotályt kivették a katholikus egyház hatásköréből és világi képviselőre bizták. Gyula várának eleste után (1566) az ispotály megszünt /13/.

A gyógyítás a 15-16. századra mindinkább kiesik a papság kezéből, a tudomány, illetve kultura fejlődésével az orvosi ténykedés specializálódni kezd. Az orvos már nem foglalkozik papi teendők ellátásával, hanem idejének javarészét azzal tölti, hogy igyekszik megszerezni a hivatása gyakorlásához szükséges gyógyszereket. A monostorból a szerzetesekkel együtt a vallásos gyógymód is "elköltözik". Békés vármegyét a határtalannak tünő mocsaras vidék utvesztőin át magukat orvosnak nevező, gyógyításban jártas személyek keresik fel, akik közül a 16. században néhányan le is telepednek itt.

A gyulai uradalom 1525-1528-ig vezetett számadáskönyvéből megállapitható, hogy az uradalomnak háziorvosa és házigyógyszertára volt. A számadáskönyvben szerepelnek az elkészített gyógyszerek számlái /14/. Egy 1529. január 21. keltezésü okirat arra enged következtetni, hogy a gyulai várban fenntartottak egy szekérpatikát a katonaság ellátására.

Feltehetően egy János nevü borbély látta el az egészségügyi teendőket. A várnagy levele, melyet feletteséhez intézett, a készlet egyszerüségére és hiányosságára utal. A várnagy kéri, hogy küldjenek a magyaroknál igénytelenebb cseh-morva gyalogosokat a várba, mert azok nem kérnek altatóul külön bort

(schlaftrunk), "ami most igen drága" /15/.

Gyula várának eleste után, a török korban -egészségügyi intézményként- csak fürdők épültek Békés megyében. A Gyulán, Békésen, Szarvason talált fürdők azonban nem annyira egészségügyi, mint inkább vallási célból létesültek.

Békés megye lakossága a török hódoltság ideje alatt nagy vérveszteséget szenvedett. A szatmári békekötés után (1711) több mint 50 éven át telepítették a megye területére a szlovákokat, németeket, románokat s néha magyarokat is. Az "uj" települések általában a Körösök mentén, az átkelőknél, gázlóknál jöttek létre. A terület földrajzi adottságai, a Körösök szennyezett vize, a rossz lakásviszonyok stb. miatt nehezen indult meg ujra itt az élet.

A történelmi Békés megye a 18. század elején szerveződött ujjá. A vidék egészségügyi szinvonala a 18.sz. első éveiben még rendkivül alacsony szinten állt, ennek oka elsősorban az egészségügyi ellátás csaknem teljes hiányában, továbbá az éghajlati, földrajzi tényezőkben keresendő. Az elpusztult települések helyén uj otthont teremtő bevándorlók, akik többnyire hegyes vidékekről származtak ide, olyan környezeti adottságokkal találkoztak, amelyek ellen természetes védettséggel nem rendelkeztek. Az ország messzi vidékeiről illetve Németországból a jobb élet reményében ideseregló embercsoportok pusztító, járványszerüen terjedő nyavalyákkal találták magukat szemben. Rendkivül magasra szökött a halálozási arány.

Az első megyei sebészt 1728-ban alkalmazta a "vármegye közönsége". Ez a Kélb nevü kirurgus 25 forint fizetést kapott évente, de "ügyetlenül viselte magát", igy 1733-ban elbocsátották és Riber Jánost választották meg helyette. Riber János 1738-ban vérhasban meghalt, "hivatalát" a Bécsből küldött "ügyes kirurgus", Seitz Gáspár foglalta el.
Seitz Gáspár 1738-1751-ig volt a "vármegye hivatalos kirurgusa" /16/.
1738. junius 15-én pestisjárvány tört ki Gyulán. A "büdös dög" csakhamar elterjedt az egész megyében. A Helytartótanács igéretet tett arra, hogy a járvány leküzdésére járványorvosokat fog kiküldeni. Az addig Belgrádon állomásozó O-Neill János orvos és a Temesváron lévő Scholesberger valamint Sommermoser kirurgusok

el is jöttek Gyulára 1739-ben. Fizetésüket az uradalom pénztárából kapták. Miután a megyében nem volt gyógyszertár, 1739. októberében az aradi patikában vettek a betegek számára 200 rhénes forint áru orvosságot, amit szintén az uradalom fizetett ki. 1738-1739-ben 6601 személy halt meg a megyében pestisben /17/. A pestisjárvány után a Helytartótanács állandóan napirenden tartotta Békés megyében a közegészségügy kérdését. A megyegyülési jegyzőkönyvekben rögzitett válaszok az egészségügyi viszonyokra és a megyei -kormányszervekkel szembeni- ellenállásra is utalnak.
1749-ben egyetemet végzett orvos és gyógyszertár nincs a megyében. Gyulán 3, Békésen és Csabán 1-1 kirurgus foglalkozik hajnyirással, érvágással és sebgyógyitással. 1751-ben Berkes Istvánt évi 30 forint, 1753-ban Erneszt Károlyt évi 100 forint fizetéssel alkalmazzák megyei kirurgusnak. Utóbbinak fizetését később évi 200 forintra emelték, majd 1754-ben lakást is épitettek számára Gyulán. Az 1752-ben kiadott rendelkezések ellenére még 1763-ban sincs szüksége -ugymond- Békés megyének képzett orvosra, aki a szegény adózó népet ingyen gyógyitaná, mert van egy megyei sebész, aki "némileg az orvosláshoz is ért". 1768-ban a Helytartótanács sürgetésére azt válaszolják, hogy a rendes orvosi hivatal felállitása felesleges tehertétel a megyére nézve, a 15 év óta tartott sebész is nyomorog, szolgálatait senki sem veszi igénybe a megyei tisztviselőkön és néhány gazdagabb gyulai németen kivül /18/.
A megye nagyobb településein, pl. Békésen 1760-ban, Szarvason 1767-ben alkalmaznak városi borbélysebészeket /19/.
Falusi bábákat a legelmaradottabb településeken is találunk a 18.század közepétől. Füzesgyarmaton pl. 1750-ben már említenek egy Balláné nevü bábát /20/.
1768-ban a megyének értésére esett, hogy a sebészek belső betegségek gyógyitására is vállalkoznak, amihez pedig nem értenek. Ezért valamennyit a megyegyülés szine elé hivták és komolyan megintették. 1770-ben a gyulavári-i lakosok felkérésére Berkes István gyulai kirurgus a tilalom és intés ellenére vállalkozott a gyulavári-i betegek gyógyitására; harmincat kigyógyitott közülük. Mivel azonban a kura alatt néhányan meghaltak, a gyulavári--i lakosok láncraverték Berkes Istvánt.

1770-ben végre képzett megyei orvost alkalmaztak, a Bécsben vizsgázott Wizinger Károlyt, évi 300 forint fizetéssel.

Az első, még nem nyilvános (un. hadsereg tulajdonu) gyógyszertár 1711-1713 között létesült a gyulai várban. Alapítója Ausfeld Kristóf katonaorvos volt, akit a Haditanács az 1708. évi szegedi pestisjárvány idején, mint biztost küldött ki a járvány terjedésének megakadályozására. Megbízták azzal is, hogy a Délalföld hadifontosságu helyein katonai gyógyszertárakat alapitson. E gyógyszertárak Aradon, Szegeden és Gyulán létesültek. Az alapító korai halála és a forgalom teljes hiánya miatt a gyulai gyógyszertár már 1716 után megszünt, még mielőtt a lakosság ellátását is szolgálhatta volna /21/. A lakosság így 1770. előtt az aradi gyógyszertárra volt utalva, de a rossz közlekedési viszonyok és a gyógyszeres kezeléstől való idegenkedés miatt ezt ritkán keresték fel. 1770-ben minden vármegyének központilag kötelezővé tették legalább egy vármegyei gyógyszertár felállítását. Egy Poshardt nevü fiatal gyógyszerárus, aki Aradról települt át kísérelte meg: meg tudna-e Gyulán élni. 1770-ben a Helytartótanács engedélyével felállította Gyulán a "Megváltó"-hoz címzett gyógyszertárat. Sokáig ez maradt az egyetlen gyógyszertár Békés megyében.

3. A BÉKÉS MEGYEI GYÓGYSZERTÁRI HÁLÓZAT FEJLŐDÉSE 1770-1950-ig

a./ A vízrajzi, közlekedési, gazdasági helyzet és a gyógyszertári hálózat

A Békés megyei gyógyszertárak létesítésének igénye szorosan összefüggött az adott terület gazdasági helyzetével, s ezen belül az árutermelés és értékesítés szinvonalával, az egészségügyi ellátás fejlődésével, a jogadományozás rendszerével és a 19. század második felétől egyes kiváló gyógyszerészek tevékenységével is. Az 1.sz. ábra tanulmányozásakor kitünik, hogy Békés megye gyógyszertári hálózatának területi eloszlása a 19. század derekáig egyenlőtlen volt. Az 1855-ig alapított gyógyszertárak (az orosházi kivételével) a megye Észak-keleti részén, a folyók mentén, vagy azok közelében lévő településeken létesültek.

A hálózat területi eloszlása 1855-től valamivel egyenletesebbé válik, Dél-nyugati irányban kiszélesedik.

A szabálytalan medrekben kanyargó folyók miatt az 1855-ben megkezdett átfogó vízszabályozások előtt állandó áradások szinhelye volt Békés megye jelentős része. Az árvizek lefutása után alig maradt müvelhető terület, holt ágak, fokok, erek, fattyumedrek táplálták a mocsarakat, lápokat, zsombékokat; a megye Észak-keleti része a Kissárréthez tartozott. A vízszabályozások előtt a megye ősi településein létesültek a gyógyszertárak: a folyókhoz való közelség, a terraszos fekvés, a földmüvelés és állattenyésztés lehetősége és a karavánutak miatt az 1.sz. ábrán látható települések voltak Békés megye első mezővárosiasodó települései. Ezeket a településeket vásárjoggal, illetve hetipiacok tartásának jogával ruházták fel, azaz a gyógyszertárak alapítását gazdasági fellendülés előzte meg. A gazdasági fellendülés viszonylagos volt. A rossz közlekedési viszonyok, a müvelhető területek csekély volta miatt fennálló gyenge kínálat, az árvizek, tüzkárok miatti rossz termések, az állatállományt pusztító gyakori vészek, a mocsaras vidéken állandóan jelenlévő malária, a gyakran ismétlődő járványok (pestis, kolera, himlő) és az ipari ter-

1. ábra: *A Békés megyei gyógyszertári hálózat kialakulása és a vízrajzi helyzet*

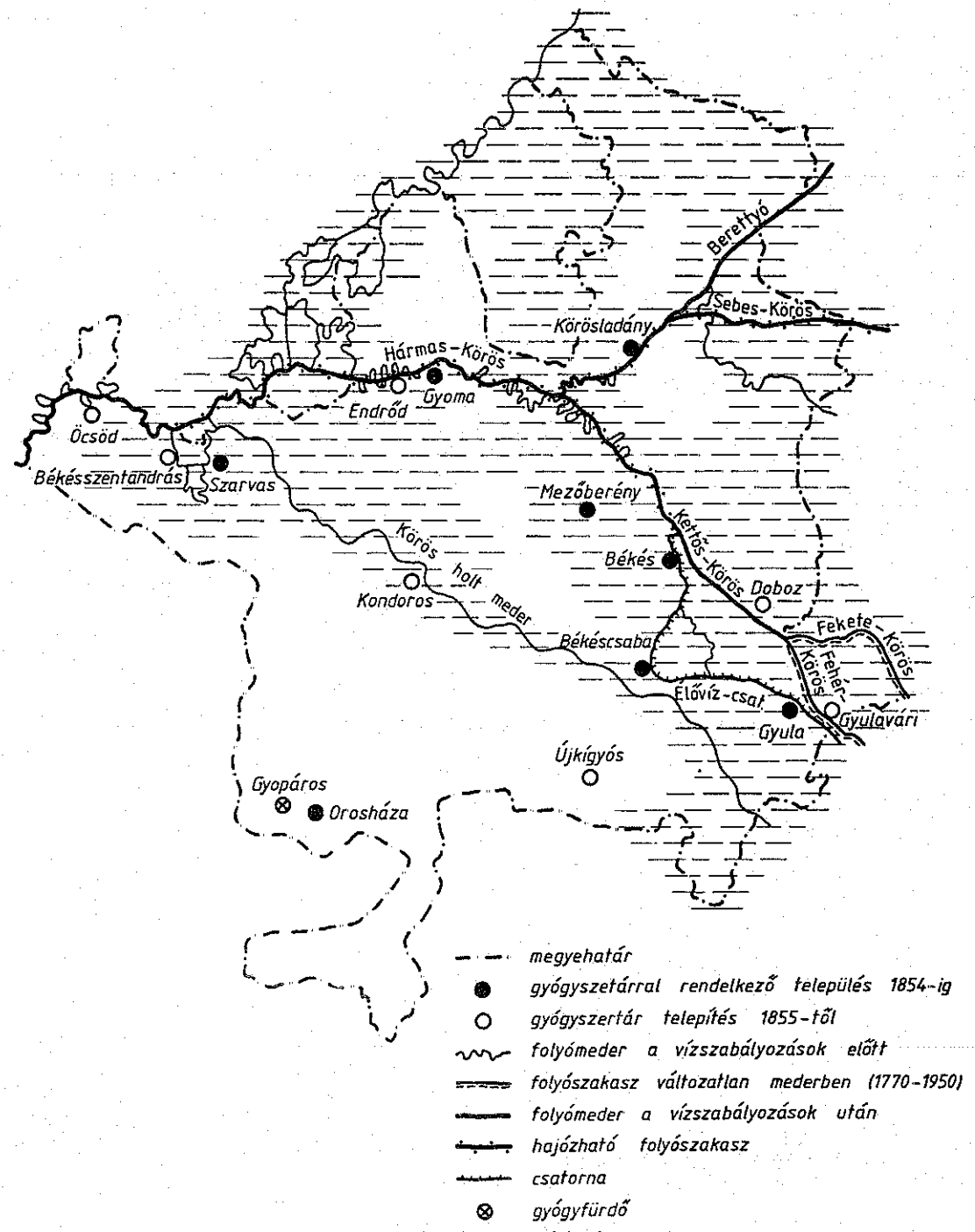

mékek előállításában alkalmazott kezdetleges munkaeszközök stb. a nagyobb arányu árucsere lehetőségét megbénították. Fejlettebb értelemben vett kereskedelem, jelentősebb gazdasági előrelépés nem történhetett a vizek szabályozása, a mocsarak kiszárítása, feltöltése előtt. Orosháza helyzete eltérő volt. Orosháza Békés megye legjelentősebb száraz, mocsaraktól mentes települése volt a 19. század közepéig, fejlődését a területét átszelő utaknak, viszonylag élénk kereskedelmi életének köszönhette.

A megyei települések többségében a főként mezőgazdasági árucserén alapuló piac és a helybeli céhek termékeit felmutató gyenge kínálat közönségét elsősorban a település és (ha az időjárás lehetővé tette) a megyén belüli lakosság teremtette meg. A települések gazdasági helyzetét a belső piac nagysága határozta meg a 19. sz. közepéig. A megyeszékhely Gyula, a hajdani szabad királyi város előjogai elévültek a török hódoltság alatt, a vásártartás és a heti piactartás jogát a megye többi településéhez hasonlóan ujra ki kellett vivnia. A települések harca az említett jogokért a 18. század elejétől az 1860-as évek végéig tartott.

Az iparosodottság gyenge volt. A céhek müködése részint megszakadt a török hódoltság ideje alatt, s csak 1756-1848 közt szerveződtek ujra, és élték utolsó virágzásukat Békés megyében /22/ A belső piac nagysága és a megyeszékhely-funkció következtében Gyula helyzete volt a legelőnyösebb a 19. sz. derekáig.

Azt, hogy egy gyógyszertár létesítésének legfontosabb előfeltétele az adott terület gazdasági fejlettsége, amely egyben biztosítéka is a gyógyszertár jövedelmezőségének, a gyógyszerész megélhetésének, bizonyítja az 1770-ben kényszerből létesített gyulai "Megváltó"-hoz címzett gyógyszertár vitatható létjogosultsága az alapítás idején. A Helytartótanács sürgetésére a "Megváltó" képviselte a minden vármegyére nézve kötelező "legalább egy vármegyei gyógyszertárat". A forgalom teljes hiánya miatt 1771-ben évi 40 arany támogatást volt kénytelen megszavazni a vármegye az "Aradról Gyulára áttelepült fiatal gyógyszerárusnak", hogy el ne távozzon tengődése szinhelyéről /23/.

A gyógyszertárak létesítésére tehát a településeken alig volt társadalmi igény, a gyógyszertári hálózat kiépülésének folyamata lassu volt. 1770-1854-ig mindössze nyolc településen létesült

gyógyszertár. Ha Békés megye 3558,01 km^2 kiterjedésü területére vonatkoztatjuk ezt a számot, az 1 gyógyszertárra eső terület 395,34 km^2 /24/ (Gyulán 2 gyógyszertár volt már 1854-ben).

A lakosság lélekszáma az 1847-es népösszeírás adatai alapján 155.056 volt. 19.382 lakosra jutott 1 gyógyszertár /25/. A folyók szabályozásával növekedett a müvelhető területek nagysága, az öntözéses gazdálkodás lehetővé tette a gazdálkodás szinvonalának emelését, a mocsarak kiszárítása és feltöltése után megnyílt a lehetőség a települések terjeszkedése előtt, megkezdődhetett az utak építése, javultak a közlekedési viszonyok; mindez a kereskedelem fellendülését és az ipartelepítések lehetőségét eredményezte.

1860-ban elkészült az élővízcsatorna Gyula-békési szakasza, amelyet az 1882-es árvíz után kibővítettek és amely ma Gyula-Békéscsaba-Békés közti belvízfőcsatorna. Az élővízcsatornát friss víz és áru szállításra használták. A gyógyszertári hálózat területi eloszlása szempontjából lényeges, hogy az élővízcsatorna lehetővé tette a zöldség-gyümölcstermesztés elterjedését a csatorna mentén. Megjelentek a bolgár kertészek a 19.sz. végétől, s 1936-ra már 600 hektáron dolgoztak. Gyulavári fejlődését és 1905-ben a gyógyszertár létesítését a kertészetek tették lehetővé.

A holt-Körösök mentén 1940-re 1400 hektáron folyt az öntözéses rizstermelés. Az áruszállítás szempontjából lényeges változásokat eredményeztek a bővülő viziutak. A Hármas-Körös torkolata fölött 1905-re készült el a bökényi vizlépcső, amely a torkolattól Békésszentandrásig hajózhatóvá tette a Köröst. A Hármas-Körösön 1936-1942-ig épült a békésszentandrási vizlépcső, amely a Kettős-Körösön Békésig, a Sebes-Körösön Körösladányig biztositott hajózást.

Ugyanakkor épült ki a Hortobágy-Berettyó főcsatorna, melynek hasznosságát az 1940-1942-ben létesített békési kikötő és gabonaház biztosította volna, 1950-ig azonban nem tudták kellőképpen kihasználni a főcsatornát /26/. A 2.sz. ábra adataiból megállapítható, hogy a 19.század második felétől kiszélesedik és egyenletesebbé válik a gyógyszertári hálózat. Békés megye Dél-nyugati részén és Észak-keleti szegletében is megjelennek a gyógyszertárak. Erre az időre esik (a már vázolt vízszabályozások és vizi-

2 ábra: *A Békés megyei gyógyszertári hálózat kialakulása és a közlekedési viszonyok*

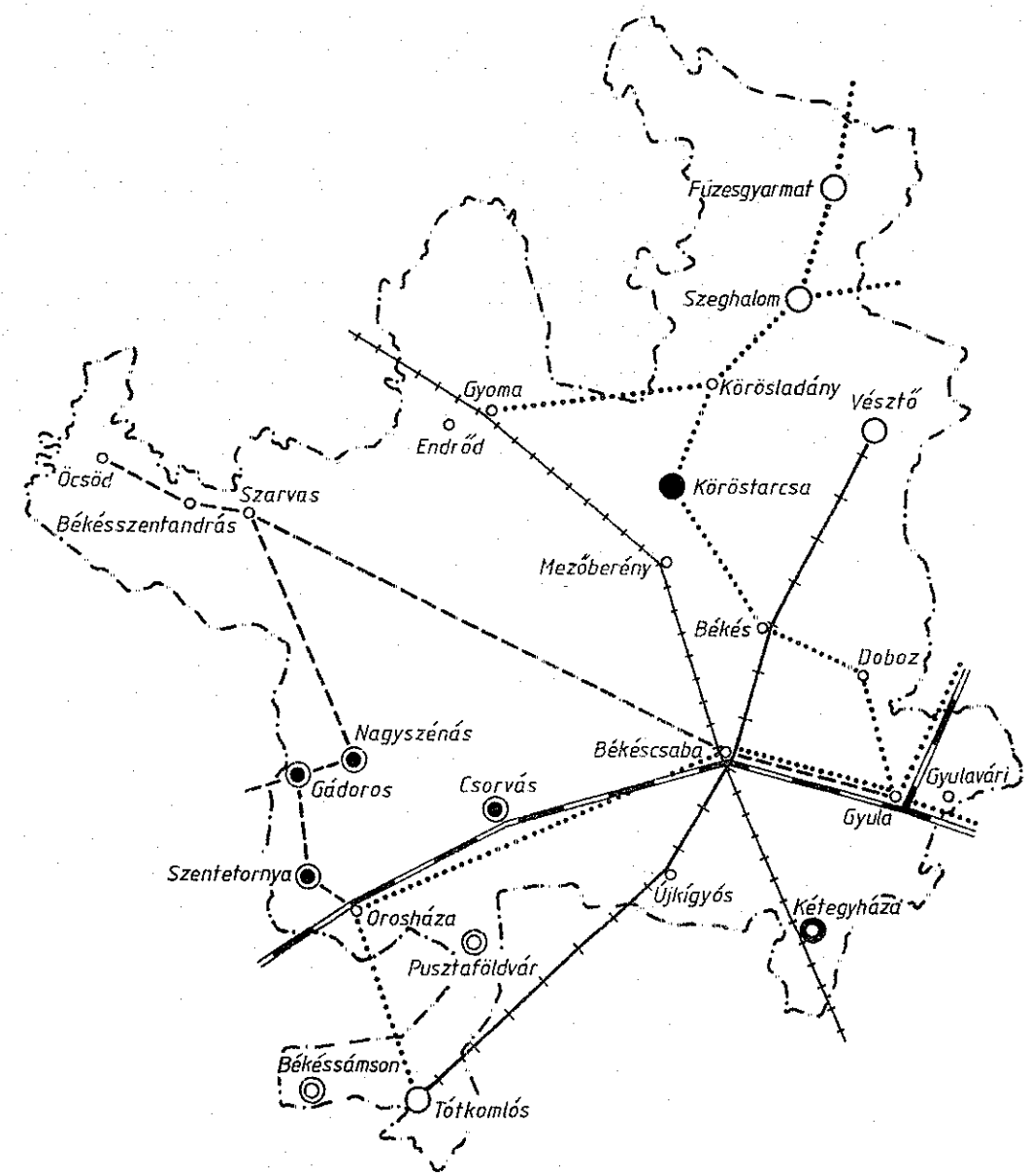

utak építésén kivül) az uthálózat és vasuthálózat kiépítése. Ezzel párhuzamosan fejlődik a kereskedelem, az ipar és a gyógyszertári hálózat s e fejlődésben a kapitalista gazdálkodás minden jellemzője megfigyelhető. 1854 tavaszán a tiszti főorvos még ugy jellemzi Füzesgyarmat, Szeghalom, Vésztő községeit, hogy: "nincs ott semmi, mi a gyógyszertárt fenntartaná... ott a gyógyszerész meg nem élhetne" /27/.

A 2.sz. ábrán feltüntetett kavicsos országutak közül a Körösladányt-Vésztőt és Okányt összekötő, valamint a Körösladány-Szeghalom-Füzesgyarmat összeköttetést biztositó utak nyitottak uj lehetőséget a fejlődésben. A körösladányi gyógyszertárat 1855-ben, az országut kiépülése után azonnal átköltöztették a nagyobb forgalmat ígérő Szeghalomra.

A Tiszavidéki vasutvonal Szolnok-Arad állomásait összekötő szakasza 1859-ben épült fel, Békéscsaba már 1858 októberétől állomással rendelkezett /28/. A vasutvonal egyes csomópontjai, Mezőberény, Békéscsaba és azok körzetei jelentős fejlődésnek indultak. Gyoma fejlődése nem volt töretlen és ez észrevehető a gyógyszertár telepitésénél is. Vasuti csomópont volt, de gazdasága nem fejlődött lendületesen.

Békéscsaba, mint központi fekvésü város és mint vasuti csomópont a legnagyobb ütemben fejlődő településsé válik. A fejlődő települések mellett Gyula, a megyeszékhely állomás hiányában, majd csak szárnyvonalon fekve kedvezőtlen helyzetbe kerül. Korábban szerzett privilégiumai értelmüket vesztik, az uj elemek, a kereskedők, felvásárlók, a polgári életmódot igénylők, az ipari munkásság tömörülése elkerüli a stagnáló megyeszékhelyet.

A vasutvonal kiépítése után a hegyekből a jobb országutak építéséhez terméskövek szállítására is lehetőség nyílt. 1888-1895 között uj, köves országutak létesültek. Ezek között a Mezőberény-Köröstarcsa közötti országut gyakorolt hatást a gyógyszertári hálózatra: Köröstarcsán 1888-ban létesült a gyógyszertár. 1871-ben az Alföld-fiumei vasutvonal Békés megyei szakaszának kiépítésével Orosháza, Csorvás, Gyula jutott állomáshoz, Békéscsaba pedig a Nagyváradig kibővített vasuttal uj kereskedelmi összeköttetéshez. Orosháza fejlődésnek indult. A gyógyszertárak száma szépen szaporodott. 1883-ban kibővült a gyógyszertári hálózat a csorvási gyógyszertárral, s mivel a vasutvonal közelében

fejlődött Nagyszénás, Gádoros, Szentetornya: sorra jelentek meg ezeken a településeken is a gyógyszertárak.

1898-1926. közt épitették ki az Alföldi Első Gazdasági Vasutat (AEGV). 1889-től a Mezőhegyesen lévő Állami Ménesbirtok cukorrépa termeléssel is foglalkozott. Az esős időben járhatatlan utak nehézségeket okoztak a cukorrépa szállításban. Így merült fel az igény a keskeny nyomtávu gazdasági vasut kiépítésére. A gazdasági vasut 1898-tól bekapcsolódott az AEGV hálózatába. Az 1902-ben épült szakasz Vésztő és Békéssámson között Békéscsabát tette meg csomóponttá s miután személyforgalmat is lebonyolitott, nem kedvezett Békés mezőváros fejlődésének, miközben fokozta Békéscsaba jelentőségét.

Szárnyvonalra került Orosháza, Szarvas is, további szakasz épült Tótkomlósig illetve Békésszentandrásig. Békés megye helyzete a trianoni békekötés után válságosra fordult. Az erdélyi kereskedelemtől, aradi érdekeltségeitől, kapcsolataitól megfosztott megyeszékhely helyzete volt talán a legkritikusabb, de a teljes megye is az ország középső megyéjéből határszélivé vált. A gyógyszertári hálózat területi eloszlását mindez kedvezőtlenül befolyásolta. Békés megyében a 19.század végéig az önellátó háziipari, falusi, mezővárosi parasztipari tevékenység dominált. A megye gazdasági fellendülése a 19.sz. második felétől is viszonylagos, gyakorlatilag megőrizte agrárjellegét, ipara gyengén fejlődött. Ezt bizonyitja a lakosság foglalkoztatottsága is, amely az 1944-ben történt felmérések alapján az alábbiak szerint alakult:

Az összlakosság 63,4 %-a a mezőgazdaságban
15 %-a az iparban
4 %-a a kereskedelemben
2 %-a a közlekedésben dolgozott /29/.

(A lakosság adatainak százalékos megoszlása nem teszi ki a 100 %-ot: ez érthető, hiszen itt nem minden foglalkozási ág szerepel!)

Ipari területen főként a nagy élőmunka-igényü könnyüipari ágazatok fejlődtek, amelyet főként kisüzemek létesítését tették lehetővé.

A 3.sz.ábra Békés megye ipara és a gyógyszertárak területi megoszlását tünteti fel.

Az 1.sz. 2.sz. 3.sz. ábrák együttes értékelése utján megállapit-

3. ábra: *A Békés megyei gyógyszertári hálózat kialakulása és az ipar területi megoszlása, a kereskedelmi útvonalak*

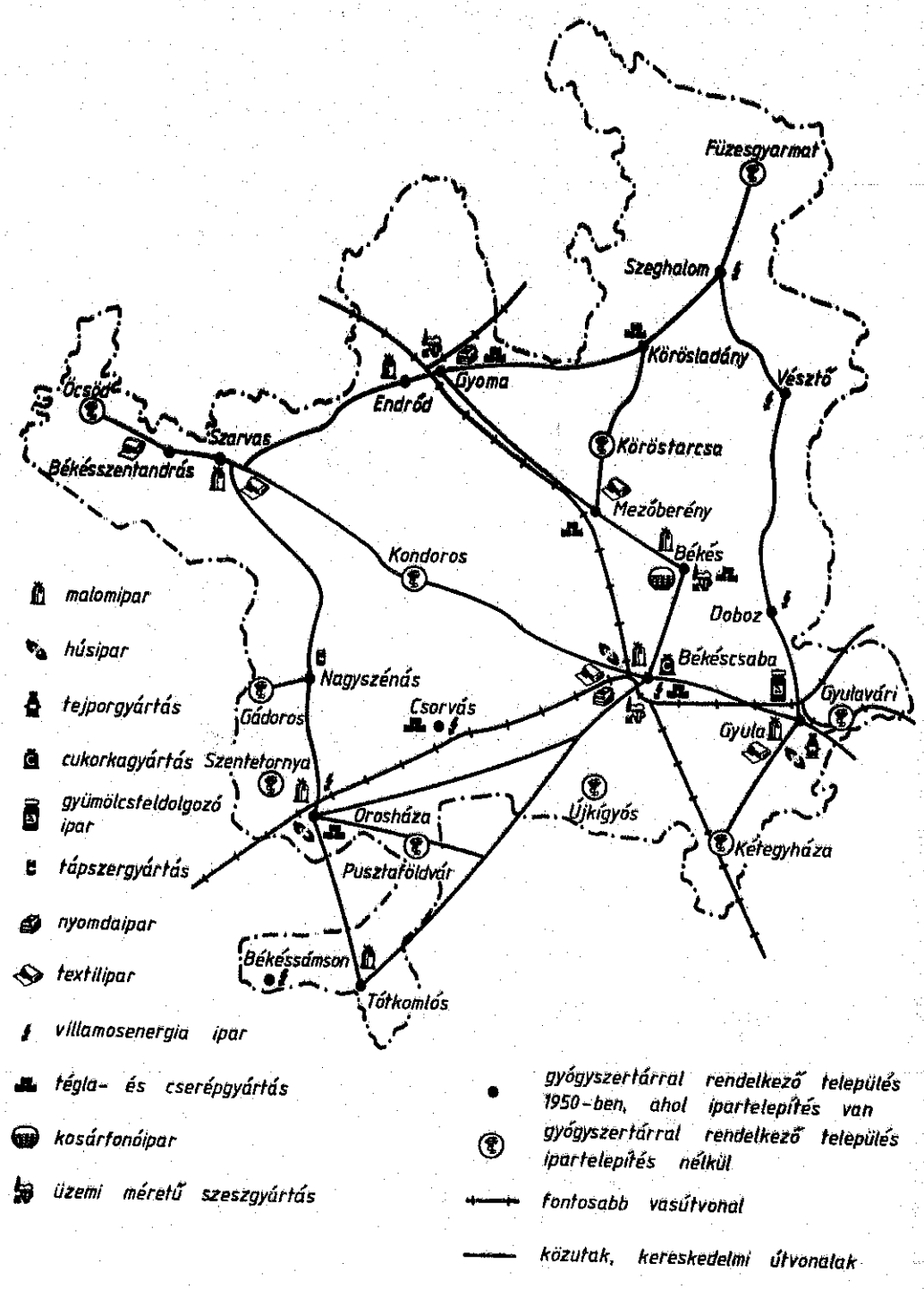

ható, hogy a gyógyszertári hálózat területi megoszlása a korszak végére sem volt egyenletes. A hálózat a fontosabb közlekedési és kereskedelmi utvonalak mentén, döntően azok csomópontjait képező, ennélfogva iparilag is fejlettebb településeken terjeszkedett. Békés megye középső részén, a Békéscsaba-Békés-Gyoma--Szarvas közötti négyszögben kiterjedt tanyavilág jelentős része kiesett a gyógyszertár-telepitések vonalából. Gyógyszertár csak ott települt, ahol a legnagyobb forgalmat remélhette, itt viszont még a reménye sem volt meg a forgalomnak; orvosok sem települtek ide.

b./ Egészségügyi ellátottság és a gyógyszertári hálózat

Az egészségügy fejlődéséről ott beszélhetünk, ahol már van bába, borbély, majd seborvos és végül orvos. Békés Vármegyében a 18.század utolsó harmadában települtek le először szakképzett orvosok. A társadalmi igény csak lassan ébredt a szakképzett orvos alkalmazásának szükségességére. "A lakosság egészségi állapotjára megkívánható hivatalok: Doctor-Chirurgus, Patikárius, valamint Barom-orvos is nintsenek, hanem a Tekintetes Nemes Vármegye Processuális Tisztjei által pótoltatik minden ebbéli hiány" - állapította meg egy Füzesgyarmattal foglalkozó -19.sz. eleji- jelentés. Azt, hogy mennyire nem volt igény a hiányok pótlására, bizonyitja a jelentés további része: "Egy időben, 1808-tól fogva mint egy 1820-ig volt már itt egy Borsós Beniamin nevü chirurgus rendes fizetéssel, de az olta ez a Hivatal megszünt" /30/.

Gyulának, a megyeszékhelynek helyzete tünt a legelőnyösebbnek, a viszonylagos gazdasági és társadalmi fejletlenség miatt azonban az egészségügyi ellátás itt is igen alacsony szinten állt. Az első szakképzett orvost a hatósági kényszerből létesített gyógyszertár miatt alkalmazták 1770-ben. A Bécsben diplomát nyert Wizinger Károly rendes megyei orvosként történő alkalmazását (évi 300 Ft fizetéssel) egyidőben jelentik a gyógyszertár felállításának eseményével.

1787-ben még csak Gyulán, Békésen, Békéscsabán és Szeghalmon volt szakképzett orvos. Ebben is Gyula helyzete volt a legelő-

nyösebb. A prágai születésü Kesch János megyei kirurguson kivül még két kirurgus és két borbély folytatott Gyulán magángyakorlatot. Kirurgusok (sebészek, szülészek) voltak Berkes János és Gerebenics Pál, mindketten a pesti orvosi fakultáson tettek vizsgát. A két borbély Precop Mihály és Ernszt Károly volt, Magyargyulán öt, Németgyulán két bába müködött /31/.

A 19.század első évtizedeiben elterjedt gyakorlat volt, hogy a községek nagyrésze csak borbélyokat, vagy seborvosokat alkalmazott és fizetésüket a község pénztárából biztosította.

Békés vármegyében 1803-ig csak egy gyógyszertár müködött, Gyulán. A "tulajdonos szükössége miatt" azonban ez is nagyon gyengén volt felszerelve, nem felelt meg a követelményeknek.

A vármegye többi településein a szakképzett orvosok, sőt a seborvosok is foglalkoztak gyógyszerkészítéssel és eladással. 1787-ben Bleischlag János csabai seborvos 173 féle, Grineisen Jeremiás tiszántuli kerületi orvos 119 féle, Novák György tiszáninneni kerületi orvos 90 féle gyógyszert (anyagot) tartott a házigyógyszertárában. Az orvosok szivesen mentesitették volna magukat ez alól a tevékenység alól és igényelték nyilvános gyógyszertárak felállitását.

Már az abban az időben érvényes jogszabályok szerint is egyes gyógyszereket csak orvosi rendelvényre lehetett elkészíteni és kiadni. Ez a forgalom jelentékeny részét jelentette, igy a gyógyszertárnak csak ott volt létjogosultsága, ahol a rendelvény felirására jogosult személy, az orvos is jelen volt.

Az 1.sz.táblázat adataiból megállapitható, hogy az 1770-ben létesitett gyulai gyógyszertár kivételével a gyógyszertárak létesitését minden esetben megelőzte a szakképzett orvos megjelenése. A későbbi statisztikai felmérések is ezt igazolják, sőt településen belül is a gyógyszertárak száma függvénye az orvosok számának.

Ebbe az evolucios folyamatba azonban más erők is, pl. a földesuri hatalom is, beleszóltak. Gróf Wenckheim József és Ferenc a "maguk költségén itt Gyulán Oroszlány címer alatt" egy uj patikát alapitottak és "abba Shulszky Gáspár gyógyszerészt helyezték be". A másik gyulai gyógyszertár, a "Megváltó" tulajdonosa Stiller Antal 1807-ben meghalt. A Wenckheim grófok közbenjárására Schulszky Gáspár megvásárolta a "Megváltó" gyógyszertárat,

I.sz.Táblázat
Békés megye mezővárosai 1723-1854-ig.
Adatok a mezővárosok gazdasági és társadalmi helyzetéhez (1723-1854)

Békés	Békéscsaba	Gyoma	Gyula	Körösladány	Mezőberény	Orosháza	Szarvas
1730. Vásárjog	1778. Orvos	1820. Céhek	1723. Vásárjog	1800. Hetipiac-jog	1802.Evangélikus Főgimn.	1818. Céhek	1723. Vásárjog
1787. Orvos	1790. Selyemgyár	1829. Orvos		1840. Orvos	1818. Orvos	1823. Hetipiac-jog	1777. Céhek
1800-as évek elején Hetipiac-jog	1810. Hetipiac-jog	1830. Vásárjog	1756. Céhek	1843.Gyógyszertár	1819.Hetipiac-jog. Céhek	1826. Orvos	1780.Gazdasági Intézet
1815. Céhek	1812.Gyógyszertár	1831. Gyógyszertár	1770. Gyógyszertár,Orvos		1830.Gyógyszertár	1830.Gyógyszertár	1790. Orvos
1823.Gyógyszertár	1817. Céhek		1793.Hetipiac-jog			1848.Gyámoltak háza	18oo.Hetipiacjog
1847.Községi kórház	1840. Vásárjog		1804. Gyógyszertár				1803. Gyógyszertár
	1848.Gyámoltak háza		1846. Kórház				
			1851. Gyógyszertár				

II.sz.táblázat
A békés megyei gyógyszertári hálózat fejlődése 1770-1940.

Év	Hely	Jogviszony	Elnevezés	Elhelyezés	I.	Megjegyzés
1770	Gyula	R	Megváltó	Templom tér, majd Városház u. 12.	0	
1803	Szarvas	R	Gyors Szarvas	Főút, majd Belliczey út 1086.	0	
1804	Gyula	R	Oroszlán	Nagy utca, vagy (1907-ig) Kispiac tér	0	Megsz. 1807
1812	Békéscsaba	R	Aranyas	Piac tér, majd Főtér 1005	0	
1823	Békés	R	Fehér hattyú	Piac tér, majd Szechenyi tér 278.	0	
1830	Orosháza	R	Megváltó	Nagy utca, majd Piac tér, Kossuth tér 6.	0	
1830	Mezőberény	R	Isteni Gondviselés	Nagy utca 43. Piac tér 729 majd Kossuth tér	0	
1831	Gyoma	R	Isteni Gondviselés	Piac tér, majd Vasut u.214	0	1858-ig fiók
1843	Körösladány	R	Szentháromság	Nagy u.325.	0	Megsz. 1855
1851	Gyula	R	Szentháromság	Megyeház, majd Vármegyeház u.8-4.	0	
1855	Szeghalom	Sz	Szentháromság	Nagy u.325.	0	
1861	Tótkomlós	Sz	Szentlélek	Főút, majdUri u.281.	0	
1868	Vesztő	Sz	Magyar Korona	Nagy u. 354.	0	
1868	Békéscsaba	Sz	Szent István	Fő utca 1861.	0	
1870	Békés	Sz	Istenı Gondviselés	Vasút utca 5.	0	
1872	Körösladány	Sz	Kigyó	Főtér, majd Vasut u.11.	0	
1873	Füzesgyarmat	Sz	Remeny	Nagy u. majd Főtér 1023.	0	
1873	Szarvas	Sz	Remény	Főút, majd Kossuth u.	0	
1874	Ocsód	Sz	Magyar Király	Körösparti u. Piac tér 425.	0	
1876	Orosháza	Sz	Fehér Kigyo	Főtér, majd Kossuth tér 1.	0	
1876	Endrőd	Sz	Megváltó	Piac tér,majd Piłkés u.794	0	
1879	Békésszentandrás	Sz	Megváltó	Szentesi u. majd Piac tér 192.	0	

II.sz.Táblázat (folytatás)
A Békés megyei gyógyszertári hálózat fejlődése 1770-1940.

Év	Hely	Jogviszony	Elnevezés	Elhelyezés	I.	Megjegyzés
1883	Gádoros(Bánfalva)	Sz	Órangyal	Főút, Templom u.18.	0	
1883	Csorvás	Sz	Isteni Gondviselés	Piac tér 124.	0	
1885	Békéscsaba	Sz	Megváltó	Vasút u. 1157.	0	
1888	Gyula	Sz	Vereskereszt (1897-től Aranykereszt)	Kápolna tér 195.	0	
1888	Köröstarcsa	Sz	Szentlélek	Kossuth L. u. 372.	0	
1888	Újkígyós	Sz	Szüz Mária	Templom u. 154. majd Kossuth u. 33.	0	
1888	Kétegyháza	Sz	Vöröskereszt (1912-től Isteni Gondviselés)	Piac tér 68.	0	
1889	Békés	Sz	Arany Csillag	Vasút u. 21.	0	
1892	Kondoros	Sz	Remény	Fő utca 58.	0	
1894	Nagyszénás	Sz	Magyar Király	Nagyszénási sor 2.	0	
1894	Orosháza	Sz	Isteni Gondviselés	Nagy u.16.	0	
1895	Békéscsaba	Sz	Aranykereszt	Szarvasi u. 1494.	0	
1896	Tótkomlós	Sz	Szent István	Csabai út 338.	0	
1899	Szarvas	Sz	Margit	Szent István u. 630.	0	
1899	Gyoma	Sz	Angyal	Endrődi út 1219.	0	
1899	Mezőberény	Sz	Oroszlán	Nagy u. 430.	0	
1900	Doboz	Sz	Isteni Gondviselés	Nagy u. 37.	0	
1902	Békéscsaba	Sz	Luther Márton	Orosházi út 511/3.	*	
1903	Gyula	Sz	Szent József	Régi temető u. 1003. majd Jókai u. 27,24	*	
1903	Endrőd	Sz	Páduai Szent Antal	Főút, majd Gyomai út 127.	0	
1904	Szeghalom	Sz	Kigyó	Kossuth u. 302.	0	
1905	Gyulavári	Sz	Remény	Gátzúg utca Fő utca 273.	0	Megsz.1938.
1906	Szarvas	Sz	Megváltó	Beliczey út 1299.	0	
1906	Békéscsaba	Sz	II.Rákóczy Ferenc	Nagy u. 142.	0	
1907	Orosháza	Sz	Kossuth Lajos	Erzsébet királyné u. 74.	0	
1908	Békés	Sz	Megváltó(1930-tól Sas)	II.Rákóczi F.u. 170.	0	

II.sz.Táblázat (folytatás)
A Békés megyei gyógyszertári hálózat fejlődése
1770-1940.

Év	H e l y	Jogvi-szony	E l n e v e z é s	E l h e l y e z é s	I.	Megjegyzés
1914	Békéscsaba	Sz	Magyar Korona	Vasút u.majd Andrássy út 16	0	
1921	Orosháza	Sz	Remény	Rákóczi F.u.174 a Bercsényi u. sarkán	0	
1923	Békéscsaba	Sz	Szent Antal	Szarvasi út 21.	*	
1923	Szarvas	Sz	Magyarok Nagyasszonya	Csabai út, Arany J. u. 429.	*	
1923	Mezőberény	Sz	Megváltó	Nagy u.272.	0	
1925	Gyopáros fürdő	Sz	Remény fiókja	1940-ig a fürdő mellett	0	fiók 1940-ig
1926	Pusztaföldvár	Sz	Orangyal	Nagy u. 22.	0	
1926	Békéssámson	Sz	Megváltó	Fő utca, Piac tér 2.	0	
1930	Gyula	Sz	Szeretet	Novák u. majd Kálvin utca	*	
1931	Szentetornya	Sz	Jézus szive	Fő utca	0	
1934	Kondoros	Sz	Megváltó	Piac tér, Főtér 326. Árpád u.	0	
1934	Vésztő	Sz	Kossuth	Nagy utca	0	
1935	Békés	Sz	Diadal	Petőfi u.	*	
1936	Békéscsaba	Sz	Isteni gondviselés	Deák utca	*	
1938	Békéscsaba	Sz	Remény	Vasút u., Gyar u.	*	

R = reáljogú
Sz = személyes jogú
0 = városközpont
* = Külterület (perifférikus elhelyezés)

majd azt az "Oroszlány" gyógyszertár készletével kiegészitve üzemeltette tovább. Ezután az "Oroszlány" gyógyszertár megszünt /32/.

1838-ban Békés vármegyében 7 településen 7 gyógyszertár működött. A gyógyszertárral rendelkező települések száma, miként a szakképzett orvosok száma is a 19. század 30-as éveitől mutat fokozatos emelkedést. A gyógyszertári hálózat területi eloszlása ugyancsak 1830-tól mutat lényegesebb változásokat /II.táblázat/.

Amig 1804-től minden tiz évre jutott egy gyógyszertáralapitás, addig 1830-31-ben már két év alatt három településen létesült ujabb gyógyszertár.

Békés megyében az egészségügy fejlődése szempontjából a 19.sz. legnagyobb vívmánya a himlőoltás bevezetése és a mocsarak lecsapolása volt.

1802-ben "átallátván az oltalmazó tehén himlőnek megbecsülhetetlen haszát, közönséges költségen" Békés megye elküldte főorvosát Riegler Zsigmondot Pestre "ezen oltásnak megtanulása és ezen tehénhimlő matériájának elhozattatása végett" /33/. 1804-től Gyulán raktározták az oltóanyagot. A megyei főorvos kötelessége volt a többi településre eljuttatni, miután a felhasználás módját megbeszélte a helységek kirurgusával. Riegler Zsigmond utódja, Tormássy Lajos 1812-1862-ig 36732 gyermeket oltott be himlő ellen /34/. Ezzel azonban a járványok nem értek véget. A 18.sz-i nagy pestisjárványokat a 19.sz. elején a kolera váltotta fel, amely 1831-1870-ig szinte ötévenként megismétlődött /35/.

A vármegye orvosának a 19.sz. elején további gondot a veszett kutyák elszaporodása és a Körösökbe ömlő trágylé jelentett. 1836-ig nem volt egyetlen ártézi kut sem a lakosság nagyrésze a megye területén szerteágazó Körösök vizét itta. Sok volt a szabálytalanság a halottak temetésénél is. A sok posvány, a jó ivóviz hiánya a nedves, szellőzetlen lakások, a rossz táplálkozás miatti számtalan népbetegség mellett a görvénykor, a skorbut, a pokolvar és a váltóláz is szedte áldozatait. A Helytartótanács többször is elrendelte, hogy a szegény betegeket a megyei orvos ingyen gyógyitsa. A számukra felhasznált gyógyszerek árát a házipénztárakból fizették ki a gyógyszerészeknek. A bábákat a megyei orvos képezte ki. 1808-ban Riegler Zsigmond hirdetett ilyen "bábaségi oskolát", ahol az oktatás 14 napig tartott /36/. Az in-

tézményes betegellátás szükségességére Békés megyében Vida Imre gyulai jószágkormányzó 1808-ban figyelt fel elsőként. Végrendeletében alapítványt tett egy Endrődön épülő "ispotály" számára. Az ispotály, vagyis szegényház 1844-ben készült el /37/.

A 19.sz. közepétől az egészségügyi ellátás területén nagyobb arányu fejlődés bontatkozik ki Békés megyében. Az I. és II.sz. táblázat adatait tanulmányozva látható, hogy az egészségügyi intézményhálózat részeként a gyógyszertári hálózat is a lendületesebb fejlődés utjára lépett. Két fő egészségügyi körzet alakult ki, Békéscsaba és Gyula központtal. Gyula, mint megyeszékhely és mint az egészségügyi intézmények nagy részének központja egészségügyi érdekszférájába vonzotta a falvak jelentős részét.

A megye első kórháza 1846. májusában nyílt meg Gyulán. Mint magánkórház, tíz fekvőbeteget tudott ekkor fogadni. Megnyitását Vidovich György első alispán inditványozta 1828-ban és hosszu évekig tartó közadakozás előzte meg "ezen sinylődő emberiség gyámolitására" szolgáló intézmény létrehozását /38/. 1860-ra 18, 1874-re 36 ágyas a megyei magánkórház. Mivel Gyula lakosainak száma nem érte el a 25000-et, sokáig nem engedélyezték közkórházzá nyilvánitását. A kórház folyamatos bővitése azonban lehetővé tette azt, hogy 1878-ban a Belügyminisztérium közkórházzá nyilvánitsa. A gyulai kórház megnyitása után a megyeszékhelyen egyre sürgetőbben jelentkezett az igény egy ujabb gyógyszertár alapitására. A gyógyszertár létrehozását a kórház, a ragályos betegségek terjedése és a lakosság lélekszámának növekedése miatt elkerülhetetlennek tartotta maga a megyei főorvos is /39/. Végre, öt évvel a kórház nagyitása után, 1831-ben sikerült Gyulán a második gyógyszertárat felállítani (vö. II.sz.táblázat). A kórházat állandóan bővitik, a legtöbb beteget az I. világháboru kitörése utáni évben, 1915-ben fogadja: egy év alatt 9262 beteg fordult meg itt. A trianoni határrendezés a kórház betegforgalmán is megmutatkozott. 1936-ban már csak 1555 beteget fogadtak egy év alatt.

A II. világháboru alatti időkről nincsenek pontos adatok.

A József kir.herceg Szanatórium Egyesület 1906-ban alakult. Munkájának köszönhető, hogy 1907-ben Gyulán a Lugos-erdőben felépült az alföldi tuberkulózis elleni küzdelem első védőbástyája, a József kir.herceg TBC.Szanatórium. Feladata a prevenció

és a gyógyítás. 1907-1936-ig 20000 beteg kereste fel. A 19.sz. második felétől nagyobb arányu fejlődésnek indult Békés megye; a vízszabályozások után egészségesebbé vált a terület, visszaszorult a malária. A Kiegyezést követő időszakot pedig az ország egészére nézve a közegészségügyi intézményhálózat kiépülése jellemzi.

Békéscsabán Réthy Pál községi orvos kezdeményezésére 1861-ben épült fel a megye második kórháza, 1902-ben létesítenek ugyanitt járványkórházakat és ekkor nyilik meg a város ötödik gyógyszertára (II. táblázat).

Az 1928-ban létesitett Országos Társadalombiztositó Intézet (OTI) gyulai és békéscsabai fiókjainak a gyulai területi munkásbiztositó pénztár volt az elődje. 1928- ig 3000 munkaadó 14000 tagot biztositott, 1934-ben a gyulai "OTI"-nál már 27508 férfi és 11010 nő volt bejelentve. Békéscsabán 1934-ben 6785 férfi és 5884 nő biztositott volt /40/.

Az I.sz. táblázatból is kitünik, hogy a települések egyrésze, pl. Füzesgyarmat, Öcsöd, Szeghalom, Szarvas nagy távolságra fekszenek a legközelebbi kórháztól. Ezt a problémát a megyei mentőtestület létrehozásával próbálták orvosolni. Az önkéntes mentőtestület 1925-ben alakult, feladatát az elsősegély-nyujtásban jelölve meg /41/. 1928. aug. 12-én a vármegyék és városok országos mentőtestülete a megyeszékhellyel történt megállapodás után fiókállomást szervezett Gyulán és azt mentőkocsival szerelte fel. A mentőszolgálatot a városi tisztiorvos vezetése mellett a tüzoltóegylet tagjai látták el /42/. A menőszolgálat zavartalanságának fontos feltétele volt az uthálózat karbantartása és bővitése. Ez pedig ismét serkentőleg hatott a gyógyszertár-telepitésre is.

Ugrásszerüen emelkedett a gyógyszertár alapitások száma. Ez szorosan összefüggött az egészségvédelmi körzetek és központok, az egészséghálózat kialakulásával is. Mig 1878-ban 20 volt a müködő gyógyszertárak száma, 1930-ra ez a szám 55-re emelkedett.

Békés megye az 1932-34-es felmérések alapján a fejlődés ellenére nem tartozott az ország legegészségesebb területei közé. Két megyei városban (Gyula, Békéscsaba) és 28 nagyközségben összesen 330656-an éltek. Az 1000 lakosra jutó halálozási és csecsemőhalálozási arányszám meghaladta az országos átlagot, csak a gümőkóros megbetegedések száma egyezett meg az országos átlaggal.

1932-1934-ig pl. 2760 trachomás, 421 hasihagymáz és tifusz, 209 vérhas, 558 roncsoló toroklob, 344 vörheny, 722 kanyaró, 155 bárányhimlő, 232 szamárhurut, 4 lépfene és 70 váltóláz megbetegedés fordult elő.

A betegségek felmérésében, gyógyitásában illetve megelőzésében az 1932-34-es felmérések szerint már viszonylag nagyszámu egészségügyi személyzet és kiterjedt egészségügyi hálózat vett részt. Az 1938 utáni időkből nincsenek áttekinthető adataink. 1932-34-ben 1 tiszti főorvos és 5 járási orvos mellett 8 a megyei városokban rendszeresitett orvosi állások száma; ezen túl orvostartásra kötelezett 20 község (30 községi orvos és sebész van e 20 községben), 267 a bábák, 36 a halottkémek száma. A működő 5 kórház összesen 1815 ággyal rendelkezik /43/.

1934-ben a megye 27 településén 57 közforgalmu gyógyszertár működött (II.sz.táblázat). A megye 3558,01 km^2 kiterjedését véve alapul 62,42 km^2 terület jutott 1 gyógyszertárra (6123,25 lakosra jutott 1 gyógyszertár). Magyarországon 1930-ban 1280 volt a közforgalmu gyógyszertárak száma /44/. 93073 km^2 területre és 8688,319 lakosra jutott ennyi gyógyszertár /45/. Tehát 72,71 km^2 terület jutott 1 gyógyszertárra ill. 6787 lakosra 1 gyógyszertár. A megyei adatok alapján Békés megye helyzete kedvezőbb volt az országosnál.

A megye területét 1934-re már egészségvédő intézetek hálózzák be. Három egészségvédő körzet alakult Füzesgyarmat, Békéssámson és Öcsöd központtal. Ezeken a helyeken egészségházak épültek, ahol egészségvédelmi, un. "zöldkeresztes" szolgálatot láttak el 1933-tól. Egészségház épült Kétegyházán is. TBC-gondozó intézetek Békésszentandráson, Békéscsabán és Gyulán voltak. Nemibeteggondozó intézet Gyulán és Békéscsabán épült.

Az egészségházakban preventiv családvédelemmel, szociális és terhes gondozással, 6 éven aluli gyermekek egészségvédelmével foglalkoztak, nagy gondot forditottak az ovodás- és iskolásvédelemre, és családlátogatásokra is vállalkoztak. Az egészségházak felépitése nagyjából azonos volt. Röntgen és kvarc kevés helyen volt. A Füzesgyarmaton lévő egészségház pl. 1 váróból, 1 rendelőből állt, zuhanyozó és ápolónői lakás tartozott hozzá. Volt egy 15 ágyas bölcsödéje is. 1933-ban 257 iskolást vizsgáltak meg Füzesgyarmaton, ebből mindössze 99 gyermek volt probléma mentes.

III.sz. Táblázat
Békés megye községeinek egészségügyi helyzete 1934-ben

Helye	Gyógy-szertár	Kórház	Orvos járási	Orvos községi	Orvos magán	Bába gyógy.	Bába magán	Eü.védő-intézet	Tejkonyha	Szülőotthon	Napközi-bölcsőde
Békés	5	Békéscsaba, 11 km	1	2	12	4	15	1	1	-	-
Békéssámson	1	Hódmezővásárhely, 23 km	-	1	-	2	3	-	-	-	-
Békésszentandrás	1	Békéscsaba	-	1	1	1	1	-	-	-	-
Csabacsüd	1 kézi gyt.	Békéscsaba	-	1	-	-	1	-	-	-	-
Doboz	1	Gyula, 13 km	-	1	3	2	3	1	-	-	-
Mezőmegyer	B.csaba 5 km	Békéscsaba, 5 km	-	-	-	-	2	-	-	-	-
Endrőd	2	Békéscsaba, 50 km	-	2	3	4	5	1	1	-	-
Füzesgyar-mat	1	Gyula, 63 km	-	3	2	2	8	-	-	-	-
Gádoros	1	Szentes, 25 km	-	1	1	-	-	-	-	-	-
Gerendás	1 kézi gyt.	Békéscsaba, 22 km	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Csorvás	1	Békéscsaba 23 km	-	1	3	2	2	1	1	-	-
Gyoma	2	Békéscsaba, 40 km	1	2	6	2	5	1	-	-	-
Gyulavári	1	Gyula, 6 km	-	1	-	1	1	-	-	-	-
Kétegyháza	1	Gyula, 14 km	-	1	1	2	2	1	1	-	-
Kondoros	2	Békéscsaba, 25 km	-	1	2	3	3	-	-	-	-
Köröstarcsa	1	Békéscsaba, 26 km	-	1	2	3	3	-	-	-	-
Körösladány	1	Békéscsaba, 36 km	-	2	2	2	4	1	1	-	-
Mezőberény	3	Békéscsaba 19 km	-	2	8	4	9	1	1	-	-
Nagyszénás	1	Békéscsaba 40 km	-	1	1	2	4	1	-	-	-
Orosháza	5	Békéscsaba 33 km	1	3	20	9	7	1	1	1	-
Öcsöd	1	Gyula, 70 km	-	2	2	3	4	-	-	-	-
Pusztaföldvár	1	Békéscsaba 32 km	-	1	-	-	4	-	-	-	-
Szarvas	5	Békéscsaba 50 km	1	3	13	6	13	1	1	-	-
Szeghalom	2	Békéscsaba, 46 km	1	2	6	1	6	-	-	-	-
Szentatornya	1	Gyula, 52 km	-	1	-	2	6	-	-	-	-
Tótkomlós	2	Hódmezővásárhely, 36 km	-	1	-	1	1	-	-	-	-
Újkigyós	1	Békéscsaba, 49 km	-	1	4	1	4	1	-	-	-
Vésztő	2	Békéscsaba, 13 km	-	2	4	2	6	-	-	-	-
		Békéscsaba, 35 km	1	2	1	2	2	1	-	-	-

185 "fogyatékos" gyermeknél a hiányos tisztaság, táplálkozás és a szociális segélyre szoruló szegénység mellett egyéb okok is szerepeltek a felmérés során. Az egészségházakban segélyezéssel is foglalkoztak; a segélyeket tej, kenyér és csecsemő-kelengye formájában juttatták.

Az egészségügy és a gyógyszertári hálózat fejlődése, amely az országos fejlődéshez mérten is csak viszonylagos volt, a II. világháboru kitörése után megtorpant. 1938-tól 1950-ig nem létesítettek ujabb gyógyszertárakat.

Az a csekély fejlődés, amely országunkban a lakosság egészségügyi helyzetében megmutatkozott, a II. világháboru során csaknem semmivé vált. A frontokon és a haláltáborokban százezrek pusztultak el, növekedett a csecsemő és TBC-halandóság, a diftéria és a hastifusz megbetegedések száma, sulyos veszteségek érték az egészségügyi személyzetet és az egészségügyi hálózatot. A felszabadulást követő éveknek pedig a helyreállítást kellett szolgálniuk.

Fejezetünk elején tárgyaltam, hogy a gyógyszertárak létesítésében, a gazdasági, társadalmi és egészségügyi fejlődés igényei mellett, a jogadományozás rendszere, a helyi, megyei szervek hozzáállása és a földesuri akarat is döntő szerepet kapott. Jelentős szerepet játszott a jogadományozást eldöntő hatalom képviselőivel való kapcsolat is. Láttuk, hogy a Helytartótanács a vitás kérdésekben a "Földesuraságnak" kedvezett és már a második megyei gyógyszertár létesítése előtt figyelemmel volt arra, hogy a telepités helyét csak akkor engedélyezze ha az "Gyulától messze lévén" nem zavarja a gyulai gyógyszertár forgalmát /46/.
A jogadományozás időszakonkénti szükmarkusága vagy bőkezüsége (pl. a 19.sz. végén Hyeronymi Károly miniszter elve a gyógyszertárak szaporítása volt) természetszerüleg hatott a gyógyszertári hálózat területi eloszlására is.

A gyógyszerészet eddigi vizsgálataink alapján passzív tényező volt amely sokáig csak követte a gazdasági, társadalmi, egészségügyi fejlődés alakulását a hálózattelepitésben. A 19.sz. második felétől azonban mint aktiv tényezővel is számolnunk kell vele, amely hatást tud gyakorolni egy-egy település és az egészségügy fejlődésére, ujabb gyógyszertárak létesítésére. A visszahatást, midőn egy-egy gyógyszertár, vagy inkább egy-egy kiemelkedő egyéniségü gyógyszerész az egészségügy fejlődését, illetve a tőkebefektetéssel létesített kisebb-nagyobb "üzemek" az iparosodást is szolgálták - elősegítették, Kiss Ferenc körösladányi majd szeghalmi, Vidovszky István békéssámsoni, Varságh Béla, Réthy Béla, dr. Südy Ernő békéscsabai gyógyszerészek később tárgyalandó tevékenységében mérhetjük le.

c./ A gyógyszertárak településen belüli elhelyezkedése

A gyógyszertárak településen belüli elhelyezkedésének vizsgálatánál arra keresünk választ, hogy az adott fejlettségi szinten álló településeken belül mi határozta meg a gyógyszertárak elhelyezését és ez milyen elhelyezési összkép kialakítását eredményezte a 20. század közepére.

Megyénkben a vizsgált korszakban a lakosság ellátását polgári tulajdonban lévő "nyilvános" (ma közforgalmu) gyógyszertárak szolgálták. Az urbanizáció alacsonyabb fokán álló településeken a hiányt szintén polgári tulajdonban lévő "orvosi kézi" gyógyszertárak pótolták, melyek funkciójukat tekintve szintén a nyilvánosságot, a közforgalmat szolgálták az adott településen belül és amelyeket helyi nyilvános gyógyszertár létesítése után meg kellett szüntetni.
A gyógyszertárak településen belüli elhelyezkedésének vizsgálatát mindkét gyógyszertár-tipusra ki kell terjesztenünk, így juthatunk el egy lényeges összefüggés magyarázatához.
A II.sz. táblázat adataiból kitünik, hogy a Békés megyei gyógyszertárak 1900-ig egyértelmüen a városközpontban helyezkedtek el. A 20.sz. első éveitől már a külső területeken is megjelennek ott, ahol 4 vagy több patika volt. A kézigyógyszertárak az orvosok rendelőiben voltak elhelyezve. Településen belüli elhelyezésük az orvosi rendelő helyét is jelzi (IV.sz. táblázat).

Ha a II. és IV.sz. táblázat adatait összehasonlítjuk azoknak a településeknek a vonatkozásában, ahol a gyógyszertár alapitása előtt kézigyógyszertár müködött, (Gyulavári, Pusztaföldvár, Doboz, Békéssámson, Szentetornya) látható, hogy a gyógyszertárak és az orvosi rendelők elhelyezése az utcák tekintetében megegyezik.

IV.sz. Táblázat
Békés megye hiánypótló (orvosi-kézi) gyógyszertárai létesítési év, hely és meegszüntetési év szerint

Létesítési év	H e l y e	Elhelyezése	Megszünt
1887	Gyulavári	K Gátzug utca	1905
1893	Pusztaföldvár	K Fő utca	1923
1893	Doboz	K Nagy utca	1900
1894	Békéssámson	K Fő ut	1926
1899	Füzesgyarmat-Bucsatelep	K Nagy utca	1920
1904	Szentetornya	K Fő utca	1922
1928	Endrőd-Hunya telep	K Fő utca	1922
1931	Gerendás	K Fő utca	--
1938	Gyulavári	K Fő utca	1944

K: A település központjában

Az előző vizsgálatok során beigazolódott, hogy a gyógyszertárak létesítését megelőzte az orvos megjelenése a településen. A II. és IV. sz. táblázat adatai pedig azt igazolják, hogy a gyógyszertárak városközpontu elhelyezését elsősorban az orvosi rendelők városközpontu elhelyezkedése befolyásolta. Ennek okait a gyógyszertár profiljának, árusítási körének jellege adta. Főként az orvos magánbetegei keresték fel a gyógyszertárat, akik többnyire a település tehetősebb polgárai voltak; ők jelentették a készpénzforgalom, esetleg a hitelforgalom jövedelmezőbb részét. Az orvos írta fel a recepteket a szegény betegek számára is, mely a hitelforgalmat biztosította a gyógyszertárnak. Az orvossal való jó kapcsolat és az orvosi rendelőhöz való közelség elsőrendü érdeke volt a gyógyszerésznek, de az orvosnak is érdeke volt a jó viszony. Ez a gyakorlat a korszak végéig fennmaradt. A 20. században a konkurenciaharc miatt a gyógyszerészek érdekeltsége az orvosi rendelőhöz való közelségben tovább fokozódott. Az orosházi "Megváltó" gyógyszertár tulajdonosa, Zalay Lajos (tulajdonos 1919-1950-ig) felkérte a Mészáros nevü csodadoktort, hogy csütörtöki napokon az ő lakásában "rendeljen" s így az egész Tiszántúl csodaváró közönsége ide járt az 1930-as évektől, igen nagy forgalmat biztosítva a gyógyszertárnak /47/.

A gyógyszertárak elhelyezkedésében megnyilvánult a kereskedelmi lehetőségek felismerése és az adottságok kihasználására való törekvés. A perifférikus elhelyezésü gyógyszertárak helyadatait nem a törekvéseknek az előzőektől eltérő sajátosságai, hanem a konkurencia harc létezése és kimenetelének eredménye határozta meg. A gyógyszertárak központi elhelyezésével kapcsolatosan harc dúlt a felállítás során, a perifférikus elhelyezésü gyógyszertárak városközpontba törekvése és harca pedig a gyógyszertárak feállítása után is folytatódott.

A korszak szempontjából egyébként nem lényeges, 1713-ban létesített gyulai katonai gyógyszertár elhelyezését tekintve méltó említésre, mert az 1770-ben felállított "Megváltó" gyógyszertár elhelyezését segít megérteni.

1713-ban a hadi fontosságu Gyula központját még a vár jelentette, itt létesült Ausfeld Kristóf már említett katonai gyógyszertára. A vár hamarosan elveszti katonai jelentőségét (egy ideig még mint az uradalom kormányzójának székhelye funkcionál). Az

ujjászerveződő vármegye tisztikara 1715. június 23-án alakult meg és 1722-től egy mecsetből visszaalakított régi katolikus templomnál (a mai plébániatemplom közelében) telepedett le /48/. Itt új városközpont alakult ki, ahol 1723-tól a vásárokat rendezték (január 25-én, pünkösd előtti vasárnapon és szeptember 8-án). A plébániaépület felépítése után (1721-23) a városképet némileg átrendezték. Az 1770-ben épült gyógyszertár helyén 1721-ben még temető volt és halottas kápolna /49/. A temetőt a Körös bal partjára a mai gimnázium helyére telepítették át és Gyula város legmagasabb, a víztől legvédettebb helyén tovább terjeszkedett a város központja. Itt épültek fel a megyei tisztviselők lakásai és 1793-tól a vármegyeháza is /50/.

A városkép az 1801. évi tüzvész után újra átalakult, de a központot változatlanul a katolikus templom és a vármegyeháza jelentette.

Az első nyílvános gyógyszertár forgalmát a vásártér, 1794-től a piactér, a templomba gyülekezők és a megyegyülésekre járók biztosították. Forgalma kezdetben elenyésző volt, ezt bizonyítja a 40 arany évi megyei támogatás megszavazása is. Első fennmaradt éves számlája 3 forint 30 krajcár, amelyet a "szegény öreg, együgyü betegek" részére a városi pénztár 1780-ban utalt ki /51/.

A szarvasi első gyógyszertár a Fő uton nyert elhelyezést, a kereskedelmi élet központjában, ahol 1856-ban járásbíróságot is létesítettek a vármegyei törvénykezés és a közigazgatás elkülönülése után. A templom szintén itt található /52/.

Gyula város második nyílvános gyógyszertára "a város legalkalmatosabb helyén lévő Oroszlány a patikárius lakóházzal együtt" a későbbi kis piactér mellett létesült 1804-ben. Felállításakor "A nagy országut" volt a legfőbb szempont /53/. A II.sz. táblázat adatainak áttekintésénél nyilvánvalóvá válik, hogy Békés megye gyógyszertárai 1900-ig kivétel nélkül a Nagy utcákon, Fő utcákon, Templom-vásár-piacterek mentén, a későbbi kövesutak, helyi lóvasutak, keskenynyomtávu vasutak találkozási helyeinél, a vasutállomások közelében, az "uri utcák" környékén helyezkedtek el, ott ahol az orvos is rendelt és ahol a fizetőképesebb lakosság tömörült. Az elhelyezés a várható forgalom első biztosítéka volt. A gyógyszertárak helyadatainak feltárása igen nehéz munka. A korabeli térképek, a gyógyszertárvizsgálati jegyzőkönyvek,

adóbevallási ívek, hivatalos levélváltások adnak támpontot. A megyeszékhely gyógyszertárainak adatait helytörténeti szempontból is érdemes áttekinteni /54/.

"Megváltó"

Helyei: "A magyar városon" (1770-ben), "A piatzon", "A templom mellett", Templom tér 2525 (1848-ban),
Városház u.40 (1859-ben),
Harrucker tér 40 (1870-ben),
Városház u. 12 (1910-től).

"Oroszlány"

Helye: "A nagy országut mentén áll" (1804-1807)

"Szentháromság"

Helyei: Megyeház u. 2351 (1851-ben)
Vármegyeháza 135 (1859-ben)
Vármegyeház u. 8 (1870-ben)
Vármegyeház u. 4 (1910-től)

"Aranykereszt"

Helyei: Kápolna tér 195 (1888-ban)
Kossuth tér 195 (1900-tól)
Kossuth tér 36 (1910-től)

"Szent József"

Helyei: Régi temető utca 1003 (1903-ban)
Gr.Wenckheim u. 1003 (1905-ben)
Jókai u. 27 (1910-ben)
Jókai u. 24 (1930-tól)

"Szeretet"

Helyei: Novák u. 28 (1931-ben)
Kálvin u. 28 (1950-ben).

A városközpontu elhelyezésre való törekvés a gyógyszertárak számának növekedésével egy-egy településen belül indokolatlan zsufoltsághoz vezetett és kiélezte a gyógyszerészek között az ellentéteket. Mezőberényben pl. a 3 gyógyszertár 1 utcában volt és ebből 2 gyógyszertár ugyanabban az épületben üzemelt.

A városközponti elhelyezésre való törekvés a 4., 5., és 6.sz. ábrák tanulmányozásakor is kitünik.

Az utviszonyok rendezése után fellendült kereskedelmi élet és ipari fejlődés a korábbi centrumok jelentőségét helyenként tovább növelte. Előfordult azonban, hogy a korábbi központ elvesz-

4. Ábra

Békés község térképe, a gyógyszertárakkal 1934.

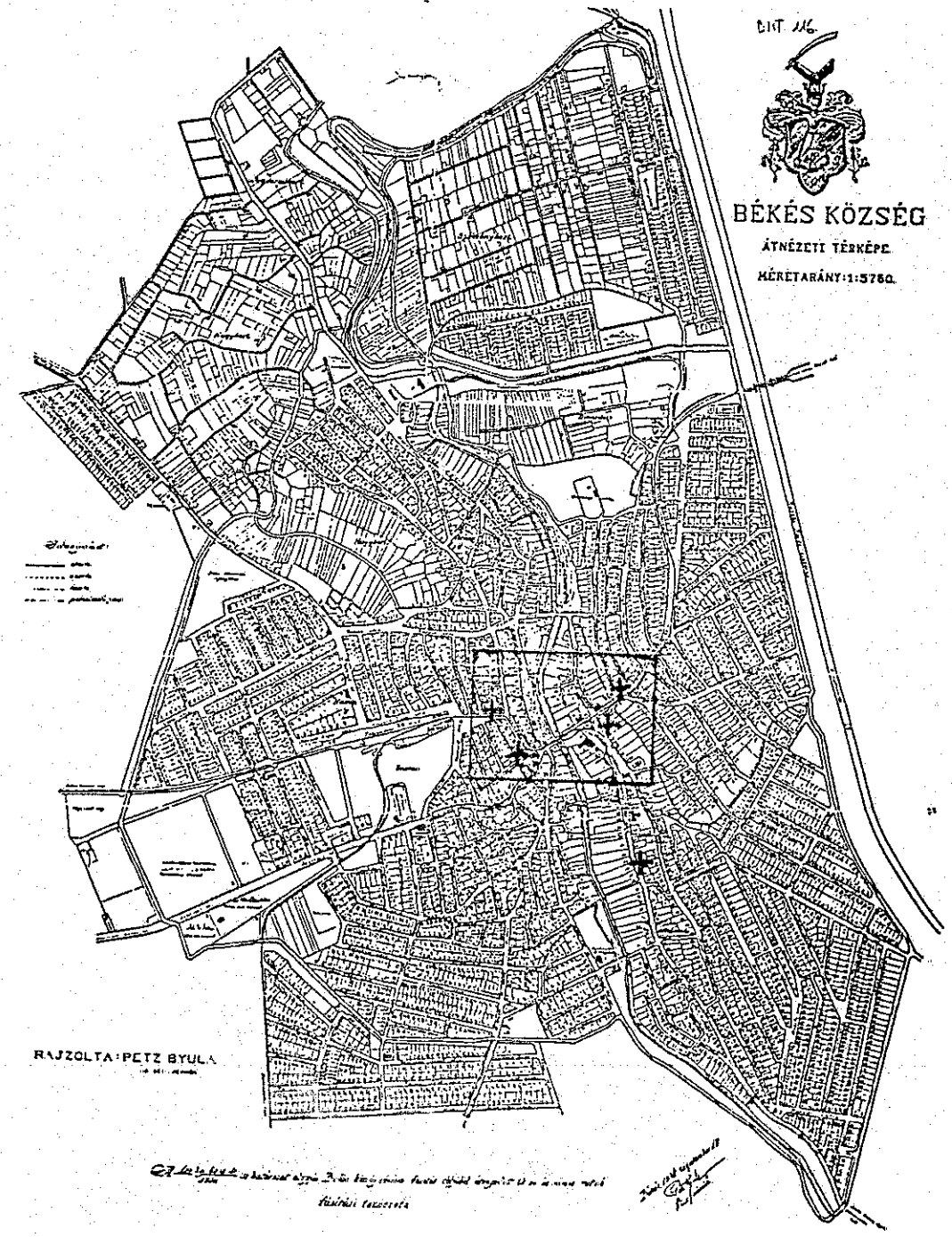

5. Ábra

Békéscsaba térképe a gyógyszertárakkal 1930.

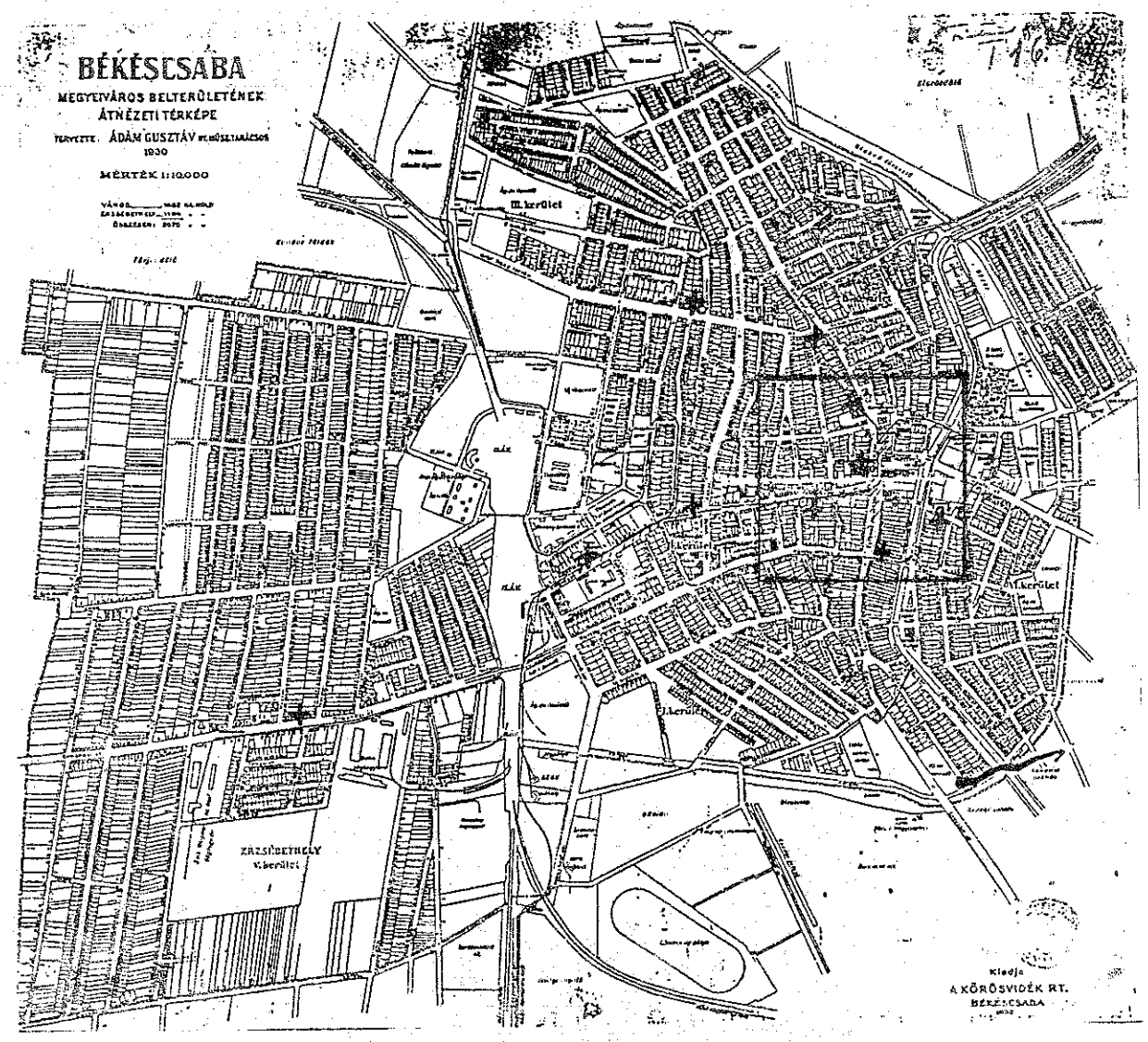

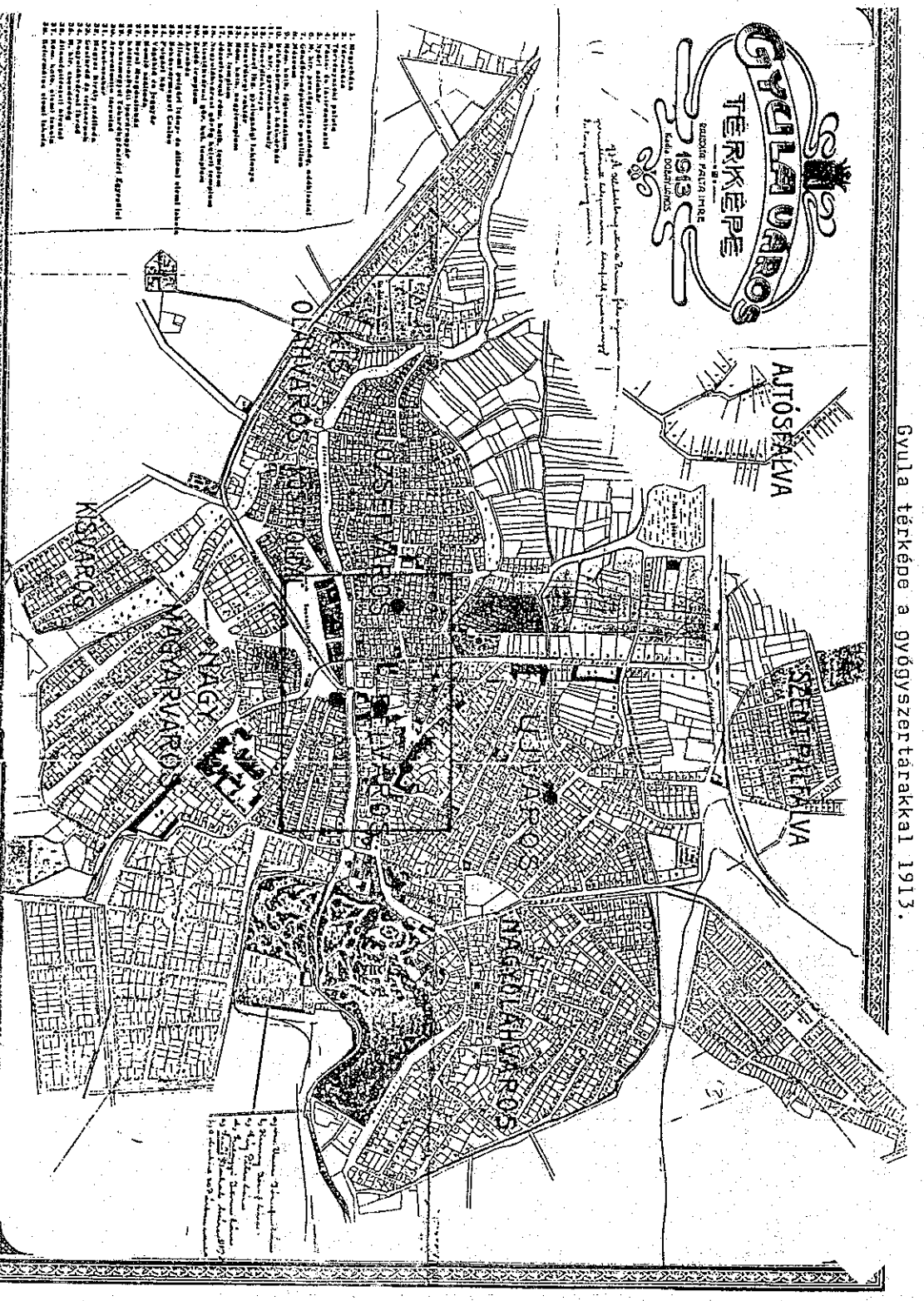

6. Ábra Gyula térképe a gyógyszertárakkal 1913.

ti jelentőségét és a városközpont áttevődik a település másik pontjára. Békés megyében a már említett példák mellett a több-központuság kialakulása is megfigyelhető. A fejlődő települések uj centrumait a vasutállomások, a gyár utcák és az ujonnan létesített közigazgatási létesítmények körzete, illetve az üzletsorok utcái jelentik.

A gyógyszertárak elhelyezkedésénél éppen ezért változatlan a törekvés a fokozódó jelentőségü központok felé, ill. jelentkezik a jelentőségét vesztett központokból való menekülési szándék, s a kialakult ujabb centrum felfedezése. Igy halmozódás, illetve szétszóródás figyelhető meg a több gyógyszertárral rendelkező, fejlődő településeken belül. Az olyan településen, ahol nagyobb arányu fejlődést az utviszonyok rendezése, a kiegyezés utáni viszonylag nyugodtabb légkör és az általános gazdasági fellendülés sem eredményezett, a korábbi centrumok "betokozódása" következik be. Ezeken a helyeken alakulnak ki a legésszerütlenebb gyógyszertár elhelyezések. Gyulán pl. az öt gyógyszertár közül négy egymás szomszédságában helyezkedik el, míg a város külterületén élő lakosság ellátását 1930-ig egyetlen gyógyszertár sem biztosítja. Azokon a településeken belül, ahol a kiegyezés után létesülnek az első gyógyszertárak, mint pl. Doboz, Vésztő, Ujkigyós, Kétegyháza, nincs akadály a település központjának elfoglalásában. A fejlődő illetve központi jelentőségü településeken viszont, mivel elsősorban itt jelentkezik a gyógyszertár-alapítások igénye, a 19.század utolsó harmadára kialakul a 20.sz. közepéig fennálló konkurenciaharc.

A megyeszékhely harmadik gyógyszertárának elhelyezését pl. hosszas harcok előzik meg. A "Vöröskereszt"-hez címzett gyógyszertár felállítása előtt először a telepítés szükségszerüségét vonták kétségbe a meglévő gyógyszertárak tulajdonosai és a városi tisztikar, mivel a képviselőtestület a tagjai sorában tudta a "Megváltó"-hoz címzett gyógyszertár tulajdonosát is /55/. Amikor a gyógyszertár felállítását, a vármegye ellenkezését figyelembe nem vévc, 1887-ben mégis engedélyezte a Belügyminisztérium, a támadás a gyógyszertár elhelyezése ellen irányult. 1887-ben Winkler Lajos és Nagy jenőné, a meglévő gyógyszertárak tulajdonosai, fellebbezést nyujtottak be, mivel a hidfőre tervezett uj gyógyszertár helyét a "Megváltó"-hoz címzett gyógyszertár helyé-

tól alig 100 méternyire, a "Szentháromság"-tól pedig 150-200 méternyire jelölte meg Bodoky Mihály, a leendő gyógyszertár alapítója, aki "tekintve, hogy az élővízcsatorna bal partján a városképben gyógyszertár nincsen" a gyógyszertárat a Kápolna téren kívánta felállítani.

A fellebbezések eredménye az lett, hogy a tekintélyes vagyonnal rendelkező Bodoky család sarja eredeti elképzelésétől két méterrel távolabb állította fel a gyógyszertárát. Ezt követően a gyógyszertár elnevezését kellett "Aranykereszt"-re módosítani ("Vöröskereszt" helyett). Ennek oka az volt, hogy amikor csatlakoztunk, nemzetközi kötelezettséget vállaltunk arra, hogy ezt a nevet csak a szervezet használja. /56/

A negyedik gyógyszertár felállítását hasonló harcok előzik meg Gyulán. A "Szent József" gyógyszertár alapítóját valósággal számüzik riválisai a Régi-temető utcára. 1903-tól 1912-ig tart ifj. Payer Béla és a "Megváltó" gyógyszertár tulajdonosa között a per a gyógyszertár elhelyezése miatt. Winkler Lajos állandó támadásokkal él, mivel ugy érzi, hogy az ujabb gyógyszertár a Régi-temető utcán is az ő forgalmi körét zavarja, akárcsak a Kápolna téri "Aranykereszt". Ifj. Payer Béla már-már készül elhagyni a várost, elhagyatott és a forgalom teljes hiánya miatt tengődésre ítélt patikáját, amikor 1912-ben jobb megoldás kínálkozik számára. Engedélyezik a városközponthoz közelebbi átköltözését /57/.

Ha a megye többi helységeit nézzük, ahol több gyógyszertár létesítése iránt is érkezik be kérelem, ugyanezt tapasztaljuk, ha nem is mindig ugyanilyen formában. A fellebbezések esetén felhozott döntő érv az 1876. évi XIV. tc. XVI. fejezet 18.§-a, amely kimondja, hogy ujabb gyógyszertárat csak ott lehet felállítani, ahol a már meglévő gyógyszertárak forgalmát (gazdaságos üzemeltetését) az ujabb nem veszélyezteti. A várakozáson aluli forgalom miatt helyezik át már korábban a körösladányi gyógyszertárat Szeghalomba 1855-ben, az utviszonyok rendezése után. Ennek, az egyik helység-központból a másik község centrumába költöző gyógyszertárnak a példája illusztrálja, hogy a centrumot nem csak mint helységközpontot igyekeztek az alapítók ostromolni, hanem mint gazdasági és kereskedelmi csomópontot is egyben és az utóbbi volt az elsődleges és lényeges szempont. A városközpontu el-

helyezésre való törekvés még az I. világháboru befejezése után is szembetünő.

Hosszas harcok árán a békési "Sas" gyógyszertár is elérte, hogy periférikus helyzetét megszüntesse. 1908-ban, az alapítás idején, mint a község negyedik gyógyszertára már csak a periférián kapott helyet. Kedvezőtlen helyzetét a 30-as években sikerült megváltoztatnia /58/.

A békéscsabai "Sas"-hoz címzett gyógyszertár eredetileg a "Patika" utcában, a jelenlegi Eötvös utcában állt. Békéscsaba rohamos fejlődése szinte törvényszerüen hozta magával, hogy a Patika-utcai földszintes épület helyett korszerü uj épületben, a fokozódó igényeknek megfelelően, a város fontosabb részén új gyógyszertárat létesítsenek. Varságh Béla, aki 1869-1911-ig tulajdonosa a gyógyszertárnak és 1894-ig vezetője is, tervet készíttet Michnay Sándor építővel. 1891. április 12-én készül el az új patikaház terve, azután indul meg az építkezés és felépül az új egyemeletes épület. A gyógyszertár jelenleg is ebben az épületben van. Udvari része 1910-ben épül fel, majd 1940-ben emelet kerül e részre is. A bővítést a "Sas gyógyszertár üzemi méretü tevékenysége tette indokolttá /59/.

Az első világháboru befejezése után Gyula, Békéscsaba, Békés, Szarvas azok a települések, ahol a centrumok telítettsége miatt a gyógyszertárak kezdtek kiszorulni a peremkerületekbe. A gyógyszertárak között folyó konkurenciaharc az új gyógyszertár létesítését követő évek, vagy évtizedek után, amig egy ujabb gyógyszertár felállítására nem került sor, enyhült, esetenként megszünt. A gyógyszerészek megszokták egymást és alkalmazkodni próbáltak. Ha egy gyógyszertárba új tulajdonos került, az általában igyekezett tiszteletben tartani a hagyományokat, elődei szokásait. A gyulai "Megváltó" és "Szentháromság" gyógyszertár között pl. eleinte, 1851 és 1860 között állandóan napirenden volt a harc a kórház ellátásáért. Ez a harc aztán megszünt és a két gyógyszertár a továbbiakban békésen megfért egymás mellett. Közel egy évszázadon át tartott az a régi és öröklött "szokás" (amint Soltész István, a "Szentháromság" gyógyszertár utolsó tulajdonosa elmondta), hogy a két gyógyszertár Husvét előestéjén, nagyszombaton görögtüzet gyujtott a gyógyszertár előtt. A "Megváltó" vöröset lithiumból és sellakból, a "Szent Háromság" zöldet

stronciumból. Amikor a körmenet a Szentséggel elvonult a két gyógyszertár előtt, szinpompás volt a fogadtatás.
A gyulai "Szent József gyógyszertárat 1912-ben a Németvárosnak arra a részére telepítették át, ahol a leggazdagabb gyulai német származásu polgárok laktak, így nem zavarta tovább a Magyar-városon, a városközpontban lévő "Megváltó" gyógyszertár forgalmát. 1913-ban már együtt emlegették a két gyógyszertár tulajdonosát a Közegészségügyi Bizottság tagjai sorában /60/.
A vizsgált korszakban a gyógyszertárak elhelyezkedésénél az egészségügyi és a kereskedelmi jelleg egyaránt érvényesült. Mint egészségügyi Intézményt az orvosi rendelők közelében találjuk, ugyanakkor az elhelyezést a kereskedelmi érdekeltség és az üzleti érdek indokolta. Azt, hogy a gyógyszertárak elhelyezkedését nem a lakosság körzetekre bontott arányos egészségügyi ellátottságának biztosítása határozta meg, bizonyítja az államosítás (1950) utáni időszaknak a díszharmónia megszüntetése érdekében történt erőfeszítése.

d./ A gyógyszertári hálózat fejlődésének szakaszai

A gyógyszertári hálózat fejlődésének értékeléséhez a II.sz. táblázat adatai alapján kimunkált grafikon (7.ábra) szolgál alapul. Ezt tanulmányozva 1770-1940 között négy fejlődési szakaszt figyelhetünk meg, melyeket érdemes részleteiben is elemezni. (1940-1950 között nincs számszerü fejlődés.)
Hiba volna azonban, ha az elemzés során nem lennénk tekintettel a Békés megyével szomszédos megyék gyógyszertári hálózatának fejlődésére, mely lényegében hasonló földrajzi, gazdasági és társadalmi adottságok mellett bontakozott ki. A sok hasonlóság az összevetésre is lehetőséget nyújt. A megyehatárok a trianoni békeszerződést követően lényegesen megváltoztak s a megyerendezések miatt az összehasonlítást így csak 1920-ig lehet elvégezni.

I. Stagnáló szakasz (1770-1802)

A központi rendelkezés nyomán feállított gyulai "Megváltó" gyógyszertár létesítése után eltelt több, mint harminc esztendő

alatt, 1770-1802-ig Békés megyében ujabb gyógyszertár nem létesült. Ennek okait a gyógyszertári hálózat területi elosztásának vizsgálata során már említettük. Ezekon túlmenően az államhatalmat gyakorló főispáni helytartók közömbössége, a nagybirtokosok távolléte is kedvezőtlen hatást gyakorolt a fejlődésre. A lakosság zömét alkotó mezőgazdasági népesség szegénysége, tudati elmaradottsága miatt sem volt igény új gyógyszertárak létesítésére.
A Békés megyével szomszédos megyékben történelmileg hasonló volt az indulás. A török hódoltság 150 éve alatt elpusztultak, elnéptelenedtek. Fejlődésük ujabb szakasza csak a szatmári békekötés után kezdődhetett. Gyógyszertárak vonatkozásában 1802-ig alig van változás. Bihar megyében és a későbbi Jász-Nagykun-Szolnok megye területén néhány gyógyszertárral többet létesítettek ugyan, de ezek a szomszédos területek jóval nagyobbak voltak.
A vizsgálódásunk tárgyát képező megyék földrajzi adottságukat tekintve is rokonvonásokat mutatnak. Arad megye a Maros állandó áradásai miatt volt nagyrészt lapályos, mocsaras vidék; Bihar megye hatalmas területének 3/5 része volt földművelésre alkalmatlan mocsár a Körösök, a Berettyó és a Tisza áradásai miatt; Csongrád megye a Maros jobb partján elterülő végtelen síkság, átjárhatatlan, ingoványos, lápos terület volt; a Jász-Kun kerületben a Tisza hatalmas árterületén csapongva, tekervényesen kószált, sárrétek, lápok kísérték és a Berettyó-Körös vidék átjárhatatlan vadvizektől behálózott mocsarai terjengtek rajta. A 18. sz-ban Békés megye és szomszédai is sár- és láporságot alkottak. Csak a magasabb fekvésü helyeken vált egy-egy település jelentősebbé ezekben a megyékben és emelkedett ki a többi közül. Itt létesültek az első gyógyszertárak is. Az 1699-es karloviczi béke Magyarország határfolyójává a Marost, Arad megyét pedig határőrvidékké tette /61/.
A határőrség székhelye Aradon volt. 1713-ban az őrség ellátására létesítette Ausfeld Kristóf az első aradi katonai gyógyszertárat. Ilyen hadifontosságu hely volt Szeged is. 1713-ban itt is katonai gyógyszertár létesült Ausfeld Kristóf jóvoltából.
Az aradi gyógyszertárról tudjuk, hogy az 1738-39-es pestisjárvány idején Peer Ernő Konrád katonagyógyszerész Békés megyének is készített gyógyszereket, melyek ellenértékét a gyulai uradalmi pénztár térített meg. Arad megye is nagymennyiségü gyógyszert

"vásárolt" ekkor, de még 1746-ban sem fizette ki a gyógyszerek árát.

Az aacheni béke (1748) után Arad megye megszabadult a határőrségtől, a gyógyszertár polgári tulajdonba ment át. 1748-ban Langer Miksa Ferdinándot már úgy említik, mint Arad megye első polgári gyógyszerészét /62/. Ezt az aradi gyógyszertárat 1784-ben megszüntették. Ekkor már működött egy másik, amelyet 1763-ban létesítettek (V.sz. táblázat).

Azt a 21 évet leszámítva, amikor Aradon két gyógyszertár volt egyidőben (1763-1784), közel egy évszázad alatt egy gyógyszertár látta el a megye lakosságát.

Az ország területileg legnagyobb megyéjében, Biharban jóformán csak a püspöki székhely, Nagyvárad fejlődött, itt a 18.sz. végéig 3 gyógyszertár is létesült, a megye nagykiterjedésü területén máshol nem volt erre igény vagy lehetőség. Csanád megyében hatósági kényszerből épült Makón 1780-ban az első és sokáig egyetlen gyógyszertár /63/. Csongrád megyében Szeged volt a legnépesebb és legjelentősebb település. Itt alig volt fejlődés a 18. században az állandó áradások miatt, a megye székhelye egy félreeső kis helyen, Szegvárott volt. Békés-Csanád-Csongrád fejlődésének az sem kedvezett, hogy a 18.sz. végén II.József ezeket a megyéket -átmenetileg- egyesítette /64/.

Csongrád megyében egyetlen gyógyszertár volt 1802-ig, amely polgári tulajdonba ment át 1748 után.

A Jász-Kun kerületben a 18.sz. végéig nem volt gyógyszertár. A gyógyszertár telepítések 1791-től kezdődtek, a Jász-Kun városok fejlődése ugyanis ekkor vált erőteljesebbé /65/.

II. A lassu, egyenlőtlen fejlődés szakasza (1803-1870)

1803-1870-ig 13 nyílvános gyógyszertár létesült Békés megyében (II.Táblázat). A 18. századhoz mérten tehát kétségtelen fejlődés tapasztalható, üteme azonban nem egyenletes /66/. A 19. század első évtizedeiben kezdődő lassu egyenletes fejlődést a huszas évektől fokozottabb arányu, majd a 30-as évektől ismét lassuló, a 60-as évektől pedig felgyorsuló fejlődés váltja fel (7.ábra). A 60-as évektől tapasztalható fellendülés szorosan összefügg a gazdasági, társadalmi, egészségügyi fellendülés kezdetével, az

V.sz. Táblázat
A Békés megyével szomszédos megyék gyógyszertári hálózatának fejlődése
(1713-1920)

Arad megye		Bihar megye		Csanád megye	
Idő	H e l y	Idő	H e l y	Idő	H e l y
1713	Arad	1742	Nagyvárad	1700	Makó
1763	Arad	1760	Nagyvárad	1832	Battonya
1812	Pankota	1791	Nagyvárad	1836	Nagylak
1813	Arad	1790	Székelyhid	1846	Makó
1819	Soborsin	1823	Margitta	1873	Makó
1822	Magyarpécska	1825	Nagyvárad	1880	Csanádpalota
1824	Arad	1829	Belényes	1880	Kevermes
1825	Máriaradna	1830	Nagyszalonta	1882	Makó
1831	Kisjenő	1836	Derecske	1882	Mezőkovácsháza
1832	Ujszentanna	1836	Berettyóujfalu	1884	Csanádapáca
1834	Simánd	1838	Biharidószeg	1884	Pitvaros
1836	Arad	1842	Érmihályfalva	1885	Apátfalva
1837	Gyorok	1848	Biharnagybajom	1888	Földeák
1852	Borosjenő	1848	Nagyléta	1888	Magyarbánhegyes
1854	Nagyhalmágy	1848	Élesd	1888	Magyarcsanád
1856	Elek	1854	Nagyvárad	1891	Kunágota
1858	Arad	1855	Tenke	1892	Nagylak
1860	Csermő	1858	Sarkad	1896	Dombegyháza
1862	Világos	1858	Biharkeresztes	1901	Battonya
1862	Kürtös	1864	Kismarja	1902	Makó
1863	Arad	1870	Nagyszalonta	1905	Sajtény
1867	Arad	1875	Hosszúpályi	1907	Makó
1874	Szemlak	1881	Nagyvárad	1914	Makó
1878	Borossebes	1882	Komádi		
1879	Üthalom	1883	Bihar		
1880	Honcztő	1884	Szalárd		
1888	Arad	1884	Berettyószéplak		
1889	Feltút	1885	Mezőtelegd		
1892	Székudvar	1885	Báránd		
1893	Opécska	1885	Vaskon		
1893	Nagyzerind	1886	Bél		
1893	Marosborsa	1886	Berekböszörmény		
1895	Körösbökény	1887	Magyarcsékо		
1896	Arad	1890	Szalacs		
1899	Arad	1890	Zsáka		
1901	Medgyesegyháza	1891	Kötegyán		
1909	Arad	1892	Porcsesszőllős		
1912	Arad	1893	Biharturda		
1913	Oszentanna	1894	Biharugra		
1915	Arad	1894	Biharzsadány		
1916	Arad	1894	Nagybáród		
		1894	Csökmő		
		1894	Okány		
		1895	Nagyvárad		
		1897	Berettyóujfalu		
		1898	Gyepjú		
		1901	Sárrétudvari		
		1901	Nagyvárad		
		1904	Gyanta		
		1904	Nagyvárad		
		1905	Köröstarján		
		1905	Cséffa		
		1906	Álmosd		
		1907	Belényes		
		1907	Székelyhíd		
		1907	Érmihályfalu		
		1907	Sarkad		
		1907	Nagyvárad		
		1908	Püspökfürdő		
		1908	Nagyvárad		
		1908	Fugylvásárhely		
		1909	Gáborján		
		1909	Nagyvárad		
		1910	Nagyszalonta		
		1911	Nagyvárad		
		1911	Pocsaj		
		1912	Geszt		
		1912	Nagyvárad		
		1912	Nagyvárad		
		1913	Biharpüspöki		
		1913	Derecske		
		1914	Rév		
ÖSSZESEN:41		72		23	

V.sz. Táblázat (folytatás)
A Békés megyével szomszédos megyék gyógyszertári hálózatának fejlődése
(1713-1920)

Csongrád megye

Idő	H e l y
1713	Szeged
1806	Hódmezővásárhely
1812	Szeged
1815	Szentes
1828	Csongrád
1834	Szeged
1839	Hódmezővásárhely
1842	Szentes
1850	Szeged
1852	Hódmezővásárhely
1861	Dorosma
1863	Szeged
1864	Mindszent
1869	Szeged
1870	Szeged
1874	Szeged
1876	Horgos
1877	Szentes
1878	Hódmezővásárhely
1878	Kistelek
1879	Szegvár
1880	Hódmezővásárhely
1882	Csongrád
1888	Szeged
1888	Szentes
1890	Csangtelek
1890	Sándorfalva
1893	Hódmezővásárhely
1894	Hódmezővásárhely
1896	Csongrád
1898	Nagymágocs
1901	Szentes
1903	Szentes
1905	Szeged
1907	Dorosma
1907	Szeged
1907	Hódmezővásárhely
1907	Hódmezővásárhely
1908	Szeged
1909	Szeged
1910	Hódmezővásárhely
1910	Szeged
1912	Szeged
1914	Mindszent
1914	Szeged
1918	Szeged
1919	Hódmezővásárhely

ÖSSZESEN: 47

1876-ig Jász-Kun Kerület és külső Szolnok m. egyrésze

Idő	H e l y
1791	Jászberény
1792	Kunszentmárton
1799	Szolnok
1810	Mezőtúr
1818	Szolnok
1826	Karcag
1827	Kisujszállás
1827	Kunhegyes
1827	Törökszentmiklós
1829	Jászberény
1832	Jászapáti
1849	Turkeve
1850	Kunmadaras
1851	Jászárokszállás
1867	Dévaványa
1867	Jászladány
1871	Szolnok
1871	Jászkisér
1872	Mezőtúr
1872	Tiszaföldvár
1873	Abádszalók
1876	Jászfényszaru
1879	Kenderes
1879	Fegyvernek
1880	Csépa
1882	Szolnok
1882	Kunszentmárton
1883	Jászberény
1883	Karcag
1883	Tiszaroff.
1885	Kisujszállás
1886	Mezőtúr
1886	Kötelek
1886	Jákóhalma
1888	Jászalsószentgyörgy
1888	Törökszentmiklós
1894	Cibakháza
1894	Tiszavárkony
1895	Turkeve
1896	Dévaványa
1898	Tiszakürt
1899	Mezőtúr
1900	Kunhegyes
1901	Karcag
1902	Jászárokszállás
1903	Besenyőszög
1903	Jászdózsa
1903	Szolnok
1904	Jászapáti
1906	Szolnok
1907	Kisujszállás
1907	Tiszasüly
1910	Rákóczifalva
1910	Szolnok
1911	Törökszentmiklós
1912	Tiszaföldvár
1913	Jászberény
1914	Jászszentandrás
1914	Karcag
1915	Tiszabő
1917	Kisujszállás
1918	Mezőtúr

62

7 ábra: *Békés megyei gyógyszertárak számának alakulása 1770-1950*

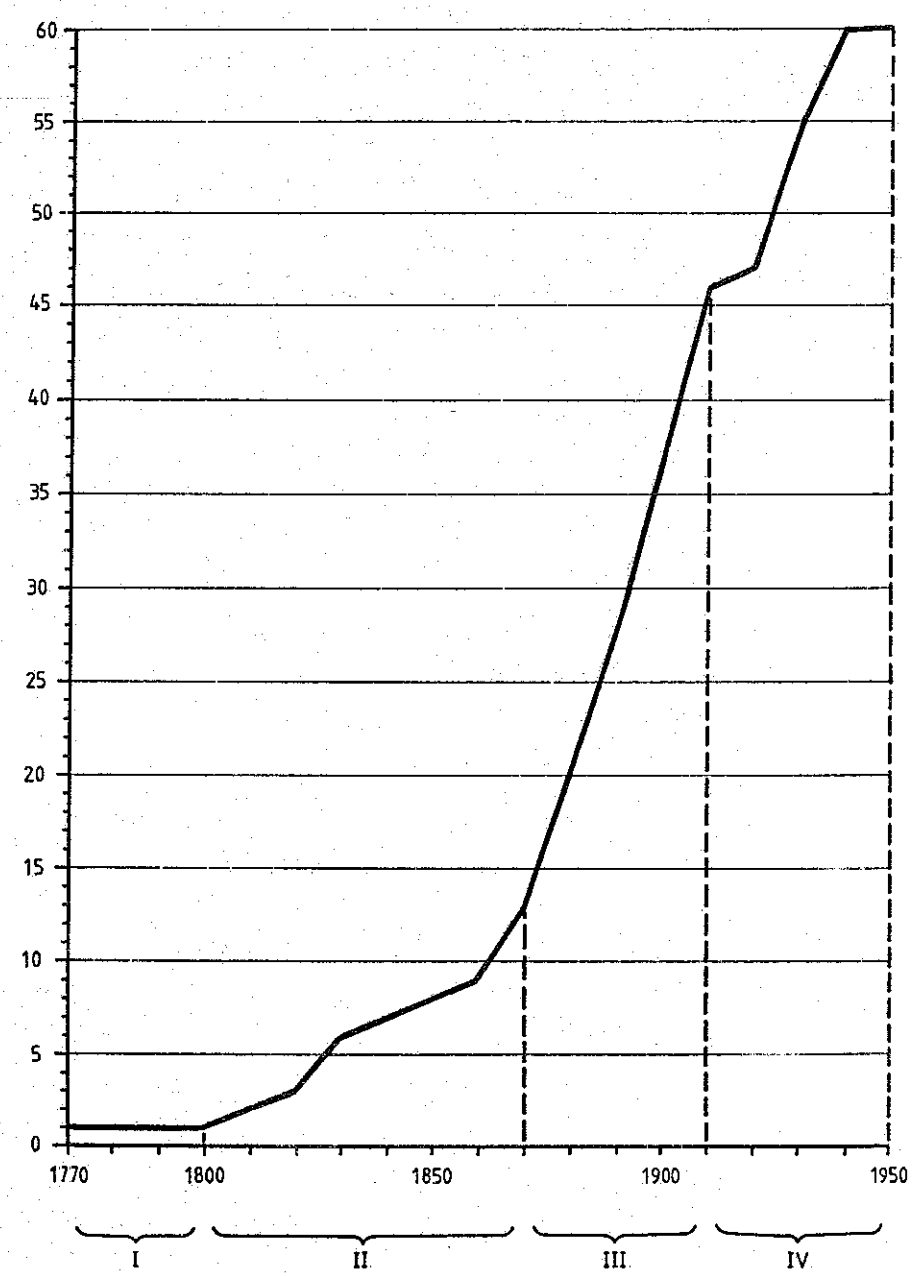

agrárfejlődéssel, a közlekedési viszonyok javulásával és a vízszabályozással, melyekre már utaltunk.

A szomszédos megyék fejlődésénél Bihar és Csanád megye kivételével ugyanez tapasztalható. Arad megyében 20, Bihar megyében 16, Csanád megyében 3, Csongrád megyében 13, a Jász-Kun kerületben 13 gyógyszertárat létesítettek.

Az alapítási időket nézve, a fejlődés a szomszédos megyékben is lassu és nem egyenletes, csak Bihar megyében mondható egyenletesen lassunak a fejlődés (V.sz. táblázat 8,9,10. ábra). Csanád megyében a belvizek levezetése, az ármentesítés, a mocsarak kiszárítása, feltöltése elhuzódott és területileg is a legkisebb volt, ezért ott kevesebb patika létesült. A 19.sz. első felére az Alföld keleti-déli peremvidékein is kialakultak illetve megerősödtek a nagy piacközpontok: Arad, Gyula, Nagyvárad, Debrecen, Szeged. Arad a 18.sz. utolsó harmadától elért gazdasági fejlődésének gyümölcseként a 18.sz. végére elnyerte a városi státust. A 19.sz. első felétől regionális és régióntuli szerepkört töltött be, piacközpont funkciója több megyére kiterjedt, országos és kerületi hatáskörü intézmények, hivatalok székhelye volt. Országos vásáraira bécsi és csehországi kereskedők hozták az iparcikkeket, élénk áruforgalma termelésre ösztönözte a megye lakóit /67/.

Aradon 1870-ig több gyógyszertár is létesült. Arad mellett Arad megyében a hegyi lejtők bortermő vidékei fejlődtek és gyógyszertárakat létesítettek a híres ásványviz-források településein is (Pankota, Borosjenő, Máriaradna - vö. V.táblázat).

1854-ben szabályozták a Maros Arad megyei szakaszát: 1859-ben felépült a tiszavidéki vasutvonal Arad-szolnoki szakasza; 1860-tól Arad megye fejlődése tovább gyorsult. Ez a gyógyszertárak létesítésére is természetszerüleg kihatott.

Bihar megye nagy piacközpontja Nagyvárad és Debrecen volt. Debrecen csak 1876-ig tartozott Bihar megyéhez, ezért a gyógyszertári hálózat fejlődése szempontjából nem képezte vizsgálódásunk tárgyát.

Nagyváradnak hat országos vására miatt volt kiemelkedő jelentősége. A nagyarányu ló és szarvasmarha felhajtás nemcsak pesti, hanem bécsi kereskedőket is vonzott. Biharban hamarabb megkezdték a folyók szabályozását, mint a szomszédos megyékben.

8. ábra: *Békés megye és a szomszédos megyék gyógyszertári hálózatának számszerű növekedése 1780-1920*

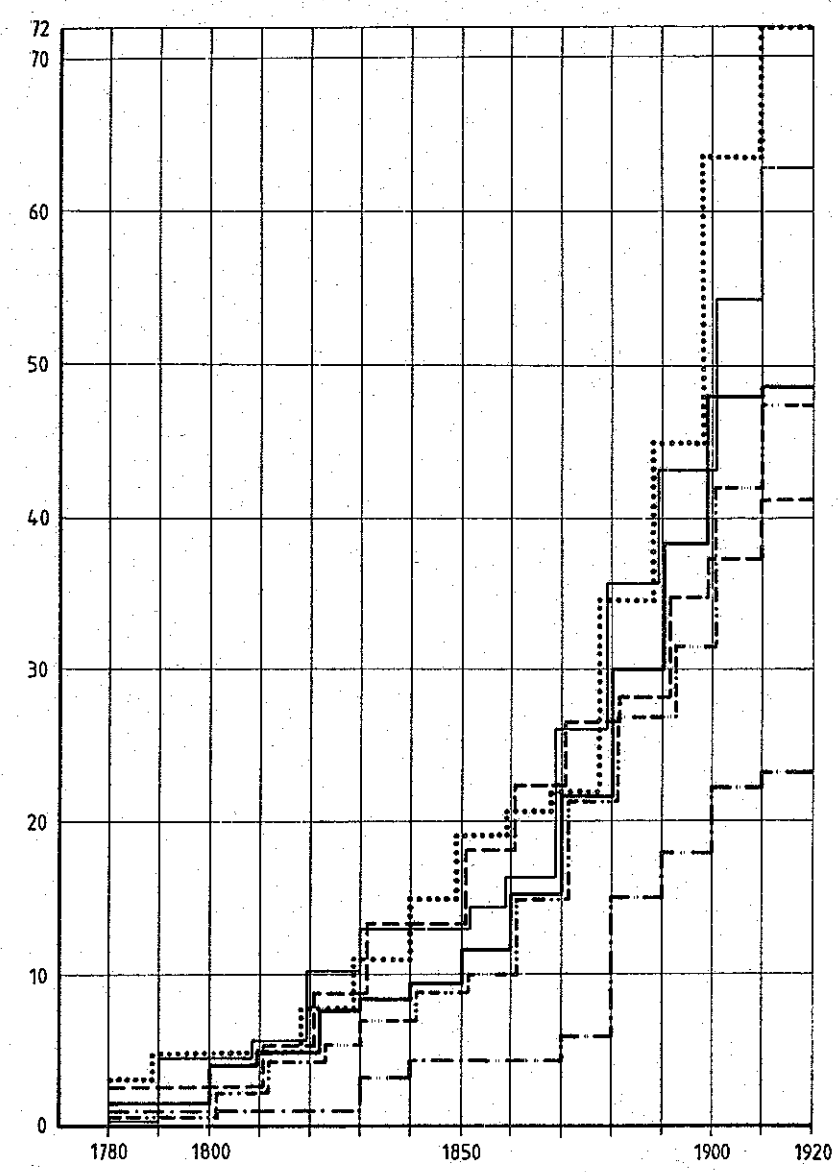

9. ábra: *Békés megye és a szomszédos megyék gyógyszertári hálózatának %-os növekedése (1780-1920)*

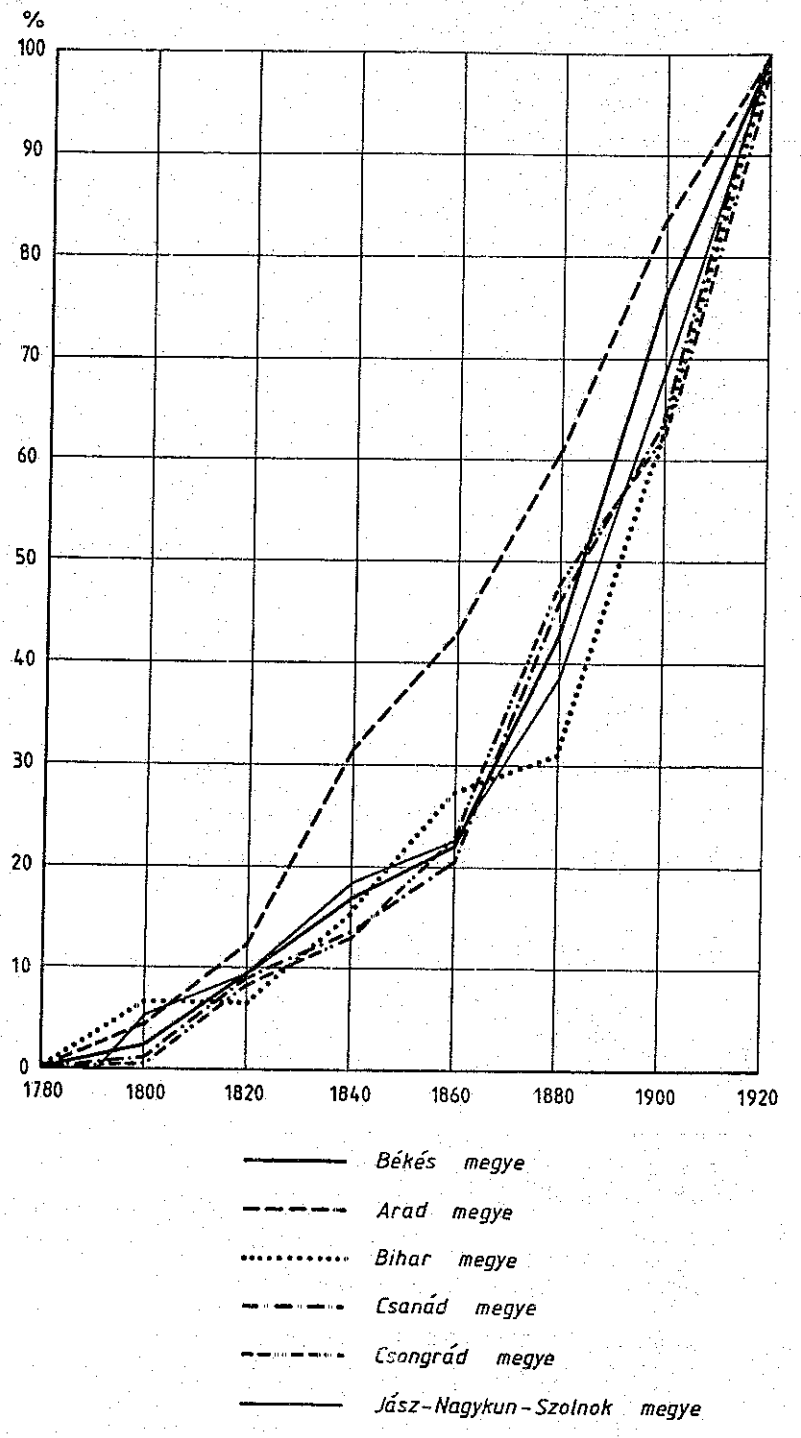

10 ábra: *A gyógyszertári hálózat fejlődésének szakaszai. Az egy évre jutó gyógyszertáralapítások száma 1920-ig (Békés és a szomszédos megyék)*

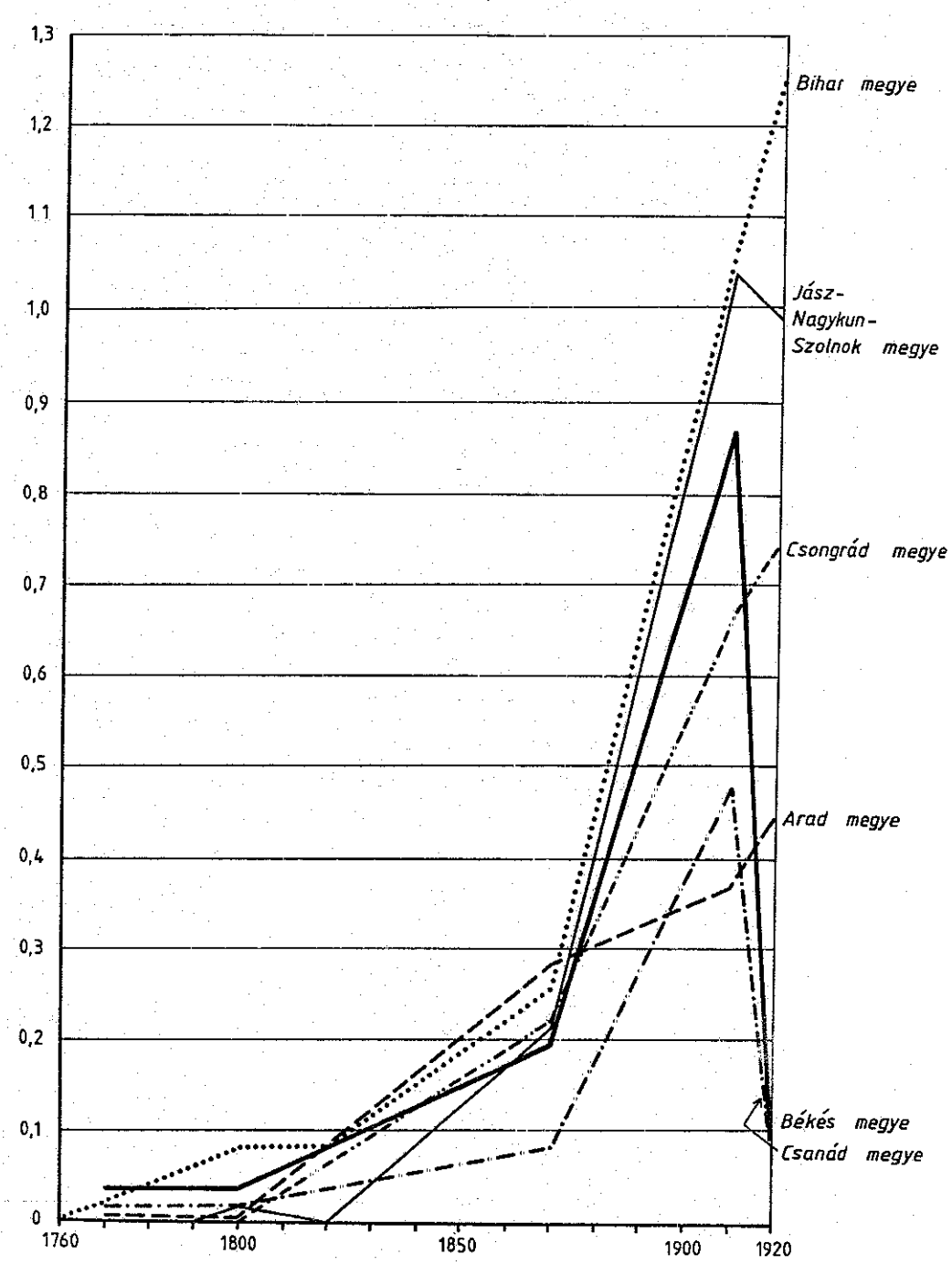

A 30-as években befejeződik a Körös-Berettyó szabályozása, 1846-tól sorkerül a Tiszára is. A folyók szabályozásával egyidőben épülnek az utak /68/.

Az egyenletes gazdasági fejlődés egyenletessé teszi a gyógyszertári hálózat fejlődését is. Amig Aradon nem, Békés-Csanád-Csongrád megyékben és a Jász-Kun kerületben csak 1-1 gyógyszertár létesült a 40-es években, addig Bihar megyében 4 gyógyszertárat is telepítettek /II, V. táblázat/.

Csanád megyében a fejlődés második szakaszában Makón létesült gyógyszertár. Makó a csanádi püspök birtokán, tágabb régió földesuri szolgálatában nőtt fel a saját árutermelésére támaszkodva. Főként a külföldre is szállított vöröshagyma gazdagította /69/. Csongrád megyében Szeged volt privilégizált és kiemelkedő helyzetben. A határokon túlra irányuló gyapju, valamint dohánykereskedelme formálta a 19.sz. első felében régi tipusu szabad királyi városból a korszerű várostipus szintjét megközelítő várossá; az ország legnagyobb városai közé sorolták a 19.sz. közepére.

A Tisza szabályozását ugyan már az 1840-es évek közepén megkezdték, de az 1855-ös árvíz olyan nagy károkat okozott, hogy Csongrád megye csak az ötvenes évek végétől indulhatott erőteljesebb fejlődésnek. Az ország egyik leggazdagabb vármegyéje lett a 19.sz. végére, sorra erősödtek meg települései, Hódmezővásárhely, Csongrád, Szentes. A gyógyszertári hálózat is lassan szélesedni kezdett.

A Jász-Kun kerületben Jászberény, Heves és külső Szolnok megye déli részén Szolnok volt a szellemi és gazdasági élet központja /70/. Néhány fejlettebb települést leszámítva, ahol gyógyszertárat is létesítettek, elmaradottság jellemezte a területet. Szolnok volt talán a legelőnyösebb helyzetben, kedvező földrajzi helyzete, a kamarai sóraktárak, a sóelosztó hivatal, továbbá a sok vizimalom és szárazmalom miatt. A só szállítás és elosztás, a fafeldolgozás sok embernek adott kenyeret. Szolnok fejlődésének legfontosabb emelője mégis gabonakereskedelem volt /71/.

III. A rohamos fejlődés szakasza (1871-1908)

A gazdasági és társadalmi fejlődés, a közegészségügy fokozódó

kiépülése azt eredményezi, hogy 37 év alatt 33 gyógyszertár létesül Békés megyében. A fejlődés csaknem ötszörösen múlja felül a II. szakaszét. A fejlődés e szakaszban a határos megyék mindegyikében döntő a folyók szabályozása, az ármentesítések révén felszabaduló területek növekedése, a közlekedési viszonyok javulása. A gazdasági - népességi növekedés magával hozza az igények ébredését s meg is teremti az igények kielégítésének anyagi alapjait. A gyógyszertári hálózat fejlődését ebben a szakaszban már nem lehet csak a gyógyszertárak számszerü alakulásával mérni. A szomszédos megyéket tekintve úgy tünik, hogy Bihar és Jász-Kun-Szolnok megyében volt a legnagyobb a fejlődés, mert itt létesítették a legtöbb gyógyszertárat (V.táblázat). Ez azonban félrevezető, mert a gyógyszertárak számszerü alakulása a terület nagyságától és a népesség számától is függött már ebben a fejlődési szakaszban. Békés és a szomszédos megyék gyógyszertári helyzetének összehasonlítására az 1891 évi statisztika szolgáltat megbízható adatokat. Segítségével kimunkálható az egy gyógyszertárra eső terület, illetve ellátandó lélekszám /72/.

megye	területe	lélekszáma	gyógyszertár száma	egy gyógyszertárra eső terület	lélekszám
Arad	6443,39 km^2	303964	28	230,12 km^2	10,855
Békés	3558,01 "	258386	30	118,60 "	8,613
Bihar	10961,63 "	516704	35	313,18 "	14,763
Csanád	1618,20 "	130575	15	107,88 "	8,705
Csongrád	3413,65 "	261340	27	126,43 "	9,679
Jász-Nagykun Szolnok	5373,31 "	318475	36	149,25 "	8,846

Az összehasonlítás során a területi adatok vonatkozásában figyelembe kell vennünk, hogy Arad és Bihar megye területének jelentős része hegyvidék volt, gyér népességgel. Jász-Nagykun-Szolnok megye területe pedig részben lakatlan, müveletlen pusztaság volt. Az egy gyógyszertárra eső terület Békés és Csongrád megyében közel azonos volt, s a kis Csanádban volt a legkisebb.

Az egy gyógyszertárra eső (ellátandó) lélekszám vonatkozásában

Békés megye helyzete a legkedvezőbb, de Csanád és Jász-Nagykun-Szolnok adatai is szinte azonosak.

IV. Törésekkel fejlődő szakasz (1909-1940)

Békés megye fejlődésének 1867 utáni egyenletes vonalát az I. világháború, a trianoni békekötés kihatásai, gazdasági válságok és a II. világháború kitörése szakítják meg. A törésmentes időszakok alatt minden évben alapítanak gyógyszertárat a megyében, de a fejlődés üteme lassul a harmadik szakaszhoz mérten. 1909-1938 közt mindössze 15 gyógyszertár létesült (II. táblázat). 1 közforgalmu gyógyszertár megszünt. 1930 végén a Gyulavári-ban lévő "Reményi" gyógyszertárat bezárták, tulajdonosa Budapesten, a kőbányai kerületben kapott engedélyt gyógyszertár létesítésére. A gyógyszertár, immár a határ szélén, Gyula árnyékában a tulajdonos állítása szerint nem volt eléggé jövedelmező. 1938-tól az orvosi kézi-gyógyszertárral próbálták a lakosság gyógyszerellátását biztosítani /73/.

1938 után már nem létesítenek gyógyszertárat Békésben, a II. világháboru kitörése után nincs fejlődés. Azt, hogy a gazdasági és társadalmi élet hanyatlása mikén hat a gyógyszertári hálózat fejlődésére, a 7. ábra jól szemlélteti.

A szomszédos megyékben mindenhol bekövetkezett az első törés 1914-gyel; a fejlődés lelassult vagy megállt. A trianoni határrendezés után már nincs lehetőség azonos alapu, az iménti megyék közti összehasonlításra.

A szomszéd megyékkel még azonos alapon összemérhető adatokat (az 1920. évi gyógyszertárak számát bázisként véve) és a megelőző évtizedenkénti fejlődés %-os ütemét a VI. sz. táblázatban szemléltetem. Az összehasonlításhoz segítséget nyújtanak a 8, 9, 10. sz. ábrák is.

Befejezésül még annyit, hogy a magyarországi gyógyszertárak számának alakulása nagyjából azonos volt a Békés megyei helyzettel. Az országos fejlődés íve sem volt töretlen és egyenes arányban növekvő.

Az összehasonlításhoz, a magyarországi helyzet értékeléséhez a 11. számmal jelzett ábrák nyújtanak segítséget /74/.

VI.sz. Táblázat
A gyógyszertári hálózat évtizedenkénti fejlődése Békés megyében és a vele szomszédos törvényhatóságokban 1920-ig

Időszak	Békés megye		Arad megye		Bihar megye		Csanad megye		Csongrád megye		1876-ig Jász-Kun kerület ill.Heves és Külső-Szolnok megye egyrésze	
	gytárak száma	növek. %	gytárak száma	növek. %	gytárak száma	növek. %	gytárak száma	növek. %	gytárak száma	növek. %	gytárak száma	növek. %
1780-ig	1	-	2	-	2	-	1	-	1	-	-	-
1790	1	2	2	4,8	2	2,8	1	4,3	1	2,1	-	-
1800	1	2	2	4,8	4	5,6	1	4,3	1	2,1	3	4,8
1810	3	6	2	4,8	4	5,6	1	4,3	2	4,2	3	4,8
1820	4	8	5	12	4	5,6	1	4,3	4	8,4	5	8
1830	7	14	8	19,2	8	11,2	1	4,3	5	10,5	10	16
1840	8	16	13	31,2	11	15,4	3	12,9	7	14,7	11	17,6
1850	9	18	13	31,2	15	21	4	17,2	9	18,9	13	20,8
1860	11	22	18	43,2	19	26,6	4	17,2	10	21	14	22,4
1870	15	30	22	52,8	21	29,4	4	17,2	15	31,5	16	25,6
1880	22	44	26	62,4	22	30,8	7	30,1	22	46,2	25	40
1890	30	60	28	67,2	35	49	15	64,5	27	56,7	36	57,6
1900	39	78	35	84	46	64,4	18	79,4	31	65,1	43	68,8
1910	48	96	37	88,8	64	89,6	22	94,6	42	88,2	54	86,4
1920	49	100	41	100	72	100	23	100	47	100	62	100

11 ábra:

a., A magyarországi gyógyszertárak számának alakulása 1918-ig

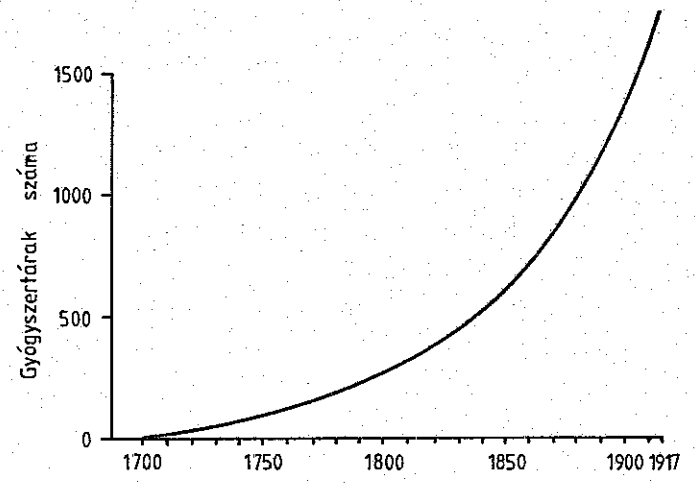

b., A gyógyszertár alapítások számának alakulása tízéves periódusonként

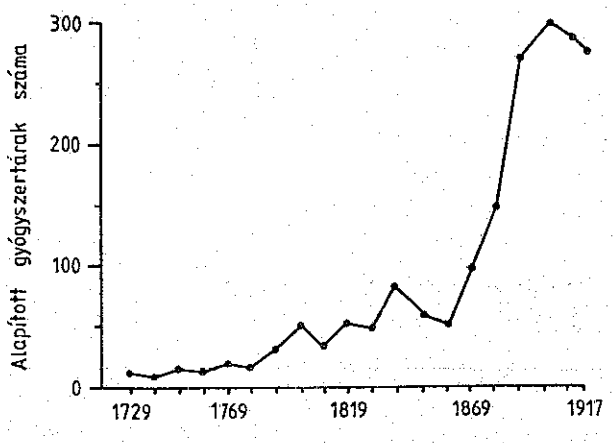

4. A GYÓGYSZERTÁRAK TULAJDONJOGÁNAK VÁLTOZÁSA, A JOGADOMÁNYOZÁS RENDSZERE 1770-1950.

Az előző fejezetben a gyógyszertári hálózat kialakulásának és fejlődésének vizsgálatát a gyógyszertárak tulajdonviszonyaitól függetlenül végeztük el, miután ennek a gyógyszertári hálózat kialakulása és fejlődése szempontjából a kezdeti időkben nem volt jelentősége. A 19. század elejétől tapasztalható fellendülés azonban a polgáriasodó tulajdonviszonyoknak tudható be, így szükséges, hogy ebbe a témakörbe is betekintsünk.

A gyulai uradalom házigyógyszertáráról mindeddig nem történt említés, mert a gyógyszertár önálló gyógyszertárként nem működött, s nincs is jelentősége a gyógyszertári hálózat kialakulása és fejlődése szempontjából. Keletkezésének időpontja ismeretlen. A megyei főorvos 1839-ben tesz róla említést, miszerint a gyógyszertár csak az uradalom birtokosának a céljait és a "barmok orvoslását" szolgálja. "Maga a Földes uraság számos tisztjei s tselédei gyakori orvosi szükségleteik mindenkor a gyulai patikából pótlódnak." Az uradalmi gyógyszertárból a birtokoson kivül "senki se kap beteg marhájának csak egy fillér áru orvosságot is".

Arra vonatkozóan viszont, hogy a gyulai uradalom gyógyszertárakból szerezte be a gyógyszerszükségletét, vannak adataink. A gyulai "Megváltó" gyógyszertár létesítése után (1770) már nem folytattak az uradalmi házigyógyszertárban önálló gyógyszerészi tevékenységet.

Ugyanilyen zártkörü gyógyszertár volt az Ausfeld Kristóf által 1711-1713 között a gyulai várban létesített katonai gyógyszertár is, melynek felállítására a Haditanács adott megbízást. Ez a gyógyszertár elsősorban a katonaságot látta el. Polgári (ma:közforgalmu) gyógyszertárrá való átalakulása nem volt eredményes, így 1716 után megszünt.

Az előbbi fejezetben már említés történt arról, hogy egy-egy településen belül a gyógyszertár létesítését az ott működő orvos kézi gyógyszertára előzte meg, mely a gyógyszertár megnyitása után automatikusan megszünt. Seborvosok kezelésében is voltak

kézi gyógyszertárak. A betegek innen kapták gyógyszereiket, melyeket az orvos maga készített. Ezt a tevékenységet az idők folyamán hatósági engedélyhez kötötték és szigoruan ellenőrízték.

Az önálló "polgári" gyógyszertárak létesítését is engedélyhez kötötték, melyet gyógyszertári jogosítványnak neveztek. Mint láttuk, ennek adományozását 1740-tól a Helytartótanács magának tartotta fenn. A tulajdonviszonyok rendezésére 1857-ben került sor, amikor is az 1851 előtt létesült gyógyszertári jogosítványokat un. reáljoguaknak ismerték el az 1851 után adományozott un. személyesjoguakkal szemben. (II.sz. táblázat). Ezek a gyógyszertárak már közforgalmuak voltak, "árusítási körük" az egész lakosságra kiterjedt.

Egyes településeken, ahol az igény már túlnőtt az orvosi kézi gyógyszertár adta lehetőségeken, az adottságok azonban még nem tették lehetővé egy önálló gyógyszertár fenntartását, un. fiók-gyógyszertárak létesültek. Ehhez is engedély kellett az illetékes hatóságok részéről, melyet az ellátó un. anya-gyógyszertár jogosítványosának adtak. Ezeket a fiók-gyógyszertárakat a forgalom növekedésével, később önállósították. Békés megyében Gyomán, Körösladányban és Gyopárosfürdőn működött fiók-gyógyszertár (II.sz.táblázat).

A gyógyszertárak kezelői (ma: gyógyszertárvezetők), vagy bérlői, kizárólag képesítéssel rendelkező gyógyszerészek lehettek, azonban a reáljogu gyógyszertárak tulajdonjogát bárki (akár jogi személy is) birtokolhatta.

Az 1876. évi XIV.tc. mondta ki először, hogy Magyarországon a közegészségügy intézése állami feladat. A törvény és az ezen alapuló kiegészítő rendeletek szabták meg Magyarország gyógyszerészetének további alakulását és fejlődését a II. világháboru befejezését követő évekig. A Törvény 124-128. §-a értelmében a gyógyszertárak gyógyszerészi szakértők által, állami engedély folytán felállított közegészségügyi intézmények s mint ilyenek nem tartoznak az ipari és kereskedelmi üzletek sorába. Kimondja, hogy gyógyszertárat csak az kezelhet, aki az ország területén érvényes gyógyszerésztudori vagy gyógyszerészmesteri oklevéllel rendelkezik.

A törvény szabályozta a gyógyszertárak tulajdonjogi viszonyait is. A reáljogu gyógyszertárak szabadon örökölhetők, hagyományozhatók, magánjogi szerződések és a fennálló szabályoknak megfelelő átruházások tárgyaivá tehetők, vagyis adhatók-vehetők voltak. A személyes jogosítványu gyógyszertár üzleti joga személyhez van kötve, az ilyen jogosítvány el nem adható, nem hagyományozható, csak átruházható. Az átruházásokat a belügyminiszter engedélyezheti. A gyógyszerész halála esetén az özvegyet haszonélvezeti jog illeti meg. Ha az özvegy gyermekei kiskorusága alatt házasságot köt vagy meghal, a jogosítvány haszonélvezete a gyermekekre száll, azok nagykoruságáig.

A törvény döntött a gyógyszertárak létesítésének valamennyi kérdésében is. Új gyógyszertár felállítását a törvényhatóság meghallgatása után a belügyminiszter engedélyezte. A törvény előírta, hogy új gyógyszertár felállításáért csak valamely község vagy okleveles gyógyszerész folyamodhat. Kimondta, hogy az önálló (reál) vagy személyes jogosítványu gyógyszertárak fiók gyógyszertárat létesíthetnek a Belügyminisztérium engedélyével és ezek a fiók gyógyszertárak "a szükség elenyésztével, vagy a gyógyszertárnak ottani felállításával megszüntetendők", továbbá ott, ahol "gyógyszertár nem létesül, az orvosok kézi gyógyszertár tartására a törvényhatóság első tisztviselője által feljogosíthatók."

Reáljogu gyógyszertárak esetében a tulajdonos, ha nem volt gyógyszerészi képzettsége, okleveles gyógyszerész kezelőt volt köteles alkalmazni. Bérleti jogviszony is létrejöhetett közöttük, akkor a kezelőt bérlőnek hívták. A személyes jogosítványu gyógyszertár birtokosának halála vagy tartós akadályoztatása esetén (betegség, katonai szolgálat, eltávozás stb.) szintén kezelőre volt szükség. Kezelőt alkalmazott az özvegy, vagy a kiskoru gyermek gondnoka is. A kezelőt hivatalból is kirendelhették (hatósági kezelő). Olyan esetről is tudunk, amikor a tulajdonos, aki sürgősen kívánt megválni személyes jogosítványu gyógyszertárától, utódját az átírás megtörténtéig mint kezelőt "alkalmazta", akinek így vállalnia kellett a belügyminiszteri jóváhagyás rizikóját is. Példa erre a gyulai "Szent József" gyógyszertár kezeltetése, melyből kitünik, hogy a személyesjogu gyógyszertárak átruházásának hivatalos formulái mögött is lehettek nem hivatalos, de járható utak a személyesjogu gyógyszertárak gyors "eladására". Ehhez tudnunk kell azt, hogy a személyes jogosít-

vány nem volt eladható, ezért ellenérték nem járt, viszont az árukészletért berendezésért és felszerelésért igen. Ebbe számították bele a jogosítvány "eszmei" értékét. Így alakult ki az a forgalmi érték, mely kb. az évi forgalom kétszerese volt. Az említett gyógyszertár tulajdonosa, Payer Béla családi okok miatt hirtelen el akarta adni a gyógyszertárat. Az akkori szokás szerint megjelentetett egy hírdetést a "Békés" című lapban, 1920. március 17-én: "jól berendezett, középforgalmu gyógyszertár 165 ezer koronáért eladó, azonnal átvehető, érdeklődni lehet Jókai Mór u. 27. Gyulán". A hírdetésre Práger Frigyes okleveles gyógyszerész jelentkezett, akivel Payer Béla megfelelő egyezséget kötött: Práger Frigyes kifizetett 1.100.000 korona készpénzt Payernek, jóval többet, mint amennyiről a hírdetésben szó esett. (A korona "végnapjaiban" gyorsan inflált. Az infláció már a háborúban elkezdődött. Így nincs szó különösebb áremelkedésről.) Ebben az összegben a gyógyszertáron kivül a ház és a gyógyszertári jogosítvány "eladása" is szerepelt. Az üzlet megkötése után Práger Frigyes átvette a gyógyszertárat és a dolgok ilyen rendezése után a két gyógyszerész beadta a gyógyszertár átruházása iránti közös kérelmét a polgármesterhez, továbbítás végett /75/.

A haszonélvezett gyógyszertárak helyzete kedvezőtlen volt. Vagy nem találtak megfelelő embert, vagy hamar felmondták a jogviszonyt. A békési "Aranycsillag" gyógyszertárban pl. 1906-1937 között 21 kezelő fordult meg. Feltételezhető, hogy az állandóan változó kezelőkre bízott gyógyszertár a kor igényeinek nem felelt meg.

A gyógyszertár 1944-ben felvett leltára alapján gyengén felszerelt, rosszul ellátott volt. A fiók gyógyszertárak helyzete is kedvezőtlen volt. A fiók gyógyszertárakról nyert rossz tapasztalatok miatt a megyei főorvos minden esetben harcba szállt az engedélyezés megakadályozásáért. Ezeket a gyógyszertárakat hiányosan szerelték fel, a gyógyszerek helyes eltartását nem vették figyelembe, igen elhanyagolt állapotban voltak.

A tulajdonjog változásából származó legtöbb probléma azonban a reáljogu gyógyszertárak esetében tapasztalható. A reáljog eladásából származó anarchiát a gyulai "Szentháromság" gyógyszertár példáján mérhetjük fel a legjobban /76/.

Kimutatás
a gyulai "Szentháromság"-hoz címzett gyógyszertár tulajdonosairól és kezelőiről
1851-1950

I d ő	Tulajdonos	Kezelő
1851-1863	Lukács Ágoston okl.gyógyszerész	
1863-1882	Örley István okl. gyógyszerész	
1882-1889	Örley István örökösei	1882-1887 Örley Károly okl. gyógyszerész
1889-1912	Nagy Jenő ok. gyógyszerész Nagy Jenőné mint házastárs	1887-1889 Nagy Jenő okl. gyógyszerész
1912-1918	2/3 rész Nagy Jenőné 1/3 rész Nagy Stefánia	
1918-1921	Mezőturi Gazdasági Takarékpénztár	1918-1921 Tersánszky Károly okl.gyógyszerész
1921-1925	Rácz Jenő okl. gyógyszerész Király Lajosné magánzó	
1925-1931	Békéscsabai Takarékpénztári Egyesület	1925-1926 Kertész Dezső okl. gyógyszerész 1926-1928 Nagy Kálmán okl. gyógyszerész 1929-1931 Mysley Endre okl. gyógyszerész
1932	Kelemen Zoltánné magánzó	
1932-1934	Kelemen Zoltánné 3/10 rész Király Lajos 7/10 rész okl. gyógyszerész	1932-1934.XII.30. Király Lajos okl. gyógyszerész
1934.I.hó	Király Lajos 0,7 rész okl. gyógyszerész	
1934.VI.29.	Kelemen Zoltánné 0,15 rész Laufer Sándor és neje 0,15 rész magánzók	
1934.VI.30.	Laufer Sándor 10/20 r. Laufer Sándorné 4/20 r.	1935-1936 Lukács Jenő okl. gyógyszerész
1934.XII.30.	Király Lajos 3/20 rész Soltész István 3/20 rész okl. gyógyszerészek	
1935-ben	50/100 rész Laufer S. és neje 15/100 rész Király Lajos okl. gyógyszerész 10/100 rész özv. Kelemen Zoltánné 25/100 rész Soltész István okl. gyógyszerész	

Idő	Tulajdonos	Kezelő
1936. év elején	Soltész István 35/100 rész Király Lajos 13/100 rész Laufer Sándor és neje 50/100 rész kereskedők	
1936. év végén	50/100 rész Dávid István okl. gyógyszerész 35/100 rész Soltész István okl. gyógyszerész 15/100 rész Király Lajos okl. gyógyszerész	1936 Soltész István okl. gyógyszerész 1937 Dávid István okl. gyógyszerész
1937-1950	Bírói árverésen elkobozzák Király Lajostól a 15/100-ad részt 1937-ben.	
	65/100 Dávid István és neje	1938-1941 Dávid István okl. gyógyszerész (deportálás miatt 1941-ig)
	35/100 Soltész István okl. gyógyszerész	1941-1950 Soltész István okl. gyógyszerész

A kimutatásból kitünik, hogy a reáljogu gyógyszertárnak időnként még hitelintézet is lehetett tulajdonosa, mely gyógyszerészt alkalmazott kezelőként. A reáljogu gyógyszertárnak bárki lehetett tulajdonosa (bárónő, földbirtokos, jogász, polgári származásu házaspár), akik (ha volt ilyen) gyógyszerész fiukkal kezeltették a gyógyszertárat. A törvény betüit nem mindig tartották be. Végül is, összességében nem tökéletesen valósult meg a gyógyszertári hálózat egysége. Az egészségügyi jelleg dominált ugyan, de nem volt sértetlen, nem is lehetett a tőkés társadalom közepette. A gyógyszertár tulajdonosa számára természetesen a reáljog jelentette a nagyobb biztonságot; azt pl., hogy elhalálozása esetén gyermeke örökölhesse a gyógyszertárat. A személyes jogú gyógyszertár jogosítványát ugyanis az özvegy halála ill. a gyermek(ek) nagykoruságának elérésekor nyílvános pályázatra kellett kiírni; amikor is nem volt biztosíték arra, hogy az új jognyertes az elhunyt gyermeke lesz.

A tulajdonjog kérdésében és a jogadományozás rendszerében a Tanácsköztársaság döntő változásokat tervezett. Rövid fennállása miatt a célok gyakorlati érvényesülése lényegében elmaradt. A gyógyszertárak államosításáról szóló rendelet (a Békés megyei

Népszava 1919. április 11-i számában közölte) a segédeket foglalkoztató gyógyszertárakat érintette. 1919. április 17-én megjelent Lengyel Mór népbiztos Békés megyében és a kiadott rendelet alapján a következő sorrendben rendelte el a gyógyszertárak leltárral történő állami tulajdonbavételét: Békéscsabán csütörtökön és pénteken Badics-Südy-Réthynél, szombaton és vasárnap Radónál és Lőrinczinél kell elvégezni a leltározást. 1919. április 25-re az öt békéscsabai gyógyszertáron kivül már Békésen, Orosházán és Mezőberényben is voltak un. "kommunizált üzemek" /77/.
Az államosított gyógyszertárak vezetését üzembiztosok vették át.
A román csapatok 1919. április 26-án vonultak be Gyulára s így a Tanácsköztársaság Békés megyében csak 33-37 napig tartott az országos 133 nappal szemben.
A gyógyszertári tulajdonjog és a jogadományozás rendszerének leggyorsabb változása a vizsgált korszak utolsó évtizedében következett be. Ennek okai a gazdasági- és társadalmi helyzet gyors és negatív alakulásában rejlettek. A II. világháboru kitörése után Békés megyében nem fogadtak el újabb folyamodványt gyógyszertár létesítésére. A meglévő gyógyszertárak eladása és átruházása körül azonban jelentős változások történtek.
1939-ben a fasizmus fajgyülölete törvényerőre emelkedett, melynek eredményeként egyes gyógyszerészek már megszerzett gyógyszertári jogosítványát is semmisnek nyilvánították és másoknak juttatták. A II. zsidótörvény előírta, hogy a gyógyszertári jogosítványokat hároméves türelmi időszak elteltét követően 5 év alatt meg kell az érdekeltektől vonni. Ez a gyakorlatban egészen 1944-ig nem sokat jelentett, hiszen a 3 év türelmi idő 1942-ben járt le és nem is történt egyetlen megvonás sem 1944-ig, arról nem is szólva, hogy addig a tulajdonosnak jogában állt eladnia a gyógyszertárát. 1943-ban már annyira látszott, hogy a németek elvesztik a háborut, hogy a törvény hatálya alá eső tulajdonosok nem akartak megválni a gyógyszertáraktól. Az 1944-es megszállásra senki se számított és ekkor kezdődtek a bajok: a Sztójay kormány végrehajtotta a jogmegvonásokat és a megvont jogokat ki is írta pályázatra. Innen ered a "Sztójay jogos" megnevezés. Aki Sztójay jogos volt, azaz pályázott az ilyen gyógyszertárra, eléggé vak lehetett politikai szempontból, hiszen nyilvánvaló volt, hogy csak német győzelem esetén maradhat meg a jog birtokosa-

ként. Ha netán az amerikaiak vonultak volna be Magyarországra az se tette volna számukra lehetővé, hogy e jogokat birtokolják. Nem véletlen, hogy a "Sztójay jogos" gyógyszerészek menekültek 1944 őszén, nehézségeik voltak az 1945 után elkezdődött igazoló bizottsági eljárásoknál is és ők voltak leginkább azok, akik nyugatra települtek.

A felszabadulás után a tulajdonviszonyokban a döntő fordulatot az Állami Kezelésbe Vett Gyógyszertárak Nemzeti Vállalata jelentette, melyet 1950-ben a gyógyszertárak általános államosítása és az Állami Vállalatok (ma Gyógyszertári Központok) megalakulása fejezett be.

5. A GYÓGYSZERTÁRAK MÜKÖDÉSÉNEK TÁRGYI FELTÉTELEI (ÉPÜLET, HELYISÉGEK, BERENDEZÉS, FELSZERELÉS)

A gyógyszertárak szakmai működésének legalapvetőbb tárgyi feltételével: a kor gyógyszerkincsének tanulmányozásával ezen értékelés keretében nem foglalkozom. A tárgyi feltételek megismeréséhez elengedhetetlenül szükséges viszont a gyógyszertári helyiségek, berendezések és felszerelések vizsgálata.

A gyógyszertárak építésével, "a megkívánható helyiségek" kérdésével különböző hatóságok és intézmények többször is foglalkoztak. 1831-ben már igen részletes utasítás jelent meg erre vonatkozóan. Az általános Osztrák Gyógyszerész Egylet 1865-ös "uj gyógyszertár rend" Tervezete, amely az osztrák birodalom egészére vonatkozott és az 1831-ben megjelent utasítással "összehangzólag egybevág" igen értékes felvilágosítást ad arra, hogy milyen elképzelések szerint állapították meg a tárgyi feltételek normáit.

A gyógyszertárak építésével, a szükséges helyiségek felszerelésével, berendezésével hazai viszonylatban az 1876. évi XIV. tc. 124.§. c./ pontja foglalkozott először. Rendelkezett az általános követelményekről, de a törvények végrehajtását szabályozó rendelet kiadására csak 1934-ben került sor, a rendelet következetes végrehajtását pedig a II. világháboru kitörése megakadályozta /78/. A rendelkezésre álló adatok alapján a Békés megyei gyógyszertárak többsége nagyjából az említett 1865-ös Tervezet szerint épült és kapott berendezést /79/. A Tervezet szerint "Minden gyógyszertárat egy könnyen járható utcában, könnyen fellelhető helyen kell felállítani." (Ezt a gyógyszertári hálózat településen belül elhelyezésének vizsgálatánál láttuk és tudjuk, hogy a gyógyszertárak, a helységek legkönnyebben fellelhető részein létesültek.) Békés megyében a gyakori áradások miatt és a vízszabályozás után is a magas talajvíz miatt az épitkezés nem volt egyszerű dolog. A viziutakon érkező, magas terpentintartalmu fenyőoszlopok képezték ezért az épület fundamentumát, melyeket leverve átiveltek és erre a boltozatra húzták a falakat. A falakra sűrűn egymás mellé rakták a gerendákat, alattuk az egyes helyiségeket, elsősorban a laboratoriumot boltívesre képezték

ki. Ennek tűzvédelmi oka is volt. A boltíves kiképzés ma is megfigyelhető egyes gyógyszertárakban, pl. a gyulai "Aranykereszt" gyógyszertár kiképzésében. Nagy gondot fordítottak a burkolásra, elsősorban a padozatra. (Ez maradt fenn leginkább.) A burkolatok a gyógyszerészek jó esztétikai érzékére vallanak. A békési "Isteni gondviselés"-hez címzett gyógyszertár padozatának márványlapjait pl. (a padozat római katolikus templom padozatával egyidőben készült), Máramarosból hozták. A falak festésének is maradtak itt nyomai. A mennyezet az officinában boltozatos volt, s a boltozatot feketére festették arany csillagokkal, utánozva a világmindenséget /80/.

Voltak -és ez volt a legtöbb- vertfalu, vagy vályog épületekben működő gyógyszertárak is, főleg falvakban; ilyenekkel városokban a versenyt a 19.sz. közepétől már nem lehetett állni.

A legtöbb probléma is az utóbbi épületekkel volt, közülük kerültek ki a gyógyszervizsgálati jegyzőkönyvekben említett "földig leégett" vagy "forma szerint semmivé lett" gyógyszertárak /81/.

Az 1865-ös Tervezet szerint "minden gyógyszertár tartozik a következő helyiséggel bírni:

1. Egy világos, száraz, fűthető bolttal vagy szobával, mely a gyógyszerek kiszolgáltatására alkalmatos.
2. Egy laboratóriumnak nevezett tűzmentes, s ha lehetséges boltíves helyiséggel, melynek jó léghuzatos kürtője legyen.
3. Egy vagy több száraz kamrával, a nyers gyógyszerek és készítmények elhelyezésére, ugynevezett készletkamrával.
4. Egy vagy több hűvös, mindamellett száraz, un. pincével.
5. Egy, a növények szárítására berendezett szellős padlással.
6. Egy a többitől elkülönzött helyiséggel a hasonszenvi gyógyszerek készítésére és tartására."

"...Minden helyiséget jól zárhatóan kell elrendezni" -folytatódott a Tervezetben- "és csupán a gyógyszereknek fölhasználni".

Mint látni fogjuk, Békés megyében a gyógyszertárak állami tulajdonbavételéig a gyógyszertár tulajdonosok áldozatvállalásától függött, hogy milyen mértékben valósultak meg a Tervezetben felsorolt, majd az 1876.évi XIV.tc. 124.§. c./ pontjában előírt feltételek.

A homlokzati rész, bejárati rész, vagy portál kialakításánál szemléleti változás figyelhető meg a korszakon belül, melynek

lényegét 1936-ban így összegezték: "Régen talán mindegy volt, hogy a patika kivülről milyen, sőt minél öregebb volt, annál több áhítattal lépték át a küszöbét. De ma nincs áhítat és nincs meg a régi nimbusz, ellenben számolni kell a legélesebb versenynyel. A tömegízlést az újságok és a mozi a külsőségekre irányították /82/.

A Békés megyei gyógyszertárak bejárati /portál/ részének díszes kiképzéséről a 20. század első évtizedétől származnak konkrét adatok; az ettől kezdődően épült vagy átalakított gyógyszertárak portálrészének többsége szobrokkal és reklámtárgyakkal díszített /83/.

Az officina (egykori jegyzőkönyvek szerint a "patika") helyiséggel Békés megye valamennyi gyógyszertára rendelkezett a vizsgált korszakban. A gyógyszerkészítés és kiadás színhelye volt. Általában "száraz, világos, czifra, kitsinosíttatott, jól elrendezett, czélszerű, tágas, minden tekintetben alkalmatos" helyiségként tüntetik fel a vizsgálati jegyzőkönyvekben /84/. Rangosabb gyógyszertárakban, ahol a forgalom megkövetelte és a gyógyszerész anyagilag tehette, az officinától teljesen elkülönített "gyógyszertári műhelyt" alakítottak ki a 19.sz. végétől. Ilyen törekvés a békéscsabai "Sas" és a gyulai "Megváltó" gyógyszertárakban érvényesült, a gyógyszertárak többségében azonban az officinában végezték a recepturai munkát is /85/.

Az 1770-ben létesített gyulai "Megváltó" gyógyszertár officinája 1787-ben világos helyiség volt, a fényt 2 ablak és egy üvegezett ajtó biztosította. Az officina 3 öl (5,7 m) hosszú és 2 öl (3,8m) széles volt. Feltehetően lépcsőn át lehetett az officinába feljutni, mert "magasra épitett, s ennélfogva száraz" házként jellemzi az épületet a megyei főorvos. Az officina kialakítása nem mindenhol volt megfelelő. A szarvasi "Gyors Szarvas"-hoz címzett gyógyszertár "boltja" 1832-ig "régi, avult, süllyedt". 1833-tól új épületbe költöztették, itt már megfelelő volt az officina /86/. A gyomai gyógyszertár leégett officináját 1848-ban az uradalmi szükségépület egyik "kamrátskája" helyettesítette. A körösladányi "Szent Háromság" gyógyszertár officinája ("tsinos, czifra, világos, száraz kis bolt") olyan "szükócske, hogy a tulajdonos deszkázással elrekesztett részét materiális kamrátskának" is használja /87/.

A gyulai "Szent Háromság"-hoz címzett gyógyszertár officinája 1854-ben "szükötske ugyan, de nem is elég tiszta."
Az officina helyes kialakításánál szigoru követelményeket támasztottak a tisztaságával szemben. A "takaritatlanul talált" officinák miatt minden esetben figyelmeztették a gyógyszerészeket. A tisztaság már a korszak kezdetén is fontos követelmény volt /88/. A csabai "Aranysas"-hoz címzett gyógyszertárban pl. 1831-ben a "patika külső tisztasága" nem megfelelő. A főorvos "emiatt botránkozván, Halimár György gyógyszerészt evégett intvén" /89/.
A laboratórium általában: "minden szükséglettel ellátott, világos, tiszta, tágas, viszonylag gazdagon felszerelt". A gyógyszertárak jelentős részében egyben az anyagkamra (raktár) szerepét is betöltötte. Az 1770-ben megnyílt gyulai gyógyszertár laboratóriuma 1787-ben "magas boltozatos helyiség, amely egyben konyha is, nagy ablakától elég világos helyiség, magas boltozatos kéménye van." A gyomai fiókpatikában 1836-ban nincs külön laboratórium. A lakószoba, "czifra világos bolt", jól elrendezett kamra, herbárium mellett egy konyha szerepel helyiségei között. A gyógyszertár 1848-ban leégett. Amikor 1860-ban az uradalmi szükségépületből uj épületbe költözött, nem változik a laboratórium, illetve elrendezése. Az uj épületben a "konyha nincs elkülönitve, a cselédség s a szakátsa szabadon forog a gyógyszerek között" /90/. A mezőberényi gyógyszertárban 1831-ben laboratóriumnak "elég tágas konyhájának egyrészét használja" a tulajdonos. A körösladányi gyógyszertárban 1843-ban "czélszerüleg laboratóriummá átalakított konyhát" tüntet fel az ellenőrzési jegyzőkönyv. Kiss Ferenc hivatástudatának tulajdonítható, hogy 1843-ban már "uj czélszerü laboratórium van" a gyógyszertárban, "amely az idén készült" /91/. A gyulai "Megváltó" gyógyszertárban 1872-ben külön raktárépületet létesítettek a "gyógyszertár szomszédságában" - így a laboratórium raktározási célokat már nem szolgált /92/.
A békéscsabai "Sas" gyógyszertárban 1910-ben a laboratórium mellett az udvari részen épül egy újabb, üzemi méretü laboratórium, gyógycukorka, valamint háztartási és vegyi cikkek stb. gyártására. A 20. században gyakori az előbbiekhez hasonló, gyógyszerészi laboratórium mellett egyéb, főleg iparszerü tevékenység kifejtése érdekében létesített újabb laboratórium kiképzése. A

békéscsabai "Megváltó" gyógyszertárban az 1930-as évek elején fotólaboratórium létesült, amelyet azonban egy 1934-ben megjelent rendelet miatt el kellett különiteni a gyógyszertári tevékenységtől /93/.
Vidovszky István békéssámsoni gyógyszerész gyógynövényfeldolgozó laboratóriumot képezett ki az 1930-as években, amely üzemi méretü tevékenységet folytatott. Szikvízüzemet több gyógyszertárban létesítettek.
Az anyagraktár (camera materialis, kamara, szerkamra, materialis gyógyszerraktár, anyagkamra):
Ezt általában alkalmas, szellős, száraz, tágas, világos, tiszta jelzőkkel illették, valójában azonban elhanyagolt területe volt a gyógyszertárnak, főleg a falvakban.
A vizsgálati jegyzőkönyvek alapján a Gyulán létesitett "Megváltó" gyógyszertár raktára "egy kicsi, csak szükségből épitett, máskülönben jó beosztásu rész" volt 1787-ben. Az 1807-ben történt fuzió és a véghezvitt átalakítások után 1848-ban már "minden szükségesekkel jól ellátott raktára" van a gyógyszertárnak. Az orosházi gyógyszertárban 1831-ben "egy kamra, melybe a materialékat tartja" tölti be a raktár szerepét. A gyomai gyógyszertárban 1851-ben még nincs raktár, a tulajdonos "e végre használja éléskamrájának egy részét." A mezőberényi gyógyszertárban ugyanez tapasztalható 1851-ben. A 19.sz.végén a gyulai "Megváltó" és a békéscsabai "Sas" gyógyszertárban az udvari részen külön raktárépületet is létesítettek a gyógyszerek tárolására. Külön üvegraktár kisebb forgalmu helyeken is létesült, pl. gyulai "Szent Háromság" gyógyszertárban az üvegek raktározása külön, az udvaron történt. A raktárak elhelyezése 1950-ig, az udvarra helyezett raktárak kivételével változatlan.
A gyógyszeres pince (aquarium, vizes pince) a gyógyszertár-vizsgálatok tanusága szerint általában: száraz, tiszta világos, szellős, alkalmas hőszigetelésü volt. A gyulai "Megváltó" gyógyszertárban 1787-ben "jó, nem fagyos nem vizes" helyiség. A körösladányi gyógyszertárban 1843-ban még "egy hüvös kamrátskát használnak pincze helyett". 1851-ben ugyanitt "szükebb, de száraz pince található". A szarvasi "Gyorsszarvas" gyógyszertár pincéje, hasonló 1851-ben. Gyomán "se pince, se padlás" 1861-ben. A gyógyszertárak egy része még 1945-ben sem rendelkezett pincével, de a

helyette berendezett hűvös kamrát elfogadta a gyógyszertárak helyiségeiről szóló jogszabály.

A gyógyszeres padlás (herbarium, füpadlás, "a padlás"): Általában "tiszta, világos az idő minden viszontagsága ellen kellőleg védve vagyon és szellős". A gyulai "Megváltó" füpadlását 1787-ben "tűzkártól nem biztosított hely a földön" helyettesíti, de 1848-ban már "herbáriuma vagyon a padláson".

A gyulai "Szent Háromság" gyógyszertárban a 19.sz.végén képezik ki a duplafalu padlásteret. Ez a szikvízüzem nagyobb mennyiségü üvegraktározása miatt vált szükségessé /94/.

Amint a vizsgálatok mutatják a gyógyszertárak általában rendelkeztek az alapvetően szükséges helyiségekkel. A helyiségek nem kizárólag egy célt szolgáltak, de annak többé kevésbé megfeleltek.

Az ismertetett helyiségeken kivül lakószoba, oldalszoba, inspekciós szoba megjelöléssel is találkozhatunk az ellenőrzési jegyzőkönyvekben, de ezeknek a helyiségeknek a száma elenyésző. A gyulai "Megváltó" gyógyszertárban 1787-ben már volt egy oldalszoba, amely a gyógyszertár mellé épített helyiség volt és amely az eszközök (sziták, üstök) tárolására és a "tanulók" otthonául is szolgált. Lakószobát említenek 1832-ben Gyomán is. Az iroda a legtöbb gyógyszertárban az officinában volt, még 1945-ben is. A békéscsabai "Sas" gyógyszertárnak külön irodája és inspekciós szobája volt. Az officinától elkülönített irodája volt a gyulai "Aranykereszt" és több más gyógyszertárnak is.

A helyiségek funkcionális kapcsolódásáról 1951-ben -a szakfelügyelő-gyógyszerészek munkába állításával- készítették el Békés megye valamennyi gyógyszertárára vonatkozóan az első vázlatrajzokon is rögzített felméréseket. A felmérések alapján hü képet alkothatunk a korszak végén jellemző állapotokról /95/.

A helyiségek funkcionális kapcsolódása alapján háromféle tipust különböztethetünk meg:

1./ Egyszerü kapcsolódás: e legegyszerübb megoldást a kis falusi gyógyszertárak egy részében figyelhetjük meg. Ilyen volt pl. az 1888-ban létesített ujkigyósi "Szűz Mária"-hoz címzett gyógyszertár. (12.ábra) A jellegzetes, hosszu falusi ház részekre tagolódásával egymásból nyíltak, egymás mellett helyezkedtek el a legszükségesebb helyiségek, a pince vagy hüvös kamra külön a folyo-

12 ábra: *Az újkígyósi „Szűz Mária" gyógyszertár helyiségei*

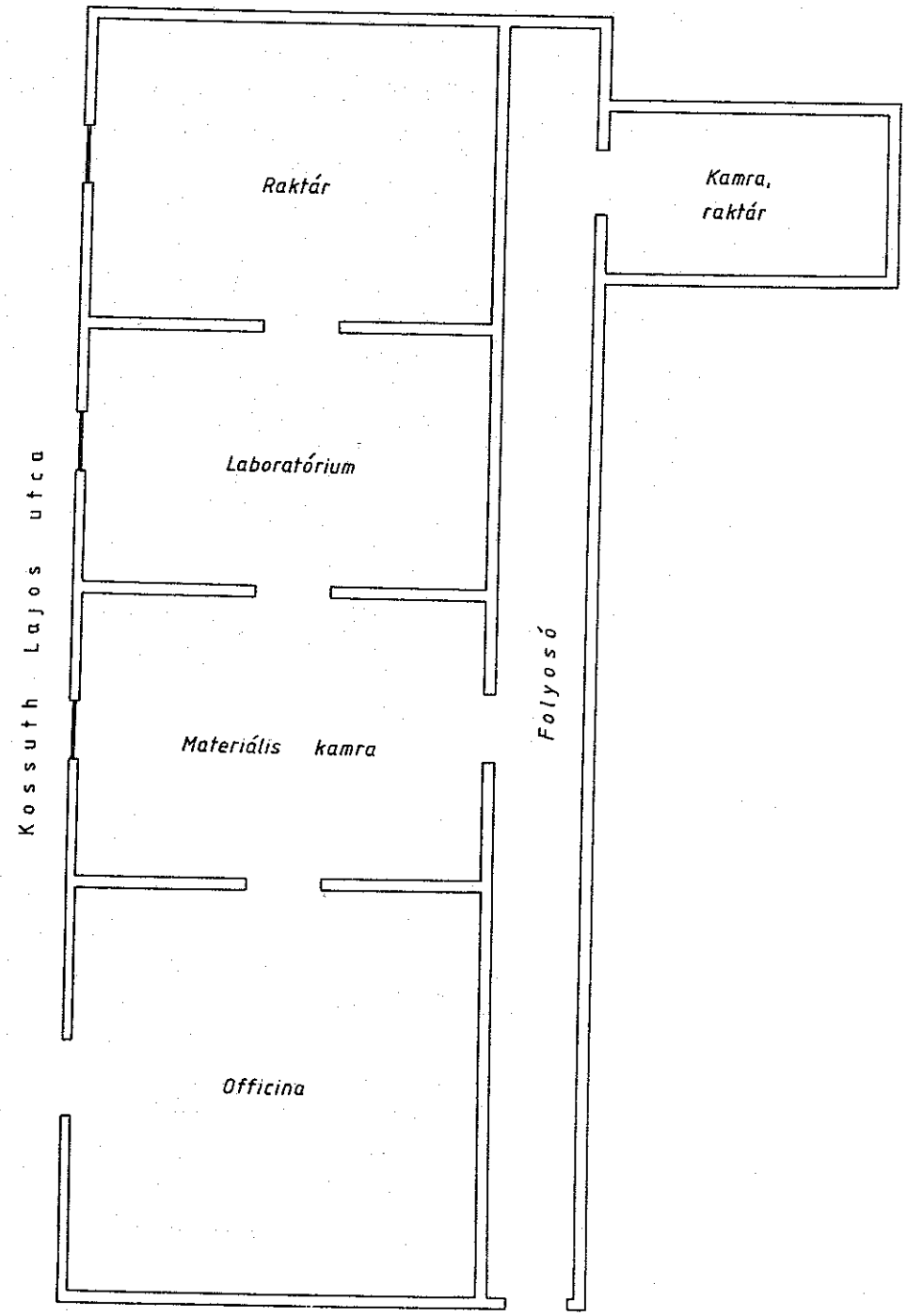

sóból nyílt, vagy az épület alatt helyezkedett el; a helyiségek fölött volt a herbarium, vagy füpadlás. A magánlakás külön épült az udvari részen.

2./ Változatos kapcsolódás: a gyógyszertárak többségében ugyancsak a legszükségesebb helyiségek voltak meg, a gyógyszertár és a magánlakás összekötettetése biztosítva volt. A korszak végére szociális- és egyéb, a gyógyszertári tevékenységgel összefüggő helyiségekkel bővültek. A helyiségek kapcsolódása és funkciója szempontjából igen változatos megoldások és a kiképzés célszerüsége figyelhető meg. A változatos kiképzésre példa a békési "Isteni gondviselés" gyógyszertár (13.ábra)

3./ Összetett kiképzés és bonyolult kapcsolódás: a legjelentősebb, legnagyobb forgalmu gyógyszertárak esetében figyelhető meg. Jellemzője a tér jó kihasználása, a rakodó tér bővítése és függőleges irányban való eltolása galéria kiképzésével s a különböző funkcióju helyiségek számának növekedése. Ilyen volt a békéscsabai "Sas" és "Megváltó" gyógyszertár is. (14.ábra)

A gyógyszertárak berendezése.

A francia forradalom nyomán uralomra jutó polgárság a római köztársaságot tekintette példaképének müvészetében is. Az így kialakult új stílust, a klasszicizmust antik elemek jellemzik. A francia császárság empire stílusa a római császárság müvészeti elemeiből merített /96/. A német polgári körökben a drága anyagot igénylő empire stílus helyett annak olcsóbb, díszítés nélküli válfaja, a biedermeier stílus alakult ki. Ezt a polgári stílust a célszerüség és kényelem jellemzi, a butorok formái hajlékonyabbak az empirenél. Az intarziás berakás esetenként a szinek és formák harmóniáját segített összhangba hozni. Ez a stílusirányzat a 19.sz. közepéig uralkodott. 1848-tól az 1880-as évek végéig a reformkorban kibontakozó polgáriasodásra épülő kulturális fejlődés beszükülése, a müvészeti stílusok elhalványodása és a különböző régi elemek gondatlan felhasználása figyelhető meg. A müvészetek stagnálásának árnyékában azonban nagy alkotók generációi nőttek fel, melyet a 90-es évekkel megnyiló évtizedek világosan megmutatnak. A butorstílusokat illetően a 90-es évektől terjedt el a szecesszió, mely szakított a régi díszítő-felfogással és stilizált növényi indákból új díszítőelemeket alakított ki. A szeszélyesen hullámzó vonalvezetés új formákat hozott lét-

13 ábra: *A békési „Isteni gondviselés" gyógyszertár helyiségei*

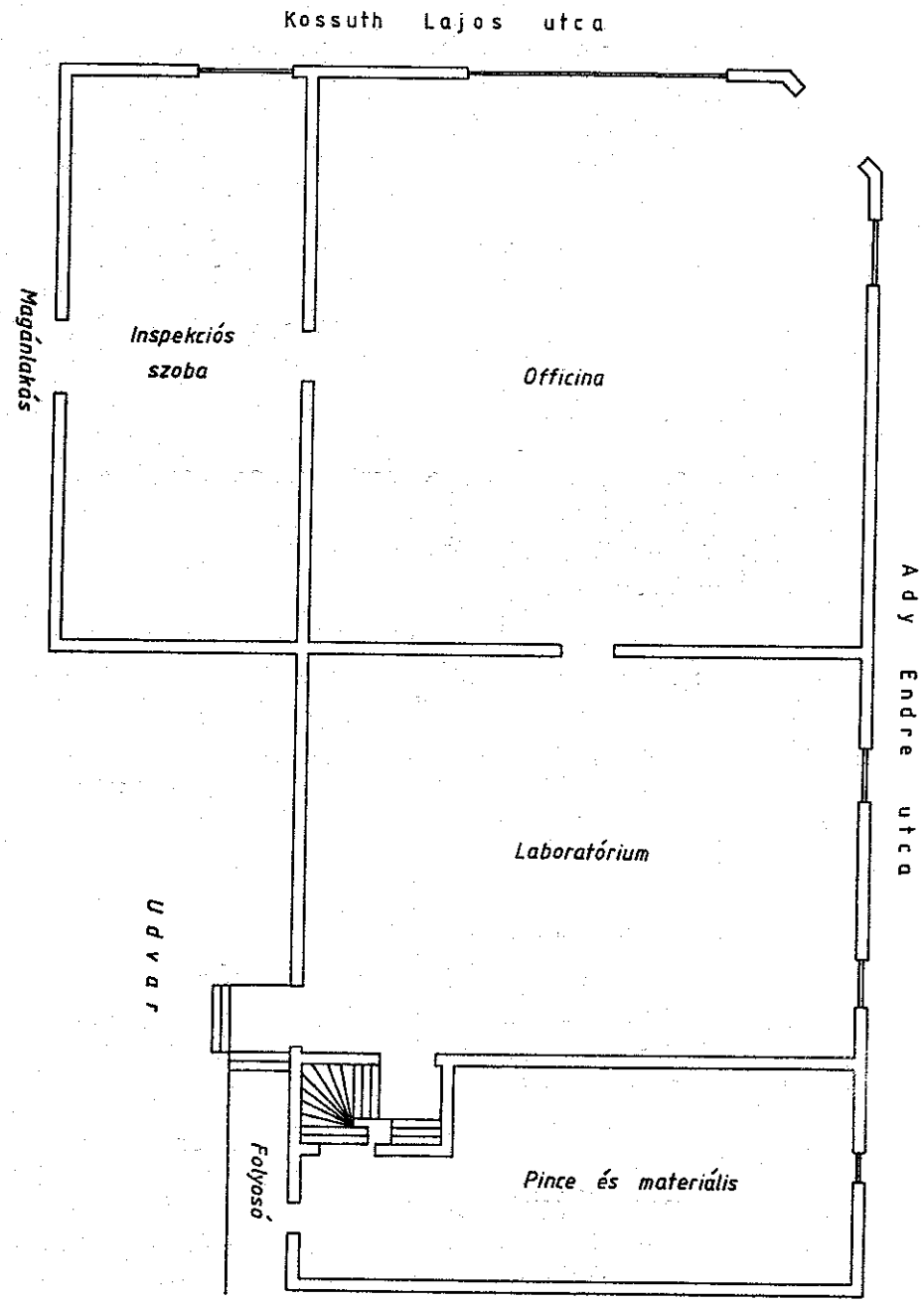

14/a. ábra: *A békéscsabai „Megváltó" gyógyszertár helyiségei*

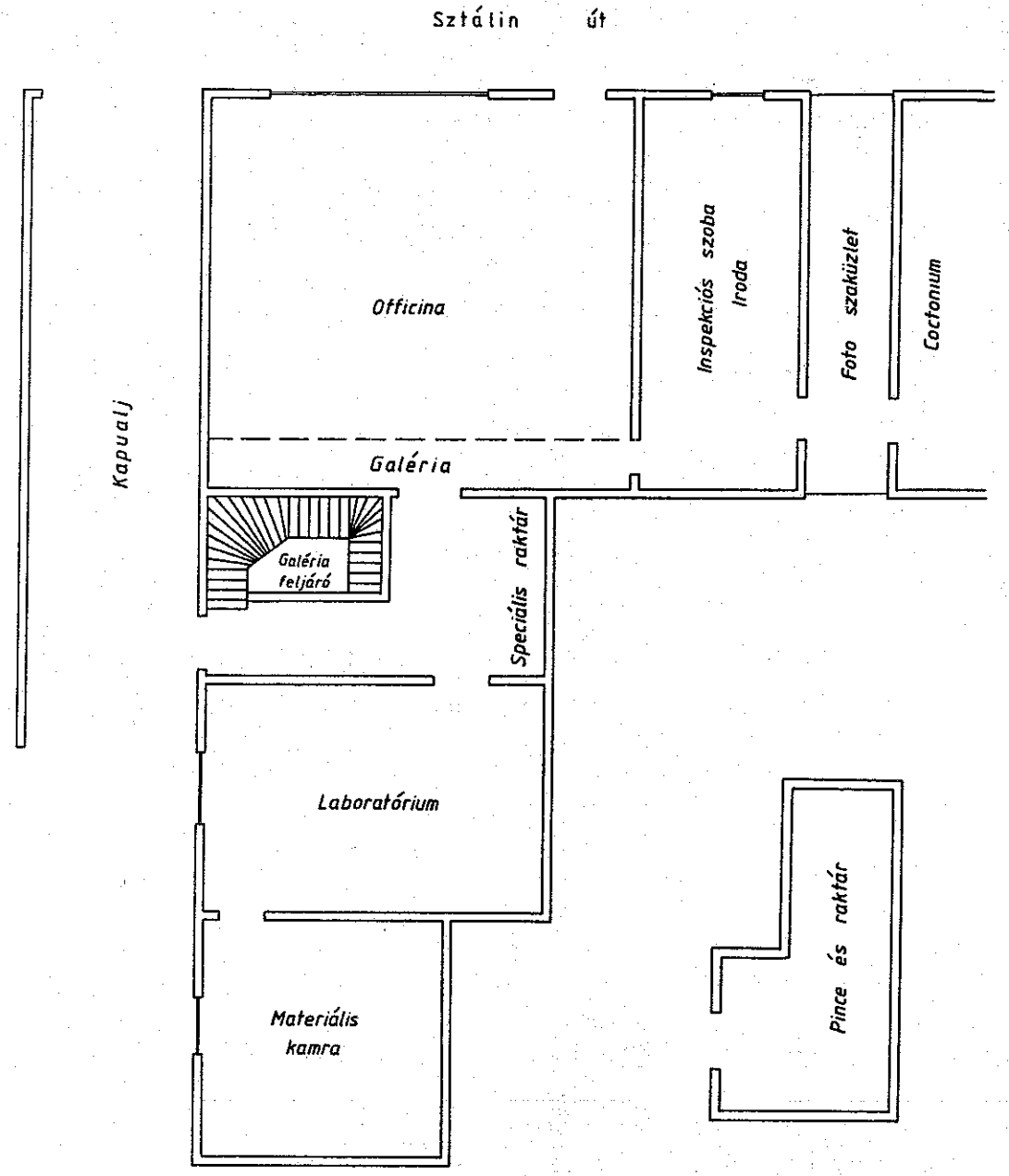

14/b. ábra: *Galéria*

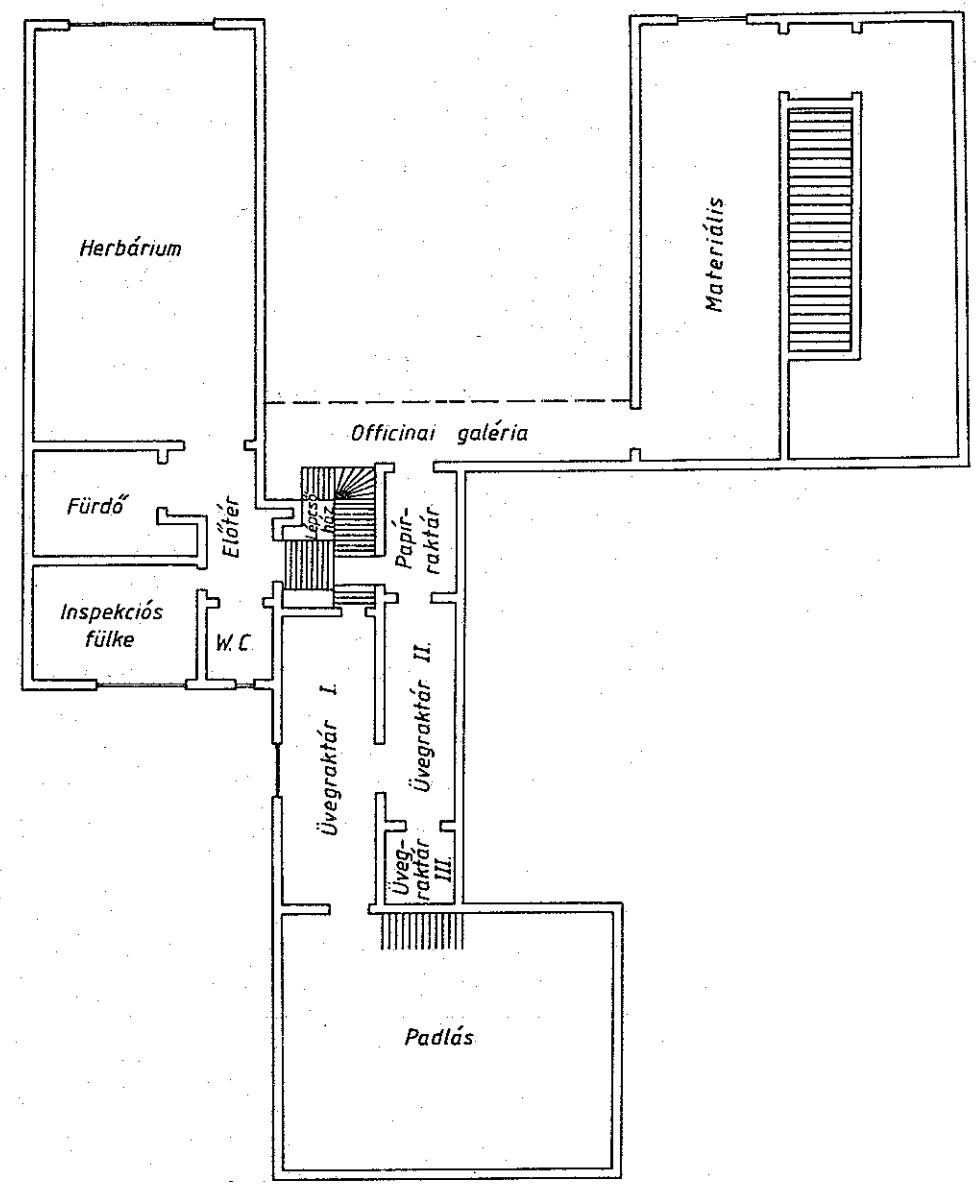

re. Ez a stílus az I. világháboruig uralkodott. Nem feudális utánzat volt már, hanem a polgárság önálló stílusa.
Az I. világháboru után a lakáskultura is a funkcionális építészet elvéhez igazodott. A belső kiképzésben a célszerüség lett a vezető szempont. Míg régebben a butorok esztétikai hatását fafaragásokkal, intarziás berakással kívánták elérni, most a finom arányokkal, az anyagszerüség és funkció világos éreztetésével és nem utolsósorban a harmonikus szinekkel.

A Békés megyei gyógyszertárak berendezéseinek vizsgálatához a tisztiorvosi gyógyszertárvizsgálati jegyzőkönyvek utalásait, a gyógyszertári berendezések felsorolását is tartalmazó korabeli árjegyzékeket, az 1945-ben felvett leltárakat és a ma is fellelhető berendezési tárgyakat, illetve a róluk készült fényképeket használom fel. Mindezekből megállapítható, hogy a fahiányban szenvedő Alföldön keményfa butorzat nem igen készült, vagy igen drága volt s így a gyógyszertárak berendezése zömében mázolt fenyőfából készült. Megnehezíti a vizsgálatot, hogy a 19.sz. végéig gyakori természeti csapások miatt egyes gyógyszertárak eredeti berendezése részben, vagy egészben megsemmisült, a 19.század végétől pedig divatba jött a régi gyógyszertári berendezések felujítása, illetve kicserélése. Maradtak azonban tárgyi emlékek, amelyekből levonhatók bizonyos következtetések.
1801-ben a megyeszékhely porráégett, egészen bizonyosra vehető, hogy a "Megváltó" gyógyszertár eredeti berendezése megsemmisült /97/. Így nem tudható, hogy az a gyakorlati igényeken túl esztétikai igényeket is kielégitett e a kor ízlésének megfelelően vagy sem. A gyógyszertárban 1787-ben felvett gyógyszertárvizsgálati jegyzőkönyv nem tért ki erre. Az 1851-ben készült gyógyszertárvizsgálati jegyzőkönyv arra utal, hogy a "Megváltó" gyógyszertár berendezését egy évvel korábban felujították /98/. A "Szent Háromság"-hoz címzett gyulai gyógyszertár megnyitására 1851-ben került sor. A megnyitás előtt készült, igen részletes vizsgálati jegyzőkönyv szerint "butorzata igen tsinos, a polcok, fiókok, a kiszolgáló asztal mind kemény diófából, a fiókok üveg húzókkal" ellátva.
Feltehető, hogy a 2.gyulai gyógyszertár 19.század közepén készült berendezése biedermeier stílusu volt. Gyulán zömmel a németek köréből került ki a kiegyezés előtti polgárság, s így alig-

hanem német ízléssel készült a gyulai gyógyszertárak berendezése. A gyulai "Szent Háromság" gyógyszertár volt tulajdonosa Soltész István így jellemezte gyógyszertárának berendezését: "A korabeli biedermeier butorzat diófából készült, cseresznyefából hántolt intarziás berakással. Különösen a táraasztal volt szép gyökérintarziával díszített. A bejárati rész felé néző oldalon üvegezett ajtókkal, tükrökkel volt ellátva. A táramérleg a berendezéshez idomult."
Az 1848 után kialakuló stílusegyveleg: neobarokk, neoreneszansz, neorokokó stb. tárgyi emlékeit még fellelhetjük az 1945-ben felvett leltárak gondos tanulmányozása során. A békési "Aranycsillag" gyógyszertár 1888-ban készült berendezésének egyes elemei neobarokk stílusjegyekről árulkodnak. A 2-3 m magas officinai állványok hajlított sarokállványokkal kapcsolódnak. A kisfiókok, polcok, nagyfiókok, a polcos szekrényeken belül két, ajtóval ellátott külön szekrényke, az állványok zegzugos faragott kiképzése zsúfolt "kredenc" képzetét keltik. Négy tonett szék mellett egy fotelről is említést tesznek az 1945-ben felvett leltár alkalmával, amelyen sok a rojt. A berendezés barnára mázolt puhafából készült. A hajlított sarokállványok felett gipszből készült, antik isteneket és bölcseket ábrázoló mellszobrok voltak.
A gyógyszertár berendezése 1945-ben nem vall egységesen kialakított stílusra. A puhafából készült berendezés mellett az officinában található egy barna keményfából készült íróasztal is. A békési "Aranycsillag"-hoz címzett gyógyszertár laboratóriuma egyben az anyagraktár szerepét is betöltötte. Berendezése általánosan jellemző Békés megye gyógyszertáraira. Mázolt puhafából készült polcok, szekrények, asztalok voltak a laboratóriumban és anyagraktárban, amelyek kizárólag gyakorlati igényeknek feleltek meg, stílusjegyeket nem hordoztak magukon.
A szecessziós stílusu berendezések egyrésze ma is látható. Szecessziós elemeket tartalmazott az 1899-ben készült szarvasi "Margit"; a gyomai "Angyal"; az 1907-ben felállított békéscsabai "II.Rákóczi Ferenc"-hez címzett és az 1908-ban létesített békési "Megváltó" ("Sas") gyógyszertár berendezése is.
A berendezési tárgyakról áttekinthető képet adnak a korabeli képes árjegyzékek, melyek feltüntetik, hogy melyik gyógyszertárat, hogyan rendezték be. A két világháboru között készült gyógyszer-

tári berendezések általában igazodtak az új igényekhez. 1930-ban készült pl. a gyulai "Szeretet" gyógyszertár berendezése, amelynek célszerü a kiképzése, ugyanakkor a homoru és domboru hajlitások változtatásával díszíti a helyiséget. A feketére pácolt és lakkozott puhafa berendezés egyedüli hiányossága az volt, hogy a hajlitásokat a szekrények felső részein lévő tükrökön is alkalmazták. A homoru tükrök torzított képet adtak. A torzulás kiküszöbölésére később az egész berendezést, a tükröket is fehérre festették át, igy a berendezés harmonikus szinezete teljesen megszünt.

A gyógyszertárak felszerelése.

A vizsgálódás tárgyát képező közel két évszázad alatt a gyógyszerészet területén végbement nagymértékü változás a gyógyszertárak felszerelésén is módosított. A felszerelési normákra vonatkozó változásokat a gyógyszerkönyvekben előirt analitikai, gyógyszervizsgálati eszközök kivételével nem a rendelkezések határozták meg, (1934-ben jelent meg az első ezt szabályozó rendelet), hanem a gyakorlati igényekhez való alkalmazkodás.

Az 1831-ben megjelent utasítás és az ehhez igazodó 1865. évi az előzőekben említett Tervezet csupán olyan célszerü porcelán üveg és faedényeket jelöl meg, amelyeken jól olvashatók a feliratok és esetleg a hatáserősség-jelölések is az erőshatásu szereknél. A főhangsuly az illatos anyagokat és mérgeket tartalmazó tárolóedények és a hozzájuk kapcsolódó gyógyszerkészitő eszközök elkülönítésén volt. Az erőshatásu szerek tárolóedényein 1876. január 1-től tették kötelezővé a legnagyobb megengedhető (bevehető) adagok feltüntetését /99/.

A gyógyszertárak felszerelési normáival az 1876.évi közegészségügyi törvény is foglalkozott, de a törvényt végrehajtó rendelet -említettük már- csak 1934-ben jelent meg. A rendelet előirásainak az 1945-ben felvett leltárak adataival történő összehasonlítása során megállapitható, hogy nem voltak szigoru elvárások a rendelet megjelenését követő években sem /100/. A gyógyszertárak felszerelése a gyógyszerészek anyagi erejétől, szakmai felkészültségétől és hivatástudatától függött. Az officina (vagy a "bolt", ahogyan gyakran említették a vizsgálati jegyzőkönyvekben) a gyógyszertár kiszolgáló helyisége, az expediálás és receptturai gyógyszerkészítés szinhelye volt. Itt tartották a receptu-

rához szükséges anyagok tárolóedényeit, a gyógyszerkiadáshoz (expediáláshoz) szükséges eszközöket; számos gyógyszerkészitő eszköz volt a táraasztal (munkaasztal) polcain, szekrényekben és állványokon. A gyógyszertárak időszakos ellenőrzését végző orvos első utja az officinába vezetett.

A vizsgálati jegyzőkönyvek nem voltak tulrészletezve, mégis tapinthatóvá teszik számukra egyik másik officina felszerelési tárgyait, de sokat segitenek a tárgyi emlékek és a szemtanuk elbeszélései is.

A legrégebbi adatok 1787-ből, a gyulai "Megváltó" gyógyszertárból származnak, ahol különböző szelencékben, fiókokban tárolták a drogokat. A szirupok, olajok, kenőcsök nagyrészét cserépedényekben tartották. Poshardt János a "Megváltó" tulajdonosa "szükössége miatt" nem tartott ónból készült edényeket, mivel azokat drágán lehetett beszerezni. Jólzáró üvegekben tárolta az erőssza-gu gyógyszereket /101/.

A 19.sz-ban készült jegyzőkönyvekből gyakran csak az derül ki, hogy a gyógyszertár minden szükséges eszközzel el van látva, néhol egy-egy hiányosságra hívják fel a figyelmet. Néhány igazán szép patikáról történik említés, ilyen volt a gyulai "Szent Háromság", melynek officinájában 1851-ben szépek, "tsinosak", "uj izlésüek" az edények, aranyozott bécsi porcelánból készültek, "beköszörült üvegdugóval ellátott metszett üvegek, szép feliratokkal figurázott politurozott szelencék, tisztán takart cserépedények" gyönyörködtették a patikába lépőket /102/. Arra is vigyáztak, hogy a keményfából készült butorzat intarziás berakásának hatása az officina egyes felszerelési tárgyain pl. a táramérlegen, faliórán stb. is meglegyen. A drogokat az intarziás butorzat üveghúzókkal ellátott fiókjaiban tárolták.

A pilulagép is a berendezéshez idomult, ugyanabból a fából készült. Féldrágakőből készült pisztillum (keverő) is volt az officinában, apró malachitból készült keverőmozsárban készítették pl. a szemkenőcsöket /103/. A Békés megyei Tanács Gyógyszertári Központjának történeti anyagában ma is fellelhető néhány cserépedény, amely 1802-ből származik.

A kisebb forgalmu vidéki gyógyszertárakban kevesebb tároló és gyógyszerkészitő eszközre volt szükség, ezek gyakran jóval szerényebb kivitelben készültek.

Az 1945-ben felvett leltárak arról tanuskodnak, hogy egyik másik gyógyszertár nagyon szegényesen volt felszerelve /104/. A nagyobb forgalmu városi gyógyszertárak általában megfeleltek az 1934-ben megjelent rendelet elvárásainak. Pl. a gyulai "Aranykereszt" gyógyszertár tulajdonosa, Wieland Dénes anyagi helyzete, hivatástudata, közismert és köztiszteletben álló szakmai felkészültsége miatt mindenben megfelelt a kor követelményeinek.

A táraasztal márványborításu volt, a könnyen lemosható fedőlap alkalmassá tette a recepturázáshoz. A gyógyszerkészítés a tára két végén elhelyezett tármérlegeknél folyt. A táraasztalon és ennek fiókjában, polcain szigoru rend szerint helyezték el azokat az eszközöket, amelyek a recepturához kellettek. Ilyenek voltak: a mérőeszközök, kézimérlegek, hitelesített sulysorozat, csepp-számláló, ujezüstből és szaruból készült mérőkanalak, menzurák, mérőléc; porkészítéshez dörzscsészék, a hozzájuk való pisztillumokkal, porosztokártyák, ostyazáró készülék, porszita; kenőcskészítéshez patendulák a hozzájuk való pisztillumokkal, fa és fémspatulák, kenőcskaparókártyák; kupkészítéshez kéziprés és öntőformák; pilulakészítéshez pilulagép és gömbölyítő; folyékony-gyógyszerformához: tölcsérek és szürőállvány, üvegbot, egyéb eszközök borszesz égő, olló, kés, törlőruha, dugópuhító, stb. Gyógyszerek kiszereléséhez szükséges segédeszközöket is tároltak itt, kapszulák, tasakok, dobozok, parafadugók, tekturák, szignaturák és szigillumok, burkolópapirok sorakoztak szép rendben a táraasztal fiókjaiban. A kapszulákat, zacskókat, dobozokat szignaturákat stb. ellátták a gyógyszertár címével. Kellett írókészlet és zsineg is; a táraasztalon sorakoztak még a nyolcszögletü üvegből készült, ujezüst fedővel ellátott cukorkás üvegek és az ónból vagy aluminiumból készült cukorszelencék. A táraasztal oldalán lévő polcos szekrényekben tartották az illóolajokat tartalmazó apró becsiszolt üvegdugós folyadéküvegeket. A táraasztal alatt lévő üvegajtós, polcos szekrény kozmetikumok és gyógyborok elhelyezésére szolgált. Az officina fiókos állványzatán helyezték el a különböző tárolóedényeket. A vegyi készítményeket és a porokat beköszörült üvegdugóval ellátott széles száju porüvegben, a folyadékokat beköszörült üvegdugóval ellátott palackokban, a zsiradékokat és kenőcsöket megfelelő fedővel ellátott porcelán tégelyekben tárolták. Az officinában volt az erősfalu ajtóval és biztonsági zárral ellátott méregszekrény is. Az erőshatásu gyógyszereket zárható szekrényben tartották.

Az üveg- és porcelánedényeken beégetett, a fémedényeken bevésett, a politurozott faedényeken festett szignálást alkalmaztak. Az extractumok tárolására külön extractumos üvegek szolgáltak. Az egy és kétkeresztes szereken fel voltak tüntetve az egyszeri és a napi adagok számjegyei. Hosszadalmas lenne hiánytalanul felsorolni a gyógyszertár gazdagon felszerelt officinájának felszerelési tárgyait. A gyógyszerészi munkaeszközök mellett volt nedvesítő, bélyegző, barométer, szobahőmérő, sőt voltak reklámtárgyak is. Néhány nagyobb forgalmu gyógyszertárban "National" kassza is volt. Ennek hiányában a bevételeket a kézieladások könyvében vezették és összesítették /105/.

A laboratórium felszerelési tárgyainak változásával mérhető fel leginkább az a fejlődés, amely a vizsgált időszakban a gyógyszerészi tevékenység területén végbement. Míg az officina a közönséggel való érintkezés, a gyógyszer eladás (ma gyógyszer kiadás) és a receptekre történő gyógyszerkészítés (recepturázás) helye volt, addig a laboratórium előkészítő funkciót töltött be. Itt aprították, majd szárítás után itt dolgozták fel a gyógynövényeket drogokká, teakeverékekké. Itt készült a recepturához szükséges desztillált víz, több kémiai alapanyag és készítmény, un. galenikum, melyet, mint késztermeket változatlan formában (kenőcsök, tapaszok) hoztak forgalomba, vagy mint a recepturához szükséges félterméket raktárra készítettek (aromás vizek, szirupok, kivonatok és tinkturák, gyógyszeres borok, kenőcsök stb.).

A laboratóriumokra vonatkozó adatokat is az ellenőrzési jegyzőkönyvek szolgáltatják. Az első adatok a gyulai "Megváltó" gyógyszertárból származnak. 1787-ben még nem volt külön laboratórium, a lakás konyhájában főztek és laboráltak /106/. A laboratóriumi rész felszerelése: 3 kemence, 2 nagy 3 kis üst, 2 sárgaréz merítőkanál, egy jól díszített réz vehica, retorta és néhány fiola. A szépen díszített "vehica" a víz desztillálására szolgált /107/.

A 19.század gyógyszertárvizsgálati jegyzőkönyvei a laboratóriumok vonatkozásában igen szükszavuak. 1851-ben a gyulai "Szent Háromság" gyógyszertár ellenőrzésekor a gyógyszertár laboratóriu-

máról csupán annyit jegyeztek fel, hogy ott kisebb-nagyobb ütők, serpenyők találhatók és "mindenféle szükséges eszközökkel ellátták" /108/. Mivel sehol sem volt rögzítve, hogy mi is az, ami "szükséges", olyan gyógyszertárat kellett keresni, ahol a laboratórium eszközeinek nagyrésze a korszak végéig megmaradt. Ilyen gyógyszertár volt az officina felszerelésénél is példaképp felhozott gyulai "Aranykereszt". A gyógyszertárat 1807-ben Bodoky Mihály rendezte be, laboratóriumát az akkor beszerezhető és szükséges eszközökkel szerelte fel.

A laboratórium, mely egyben anyagraktár céljait is szolgálta két nagy helyiségből állt, melyeket folyosó kötött össze. Kokszkályhával innen fütötték az egész gyógyszertárat. Az udvari részen egy nagy tűzhely állt, körülötte a falon különböző méretü rézüstök sorakoztak. Ezek, valamint a serpenyők, továbbá a különböző nagyságu merőkanalak a zsiradékok olvasztásához, kenőcsök készítéséhez voltak szükségesek, tisztításuk fűrészporral és ruhával történt. A kenőcskészítés eszközei voltak a különböző méretü kő- és porcelánmozsarak a hozzájuk tartozó keverővel (pisztillummal). Ezek némelyike fából is készült. Az egyik ilyen nagy keverőmozsár felett a pisztillumot felfüggesztették a keverés megkönnyítése és a nehéz eszköz leejtésének elkerülése végett. A kenőcskészítéshez szükségesek voltak a különböző méretü, fából és fémből (vasból) készült spatulák, továbbá különböző méretü szűrőszövetek és az ezek rögzítésére szolgáló szűrőkeretek (tenaculumok).

A laboratórium dísze a vörösrézből készült, belül ónozott vízdesztilláló készülék volt. Ez három részből állt: az üstből, az erre illeszthető sisakból és a hűtőtartályból. Az üstház alkalmas volt különböző méretü bepárlócsészék elhelyezésével bepárlásra, továbbá porcelán, vagy fém infundibulumok behelyezésével főzetek és forrázatok készítésére is. A desztilláló készüléket aromás vizek és illóolajok készítésére is használhatták. A készüléket különböző felfogótartályok egészítették ki.

Nagy feladatot jelentett a gyógynövények feldolgozása is. Erre a célra az un. drogvágóra volt szükség. Szárítás után sokat tovább kellett aprítani, porítani. Ez rézből és vasból készült mozsarakban történt a hozzájuk való törővel. Az aprítás és a porítás kívánt mértékének elérésére szita-rosta sorozat szolgált.

A drogokat nemcsak a teakeverékek készítésére használták, de belőlük kivonatokat és tincturákat is készítettek. Ezekhez nedvesítő kádakra, áztató edényekre, percolator tartályokra, felfogó edényzetre, tinctura présre volt szükség, valamint a stucnik és szürőtölcsérek egész sorozatára.

Mérőeszközökre is szükség volt a laboratóriumban. Tizedesmérleg és súlysorozat, különböző menzurák, kisebb nagyobb méretü mérőkanalak szolgálták ezt a célt.

Gyors hőforrásként szesz- vagy petróleumfőző szolgált.

Wieland Dénes, Bodoky utóda századunk elején már korszerü eszközökkel bővíti a laboratórium felszerelését. A fémlappal borított laboratóriumi asztalra a kupok készítéséhez Engler-féle kupprést szereltet fel. Kézi tablettázógéppel tablettákat készít. Az áramszolgáltatás bevezetése után (1912) elektromos vízfürdővel, elektromos szárítószekrénnyel, elektromos rázógéppel modernizálja a laboratórium felszerelését.

A felsorolás koránt sem teljes. Különböző nagyságu üveglombikok, üvegpoharak és üvegpálcák, porceláncsészék stb sorakoztak a gazdagon felszerelt laboratóriumban.

A laboratóriumi munka nem volt könnyü. A nagy fizikai erőfeszítést igénylő munkához, az anyagok töréséhez zuzásához, a kenőcsök keveréséhez, a tinkturapréshez, a desztilláláshoz szakképzetlen férfit alkalmaztak (laboráns).

A kezdeti időkben a laboratóriumban előállított készítményeket a gyógyszertár officinai tároló edényeiben helyezték el. A forgalom növekedésével egyre növekedett ezek mennyisége is és a nagyméretü tárolóedényeket az officinában elhelyezni már nem lehetett. Így történt, hogy a laboratóriumok a korszak végére az anyagraktár szerepét is betöltötték. Külön anyagraktár szükségességét csak az 1934-ben megjelent rendelet írja elő.

A laboratórium az ott tárolt, vagy feldolgozás alatt lévő anyagok miatt tűzveszélyes munkahely volt. A tűzvédelemre fokozott gondot kellett fordítani.

A vizsgált időszakban a gyógyszerkincs is nagy átalakuláson ment át. A szintetikusan előállított alapanyagok gyártását a gyógyszervegyészeti gyárak és üzemek veszik át, kiszerelt készítményeik az un. gyógyszerspecialitások egyre nagyobb tért hódítanak a gyógyításban. A galenusi készítmények (galenikumok) előál-

lítása is rentabilisabb a csak ezzel foglalkozó laboratóriumok, középüzemek és gyárak adottságai között. A gyógyszertári laboratóriumok tevékenysége lassan elsorvad és csak néhány gyógyszerformára korlátozódik. Főleg azokra, amelyeknél ezt stabilitási és gazdaságossági körülmények indokolják.

Az 1945-ben készült leltárak az imént bemutatott gyógyszertári laboratóriumi felszerelésétől annyiban térnek el, hogy jóval szegényesebbek, hiányosak.

A gyógyszertári laboratóriumok funkciója az idők folyamán bővült is. Míg korábban a gyógyszerek minőségi vizsgálata organoleptikusan (érzékszervileg) történt, addig a kémiai tudományok rohamos fejlődése következtében a 19. század első felében már kémiai, analitikai vizsgálatok válnak szükségessé. Az ekkor érvényes Gyógyszerkönyvek ezeket a vizsgálatokat és elvégzésükhöz szükséges eszközöket kötelezővé is teszik. A laboratóriumban, annak e célra kialakított részében végezték ezeket a vizsgálatokat és itt tartották a gyógyszervizsgálathoz szükséges eszközöket és kémszereket is. Ezekre is a gyógyszertárvizsgálati jegyzőkönyvek adnak rátekintést, de tájékozódhatunk az un. "rendőr-orvosszervi vegyvizsgálatok" jegyzőkönyveiből is.

A kémiai és fizikai vizsgálatok legegyszerűbb eszközeit a 19.sz. közepétől említik. Az 1851-ben készült vizsgálati jegyzőkönyvekben, a 10. pontban minden gyógyszertár esetében megjegyzi a főorvos, hogy "Meisner-féle areometruma van, melyet többféle a víznél nehezebb és könnyebb anyagoknál megpróbálván, azoknak helyes készítésükről s kelló erejökről meg is győződhetünk" /109/.

Az areométer (fajsulymérő) mellett 1875-ben a savmérőt, szeszmérőt említik a jegyzőkönyvek /110/.

Igen érdekes és konkrét adatokat közölnek az un. "rendőrorvosszervi vegyvizsgálatok" jegyzőkönyvei a gyógyszertárakban folyó analítikai munka kapcsán egyes eszközökről, sőt mi több "segédeszközökről" is, nevezetesen bizonyos háziállatokról, amelyekhez akkor folyamodtak, ha a rendelkezésre álló gyógyszertári eszközökkel nem boldogultak. (Ha nem boldogultak az elemzéssel, adtak a kutyának vagy macskának az anyagból és figyelték a hatást).

1852-ben gyanus pálinkát hozott forgalomba egy Kevermesen élő kereskedő. A gyulai "Megváltó"-hoz címzett gyógyszertárban Peer János gyógyszerész megállapította, hogy "kénsavany, paprika,

bors, tárkonygyökér, konkoly, mustár, vagy széditő vadócz" az ital szennyezése.

Az analizishez az alábbi eszközök álltak rendelkezésre:

- Reume-mérő
- Meisner-féle mérőeszköz
- apró elemző üvegcsék /111/

1852-ben analizálnak ugyanitt, a megyei főorvos jelenlétében, egy pálinkába kevert fekete port, melyet egy gyulai kőmüves a "csabai veszett orvostól" kapott. A gyógyszertárban egy "szertartó edényben" tartott hasonló anyagból vett mintával kimutatják, hogy "illatos tsipősök" osztályába tartozó szerről van szó /112/. 1853-ban "gyanus szeszes italoktól három közlegény a Serházból estve hazamenvén rosszul lett /megbolondult/". A gyulai "Megváltó" gyógyszertárban "20 egyforma üvegbe" bormintát vettek. Megállapították, hogy "növényországon található, bóditó narkotikus szerekről van szó":..."fájdalom ily kémszerekkel és eszközökkel még eddig nem birunk, csak ásványországból való mérgeket tudjuk felfedezni..." "Egész türelemmel a 20 övegbe vett mintát megvizsgálván, tudván, hogy a borban az ólomczukor édesebb izt, pálinkában a sósavany maróbb érzést" fejt ki. "Végül is elcsüggedvén, adtak a kiskutyának, a kismatskának belőle". Megállapitván, hogy csak pupillatágulat van, a főorvos "minden eredmény nélkül" elhagyta a gyógyszertárat /113/. 1854-ben ugyanitt állapította meg a gyógyszerész, Hirschmann József kétegyházi kereskedővel kapcsolatban, hogy "jobb lesz ha a korcsmáros a maga hasznára forditja és nem árulja a későbbiekben" a borát, mert "Wingrobe-féle bormérővel alig 3 fokos" az ital /114/.

Itt és ugyanebben az évben állapitják meg egy "zöldszinü butelkában" vizsgált mintából, hogy fekete, oldhatatlan ólom van Horváth Kata szerében /gyulai kuruzsló/; a miniumot is kimutatták, nem véletlen, hogy a gyermekágyának 4. hetében lévő asszonyt kilelte a hideg /115/.

Az 1945-ben felvett gyógyszertárleltárak adatai alapján is az állapitható meg, hogy az érvényben lévő Gyógyszerkönyv "kémlőszerek, eszközök, készülékek és müszerek" c. fejezetének előirásait nem tekintették kötelező érvényünek. Nem szereztek be minden szükséges eszközt, csupán a legszükségesebbnek tartott vizsgáló-eszközöket tartották minden gyógyszertárban. Fajsulymérésre

szolgáló areométerek és piknométerek, az azonossági és tartalmi vizsgálatokhoz szükséges eprovetták, pipetták, büretták mindenütt rendelkezésre álltak. Lombikok és főzőpoharak, mérőhengerek minden gyógyszertárban voltak. A reagens edényzet is általában kéznél volt. Kézinagyítóval, fonalszámlálóval, sőt egyes gyógyszertárakban mikroszkóppal is találkozunk. (Ezek az egykori vizsgálati eszközök a Békés megyei Gyógyszertári Központ történeti anyagában megtekinthetők).

Más helyiség hiányában a laboratóriumban történt az eszközök és edényzetek tisztogatása és a mosogatás is.

Az anyagraktárak felszerelése változatos volt. Az 1787-ben felvett vizsgálati jegyzőkönyv alapján a gyulai "Megváltó"-ban itt tárolták a növényi- és állati eredetü anyagok egyrészét, a rebarbara gyökeret, a gumós növényeket, a mannát, hódpézsmát. A tárolóedények milyenségét azonban nem tüntették fel. A vizsgálati jegyzőkönyv szerint általában szépek, csinosak az edények és jól felszerelt a raktár. A példaként gyakran szereplő gyulai "Aranykereszt" gyógyszertárban a laboratórium és az anyagkamra nem volt elkülönítve, a laboratórium nyitott polcos és szekrényes állványain sorakoztak a nagyméretü tárolóedények, amelyek üvegből, porcelánból, fémből és fából készültek.

A korszak végéről származó adatok alapján megállapítható, hogy a Gyógyszerkönyv utasítását a raktári edényeknél is figyelemmel kellett kísérni és be kellett tartani. A tartalom feltüntetésénél nem ragaszkodtak az officinai tárolóedényekhez hasonló szignáláshoz, a lakkozott papírcimkét is elfogadták. A növényi drogokat fából, vagy erős papírlemezből készült tárolóedényekben is tartották.

A raktári tárolóedényzetet általában a következők alkották: becsiszolt üvegdugós por és folyadéküvegek, készletüvegek a desztillált viz és a szesz tárolására. A készletüvegek Deville-palackok voltak, melyeknek alján cső és csap van. A tüzveszélyes anyagok tárolására robbanásálló, csörös kiöntővel ellátott, ónozott bádogedények szolgáltak. Bádogszelencék, kenőcsök tárolására szolgáló állványedények porcelánból, zsírfazekak stb. alkották a raktárak további felszerelési tárgyait. A laboratórium és az anyagkamra a legtöbb gyógyszertárban nem volt teljesen elkülönítve egymástól. 1787-ben a gyulai "Megváltó" patikában is az

anyagkamrában dolgoztak a keményfából készült olajpréssel, mivel a tulajdonos "szükössége miatt rézből valót nem tudott beszerezni" /116/.

A pincében (aquarium) tárolták a hüvös helyen tartandó gyógyszereket, mint pl. az aromás vizeket, szeszes készítményeket, oldatokat kenőcsöket, gyógyszeres borokat, mézféleségeket, ásványvizeket, zsiradékokat, szérumokat, stb. A pince felszerelése ezek tárolóedényeiből állt. A tüzveszélyes anyagokat robbanásmentes tartályokban, a tömény savakat savszekrényben, sapkával ellátott "savüvegben" tárolták. A foszfort bádogtartályban helyezett, homok felett, vízzel telt üvegben, falba vésett, zárható üvegben tartották.

A tárolóedények többsége a raktári tárolóedényekhez hasonlított. A "Hirudines" feliratu piócatartó edényeket is itt tartották.

A herbárium (füpadlás) főként a drogok tárolására szolgált. A gyógynövények tárolásának módját a 19. századtól megjelenő gyógyszerkönyvek már előírták. Az 1787-ben készült vizsgálati jegyzőkönyv szerint a "Megváltó" gyógyszertárban még zsákokban voltak a gyógynövények s a zsákokon nagy betükkel fel volt tüntetve a benne lévő anyag neve. "Herbarium vivum", a gyógyszertárhoz tartozó gyógynövénykert nem volt, ezért a gyógynövényeket vásárolta vagy gyüjtötte a gyógyszerész.

A gyulai "Aranykereszt" gyógyszertárnak hatalmas füpadlása volt a nagyobb mennyiségü drogok számára, fából készült vályuk emelkedtek ki a falból, de zárt fiókos része is volt. A gyógyszertár vizsgálati jegyzőkönyvek igen általánosan fogalmaznak, pl: a "füpadlás szépen elrendezve és bőven ellátva".

Az 1945-ben készült leltárak alapján a legtöbb gyógyszertárban a füpadláson tárolták a gyógyszerek kiadásához szükséges üvegeket is.

Összegezve: alaposabb következtetéseket csak az 1945-ben készült leltárak segítségével vonhatunk le. A gyógyszertárak felszerelése addigra, annak ellenére, hogy nem voltak szigoru előírások, általában megfelelt a kor igényének. A gyógyszerésznek érdeke fűződött ahhoz, hogy a gyógyszertár jövedelméből meg tudjon élni, ezért igyekezett lehetőségeihez mérten úgy felszerelni a gyógyszertárát, hogy az igényeket ki tudja elégíteni és a forgalmat el tudja látni. A gyógyszerészek többségét hivatástudat jelle-

mezte, ezért, anyagi lehetőségükhöz mérten, a forgalom ellátása mellett a szakmai követelményekhez is igyekeztek alkalmazkodni. A gyógyszertárak felszerelése a vizsgált korszak végére nem volt egységes, mert a szakmai követelmények sem támasztottak egységes elvárásokat az 1934-ben megjelent rendelet életbeléptetése előtt. Ezenkivül a gyógyszerészek gazdasági helyzete sem tette lehetővé a gyógyszertárak egységes felszerelését.

A gyógyszertárak felszerelési tárgyai között kell megemlítenünk a szakkönyveket és szakfolyóiratokat, amelyek nélkül elképzelhetetlen lett volna a gyógyszerész munkája (Gyógyszerkönyv, Taxák, egészségügyre vonatkozó törvények, rendeletek, jogszabályok, a gyógyszerészet tankönyvei és egyéb szakmunkák). A korabeli jogszabályok kötelezően írták elő a szakkönyvek tartását. Az a gyógyszertár, amely engedélyt kért és kapott gyakornok foglalkoztatására, további -oktatási célú- szakkönyveket is köteles volt beszerezni. Számos kiváló gyógyszerész a könyvállományt szakkönyvtárrá fejlesztette.

6. A GYÓGYSZERTÁRAK MÜKÖDÉSÉNEK SZEMÉLYI FELTÉTELEI

a./ A gyógyszerészek származása, vagyoni-társadalmi helyzete

Békés megye gyógyszerészei származásukat tekintve zömmel a nemesség és a polgárság soraiból kerültek ki, de helyet foglaltak közöttük -igen elenyésző számban- a 19. század végétől felemelkedő birtokos parasztság, a nemzetiségi- és hivatalnokrétegek képviselői, iparosok, kereskedők gyermekei is.

Egyrészük a feudális világból szűkös anyagi javakat átörökítő, vagy az átmenet viszontagságai során elvérző, a polgári életforma peremén éppencsak megkapaszkodni tudók leszármazottja. Helyet kap közöttük a zsidóság is, amelynek gazdasági sulyával együtt társadalmi jelentősége is növekszik a kapitalizmus előretörésével. (Csak 1849-ben, a szabadságharc végén hoztak törvényt, amely a korábbi diszkriminációt -éppen a zsidóságnak a szabadságharcban történt derekas és számarányán felüli helytállása folytán- eltörölte. Ez azonban az abszolutizmuskor hatálytalanná vált és csak 1867-ben ismételte meg új törvény. Addig azonban a tulajdonszerzésben a zsidóság korlátozva volt és ez volt az oka, hogy a gyógyszerészi pályára csak a század utolsó negyedében mentek nagyobb számban, hiszen aki gyógyszerésznek ment, az önálló patikát is szeretett volna. Ez addig, amig a pálya nem volt telített, nem is volt lehetetlen. Még pénz nélkül is elérhető volt, mert ha valakinek volt jogosítványa, hitelben is felállíthatta a patikát.)

Adatok hiányában a gyógyszerészek többségének származása általában homályban marad. Egyikükről-másikukról azonban sikerült olyan információkat szerezni, amelyekből származásukra, társadalmi és vagyoni helyzetükre következtethetünk.

Van a gyógyszerészek között olyan, akinek családjáról csak annyit tudunk, hogy egy lajstromban mint kétségtelen nemes szerepel, a nemesség armalista rétegéhez tartozik, vagyonnal nem rendelkezik, azaz csak formális jogokat élveztek családtagjai. A jobbmódu nemesi származásu gyógyszerészeket a városi-, megyei-

képviselőtestületi tagok sorában találjuk, szivesen fogadják őket a vadásztársaságok, úri kaszinók, egyletek. A nemesi származásnak jelentősége volt, olykor még az elszegényedett nemesi családok sarjait is szivesen látták a helyi társadalmi nagyságok maguk között. Ezekben a családokban uradalmi kasznárok, főügyészek, megyei hivatalnokok, jegyzők is voltak.

Koritsánszky Mihály (a békési "Fehér hattyu" tulajdonosa 1823-1868) családja 1797-ben kapta nemességét. A hivatalnoki pályát választó armalisták leszármazottja. A családtagok közül Koritsánszky István neve maradt még fenn, ő volt Békés megye levéltárnoka 1840-43-ban /117/.

A szarvasi "Gyors Szarvas"-nak 1844-től Pintzés Gábor volt a tulajdonosa /118/.

1848 őszén, amikor a gyógyszertárat ellenőrizte a megyei tiszti főorvos, Pintzés Gábor nem tartózkodott Szarvason. A felkelő sereggel Aradra ment, ahonnan nem tért vissza többé. 1848-tól özvegye Scheftsik Mihály gyógyszerésszel kezelteti a gyógyszertárat. Pintzés Gábort, aki az életét áldozta a szabadságért, mint kétségtelen nemest emlegetik 1846-ban /119/.

Elődje Töltéssy Sámuel (1825-1843 közt tulajdonos) szintén kétségtelen nemes volt.

Ipari tevékenységet folytató kétségtelen nemesek utóda volt Mudrony János (a békéscsabai "Aranysas" tulajdonosa 1834-1862). Ősei 1634-ben II.Ferdinándtól kapták nemességüket megfelelő birtokadománnyal.

Egyikük a 18.század közepén telepedett le Békés megyében (már birtok nélkül) szijjártó kisiparosként. Mudrony Jánost az 1836-44-ig felvett nemesi lajstromok mint "kétségtelen nemest" tüntetik fel, aki a megyei közgyülésen szavazati joggal rendelkezik. A 19. század elején a család csaknem valamennyi tagja ipari tevékenységet fejt ki, s az ebből származó jövedelem segítségével emelkedik ki a "példás szelídségü, szép tudományu, ritka ügyességü s fáradhatatlan szorgalmu férfiu", Mudrony János /120/.

Mogyoróssy János, a család másik kiemelkedő tagja szintén értelmiségi pályára lépett. A Wenkheim grófok gazdatisztje volt s foglalkozott történetírással is. Ő adta ki 1858-ban a "Gyula hajdan és most" című könyvet. Később muzeumot, könyvtárat alapított

Gyulán. A városi könyvtár ma is az ő nevét viseli /121/.

Az értelmiségi pályát választó armalisták leszármazottja volt Bodoky Mihály (a gyulai "Aranykereszt" tulajdonosa 1808-1907). Családja az 1810-es években költözött el Bodokról Békés megyébe. Bodoky Mihály földmérő vezetésével folytak az első nagyobb árvízvédelmi munkálatok 1820-1835-ig. Talán nem térek el tulságosan a tárgytól ha itt jegyzem meg, hogy a Bodoky család már 1814-ben beírta a nevét a megye közegészségügyének történetébe. Bodoky Mihály földmérő "fizetéses bábát" fogadott vajudó felesége mellé a Békésen lakó Turcsányi Borbála személyében, akinek tudatlansága miatt felesége meghalt. Turcsányi Borbálát megfosztották állásától, elvették bizonyítványát és örökre eltiltották a bábaságtól. A család egyik tagja Bodoky Henter 1834-ben igazolta a nemességüket. Fia Károly mérnök volt, nagy befolyást gyakorolt a megye életére, az 1850-es években megkezdett folyószabályozások vezetőjeként. A vízszabályozásból jelentős vagyonra tett szert. Az ő fia, Kálmán a folyammérnöki hivatal tanácsosa lett /122/.

Bodoky Mihály (Kálmán öccse), sokat betegeskedett, talán ezért is választotta a viszonylag kényelmes gyógyszerészi pályát. A "mesterségnek" családi hagyományai is voltak: felesége, Winkler Ilona, Winkler Ferenc gyógyszerész (a gyulai "Megváltó" tulajdonosa 1861-1878) leánya. Winkler Ilona első férje (Gunhardt Albert) is gyógyszerész volt /123/.

Holdy Magda (a dobozi gyógyszertár tulajdonosa 1900-1950.) is nemesi származásu. Apja (Doboz virilis képviselője) alapította gyermekeinek a dobozi gyógyszertárat /124/.

Lőrinczy László (a békéscsabai "Aranykereszt" tulajdonosa 1895-1933) szintén nemesi származásu, családja támogatásával először patikát bérelt Mezőturon, majd gyógyszertárat alapított Békéscsabán. Jómóduak voltak. Lőrinczy László a gyógyszerészet mellett élénk közéleti tevékenységet is folytatott. Városi képviselőtestületi-, megyebizottsági tag, a református egyházközösség főgondnoka és az Országos Borvizsgáló Bizottság elnöke volt /125/.

Máday Aladár (Gyomán tulajdonos 1918-1950) családja 1648-ban kapta nemességét. A Mádayak a 19.sz. végére már csak szerény vagyonnal rendelkeztek, többen vállaltak közülük hivatalnoki állást. Máday Aladár községi képviselő, vármegyei törvényhatósági

bizottsági tag, tagja az Uri-kaszinónak; egy ideig a Földmüvelési Minisztérium vadászati tudósítója is volt /126/.

Petry Zoltán (az öcsödi "Magyarkirály" tulajdonosa 1922-1950) talán nemesi származásának is köszönhette, hogy egy kis községben "a helybeli társadalmi és kulturális mozgalmak vezéralakja" tudott lenni. Ő volt az önkéntes Tüzoltó Egyesület parancsnoka is Öcsödön /127/.

Garamszegi Géczy Dezső (a szarvasi "Megváltó" tulajdonosa 1922-1944) fokozatosan elszegényedő, birtokos nemesi család sarja volt. A Nógrád megyei Géczről származott. Egyik őse 1395-ben zolyomi főispán volt s leszármazottai évszázadokon át vezető szerepet kaptak a közigazgatásban. Apja járási főszolgabíró volt. A családi vagyon fokozatos apadása miatt egyre többen választották a családból az értelmiségi pályát. Miután Géczy Dezső 1891-ben megszerezte oklevelét, néhány évi segédeskedés után a család előteremtette számára a gyógyszertárhoz szükséges tőkét. 1895-ben vásárolt Törökszentmiklóson egy kis gyógyszertárat.

Az I. világháboruban, mint gyógyszerész teljesített szolgálatot. Amint az adatokból kideríthető, "hazafias magatartása miatt a románok elől kénytelen menekülni" Szarvasra. Itt 1922-ben megvásárolja a Beliczey-uti "Megváltó" gyógyszertárat, melyet 1929-től gyógyszerész fiával kezeltet. 1922-től már Szarvas község vezetői között található, községi képviselőtestületi-, megyebizottsági tag, gondnoka és pénztárosa a helyi római katolikus egyházközösségnek. Felesége a szarvasi "Margit" gyógyszertár tulajdonosa volt 1930-1946-ig /128/.

Az elszegényedett nemesi családból származó Király Lajos (a gyulai "Szent Háromság" tulajdonosa 1934-37) ősei 1840-ben telepedtek le Gyulán és igazolták nemességüket /129/. Király Lajos gyógyszerész az I. világháboru után mint főhadnagy szerelt le, majd 1919-ben Gyulára költözött /130/. Nőül vette a gazdag kolozsvári polgári családból származó Deuts Jankát, kinek hozományából megvásárolta a gyulai "Szent Háromság" gyógyszertár egyrészét. Eleinte jól vezette a gyógyszertárát, felesége vagyona tekintélyt szerzett számára, tagja lett a városi és megyei képviselőtestületnek is. Később költekezni kezdett s 1937-re elkártyázta vagyonát; a gyógyszertár reá eső részét bírói árverésen adták el.

A gyógyszerészek között akadtak mások is, akik házasságkötés révén jutottak előnyösebb helyzetbe.

A polgári származásu Wieland Dénes (a gyulai "Aranykereszt" tulajdonosa 1911-1936) kezdetben nem rendelkezett a gyógyszertár alapításához szükséges tőkével. Apja községi jegyző volt, Simontornyáról származott, testvére is gyógyszerész volt Sarkadon. Wieland Dénes nőül vette Hajóssy Máriát, aki régi nemesi családból származott, apja országgyülési képviselő és vármegyei főjegyző /131/. Hajóssy Mária egyébként a nagy zeneszerző, Erkel Ferenc és testvére Erkel Rudolf unokahuga volt (Erkel Rudolfnak kocsigyára volt és főrészvényes volt a csabai bankban.) Wieland Dénes felesége hozományából 1906-ban megnyitotta a békéscsabai "II. Rákóczy Ferenc"-hez címzett gyógyszertárat, majd a Bodoky család és neje kívánságára 1911-ben megvásárolta a gyulai "Aranykereszt"-et. Nagy háztartást vezettek, több alkalmazottat tartottak, volt külön kertészük, szakácsnőjük, szobalányuk.

1930-ra Wieland Dánes tagja volt a megyei törvényhatósági- és az egészségügyi bizottságnak.

A Fraller és Soltész család a 19. században fokozatosan asszimilálódó, német származásu polgárságot képviselte. (A német nemzetiség gazdasági-társadalmi súlya Békésben a 18. sz. közepétől jelentős volt, főként a megyeszékhelyen.) Fraller István 1841 óta fennálló sütőüzemét 1909-ben vette át veje, Soltész Béla. (A Fraller sütőde látta el 1848-49-ben a honvédőrséget és a rabokat kenyérrel, egyébként hivatalosan 1867 óta volt hadseregszállító.) Soltész Béla tovább fejlesztette apósa üzemét, az 1930-as években 3 kemence, dagasztó gépek és villanykeverők működtek az üzemben, 14 alkalmazottat foglalkoztattak. Soltész Béla István nevü fiából gyógyszerészt nevelt, biztosította számára a gyógyszertár alapításához szükséges tőkét /132/. Gyulán már nem volt lehetőség 1935-ben ujabb gyógyszertár létesítésére, ezért Soltész István részletekben kezdte felvásárolni a már meglévő "Szent Háromság" gyógyszertárat, amely aztán 1950-ig volt birtokában. (Ez csak az un. reáljogu patika esetében volt lehetséges)

A parasztság felsőbb rétegéből is származtak gyógyszerészek. Polgár Károly gyógyszerész (a szeghalmi "Szent Háromság" tulajdonosa 1925-1950) az I. világháboru befejezése után került Szeghalomra. Apja Polgár Béla jómódu gazda volt, így nem okozott gon-

dot számára a "Szent Háromság" megvásárlása. Polgár Károly tagja volt az "Uri-Kaszinónak" és a Lövészegyletnek /133/.

Rau József (mezőberényi "Isteni gondviselés" tulajdonosa 1921-1935) báró Majtényi Bélánétól vásárolta meg Mezőberényben a gyógyszertárat 1921-ben. Jómódu paraszti családból származott, apja az ezredforduló évében lett önálló gazda 78 kat.hold földdel. Jól gazdálkodott, a földbirtok állandóan gyarapodott, 1936-ra már elérte a 180 holdat. A gyógyszertár megvétele és fenntartása így nem okozott gondot /134/.

A paraszti sorból kiemelkedők nem tipikus, de figyelemreméltó képviselőjét személyesiti meg Bagi Vince békésszentandrási születésü gyógyszerész, aki 1924-ben nyert gyógyszerészi oklevelet, 6 évet segédeskedett Budapesten az "Angyal" gyógyszertárban, majd szakított a pályával és Lajos nevü fivérével együtt jobban jövedelmező perzsaszőnyeg-üzemet létesített Békésszentandráson (az üzem ma is müködik) /135/.

A gyógyszerészek között találjuk néhány nagykereskedő gyermekét is. Féhn Olga (a gyulai "Aranykereszt" kezelője 1936-1950) apja Féhn István, Gyula első és legnagyobb háztartási- és vegyiáru nagykereskedésének volt a tulajdonosa. Dr.Adler Miksa (az orosházi "Fehér Kígyó" tulajdonosa 1938-1947) családjában szesznagykereskedők, füszer és vegyeskereskedők találhatók /136/.

A 20.sz. elejétől a megyei zsidóság kis- és középpolgárság soraiban elhelyezkedő rétegének (terménykereskedők, iparcikkeket árusító városi szaküzletek, malmok, szeszfőzdék, fürésztelepek tulajdonosai, valamint kézmüiparosok stb.) gyermekeiből is kerültek ki gyógyszerészek.

A gyógyszerészekkel szemben támasztott gazdasági feltételek eltértek egymástól. Az alkalmazottaknál nem volt feltétel a vagyoni megalapozottság, tőkével általában csak a gyógyszertár-tulajdonosnak kellett rendelkeznie. A gyógyszertár-tulajdonosnak a gyógyszertár berendezését, teljes felszerelését, fenntartását és üzemeltetését biztosítani kellett. Elsősorban akkor kellett tőkével rendelkeznie, ha meglévő, már müködő gyógyszertárat vásárolt meg mástól. Ha jogot kapott, hitellel is felállíthatta az új gyógyszertárat. Az alkalmazott pedig éppen azért volt alkalmazott, mert nem volt tőkéje ahhoz, hogy patikát vásároljon, vagy protekciója ahhoz, hogy a belügyminisztertől új jogot kapjon. Az

1890-es évekig még sok olyan község létezett, ahol nem volt patika, ide többnyire lehetett jogot nyerni. De már ekkor is célszerübb, kifizetődőbb volt olyan, nagyobb helyre második, harmadik patikára jogot kérni, ahol egy vagy kettő már müködött, mert itt a forgalom része is mindig több volt, mint egy kis falu teljes forgalma.

Az alkalmazottak teljes ellátásáról, szállásáról általában a tulajdonos gondoskodott (ez országszerte így volt). Az alkalmazott sokat inspekciózott s így ésszerü volt a gyógyszertár épületében laknia. Többek közt ezért is volt nehéz egy-egy segédnek megnősülnie: fizetése szükösen még csak elegendő lett volna, ám oda volt láncolva a patikához. Az 1914-es -már említett- sztrájk egyik oka éppen a nem megfelelő lakáshelyzet volt (sok helyen csak levegőtlen kamra állt rendelkezésre).

A gyógyszertár-tulajdonosok többségéről elmondható, hogy szükös indulótőkéjükhöz a gyógyszertár jövedelmezősége teremtette meg az anyagi jólét bázisát. A gyógyszerészek között kevés számban, de voltak olyanok is, akiket a gyógyszertárban, vagy emellett kifejtett tevékenység gazdaságilag kiemelkedő helyzetbe juttatott.

Alig volt a megyében olyan gyógyszerész, aki gyógyszertára mellett más kereseti ággal ne foglalkozott volna (illatszer kereskedelem, szódagyártás stb.) s ez aláásta a gyógyszerészek tekintélyét. A gyógyszerésznek viszont, ha nem mutatkozott valamilyen mellékes kereset, illetve nem rendelkezett a szükséges tőkével, általában tengődnie kellett.

Mig Varságh Béla hatalmas szőlőskertjében a legnemesebb szőlőfajtákat nevelte, telkére villát építtetett és igen jómódu volt, a Réthy családot a gyógyszertár üzemi méretü tevékenysége és a cukorkagyártás, Vidovszky Istvánt a gyógynövényfeldolgozó üzem juttatta előnyösebb pozicióba, addig a gyógyszerészek jórésze nehezen élt. Nekik a gyógyszertár jövedelméből kellett megélniök. Hogyan sikerült ez? A kérdésre a választ a gyógyszertárak jövedelem-bevallásai alapján, az árakkal és más területen alkalmazott bérekkel való összehasonlítás ad. Alapul a vizsgált időszakban azok az évek szolgálhatnak, amikor a helyzet gazdaságilag stabil volt (és a fizetőeszköz is azonos volt). Meg kell jegyezni, hogy azok az adatok, amelyek nyilvánosságra jutottak, már kissé

kozmetikázottak, hiszen senki sem kívánta a teljes jövedelmét bevallani, márcsak azért sem, mert az ilyen adatokat általában azért kérték, hogy további gyógyszertár felállítása tekintetében dönteni lehessen.

Lássunk néhány példát a nettó éves átlagjövedelemre.

Gyulán az 1883-1885 években /137/:

"Megváltó"	1251 Ft 67 kr	(havi 104 Ft 30 kr)
"Szent Háromság"	1085 Ft 52 kr	(havi 90 Ft 46 kr)

Békésen az 1882-1887 években:

"Fehér Hattyu"	524 Ft 16 kr	(havi 43 Ft 68 kr)
"Isteni Gondviselés"	716 Ft 32 kr	(havi 59 Ft 69 kr)

Békéscsabán az 1888-1892 években:

"Sas"	1398 Ft 52 kr	(havi 116 Ft 54 kr)
"Szent István"	742 Ft 85 kr	(havi 61 Ft 90 kr)
"Megváltó"	1019 Ft 30 kr	(havi 84 Ft 94 kr)

Mint látható egy-egy településen belül is eltérő volt a gyógyszertárak jövedelme, ami az egyes települések viszonylatában még fokozottabban érvényesült.

A legjobban jövedelmező békéscsabai "Sas" gyógyszertár jövedelme 1892-ben havi 117 Ft volt, mely a forgalom növekedésével, 1898-ra havi 125 Ft-ra emelkedett.

Nézzük az akkor nem legjobbnak tartott köztisztviselői fizetéseket összehasonlításként:

a megyei főszámvevő	havi fizetése	160 Ft
a megyei főpénztáros	havi fizetése	155 Ft
a megyei tisztifőorvos	havi fizetése	150 Ft
a megyei kezelőszemélyzet	havi bére	58 Ft 93 kr
a megyei segédszemélyzet	havi bére	47 Ft 33 kr

Az adatokból kitünik, hogy a legnagyobb forgalmu gyógyszertár tulajdonosának havi jövedelme a megyei főtisztviselők és a főorvos jövedelmét nem érte el. A kisebb vidéki gyógyszertárak jövedelme Békésen, vagy akár Gyomán, Vésztőn, Füzesgyarmaton stb. egyenlő volt a megyei kistisztviselők jövedelmével, vagy még ennél is kevesebb.

Itt azonban jelezni kell: a gyógyszertári jövedelem bevallások aligha fedték a tényleges jövedelmet; bizonyára ki-ki kevesebbet vallott be.

Ha az árakat nézzük, 1898-ban egy háromtagu családnak 70 Ft-ra

volt szüksége ahhoz, hogy fenntarthassa magát. A család költségvetése /138/:

Élelmezésre:	kenyér	7 Ft
	hús	10 Ft
	zsír	5 Ft
	liszt, zöldség	5 Ft
	tojás, fűszer	6 Ft
	tej	4 Ft
		37 Ft
Tüzelő		5 Ft
Ruházkodás		15 Ft
Mosás, tisztálkodás		5 Ft
Egyéb (világítás, orvos, cseléd apróságok)		8 Ft
		33 Ft összesen 70 Ft

Azok a gyógyszertár-tulajdonosok, akik megengedhették maguknak alkalmazott(ak) tartását, a személyzetet élelemmel is ellátták, sőt a legtöbb helyen -mint utaltam rá- lakást v. szállást is biztosítani tudtak. Vessünk néhány pillantást az alkalmazottak jövedelmére is.

Az okleveles gyógyszerészsegéd átlagos fizetése 1888-ban évi 660 Ft volt, mely 1892-re 720 Ft-ra emelkedett. Ez havi 60 Ft volt, melyből kb. 25 Ft-ot számoltak élelmezésre. Az élelmezési költség megállapodás tárgyát képezte.

A gyulai "Szent Háromság" gyógyszertárban az okleveles segéd illetménye havi 25 Ft + élelmezés volt 1884-ben; a gyulai "Megváltó" gyógyszertár tulajdonosa 30 Ft-ot fizetett segédjének az élelmezés mellett.

Ha azt vesszük alapul, hogy egy háromtagu család élelmezéséhez, az imént ismertetett költségvetés szerint, 37 Ft-ra volt szükség, akkor az egy személyre számított 25-35 Ft élelmezési költség soknak tünik, de lehet, hogy ebbe a szállást (kvártélyt) is beszámították.

Az alkalmazotti fizetésekről pontosabb képünk azért van, mert a szaklapokban minden héten sok állásajánlat jelent meg, s a legtöbbnél a fizetés is fel volt tüntetve. Ebből is kitünik: a segédgyógyszerészeknek nem a fizetése volt kevés, hanem nagyon hosszu volt a munkaidő, erős a lekötöttség. A szabadságuk évi 2

hét volt, és teljes volt a lét-bizonytalanság: bármikor fel lehetett nekik mondani és egy másik patikában újra alacsony fizetéssel kezdhették a munkát, amely csak évek után emelkedett ismét. Volt olyan vidéki tulajdonos, aki bérbe adta a patikáját, maga pedig a fővárosban vállalt alkalmazotti állást. Átlagos számítások szerint egy okleveles gyógyszerész havi jövedelme 45-50 Ft között mozgott, kb. egy szinten a községi köztisztviselők fizetésével.

A nagyobb forgalmu gyógyszertárak tulajdonosai jövedelmükből a segédnek nem is fizethettek ennél többet, hacsak egyéb jövedelemforrásuk nem volt.

A gyógyszertár személyzetéhez tartozó patika-szolgák, vagy laboránsok havi 10 Ft-ot és élelmezést kaptak. Ezt együttesen havi 23 Ft-nak számolták. Ez kb. annyi volt, mint egy megyei, ideiglenes irnok fizetése. A gyulai "Megváltó" gyógyszertárban 15 Ft volt a szolga fizetése a "koszt és kvártély" mellett.

A gyógyszerész gazdasági súlyával együtt nőtt társadalmi tekintélye is. Azt, hogy a gyógyszerész értelmiségi, iparos vagy éppen kereskedő, sokáig nem tudták eldönteni. Itt szemléleti változás figyelhető meg, amelynek okát egyrészt az országban kialakult általános szemlélet, másrészt a megyén belül uralkodó értékrendváltozás adta; ez utóbbit az orvosok és nem utolsó sorban maguk a gyógyszerészek teremtették meg.

A Gyógyszerészi Hetilap hasábjain 1864-ben még így írtak: "a szakmabeliek és az avatatlanok még jórészt helytelenül ítélik meg a gyógyszerészet állását az államban".

A gyógyszerészt olyannak tekintik, mint "aki egyszemélyben az "állam tisztje"..."tudós" és "iparüző", de az "ítélgető urak a leginkább az utolsó pontot szokták kiválogatni"; vagyis a gyógyszerészt együtt rangsorolták a kereskedőkkel /139/. A vizsgált korszak utolsó évtizedeire végbemenő mélyreható szemléleti változás eredménye az 1876. évi XIV.tc. 128.§-át ujraszabályozó, 1934-ben kibocsátott rendelet, amely kimondja, hogy a gyógyszertárak nem tartoznak az iparüzletek sorába, a gyógyszertárakat gyógyszerész szakértők (és nem kereskedők) állítják fel s főként kezelik. E rendelkezések lépéseket tesznek a gyógyszertárak közegészségügyi jellegének megóvása érdekében is.

Sokkal szembetünőbb az a szemléleti változás amely a megyén be-

lül végbement. Tormássy Lajos (több mint ötven éven át volt a megye főorvosa) nagy rendet tartott, csak azokat a gyógyszerészeket türte meg, akik minden tekintetben méltóak voltak a közmegbecsülésre. Emberi hibájának tudható be azonban, hogy nemcsak a lelkiismeretlen gyógyszerészt, de azt is hajlamos volt tönkretenni anyagi, erkölcsi, szakmai téren egyaránt, aki nem tudta elismerni a subordinációt, az alárendeltséget és a kiszolgáltatottságot.

Lukács Ágoston példáján jól szemléltethető, mit jelentett ez a gyakorlatban. Lukács Ágoston Nagyenyeden lévő gyógyszertára leégett, maradék tőkéjéből nyitotta meg Gyulán 1851-ben a "Szent Háromság" gyógyszertárat. Nem ő volt ugyan a megyei főorvos jelöltje, de Tormássy Lajos belenyugodott a felsőbb szervek döntésébe. Amikor 1851-ben a nyitás előtt megvizsgálta a gyógyszertárat, jegyzőkönyvbe is vette megelégedettségét a gyógyszerésszel kapcsolatban.

1854-ig nem volt semmi probléma, akkor azonban Lukács Ágoston segédje egy kutyamarta beteg számára elbomlott égető kőt (káliumhidroxid) adott ki. A romlott anyagért felszámolta a bomlatlan égető kő árát. Ezen a dolgon úgy összeveszett a főorvos és a gyógyszerész, hogy a főorvos haragjában sétapálcájával a gyógyszerészre ütött. Lukács Ágoston feldühödött ezen, amint Tormássy Lajos feljelentésében írja is, "Borzasztóan kifakadt ellenem, s engemet forma szerint megtámadott mondván, hogy nekem féllábam a koporsóban van, én őtet üldözöm, s neveletlen gyermekeivel együtt megölöm, hogy én őtet botozom, hogy ő ezt a dolgot abba nem hagyja, ő egyenesen Ő felségéhez, királyunkhoz fog menni, hogy ő velem, mint minden patikárius az orvosokkal, egyenrangban van. (E szerént tehát ő nekem nem alárendeltem)" /140/. - Tormássy Lajos feljelentette a gyógyszerészt és követelte, hogy utasítsák rendre és próbálják "vele a subordinációt éreztetőképpen elismertetni" /141/.

A főorvos elégtételt ugyan nem nyert az ügy kapcsán, mert az olvadékhistória 1858-ig nem zárult le, utódja Kovács István pedig egészen más beállítottságu ember volt. De az ügy elég volt ahhoz, hogy Lukács Ágoston anyagilag teljesen tönkremenjen. A kórház beszüntette nála a vásárlásokat, talán a lakosság is, de a felsőbb hatóságok bizonyosan úgy tudták, hogy "a gyógyszertár

előbbeni jó közhírében tsökkenni kezd", a tulajdonos fösvény, buta, hütlenül kezeli a gyógyszereket, a patikája szük, piszkos, zsúfolt. A főorvos el is ismerte egyik irásában, hogy minden azért van, mert "elkövetett hibáját elismerni nem akarta, s a törvényes alárendeltség (subordináció) határán túl ragadtatott fájdalom önnön kárára" /142/.
Lukács Ágoston 1863-ban megvált gyógyszertárától.

Nem feltétlenül volt valóban rossz közhírben álló tehát az a gyógyszerész, akit a főorvos jellemzéseiben igy irt le. A később nemzetközi hirű Kiss Ferencet is mellőzte, aki körösladányi gyógyszerészként 1850-ben feljelentést tett a "boltokban történő mérgező és titkos szerek árusitása tárgyában" /143/.
Tormássy Lajos először elutasította a feljelentést, 1851-ben azonban kénytelen volt belenyugodni abba, hogy a titkos szereket a gyógyszerész jelenlétében elkobozzák. Utóda, Kovács István 1868-ban, a Békés megyei Orvos Gyógyszerészeti Egyesület alakuló ülésén helyesen állapítja meg, hogy "látunk magunk mellett, illetőleg köztünk egy tiszteletreméltó osztályt, melytől a társadalom a tudományos miveltséget méltán megillető tekintély csekély nimbuszát is megvonva, s őket mesterekké lealacsonyitva, reájuk a még mai alakjában fennálló ellenőrködésnek sértő nemét erőszakolva, az állam által több előjogokban részesített osztály alá helyezve, az egészségügyi kar páriájává tevé" /144/.
Kovács István szavaiból is kitünik, hogy a 19. század 70-es éveitől megváltozott a gyógyszerészek társadalmi értékrendje. Ehhez a gyógyszerészek is nagymértékben hozzájárultak tevékenységükkel. 1868-ban a Békés megyei Orvos Gyógyszerész Egylet programjából látható a "subordinacio" helyzetéből rövid idő alatt megtett út: "e válaszfalat ledöltnek lenni óhajtjuk, az egészségügyi kart mint solidaris egészet tekinteni kivánjuk". Ha az elsőséget nem is vívta ki az Egylet a hasonló céllal létrejött egyesületek között, hiszen a borsodi, győri, aradi, debreceni stb. gyógyszerész Egyletek korábban létesültek, a megyei érdekvédelem megelőzte a Magyarországi Gyógyszerész Egylet létrehozását, (1872) melynek megyénk az egyik kerületét képezte /145/.
Az Egyesület és számos hivatásszerető gyógyszerész tevékenységének is köszönhető, hogy a korszak végére a gyógyszerészt már az értelmiséghez sorolják.

b./ A gyógyszerészek szakmai felkészültsége

A 19.sz. elejéről származnak azok az adatok, amelyek segítségével tömören megfogalmazhatjuk a gyógyszerészekkel szemben támasztott alapvető követelményeket: "Diplomával rendelkező, derék patikus a saját költségén patikát szándékozik nyitni" /146/. Mai szóhasználat szerint a gyógyszerész szakmai felkészültségét, gazdasági és ehhez fűződő társadalmi helyzetét, erkölcsi magatartását tekintették az alkalmasság elbirálásánál a legalapvetőbb szempontnak.
A 19.sz. közepén a tisztiorvos irja: " az elém terjesztett folyamodványokat mind megvizsgálván, az esedezőket tudományossága, vagyonossága és maga alkalmatossága szerént csoportosítván, Mühler Istvánt, mint mindenben az elsőt az első helyre, Pain Károlyt pedig, mint mindenben a legutolsót, az utolsó helyre tettem" /147/. Amint látható, csupán a megfogalmazás változott. Vagyonosság alatt a gyógyszerész gazdasági helyzetét (amelyről az előző fejezetben szóltunk), tudományosság alatt az iskolai végzettséget és a szakmai felkészültséget (szaktudást) értették. Itt a tulajdonosokra és az alkalmazottakra nézve egyaránt érvényes elvárásról van szó.

A gyógyszerészek egyetemi és gyakorlati kiképzési rendszere sokat változott 1771-1950-ig.
Vázlatosan áttekintve az alábbi képet kapjuk:

Időszak	képzési idő	képzési időből egyetemi okt.	gyógyszertári gyakorlat	kötelező vizsgák száma
1771-1850	7 év	1 év	6 év	4
1851-1891	8 év	2 év	6 év	4
1892-1913	7 év	2 év	5 év	8
1914-1939	7 év	2 év	5 év	8+1 államvizsga
1940-1948	6 év	4 év	2 év	21
1949-1963	4 1/2 év	4 év	1/2 év	40+2 államvizsga

Az első nyilvános gyógyszertár alapitása idején még nem volt kö-

vetelmény az egyetemi végzettség Békésben sem. 1770-ben örömmel fogadták azt a fiatal gyógyszerárust, aki meg akarta kísérelni, hogy meg tud-e Békés megyében élni; a képzettségét nem kutatták. 1770-ben Mária Terézia "Ratio educationis"-a főiskolára kényszeríti a gyógyszertárak kezelőit. Először intik Poshardt Jánost a vármegye közgyülési határozata értelmében, "felrójják, hogy vizsgáit nem tette le, és gyógyszertárát is ahhoz nem értő egyénekkel kezelteti" /148/. Poshardt János 1776-ban megunta a nélkülözést és a zaklatást, eladta a gyulai gyógyszertárat. Visszaköltözött Aradra, majd kénytelen volt Nagyszombaton vizsgát tenni és oklevelét bemutatni. Miután ez megtörtént, megvásárolta az első aradi gyógyszertárat /149/.

1771-től tehát a gyógyszerészi tevékenység egyetemi végzettséghez volt kötve. Békés megyében az 1830-as évektől olvashatunk "Pharmaciae magister"-ekről, akik a "patikustudományból levizsgáztak", "Diplomata Fakultatissal" lettek ellátva és mint ilyenek "kémiában és botanikában tapasztaltak". Ha figyelembe vesszük, hogy Grindl Károly gyulai gyógyszerész patikájába 1828-ban azért javasol a megyei főorvos alkalmasabb provisort kérni, mert legénye nem alkalmas a feladatok ellátására egyetemi végzettség hiányában /150/, vagy azt, hogy 1834-ben Fóliusz István "gyomai fiókpatikáját rendes diplomát nem nyert" kezelőre bízza és ezt a főorvos kifogásolja, az a következtetés vonható le, hogy kezdetben a tudományosságot egyenlőnek vették az egyetemi végzettséggel /151/.

1849-ben, a második gyulai gyógyszertár létesítéséért több pályázó is folyamodott. A tudományosság, mint fogalom addigra tartalmi változáson ment át. Lényege: az egyetemi végzettség önmagában véve kevés, szaktudás nélkül semmit sem ér. Az egyetemi végzettség és a szaktudás egyenlő rangra emelkedett. A megyei főorvos korábban idézett írását kiegészítette hasonló szövegü, de bővebb jelentéssel: "márc 9-én beadott jelentésemben első helyre Müller Istvánt, Pain Károlyt pedig, mint minden tekintetben a leggyengébbet, a harmadikra tettem. Nyíltan megmondván, hogy Ő hol töltötte, mint segéd a kiszabott éveket...Pain Károly 19 évesen szegődött el gyakornoknak 3 évig. Gyenge felfogásu, kellő alap nélkül. Három év múlva jó remény hijján felszabadították. Egyetlenegy valamiféle bizonyítványa van, de az hamis! Mit lehet

az ilyen gyógyszerésztől várni, akinek oklevele ugyan van, de nincs tudománya" /152/.

A "kémiában és botanikában jártas" megfogalmazás a 19.sz. első feléig volt használatban. A "széptudományu, több nyelven beszélő, jó felfogásu, kellő tudományos alapu" jelzők mellett a 19.sz. derekától bővülnek a jelzők. 1851-től a "kellő tudományos müveltségü, kiváló szaktudásu" kifejezésekkel illetett gyógyszerészek mellett akadtak olyanok is, akik "kellő tudományos müveltségének hiányából származó hütlensége" képezi az észrevétel tárgyát /153/.

A 19. század végétől "kiváló gyógyszerész"-ként is említik már az arra érdemeseket. A legkiválóbbak nemcsak követték, hanem művelték is a természettudományokat. A gyógyszerészek 1868. okt. 12-i gyülésén tünik fel Debreczeni Károly békési gyógyszerész a "hugykővizsgálatokról", a "légcsőmetszésről hártyás torokgyiknál" című előadásaival és a "combcsont csonkolásának egy eseté-ről" tartott értekezésével; továbbá Kiss Ferenc, aki "gyógyszerész gyógyszertári készítményekről" tartott előadást, felajánlva az orvostársaknak "az olvadó vas elég" készítményét kísérleti célokra és értekezett a "Syr.ferri jodati fenntartásáról", bemutatva azt szintelen alakban, arabmézgával készítve (ezt nem kellett szórt fényen tartani), egyuttal bemutatta az általa készített ízetlen-kinint és az azt tartalmazó saját gyártmányu cukorkákat is /154/. Egy évvel később 1869-ben Rozsnyay Mátyás nyert I. dijat hasonló készítménnyel a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók pályázatán, Fiumében /155/.

Megyénk több gyógyszerésze vált a 19.sz. végétől szakmai felkészültsége révén köztiszteletben álló emberré.

A gyógyszertárban működő "patikás segédekkel" szemben is voltak elvárások a "tudományosságot" illetően. Már az 1787-ben felvett vizsgálati jegyzőkönyvben is megemlítik, hogy a 19 éves inas "logicam absolveret", vagyis elvégezte alapfoku iskoláit. "1781. február 28-án kezdte el tanulmányait, jól halad és principálisa meg van véle elégedve" /156/.

A gyógyszertárvizsgálati jegyzőkönyvekben nemcsak a pozitivumokat tüntették fel. Az alkalmazottakról a legváltozatosabb vélemények az 1853-ban készült jegyzőkönyvekben olvashatók /157/:

A <u>gyulai</u> "Megváltó" gyógyszertárban egy segéd dolgozik, aki

"curzusát végezvén szigorlatát letette Pesten, s onnan nyert diplomáját anno 26.jul.841. előmutatta. 3 1/2 év olta pedig ezen gyógyszertárban ditséretesen szolgál, beszél deákul, magyarul, oláhul, németül is."

A gyulai "Szent Háromság" gyógyszertárban egy segéd dolgozik "ditséretesen".

Orosházán: egy helyi születésü alkalmazott dolgozik segédként, aki "a kellő vizsgálatot megadván segéddé promováltatott, tudására eddig elé panasz reá nem volt".

Mezőberényben: "gyakornoknak felfogadva Tömösvári László, ki 17 éves, 6 oskolát részint Nagy-Károlyban, részint Debreczenben végzett, magát jól viseli, beszél magyarul, deákul, keveset németül és tótul".

Szarvason lévő Schikó István segéd "főnökének teljes megelégedésére szolgál", akárcsak gyakornoka Dámai Mihály.

Gyomán "most fogadja fel tulajdon fiát Lajost, ki 14 éves". A gyakornok "Jászberényben végzett ugyan 4 oskolát, de mind a mellett a deák, mind a német nyelvben igen gyenge, s tsak különös igyekezet mellett s nagy szorgalommal remélhetni haladását és boldogulását".

Békésen "a tulajdonos hajlott kora miatt mostantól fogva provizora Benedikty József, aki diplomáját nyerte a Pesti Tettes orvosi kartól anno 5.aug.850".

Annak, akit a gyógyszertárba felvettek, a magyar és latin nyelv mellett a helyiségben élő nemzetiségi nyelvet is, legyen az "oláh", "tót", "német" beszélnie, értenie kellett. A tulajdonos érdeke volt, hogy szót értsen a néppel annak a nyelvén, különben nem tudott vény nélkül (kézieladásban) semmit eladni. Az alkalmazottak közül azt, aki nem birta a kellő nyelvet, nem vették fel, de mehetett másik tájra, ahol az a nyelv nem volt szükséges. Hiszen -és ez a kor egészére jellemző- általában hiány volt alkalmazott gyógyszerészben, néhány évet kivéve.

c./ A gyógyszerész emberi magatartásával szembeni követelmények, a gyógyszerészi mentalitás változása

A gyógyszertár létesítését megelőzően a megfelelő anyagi helyzet, az előírt iskolai végzettség mellett, a jövedelmezőség hármadik biztositékaként elvárták, hogy a leendő tulajdonos józan életü, "derék" ember legyen.

A gyógyszertár tulajdonosától elvárták, hogy gyógyszertára jó közhírben álljon, jó hitelnek örvendjen, a kiszolgálás pontos legyen, a tulajdonos szorgalmával, ügyességével, szelidségével, jámbor magaviseletével a "közkedveltséget megnyerje". A gyógyszertár elismert müködésének az volt az egyik alapvető feltétele, hogy a tulajdonos és alkalmazottai hivatástudattal lássák el feladatukat. Állandó készenlétben, pontosan és gyorsan kellett dolgozni. Tormássy Lajos főorvos müködésének fél évszázada alatt nagyon fontos volt, hogy a tulajdonos vagy alkalmazottja kiérdemelje a főorvos dicséretét. A gyógyszerésztől mindenkor elvárták, hogy az előírt áron, a rendelkezéseknek megfelelően árusítsa a gyógyszereket, mentes legyen a fösvénységtől, amely megakadályozná gyógyszertára "jó karbani tartásától", szives igyekezetével fáradozzon azon, hogy "panasz reá ne legyen" /158/. A gyógyszertárban udvarias, türelmes legyen a kiszolgálás, a lakosság véletlenül se kételkedjen a gyógyszerész feddhetetlen magánéletében és jó szakmai felkészültségében. Ha a gyanu árnyéka vetődött valamelyik gyógyszertári dolgozóra, alaposan megvizsgálták, mi az igazság és amennyiben a gyanu beigazolódott, az sulyos következményekkel járt, az alkalmazottakat pl. azonnal elbocsátották, a gyógyszertár létesítése iránt folyamodók kérvényét elutasították, a gyógyszertár tulajdonosát pedig el is tilthatták a gyógyszertár vezetésétől.

Közel két évszázad alatt igen sok példával illusztrálhatnánk az elmondottakat, elegendő azonban néhány jellemző esetet kiragadnunk. Talán szemléltetőbb ha az elmarasztalásokból emelünk ki és nem a dicséretekből. 1827. május 14-én a gyulai "Megváltó" patikában dolgozó Kosztyik János patikussegéd két óra késéssel és két ujjnyi hiánnyal szolgáltatott ki egy kanalas gyógyszert egy gyomai beteg részére. Hosszadalmas vitát váltott ki a dolog a megyei főorvos, a patikussegéd és a gyógyszertár provizora között. Grindl Károly provizor számára is kellemetlenné vált a vita, mivel egyik alkalommal amikor a főorvos a gyógyszertárba látogatott, hogy Kosztyik Jánost ujból megintse, nem volt a gyógyszertárban ("még előtte való nap Csabára ment mulatságba") és őrizetlenül hagyta a gyógyszertárat a patikussegéddel együtt. Tormássy

Lajost annyira elragadták az indulatai egyik alkalommal, amikor Kosztyik János az ártatlanságáról "pattogott", hogy pálcájával a segéd "farára egyet" vágott. Végül is Kosztyik Jánosnak távoznia kellett a gyógyszertárból, Grindl Károlynak pedig a gyulai patika megszerzése iránti törekvései majdnem meghiusultak /159/.

A gyógyszerész felelősségével mindenkor tisztában voltak. Élet és halál ura lehetett volna a lelkiismeretlen gyógyszerész, de szinte alig van arra példa, hogy mérgezés gyanujába keveredett volna valamelyik gyógyszertár dolgozója. Említésre méltó azonban, ami Halimár György csabai gyógyszerésszel megesett. 1831-ben járványszerüen vonult végig Európán a kolera. A "dühösködő napkeleti ragadó epemirigy" gyors terjedése nagy zavart keltett országunkban is, amit még fokozott az orvosok tanácstalansága /160/. Nem ismerték fel azonnal a betegséget, a gyógyítására sem vállalkoztak. Békéscsabán 1831. julius 27-én történtek az első megbetegedések. Augusztus elején még senki sem mert arra gondolni, hogy a kolera ide is beköszönthet. A szórványosan előforduló megbetegedéseket másnak hitték. Ekkor történt, hogy Halimár György, a csabai "Aranysas" gyógyszertár tulajdonosa és vidámtermészetü, egészséges felesége jóízüen elfogyasztotta ebédjét. Halimárné délután gyomorfájásról, hascsikarásról panaszkodott és estére meghalt. Mindenki arra gondolt -kivéve természetesen a teljesen ártatlan gyógyszerészt- hogy megmérgezték. A megyei főorvos is tudomást szerzett a "csabai patikáriusné gyanus, hírtelen haláláról" és elrendelte, hogy orvosokból álló bizottság boncolja fel, vizsgálja meg a gyomortartalmát, nem történt-e mérgezés. Augusztus 16-án a három orvosból álló bizottság jelentette a főorvosnak, hogy nincs már szükség kémiai analizisre, kolerában egyébként is meghaltak már jó néhányan /161/. Lehetséges, hogy Halimár György is megkapta a betegséget, mert 1832-ben már Majláth Rudolf gyógyszerész a csabai "Aranysas" tulajdonosa /162/.

Kényes természetü ügyekben kerülni kell a nyilvánosságot, melyre gyakran csak a történetírónak van lehetősége. Név nélkül említem meg annak a szerencsétlen gyógyszerésznek a kálváriáját, akin hajdan az egész vármegyei tisztikar szórakozott /163/. 1841-ben nem volt mindennapos eset a válás s ha egy patikusné jelentette be válási szándékát, az óriási feltünést keltett. Feltétlenül meg kellett vizsgálni, miért nem tud a patikusné a férjével kijönni. A példában szereplő gyógyszerészt eleinte csak a főorvos, majd orvosokból és megyei főtisztviselőkből álló népes bizottság zaklatta. A főorvost mégcsak fogadta a gyógyszerész, de a gyógyszertárra rátörő népes bizottságot már szétzavarta. Semmi kedve sem volt ahhoz, hogy annyi embernek levetközzön és közszemlére bocsássa gondosan takargatott testrészeit. Sokáig elhúzódott volna a vizsgálat (a bizottság panaszos levelei olvashatók a levéltárban), a gyógyszerész azonban megmakacsolta magát. Végül valakinek ragyogó ötlete támadt és egy bábaasszonnyal megvizsgáltatták a gyógyszerész feleségét. A bábaasszony igazolta, hogy a patikusné válási szándéka megalapozott, mivel hosszu házasévek után is megmaradt teljes szüzi ártatlanságában.

Pain Károlyról már olvashattuk, hogy gyenge felfogásu, "oklevele ugyan van, de nincs tudománya". A gyulai "Szent Háromság"-hoz címzett gyógyszertár felállításáért "esedezők" között volt. Őt azért sem javasolta a megyei főorvos és a kérvényét el is utasították, mert mint afféle züllött ember "a szeszes italokat vedli a Fekete Sas vendéglőben - s onnan mulatságból késő éjjel, s nehéz fővel hazabotorkál" /164/.

Az 1850-es években az abszolutizmus és terror idején a gyógyszerészek "erkölcsi" megítélésében arra is figyeltek, hogyan viselkedtek a szabadságharc idején. A kiegyezés után inkább magántermészetü problémákról olvashatunk. A politikai hitvallásnak az I. világháború után megint egyre nagyobb jelentősége lett. A gyógyszertárak átruházási kérelméhez olyan erkölcsi bizonyítványt is csatolni kellett, amely részletesen kitért arra, hogyan viselkedett a gyógyszerész "a forradalmak és azt követő román megszállás alatt /165/. A magánélet azonban legalább olyan súllyal esett latba, mint a politikai magatartás. 1921-22-ben az egyik gyulai gyógyszertár átruházása körül olyan mesterkedéseket sejtettek, miszerint "az egyik fél, vagy mindkettő meg nem engedett előnyökhöz jut a csere révén". A vizsgálat során olyan súlyos problémák kerültek napvilágra az egyik gyógyszerész magánéletét illetően, hogy csak hosszas magyarázkodás, levélváltás után engedélyezték az átruházást. A gyógyszerész ugyanis beleszeretett a laboránsnőjébe, elvált a feleségétől, majd a gyulai gyógyszertárat fel akarta cserélni egy távoli helyen lévővel. Már elköltö-

zött Nagyperkátára, amikor megkapta az alispán levelét Gyuláról, hogy adjon magyarázatot. Végül is az alispánnak be kellett érnie azzal, hogy a gyógyszerész egyetemre szánja gyermekeit és a fővároshoz közelebb kíván költözni /166/.

A II. világháboru és az azt követő évek állították a gyógyszerészeket a legnehezebb helyzet elé. Kényszerítő körülmények hatására egyre több etikai probléma vetődött fel, egyre nehezebb volt helyesen eljárni, egyre nehezebb volt megítélni, vajon etikusan járt-e el egyik-másik gyógyszerész és más mit tett volna a helyében. A gyógyszerésznek a nehéz időkben is hűnek kellett maradnia gyógyszerészi esküjéhez és bármikor a lakosságot szolgálnia, mint egy-két évszázaddal azelőtt. Egyeseket elhurcoltak, katonai szolgálatra rendeltek, sokan elmenekültek. Mégis többen voltak, akik a helyükön maradtak. Mint később látni fogjuk, Korossy Károly kétegyházi gyógyszerész 1945.jun.12-én jól összegezte az alispánhoz írt levelében a gyógyszerészek nehéz helyzetét /167/.

A felszabadulást követő igazoltatások során, amelyen azt vizsgálták, ki hogyan viselkedett a nehéz időkben, úgy tünt, hogy a gyógyszerészek nagyrésze jól vizsgázott emberi magatartásból. A háboru alatt a gyógyszerkészletek kimerültek, a gyógyszerutánpótlás szinte lehetetlenné vált. A forint bevezetéséig (1946 augusztus) egyre nagyobb mértékben virágzott a feketekereskedelem. Eljött az az idő, amikor a gyógyáru-nagykereskedők beszüntették a gyógyszerek hitelben történő szállítását, sőt már akkor sem voltak hajlandók szállítani, ha a gyógyszerészek a megrendeléssel együtt a pénzt is elküldték. A pénz fokozatosan romlott, majd teljesen elértéktelenedett. Zsírért, lisztért, élelmiszerért még lehetett gyógyszert szerezni, ha személyesen felmentek érte Pestre, ez viszont a közlekedési viszonyok mellett szinte lehetetlen volt. A gyógyszerellátás súlyos zavarainak, annak, hogy a gyógyszerész élelmiszerekért szerezte be a gyógyszereket, az lett a következménye, hogy a betegtől is hasonló ellenszolgáltatást várt el (tojásvaluta). Ennek az OTI betegek és a közgyógyszer-ellátásban részesülők látták a legnagyobb hátrányát. Volt gyógyszertár, ahol kiismerhetetlen kulcs szerint számoltak, és volt, ahol terményvalutára tértek át /168/. Erről a kérdésről később bővebben esik szó. Gyakran bepanaszolták ezért a gyógyszerészeket, minősíthetetlennek, embertelennek tartották ezt a magatartást, pedig csak arról volt szó, hogy a gyógyszerészek alkalmazkodtak a körülményekhez, nem akartak családjukkal együtt éhenhalni, vagy az árukészletbe fektetett vagyonukat elveszíteni. Egyikmásik gyógyszerész bizony úgy próbálta átvészelni az infláció nehéz éveit, hogy rejtegette gyógyszerkészletét, tartogatta arra az időre, amikor majd ellenértékét tisztességgel megkaphatja. Thaller Gyula mezőberényi gyógyszerészt emiatt hurcolták meg, üzérkedés vádjával /169/.

Kényszerítő körülmények hatására ugyan, de egyes gyógyszerészek mentalitása oly módon változott, hogy az végül is itt-ott a szakma társadalmi presztizsének lejáratásához vezetett. Szerencse, hogy minden korban voltak hivatástudattal rendelkező, hivatásuknak élő gyógyszerészek, akik átmentették a pálya értékeit.

Érdemes visszapillantani a gyógyszerészek egymás közti viszonyaira is. Addig, amig egy településen egy gyógyszertár müködött természetes volt, hogy a gyógyszertár körzetéhez tartozó lakosság azt az egy gyógyszertárat kereste fel. Békés megyében 1850-ig nem volt konkurencia harc, Gyula, Csaba, Szarvas és az a néhány település még, ahol a gyógyszertár volt, olyan nagy távolságra volt egymástól, hogy éppen elég nagy körzet jutott mindegyik gyógyszertárnak. A gyógyszertárak településen belüli elhelyezésénél már említésre került az a harc, amely az ujabb gyógyszertár létesítését mindenkor megelőzte. A 19.sz. közepétől a korszak végéig sajnálatos módon egyre jobban kiéleződött a konkurencia-harc és ez nagyon sokat ártott a gyógyszerészet hírnevének. Mint már ismeretes, a gyógyszerészek többsége a gyógyszertár jövedelmére volt utalva s ez a jövedelem egy ujabb gyógyszertár létesítésével veszélyben forgott. Az üzleti szellem e kényszerü előtérbe kerülése, a "kenyér féltés" gyakran intrikákhoz, alaptalan vádaskodáshoz vezetett. A gyógyszertárak árusítási köre (profilja) -mint majd látni fogjuk- sokat változott közel két évszázad alatt. Ez is a gyógyszerész-szakma presztizsének lejáratásához vezetett időnként és helyenként. A tudományos jelleg háttérbe szorult, a merkantilizálódás hódított tért. A 20. század 30-as éveire egyik másik gyógyszerész diplomás kereskedővé vált, bár az ebből eredő etikátlan magatartást a gyógyszerészek többsége mélyen elítélte.

d./ A gyógyszertárak személyi ellátottsága

A 19.sz. végéig (különösen a kisebb forgalmu helyeken) többnyire egyedül -csak kisegítő, szakképzetlen segítséggel- dolgoztak a gyógyszertárak tulajdonosai, kezelői. A forgalom növekedése miatt a 20.sz. folyamán vált szükségessé a Békés megyei gyógyszertárak többségében az, hogy okleveles gyógyszerészek mellett állandó munkaerőket is alkalmaztak.

A gyógyszertárak személyi ellátottságának 20.sz. eleji helyzetére jellemző a megyeszékhely legjövedelmezőbb gyógyszertárára vonatkozó képviselőtestületi megállapítás: "a helybeli gyógyszertárak forgalmát legjobban illusztrálja azon körülmény, hogy állandó segédet is csak azért tartanak, hogy ne legyenek folyton helyhez kötve, de korántsem, mintha teendőiket önmaguk elvégezni nem volnának képesek. A Winkler féle gyógyszertár, a "Megváltó" kezelője Winkler Lajos, dacára a majdnem egy év óta uralkodó járványnak és dacára annak, hogy a közkórház gyógyszerszükségletét ő szállítja, teljesen egyedül, segéd nélkül képes teendőit ellátni". A megállapítás 1903-ból származik /170/.

A gyógyszertárak alkalmazottainak számszerü adatai a 19.sz. első felében nem a személyi ellátottságot hanem a fluktuációt jelzik. A nagyobb méretü fluktuáció nem utal a gyógyszertár kedvezőbb helyzetére. Éppen ellenkezőleg! A VII.sz.táblázat alapján a gyulai "Megváltó" patikában volt a legnagyobb mértékü vándorlás, itt cserélődött a legnagyobb mértékben a gyógyszertár személyzete is.

1895-től kitünő lehetőség kínálkozik arra, hogy hosszabb időszak távlatában, folyamatosan fel lehessen mérni a gyógyszertárak személyi ellátottságát a Békés megyei Levéltárban található nyílvántartókönyv alapján. A vizsgált időszak végéig jellemző, hogy a kisebb településeken alig tartanak alkalmazottakat. A gazdaságilag előnyösebb helyzetben lévő településeken a gyógyszertárak számának növekedésével együtt nő azok személyi ellátottsága is. A kisebb forgalmu helyeken olcsóbb a munkaerő, nem okleveles gyógyszerész (gyakornok) alkalmazására nyílik inkább lehetőség, okleveles gyógyszerészeket alig tartanak. A személyi nyilvántar-

VII. sz. Táblázat

A gyógyszertárak alkalmazottainak számszerü adatai a 19.sz. első felében

Település	Időszak	Provizor, Gyógyszerész Gyakornok Összesen	1 évre jutó alkalmazott
		kezelő (beosztott)	
Gyula	1821-1850	11 16 15 42	1,45
Szarvas	1821-1850	3 12 2 17	0,58
Csaba	1821-1850	4 6 1 11	0,38
Békés	1823-1850	1 13 2 16	0,59
Orosháza	1830-1850	- 1 1 2	0,10
Mezőberény	1830-1850	- 6 2 8	0,40
Gyoma	1831-1850	2 1 4 7	0,37
Körösladány	1843-1850	- - 1 1	0,14

tókönyv adatait grafikusan ábrázolva, a 15. sz. ábrából kitűnik, hogy az alkalmazottak tartása a gazdasági helyzet függvénye volt. Az I. világháboru és azt követő évek gazdasági válságai idején erősen csökken az alkalmazottak száma.

A munkaadót és a munkavállalót nem kötötték szigoru szabályok a munkaviszony létesítésénél és megszüntetésénél. A személyi nyílvántartókönyv adataiból az is kitűnik, hogy Békés megye gyógyszertáraiban továbbra is nagymértékü volt a munkaerővándorlás. Az okleveles gyógyszerész alkalmazottak gyakran csak 1-2 hónapig dolgoztak ugyanabban a gyógyszertárban; sőt az is előfordult, hogy ennél rövidebb ideig. Alig található egy-egy évekig tartó munkaviszony. A gyakornokok szabad mozgása viszonylag korlátozottabb volt. Voltak kivételek, de általában letöltötték a kiszabott időt ugyanabban a gyógyszertárban /171/.

15. ábra: *Az alkalmazott gyógyszerészi létszám változása Békés megyében 1895-1935*

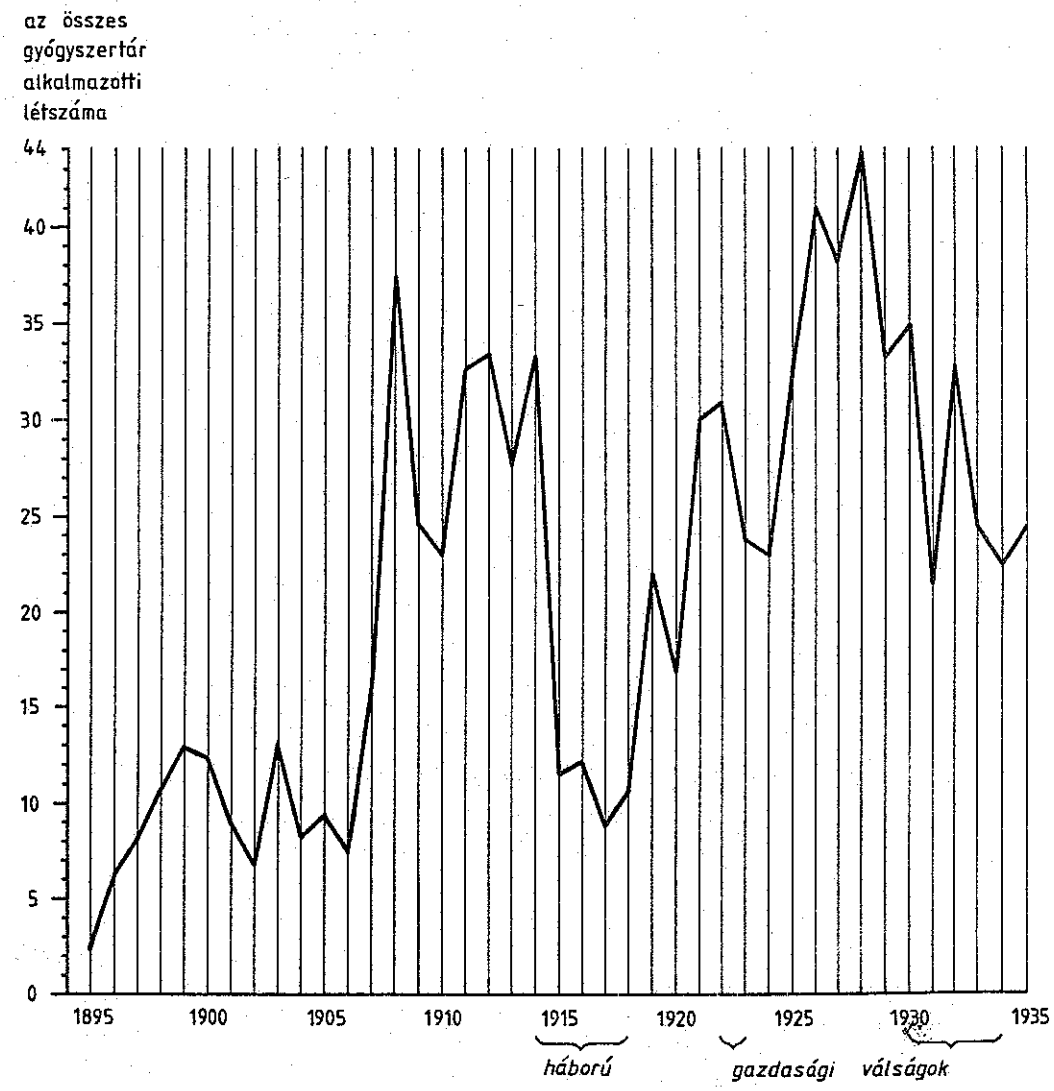

7./ A GYÓGYSZERTÁRAK GYÓGYSZERELLÁTÓ TEVÉKENYSÉGE

a./ A gyógyszerellátásról általában

A gyógyszertárak alapvető feladata a lakosság gyógyszerellátása volt. Ki kellett elégíteniök azt a gyógyszerigényt, melyet az orvos(ok) recepturája jelentett, ugyanakkor közületeket is ellátták, a kórház, a rabok, a katonaság, az üzemek, a cégek is igényeltek gyógyszereket. A lakosság sem minden esetben fordult orvoshoz, hiszen a háziszereket orvosi vény nélkül is beszerezhette a gyógyszertárban. A gyógyszertárak árusítási köre (profilja) az idők folyamán sokat változott.

Hogy miből állt a korabeli gyógyszerkincs és egy-egy gyógyszertár készletében mi volt található, arra a megyei főorvos ellenőrzési jegyzőkönyvei adnak tájékoztatást. Az 1787-ben felvett jegyzőkönyv tételesen felsorolja azt a 885 anyagot, melynek egy része alapanyag, más része pedig "közvetlenül felhasználható szer", vagyis készítmény volt. A vizsgálat során ezeket egyenként, érzékszervileg (organoleptikusan) ellenőrízték.

A 19. században felvett jegyzőkönyvek már nem részleteznek, a gyógyszerkészletet két csoportra osztják és az általános észrevételeket jegyzőkönyvezik a "sorra ellenőrzött orvosi szerek" és azok vonatkozásában, "amelyekkel senki sem él" (segédanyagok). Így ellenőrzésre kerültek:

- a "tulajdon kellemes illatu füvek, virágok, teák, keverékek, fák, héjjak, magok, gyümölcsök, gumik és gumimagvak, etzetek"...
- a "friss és jól tartott illatos lepárolt vizek"...
- a "helyes sürüségü sirupok, roobok, elektuáriumok, extractumok"...
- a "sem zsíros olajjal, sem pálinkával nem hamisított tincturák, lepárolt olajok"...
- a "jól elzárt mérgek" készletei.

A század második felében még szükszavubbak a jegyzőkönyvek. Ezekben már csak a hiányzó anyagokról történik említés, melyeket

a gyógyszerésznek sürgősen be kell szereznie. Olyan általános megjegyzésekkel találkozunk, melyek a készlet elegendő mennyiségére és minőségére utalnak. És ez volt a gyógyszerellátó tevékenység ellenőrzésének a lényege.

A gyógyszerellátó tevékenység egy folyamat volt, mely a gyógyszerek beszerzésével kezdődött, a vizsgálattal, raktározással, esetleg a további feldolgozással folytatódott és a kiszolgáltatással (kiadással) ért véget.

A megfelelő mennyiségü és minőségü gyógyszerkészletet csak a gondos utánpótlás biztosíthatta, melyhez ismerni kellett a fogyást, ha pedig valamely szer kifogyott sürgősen intézkedni kellett annak beszerzéséről. A kifogyóban lévő anyagokat "defectálták", vagyis egy erre a célra szolgáló könyvbe jegyezték be. A gyulai "Megváltó"-hoz címzett gyógyszertárban már 1787-ben vezettek ilyen "Defekt" könyvet, melyben időrendi sorrendben tüntették fel a hiányokat.

Defektus könyvet általában minden gyógyszertárban vezettek. Az ide történő bejegyzés, a megtett intézkedés feljegyzése (rendelés) vitás esetekben bizonyítékul szolgált a gyógyszerész gondosságát illetően. A defektus könyv hiányából eredő problémákkal ott találkozunk, ahol a gyógyszertár-tulajdonos hivatástudatával, magaviseletével is problémák voltak. Egy 1835-ben Orosházán felvett ellenőrzési jegyzőkönyv szerint a gyógyszertár-tulajdonosa "gondatlan, hanyag, nem vezeti a defektus könyvet sem és fel kell szólítani az extraktumok és olajok mielőbbi pótlására is" /172/.

Hasonló problémák adódtak a fiók-gyógyszertárak esetében is. Előfordult, hogy az anya-gyógyszertár ellátása a tulajdonos anyagi erejét annyira felemésztette, hogy a fiók-gyógyszertár jó ellátását már nem tudta biztosítani, így ott a defektus könyvet sem vezették rendszeresen /173/.

1854-től a jegyzőkönyvek "Tabula memoriae"-t is említenek. Ezekre a kis fekete táblákra krétával írták fel azoknak a készítményeknek a nevét, melyeket a laboratóriumban állítottak elő és amelynek készlete már fogytán volt. Némelyikhez jó időben kellett hozzáfogni, hogy ne legyen belőle hiány.

A defektus könyv bejegyzései és a készletek átvizsgálása után a gyógyszertár tulajdonosa intézkedett a beszerzésről. Ez sem

volt egyszerü feladat /174/. A gyógynövényeket "amelyekből igen sokféle készítményt állítanak elő" a gyógyszerészek maguk gyűjtötték, vagy felvásárolták a gyűjtőktől. A gyógyszertár mellett esetenként kisebb-nagyobb gyógynövénykert "Herbarium vivum" is volt, ahol a gyógynövényeket termesztették. A kémiai készítményeket 1787-ben Gyulán a gyógyszertárban állították elő a szublimát kivételével, melyet az új, aradi gyógyszertárból hozattak. Azonban ezekhez is be kellett szerezni a szükséges alapanyagokat.

A beszerzési forrás több külföldi, főleg bécsi gyógyáru-nagykereskedés volt, de a lánckereskedelem, közbeeső beszerzési források is feltételezhetők. Az ellenőrzési jegyzőkönyvek már 1850-ben említik a bécsi "PHANZER" céget, belföldi szállítóként "TSŐGEL"-t, vagy "HOFFMANN JÓZSEF"-et nevezik meg.

Még az 1860-as években is a külföldi szállítók vannak túlsúlyban, főként a bécsi "RABE és RÓDER" céget emlegetik, ahonnan a gyógyszerek utánpótlását biztosítják. Az 1870-es években a külföldi szállítók fokozatosan háttérbe szorulnak, helyüket a Budapesten működő gyógyáru-nagykereskedések: TÖRÖK JÓZSEF, KOCHMEISTER FRIGYES UTÓDAI, THALLMAYER ÉS SEITZ veszik át. Érdekes megfigyelni, hogy egyes gyógyszerek rendeléseit mindig ugyanaz a gyógyáru-nagykereskedő elégíti ki, talán azért, mert kedvező hitelfeltételeket nyújtott. Ez a gyógyszertárak gyógyszerellátottságában is kifejezésre jutott.

A gyógyszerbeszerzést és utánpótlást a háborús körülmények erősen befolyásolták. A napoleoni háborúk okozta áremelkedések és a kontinentális zárlat miatt fokozódtak a behozatali nehézségek. A tengerentúli anyagok beszerzésére nem volt lehetőség és ez gyógyszerhiányt eredményezett a gyógyszerkincs exotikus szerekből álló részében /175/.

A vizsgálat tárgyát képező időszakban a szabadságharc, a két világháború és az azokat követő gazdasági válságok idején a megye csaknem valamennyi gyógyszertárában ellátási problémák jelentkeztek. A problémákat a tőkés gazdálkodás, a tőkehiány, vagy az infláció is súlyosbította. A gyógyszerhiány felszámolására hozott hatósági intézkedések (kiutalás, kötelező készletbentartás) nem hozták meg a kívánt eredményt. Ilyen intézkedés már 1831-ből ismert, amikor a hatóságok kötelezővé tették a "cholera nyavaja végett" a "Magisterium bismuthi (Bismuthum subnitricum) és

Chlormész" tartását, melyek járvány után megmaradt készleteit a hatóság visszavásárolta /176/.

Hiába szabályozták rendeletekkel a gyógyszerek és gyógyszerféleségek, kötszerek stb. takarékos rendelését és felhasználását, a gyógyszerellátásban mutatkozó súlyos problémák időről időre jelentkeztek.

Hogyan jutott el a nagy távolságra lévő nagykereskedőtől a gyógyszer a gyógyszertárig? Kezdetben és az esetek többségében szekéren. Lehetséges, hogy postakocsit, vagy lovasfutárt is igénybevettek; a levéltári adatok szerint a szállítóeszköz az igásszekér volt. A szállítás nem volt olcsó még így sem. A szállítási költség alku tárgyát képezte. Különösen járványok idején nem szivesen akadt vállalkozó erre a feladatra és ha igen, úgy megkérte az árát /177/. A közlekedési viszonyok javulásával, a vasúti szállítások, majd a postai szolgáltatások megindulásával a gyógyszerutánpótlás meggyorsul. Az időszak végén már van olyan gyógyszertár, ahová hetenként többször érkezik gyógyszerszállítmány.

A gyógyszerellátó tevékenység és egyben a megbízhatóság másik alapvető kritériuma a gyógyszerek minősége volt. A gyógyszertárba beérkező gyógyszereket minőségi ellenőrzésnek vetették alá. Mint láttuk, erre a célra eszközöket és kémszereket használtak. A gyógyszereket vizsgálás után tulajdonságuknak megfelelő körülmények között tárolták. Egyrészüket változatlan formában adták tovább, másrészüket a recepturában, vagy a laboratóriumban dolgozták fel készítményekké.

A jó gyógyszerkészítés egyik előfeltétele volt, hogy a gyógyszerkészítő eszközök rendelkezésre álljanak, főleg a mérlegek és súlyok állapota legyen kifogástalan. 1874-ig, a metrikus rendszer bevezetéséig az ellenőrzési jegyzőkönyvekben ilyen észrevételekkel találkozunk: "mérlegei és fontjai mind hitelesek"; "hiteles, bécsi súlyokat alkalmaznak"... (A bécsi súlyegység az 560,06 g-os bécsi kereskedelmi font volt, mely 32 latra oszlott. A gyógyszer-font ennek 3/4 része volt, mely 420,01 g-nak felelt meg, de nem 32 latra, hanem 24 latra oszlott, ezzel is betartva a 3:4 arányt.) /178/.

A gramsúlyrendszerre való áttérés nem volt zökkenőmentes. Az új súlyokat 1876. jan. 1-től kellett alkalmazni, mégis csak

1880-ra sikerült Békés megyében elfogadtatni az új követelmények egységes alkalmazását.

A gyógyszerkészítés szabályait előbb az osztrák gyógyszerkönyvek, majd 1872-től a Magyar Gyógyszerkönyvek határozták meg. A közgyógyszer-ellátás terhére rendelhető egységes "előiratokat" 1850-1940 között hat Norma pauperum, majd 1940-től a Formulae Normales kiadásai szabályozták, ill. adták meg /179/.

A gyógyszerkiadás is része volt a gyógyszerellátási tevékenységnek. Ennek szabályait a Gyógyszerkönyvek, majd hatósági rendelkezések írták elő. Legfontosabbnak a gyógyszer árazását tartották, mely csak a törvényesen meghatározott árszabály (Taxa) szerint történhetett. Az ellenőrzési jegyzőkönyvek minden esetben kitérnek arra, hogy az érvényben lévő taxa szerint történik-e a gyógyszerek árazása. Ezzel kapcsolatban ugyanis sok probléma merült fel.

A gyulai "Megváltó" gyógyszertárban 1787-ben még az 1777-es bécsi gyógyszerárszabás szerint történik az árazás, holott az 1779-ben kiadott "Wiener Tax" (az előző rövidített kiadása) volt már érvényes. Ezért felszólítják a gyógyszerészt, hogy szerezze be azt is. E gyógyszertárban a bevételeket és kiadásokat számlakönyvben vezetik s fel tudják mutatni a receptek éves köteteit is, amelyeken a "szokásos díjszabás" szerinti árazások találhatók.

A Békés megyei Levéltár anyagában a 19. század huszas éveiből arra találunk adatokat, hogy a városi ill. községi segély-pénztárakból (melyeket tehetősebb polgárok adományaiból tartottak fenn) egyenlítették ki a megyei börtönőrök, elítélt rabok, csendőrök, városi cselédlegények számára kiadott gyógyszerek árát. Ezeket, valamint a szegénysorsu betegek részére a hatósági orvos által rendelt gyógyszereket csak a legegyszerübb kiszerelésben lehetett kiadni. "Halimár György csabai patikus ezeket a recepteket és taxákat felébe, harmadába szokta elkészíteni" - írja 1829-ben a tiszti főorvos egy jelentésben /180/. Halimár György taxáival később is volt probléma: "a tavalyi recepteket sem adta le, a nadályokat pedig áprilisban is téli áron taxálta". (A pióca ára télen magasabb volt, mint tavasszal.) /181/

Az árváltozások, főleg az áremelkedések elsősorban a szegényebb rétegeket érintették: a "gyógyszerek módfeletti ára miatt"

már 1832-ben "meggátoltattak a patika szerrel való elérhetésben" /182/.

A szegénypénztár terhére elszámolható gyógyszerek mennyiségét is korlátozták. 1850-ben elmarasztalják a békési gyógyszertár tulajdonosát, amiért három hét alatt egy egész font kenőcsöt "számított fel" egy szegény betegnek, amelynek "ráadásul fele szürke higanyos ir, fele fehér mályva volt, ezt pedig rendeletek tiltják" /183/.

A pénz fokozatos elértéktelenedése és a többnyire külföldről származó gyógyszerek magas ára miatt a gyógyszerészek anyagi problémáin úgy próbáltak segíteni, hogy 1861-ben engedélyezték "minden egyes orvosi vények összes százalékához 20 %-nyi árpótlék" felszámolását. Ezt az árpótlékot 1863-ban átmenetileg eltörölték, de 1869-től újra bevezették. Az árpótlékokhoz "zsinórmértékül" táblázatot is kibocsátottak. A 20 %-ot a nyílvános alapot terhelő összes vények végösszegéhez kellett felszámítani /184/.

A közalapot terhelő gyógyszerek számláinak felülvizsgálata sok időt vett igénybe. Előfordult, hogy egy év elteltével egyenlítették ki a gyógyszerészek követelését /185/. Ezért a gyógyszerek kiadását és a vények elszámolásának módját 1867-ben megszigorították.

A világháborúkat követő pénzromlás, az infláció alatti gyógyszerellátás helyzetével külön fejezetben foglalkozom.

A gyógyszertárak gyógyszerellátó tevékenysége 1834 előtt az ellátatlan településekre is kiterjedt. Egyes kereskedők itt beszerezhettek és árusíthattak gyógyszert az ellátó gyógyszertár kiszerelésében. A visszaélések miatt ez a rendszer azonban nem vált be. 1834-ben megtiltották, hogy a gyógyszerészek kereskedőknek és boltosoknak "embernek való szert kisebb adagokban" eladjanak /186/. A tiltás ellenére még sokáig folyt a boltokban a méregkeverés, az un. "gyógykontárok" ártalmas szépítőszereket, balzsamokat, szíverősítőket gyártottak és árultak. Az un. "titkos szerek" forgalma ellen a hatóság nagy szigorral lépett közbe /187/.

A gyógyszertárak számának növekedésével előtérbe kerül az un. ellátási körzetek meghatározása. A gyógyszertár-hálózat lendületes fejlődése során ujabb és ujabb gyógyszertárak felállítására kérnek engedélyt. A kérelmek elbírálása során a hatóságok a meg-

lévő gyógyszertáraktól forgalmi adatokat, jövedelemkimutatásokat kérnek be annak eldöntésére, hogy a településen indokolt-e gyógyszertár, vagy újabb gyógyszertár megnyitása. A meglévő gyógyszertárak tulajdonosai hevesen tiltakoztak csekély jövedelmükre hivatkozva. Az így bekért forgalmi adatok sokat segítenek a gyógyszerellátó tevékenység általános vizsgálatánál. (1. Melléklet) Látható, hogy a gyógyszertár bevétele a készpénz- és hitelforgalomból adódott, a kiadások között a lakbér (ha bérelt épületben működött a gyógyszertár), az alkalmazottak bére (élelmezése), a gyógyszer-alapanyagok és csomagolóanyagok beszerzése és a szállítás költségei teszik ki a legnagyobb részt.

A bevétel és a kiadás egyenlege volt a gyógyszertár tiszta jövedelme. A könyveket pontosan vezették.

A fentiekben bemutatott gyógyszerellátó tevékenység sokrétü és nagy szaktudást követelő feladat volt, melyet csak magasfoku hivatástudattal lehetett ellátni.

Mint láttuk, ugyanakkor ennek a tevékenységnek kellett biztosítani a gyógyszertár-tulajdonos megélhetését családjával együtt. A jól, vagy rosszul végzett gyógyszerellátási tevékenység kihatott a gyógyszerészek társadalmi helyzetére és megbecsülésére is. Találunk erre is példát. A forgalom némelyik falusi gyógyszertárban olyan alacsony volt, hogy a gyógyszerész megélhetésére is gyengén futotta a jövedelemből. A gyógyszerek utánpótlására alig volt lehetőség. A 19. század végére ezek a gyógyszertárak egyre jobban lemaradtak a gazdasági versenyben. A kis falusi gyógyszertárakat egyre kevésbé becsülték meg. Amikor Dobozon gyógyszertár létesítése iránt adott be kérelmet az egyik gyógyszerész 1898-ban (végül 1900-ban felépült és megnyílt a gyógyszertár), nyíltan írtak arról a hivatalos levélváltások során, hogy határozottan ellenzik a falusi kis községi gyógyszertárak létesítését, mert azt tapasztalják, hogy ezek nem egészségügyi intézmények, hanem rosszul vezetett vegyeskereskedések.

b./ Egyes gyógyszertárak gyógyszerellátó munkája

A gyógyszerek előállításához szükséges nyersanyagok gyűjtése, az alapanyagok beszerzése és feldolgozása idő- és munkaigényes feladat volt. A 19. század közepéig Békés megye gyógyszertá-

1. Melléklet

A gyulai "Szentháromsághoz" címzett patika forgalmi kimutatása 1883-1885 (másolat)

A Sz. Háromsághoz címzett gyógyszertár 1883-4-5-ös évi forgalmának kimutatása

	Bevétel	Kiadás	Jövedelem
1883-dik év			
Készpénz bevétel	4100		
Évi számlában	1278 50		
Összforgalom	5378 50		
Lakbér gyógyszertár helyiségért		650	
Segéd fizetés		300	
Szolga "		120	
Személyzet évi élelmezése		420	
Szeszért Kalmyertól		1860	
Nyersanyagokért		600	
Üveg számla Deutschtól		230	
Doboz & papir számla		124	
Vasuti szállítási költségek		48	
Agyag & porcelán árucikkért		80	
Adóba		45	
Gyógyszer edényzet ujitásra		50	
Kiadás összeg		4527	851

1884-ik év	Bevétel	Kiadás	Következik
Készpénz bevétel	3579		
Megyei Torkáz számla	955 31		
Honvédségi számla	124 50		
Államrabok számlája	144 72		
Magánosoknál évi számlára	1247		
Összbevétel	6050 53		
Zálber a gyógyszertár kiegészítésre		650	
Segéd fizetése		300	
Szolga fizetése		120	
Thalmeyernél szerzett		2030	
Gyertyanyagokért		590	
Üvegekért Deutschlait		158 70	
Doboz & papír árulért		95	
Szállítási költségek		64	
Agyag porcelán Kanócok		76	
Személyzet élelmezésére		420	
Árulási %		200	
Évi adó		45	
Kiadás összege		4748 70	1301 83

1885-ik év	Bevétel	Kiadás	Következik
Készpénz évi bevétel	3408		
Magánosok évi számlára	1260 15		
Összbevétel	4668 15		
Zálber a gyógyszertár kiegészítésre		650	
Segéd évi fizetése		300	
Szolga évi fizetése		120	
Szerzett Thalmeyertől		1250	
Személyzet élelmezése		420	
Gyertyanyagokra		335	
Üveg árulért		125 90	
Doboz & papír árulért		67 25	
Szállítási költség		57 45	
Adó		45 -	
Árulási %		200	
Kiadás összege		3570 90	1097 25
1883-ik évben	5378 50	4527	851
1884 -	6050 53	4748 70	1301 83
1885 -	4668 15	3570 90	1097 25
	16097 18	12846 60	3250 08
Még jövedelemből mint évi állag marad			1089 68

Kelt Bogsán 1886 Április 10-én

Őrley Jánosné özvegy Kapusi Mária

Őrley Károly

raiban kizárólagosan ez a tevékenység dominált, de mint láttuk az árusítási kör hatóságilag még szabályozva nem volt. A hivatalos gyógyszerárszabás szabályainak betartása a gyógyszerek forgalma után csak szerény megélhetést biztosított, ezért már ekkor is találkozunk a patikában olyan cikkekkel, melyek háztartási, vagy kozmetikai célokat szolgáltak (gyertya, gyupapír, bajuszpedrő stb.). Ezek előállításához adva voltak a gyógyszertár eszközei, az anyagkészlet és nem utolsó sorban a megfelelő szaktudás. Hiánypótló termékek voltak s bizonyára jobb áron voltak értékesíthetők.

A 19. század második felétől mennyiségi átalakulásnak lehetünk tanui. Az igények növekedése, a gyógyszertárak számának növekedése lehetővé tette egyes gyógyszerkészítmények "nagybani" előállítását és más gyógyszertárak által történő viszonteladói forgalmazását. Elsősorban gyógytapaszokat, gyógyborokat, gyógycukorkákat hoztak így forgalomba.

1868-ban Kiss Ferenc szeghalmi gyógyszerész egy gyűlésen mutatta be íztelen kinin tartalmu cukorkáit és ajánlotta azokat az orvos és gyógyszerész társai figyelmébe /188/. Rozsnyay Mátyás aradi gyógyszerész csak 1869-ben kezdi ezeket gyártani és húsz év leforgása alatt hét millió darabot hoz forgalomba. Nagy kár, hogy Kiss Ferenc cukorkáiról nincsenek további adataink.

Gyógyszerészi szaktudást nem igényelt, de helyi szükségletet elégített ki és jól jövedelmezett a szikvíz (szódavíz) gyártás. Ehhez helyet a gyógyszertár épületének udvari helyiségeiben, vagy valahol a közelben biztosítottak, a kiszállítást is megszervezték. A tevékenység a 20. század elejéig volt a gyógyszerészek mellékes kereseti forrása. 1922-ben felmérést tartottak, ekkor már csak Endrődön foglalkozott egy gyógyszerész szódavíz gyártással /189/.

A mennyiségi növekedés eredményeként egyes gyógyszertárak laboratóriumai középüzemmé, néha száz főt is meghaladó nagyüzemmé váltak. Pl. a Réthy-féle vegyészeti- és gyógycukorkagyár Békéscsabán, vagy a Vidovszky-féle gyógynövényfeldolgozó-üzem Békéssámsonban. Készítményeik nemcsak a megyében, hanem országosan is ismertek voltak (pemetefű cukorka).

Háztartási cikkeket is gyártottak (likőresszencia, ruhafesték, teakeverék stb.). Kozmetikum is készült.

Néhány gyógyszertár gyógyszerellátó munkájának ismeretében jól mérhető az az átalakulás, amely a gyógyszerekkel és egyéb cikkekkel történő ellátás arányában végbement két évszázad alatt és az a differenciálódás, amely a kezdetben homogénnek tűnő gyógyszerellátó hálózatot sokarcuvá tette a kapitalizmus előrehaladásával kibontatkozó gazdasági versenyben. Egyes gyógyszertárak tevékenységének ismertetésével a tipikus eseteket próbálom bemutatni.

A gyulai "Aranykereszt" gyógyszertár tevékenységének bemutatásával olyan gyógyszertárak hozhatók tapintható közelségbe, ahol a klasszikus értelemben vett gyógyszerellátó tevékenység a korszak végéig fennmaradt; ám ezek a gyógyszertárak sem nélkülözték a gazdasági verseny jellemző vonásait. A 20. században még ezekben a gyógyszertárakban is tehettek kísérletet néhány gyógyszerként nem használatos cikk előállítására éppen azért, mert amint bevezetőként is említettem, az alapanyag adva volt és a gyógyszerészeknek gazdasági érdeke fűződött a gyógyszertár forgalmának növeléséhez.

1808-ból, az "Aranykereszt" (kezdetben "Veres kereszt") működésének első évéből laboratóriumi naplórészletek maradtak fenn. (2.Melléklet) A laptöredékekből látható, hogy nagymennyiségű alapanyag és gyógyszer készült a gyógyszerellátás biztosítására. Gyárilag előállított készítmények tartására is történik utalás: "Drazsírozott sósavas labdacsok érkeztek Berlinből a budapesti vámhivatalhoz" Bodoky Mihály címére. A gyógyszerész kérvényt nyújtott be, hogy engedélyezzék a gyógyszerek átvételét /190/.

A lakossági igények kielégítése mellett a megyei kórházat is ellátta a gyógyszertár már az első években is /191/. A gyulai gyógyszertárak havonta váltották egymást ebben az időben a kórház ellátásában. A vásárlásokért készpénzben vagy hitelre történt az elszámolás. Egy 1903-ból fennmaradt számla arra utal, hogy nemcsak közületeknek (Békés vármegye, Kórház, különböző segélyező-pénztárak stb.) hiteleztek a gyógyszertárban, hanem magánszemélyeknek is. Régi, kedves ismerőseik vásárlásait hitelkönyvükben jegyezgették, majd év végén, számlát nyújtottak be kiegyenlítés végett. A számlán látható, hogy miket vásároltak a gyógyszertárból. (3.Melléklet)

A gyógyszertárak profiljának változása a 20. század 20-as, 30-as éveire érte el tetőfokát. Az I. világháborút követő évek-

2. Melléklet

Laboratóriumi napló-részlet a gyulai "Veres Kereszt" (később "Aranykereszt") patikából 1888-1889. (másolat)

1888. SZEPTEMBER HÓ

Collyr. adstring. luteum	1000
Empl. Cantharid. perp.	400
Hydrargyri	500
ad rupturas	1500
Extractum Graminis liquid.	1300
Rhei Chinens. 1:20	389
Infusum laxativum	2700
Kalium chloricum sol. 1:25	12500
Mel rosatum	1000
Mixtura Camphorata	200
Pasta laxans	4000
Pilulae laxantes 0:20	480
Solutio arsenicalis Fowleri	100
Species laxantes pil. Germ.	1850
Spiritus Camphoratus	5000
Lavandulae	500
Saponatus	2000
Sinapis	600
Acetum aromaticum	1000
Acidum boracic. solut. 1:2.5	5000
nitricum dil. pur.	400
Aqua Amygd.	800
Calcis	7000
Carminativa regia	10000
Menthae piperit.	800
Ceratum ad barbam alb. in tab.	700
flav.	1500
fusc.	700
alb. in scat.	1:25
fusc.	1:50
alb. in tabellis	1500
ad labia rubra in tab.	900
in naturalia	1:50
Emplastrum Cantharidum perp. secund.	3000
Linimentum ammoniatum	2300
Saponato camphorat.	3000
Syrupus amygdalinus cortic.	2500
ferri iodati	700
Rhei	600

1888 SZEPTEMBER HÓ

Syrupus de rubo	400
Simplex	4000
Diacodii	1200
Rhei	500
Tabulae liquiritiae	1600
Tinctura Aconiti pl. t.	5000
Chinae comp.	3000
Spiritus vini	1000
Nucis vomicae	1:36
Valerianae aether.	300
Unguentum arsenicatum	4000
plumbi acetici	1500
emollens	750
cooperiens	pro 150
Vinum stibiato-tartaricum	150

1888 OKTOBER HÓ

Spiritus aromaticus	4500
ferri sesquichl. aeth.	400
salis ammoniaci anisat.	150
menthae piperitae	1500
Syrupus citri	300
formicarii	700
Rhei	500
amygdalinus	200
ferri jodati	150
diacodii	600
manna albus	600
Tinctura belladonnae rad.	500
lobeliae infl.	750
Rosmarini	1000
valerianae spirit.	1000
Hoffmanni	900
Unguentum basilicum	10
simplex	ueu
hydrargyri fortius	20
tocoferum	
Album Graecum	100
Cerussa acetica solubile	150

1888 DECZEMBER HÓ

Mel boracicum	400
Mucilago gummi arabici	600
Ol. Hyoscyami [illegible]	3000
Camphoratum	200
Rosarum	600
Pilulae diuretinae albae	400
Barbelli	800
rubrae	600
nigrae	400
roseae	1200
Plumbum acet. bas. solut.	22000
Species Althaeae	3000
Pectorales	9000
Spiritus aetherei	8850
Cari	3000
Formicarum	1000
Menthae crispae	4000
Sinapis	900
vini dilutus	40,000
Syrupus Cinnamomi	400
Cremosinus	1000
diacodii	1200
ferri jodati	150
foeniculi	900
mannatus	600
rhei	500
aurantior. cort.	1000
simplex	2000
althaeae	500
Senegae	2000
Tinctura Aloës comp.	4000
Balsamica	3000
Colchici	200
Unguentum belladonnae	2000
hamollens	500
Vinum Colchici	100
Opodeldoc	0500
Aqua menthae	600
Cani	600

1889 JANUAR HÓ

Emplastrum adhaesivum [illegible]	10000
Cantharidum [illegible]	1000
melilotatum	1000
Linimentum [illegible]	2200
Mucilago gummi [illegible]	1500
Caryoph. Tinctae	1200
Pilulae Cesamineae 0:10	150
Blaudii 0:20	150
Pulvis aerophorus	pro 120
Species aromaticae	1500
Spiritus aetheris	1200
balsamicus	2500
Brettfeldi	1600
Juniperi	2000
Rosmarini	1600
Unguent. Elemi	400
ophthalmic. mitius	400
Cerussae	pro 150
roseum	800
Vinum aromaticum	650
Aqua Amygd.	800
Menthae Crispae	800
Acidum boracicum 1:25	5000
Collyr. adstr. luteum	1000
Solutio arsenicalis Fowleri	7000
Ceratum ad barb. alb. in tab.	700
flav.	1500
fusc.	740
alb. in tabellis	1500
alb. in scat.	1:25
fusc.	1:50
labiale rubr.	1500
Cetacei	700
Species liquirit. depl. liquid.	3000
Syrupus Capillor. Veneris	150
ferri jodati	150
aurant. cortic.	1500
Mannatus	600
rhei	60

3. Melléklet

A gyulai "Veres Kereszthez" c. patika számlája 1903-ból (másolat)

Főkönyv lapsz._____

Bodoky Mihály *

A veres kereszthez czimzett GYÓGYSZERTÁRÁBÓL

GYÓGYSZERTÁR "A VERES KERESZTHEZ" B. GYULAN Kápolna-tér 5.

SZÁMLA

Tek. Dr Radics László ügyvéd ur részére

Dátum		Gyógyszerek	ÁRA Kor	fill	Ismétlések	ÖSSZESEN Kor	fill
1903							
Jan	4	főzet	1	51	6. 9.	4	53
febr	3	Kaj és Kappan				2	80
Mart	1	főzet	1	34	3. 5. 8.	5	36
"	4	"				1	06
"	"	"				1	27
"	"	80 Kappan, pasta és cseu 70 70 220				2	20
"	2	Kyc kuje és pappan				1	10
"	5	pasta		90	8.	1	80
"	30	folyadek				1	70
April	4	por		90	6/v.	1	80
"	7	Labelacsok				2	22
"	23	pasta	1	11	6/v.	2	22
"	30	Cejsen Krayer				2	-
"	"	Kappan és pasta				1	40
Jul	20	pasta					90
"	28	főzet	1	57	30. 2/VIII	4	53
Octob	17	Oldat				1	27
					Áttétel:	38	16

ben, a 20-as évek elején jelentkező infláció a gyógyszerek árát 100 %-al, a kötszerek árát pedig 70 %-al növelte /192/. 1925-ben vezették be a Pengőt, stabilizálták a gyógyszerárakat is. Ebből az időből maradtak fenn azok a dokumentumok, nyílvántartások, amelyek az "Aranykereszt" gyógyszertár tevékenységét jól mutatják. A legtöbb adat az 1922. évből származik, jellemezve a későbbi éveket is egészen a II. világháború időszakáig. Ez idő alatt ugyanis a gyógyszertár működésében lényeges változás nem történt.

Míg általánosságban a rendelések alapjául a Defektus könyv bejegyzései szolgáltak, addig Wieland Dénes a gyógyszerutánpótlás biztonsága érdekében rekeszes fiókokat tartott; minden anyagnak volt kártyája, ezen szerepelt a beérkezett és a kiadott mennyiség. Rendeléskor a kártyákat és a Defektus könyvet nézte át és így pótolta a hiányt. A gyógyszertár gyógyszerszállítója a "Thallmayer és Seitz" cég volt a 20-as, 30-as években. A gyógyszereket postán küldték. Az utánpótlás a gazdasági válságok idején különösen nagy gondot jelentett.

A beérkező gyógyszerek vizsgálása a laboratóriumban lévő vizsgálóasztalon történt, melynek két oldalán polcos állványokon sorakoztak a szükséges kémszerek.

A gyógyszerek tárolása rendkivül körültekintő módon történt. Gyári készítmény alig 10-12 féle volt ebben az időben forgalomban. Ezek az officinában lévő táraasztal üveges szekrényeiben sorakoztak. A 30-as években növekszik erőteljesebben más gyógyszertárak és gyárak termékeinek forgalma. Az officinában a szekrények tetején a kézápoló és gyógyszerreklámok között a "Flit" rovarírtó dobozai sorakoztak. Német mosószer-különlegességet ("Lux") is reklámoztak. A táramérlegek előtt sorakoztak a gyógyborok. A Réthy-patika által gyártott gilisztarózsát (Santonin-tartalmu habcsók); gilisztacukrot (Semen cinae conditum); valamint Bob-csokoládét is árusított a gyógyszertár. Az officina polcaira kerültek a márkás (Coty) kölnik is.

Az alapanyagok -ez volt a legtöbb- tárolása a gyógyszertár különböző helyiségeiben történt. A gyógyszerek készítése ezekből rendeléskor (ex tempore) készült, volt azonban kimérés, letöltés is és főleg házilag laborált készítmény. Saját előirat szerinti készítmény alig volt, néha készült szájvíz, fogpor, hajfesték,

táblás és skatulyás bajuszpedró, karamel-cukor, poloskaírtó és lila tinta.

A gyógyszertár házikészítményei a 30-as években néhány gyógyszeres készítménnyel bővültek: kreozotos fogcseppeket is árusítottak pálcikával és vattapamattal ellátott apró üvegekben.

Mint láttuk, a gyógyszertár forgalma készpénz és hitelforgalomból tevődött össze. Hitele volt a grófi "Kastélynak" és néhány jómódu családnak is. Tartozásukat bankszámláról egyenlítették ki. Orvosi vényekre magánszemélyeknek (4.Melléklet), Békés vármegyének, a Kastélynak, az Alsó Fehér Körös Társaságnak, az Országos Tisztviselők Segélyző Alapjának, a József Szanatóriumnak és a Postának készültek gyógyszerek. A magánszemélyek ugyanugy vásároltak készpénzért, vagy hitelre vény ellenében is, mint a kézieladásnál. A közületek hitelre vásároltak.

A vény nélküli készpénzbevételt a Kézieladások könyvébe jegyezték be, de ha a beteg a vényre vásárolt gyógyszert készpénzzel egyenlítette ki ezt is ide jegyezték be. A könyv, mely "In nomine Dei!" bejegyzéssel indul, mutatja, hogy jan. 1-én volt legkisebb a készpénz-forgalom, az év többi napján, de még az ünnepek alkalmával sem csökkent a forgalom (5.Melléklet). A Vénytömb alapján megállapítható, (6.Melléklet) hogy átlagosan, ünnepnapokra való tekintet nélkül napi 20-40 db receptet készített és 10-30 beteget "szolgált ki kézből" Wieland Dénes. Mindezt egyedül végezte /193/, hiszen a gyógyszertárban csak gyakornokokat foglalkoztatott. 1922-ben 11.557 volt a vényre készült gyógyszerek száma. A vényforgalom áprilisban, augusztusban és októberben emelkedett a meghülések és feltehetően a nyárvégi enterális megbetegedések miatt. A folyadékok (külsőleges, belsőleges) aránya volt a legmagasabb; a munkaigényes porosztás is sok volt; a forrázatok a harmadik helyet foglalták el a sorban. A vényforgalom, a kézicladás és a laborálás nem sok időt hagyott a pihenésre.

300 db vény gyógyszerformák szerinti megoszlása: oldat 100; cseppek 29; főzet-forrázat 49; porok 74; pilula 13; kenőcs 21; szemcsepp-fülcsepp 11; hüvelygolyó-kup 2; hintőpor 1. E gyógyszereket főként magánszemélyeknek rendelték, készítették el és adták ki. A 11.557 db vényből mindössze 22 db készült a Postának; 32 db Békés vármegyének; 97 db az Alsó Fehér Körös Társaságnak; és 234 db az Országos Tisztviselők Segélyző Alapjának /194/.

4. Melléklet

Magánvény gyári készítményről 1922 (másolat)

DR. BERKES SÁNDOR
KÓRH. IGAZG. VM. TB. FŐORVOS.

Gyula, 192[illegible] XI/[illegible]

Rp

Digit. purpur. tabl.
2.50 Aq. dest.
M. D. S. Reggel ...
delen ... te
15-ször

Klimenk Ter

ÁLLAMI KERESZT GYÓGYSZERTÁR GYULA

Reacial d. u. 2.-4

5. Melléklet

Részlet a gyulai "Aranykereszt" kézieladások könyvéből 1922 (másolat)

ARANY KERESZT GYÓGYSZERTÁR, GYULA.

P 3,60 f	P 2,70 f	P 1,44 f	P 0,96 f	P 2,40 f	P 3,84 f	P 5,76 f
2,16	2,4	-,36	60	-,10		20
4,32	2,4	-,20	20	-,24	4,80	20
2,16	40	20	20	-,20		40
2,16	20	40	2,40	1,24	3,20	40
2,16	80	40	2,40	40	4,24	20
4,32	2,4	44	80	20	3,20	24
2,16	24	20	16	2,4	80	32
1,16	3,20	30	24	40	-	40
3,24	50	24	2,20	16	3,20	20
4,32	2,4	40	40	40	4,24	24
4,32	4,8	2,4	2,06	20	4,24	20
4,32	2,4	1,24	1,20	80	3,20	20
4,32	2,4	2,4	60	80	20	40
4,32	5,6	2,-	80	40	4,24	24
4,32	7,80	2,4	1,20	40	4,24	40
4,32	20	24	1,48	2,4	20	40
4,32	20	44	1,20	80	4,24	48
4,32	50	2,4	80	1,20	50	30
4,32	1,40	40	2,40	80	3,20	24
4,32	4,4	50	4,80	80	20	24
4,32	3,20	24	20	1,20	40	24
4,32	2,4	20	2,40	16	4,24	16
4,32	2,4	20	-	40	40	24
2,16	2,42	24	50	20	1,92	50

6. Melléklet

Részletek a gyulai "Aranykereszt" vénykönyvéből 1922. (másolat)

Vények folyószáma	A rendelő orvos neve	Vény másolata	Vények készpénz K	f	hitel K	f
		Áthozat	12	18·17		
677	Horthe	Decoct. mucos. 10 Gummiarab. 1·80 Sir. acetosell. 2·- (in VI. fájl. ut. i.m.)		42·40		
678	Fried	Inf. senegae 8:150 Natr. sal. 5, Syrup. 20·- 20 tbl.		56·80		
679	Fuchs	Protargol 2·- Aq. dest. 200·- Kühl.		40·00		
		Január hó 24.	13	57·07		
680	Bárdos	630 - 922		32·93		
681	Lázár	Protargol 2 Aqu. dest. 200 Kühl.		45·-		
682	Jung	Urotropin. 10 in ×× R. sz.		1·14	-	
683	"	Folia uvae ursi 20 Thea		1·04		
684	Bárdos	Bism. subnitr. 2·5 Pb. Arcuret 1·5 in ×. N 3 p.		48·35		
685	Blanár	Soda, Magn. usta aa 10 in vesic. N 2-3 ×. 1 bith.		18·10		
686	Szálk	Aloe p. 10 R. gentian. Calami aa 50 Natr. sulf. 500 in 2 l. N 2 p.		76·30		
687	Jung	c. tinct. Coriae 1 Vaselin flav. 20 Kajika-ung.		32·90		
688	-	256-922		28·-		
689	Angyán	Dec. Senega 8:180 Liq. am. a. Natr. hyp. aa 3 Syr. senega 15 (30 tbl.)		53·30		
690	Bárdos	Sol. 0·50 Liq. am. a. gutt. I. Syr. senega, Syrup. aa 20 Aqua 40 (20 tbl.)		19·40		
		Átvitel	47	32		

A békéscsabai "Megváltó" gyógyszertárban ugyancsak a gyógyszerellátó tevékenység dominált. Az 1920-as évektől 1934-ig jelentős volt az egyéb cikkek forgalmazása is. 1885-ben nyitotta meg Südy István e gyógyszertárat a Vasut utcában. 1922-ig, amikor fiára, dr. Südy Ernőre átruháztatja a gyógyszertárat, elsősorban gyógyszerellátással és néhány jól bevált házi készítmény árusításával foglalkoznak csupán. Dr. Südy Ernő a bevált házi készítmények mellé újakat, a kor igényeinek megfelelő modernebb készítményeket sorakoztat fel. 1922 után kezd kialakulni a gyógyszertár jellegzetes profilja, melyre konkrét adatokat bőségesen lehet találni a gyógyszertárban megmaradt házi kézikönyvben. Csak dr. Südy Ernőnél lehetett beszerezni a "Szalvátor" (Megváltó) tablettát. A legkeresettebb készítmények közé tartozott a "Gennyhuzó házikenőcs" a (közismert "Forti-tapasz" házi megfelelője); a "Szalvátor krém" (Megváltó krém); a "Kakukkfü szirup"; a "Kakukkfü gyomor esszencia" és az "IS" kenőcs. Dr. Südy Ernő a 30-as években Engler féle tablettázó gépet vásárolt, majd két helybeli mester által készíttetett un. Máté-Flender féle kisgépet.

A házi specialitások készítéséhez nem kellett külön engedély, de azokat csak a készítő gyógyszertár hozta forgalomba. Az említett "Szalvátor" tabletta és az ugyancsak házi előirat szerint gyártott Kombinált-tabletta ezekkel a gépekkel készült. A gyógyszertárban Dextrose-injekció és Opium conc. injekció készítésével is foglalkoztak. A IV. Magyar Gyógyszerkönyv szerint készítették és figyelemmel voltak a pirogének lázkeltő hatására is. Külföldi szaklapok alapján aktiv szénnel pirogénmentesítettek. Az ampullákat papír-cimkével látták el. A tabletták és az injekciók szignaturái, dobozai a nagyhírü Tevan nyomdában készültek. Dr. Südy Ernőt neje, Tevan Gizella révén a híres nyomdához családi kapcsolatok fűzték.

A 20-as években a gyógyszerkészítmények mellett a gyógyszertár fotócikkek és likőresszenciák árusításával is próbálkozott. 1934-ben azonban megjelent egy rendelet, amely szabályozta a gyógyszertárban készíthető és árusítható cikkek körét, ezért "Mirál"-fotó néven elkülönítették a fotólaboratóriumot a gyógyszertári laboratóriumtól. A "Mirál"-fotó engedélyét Südy Erzsébet férje nevére kérték meg. 1938-ban dr. Südy Ernő bérbe adta fiának, Südy Ernőnek és feleségének, valamint leányának Südy Er-

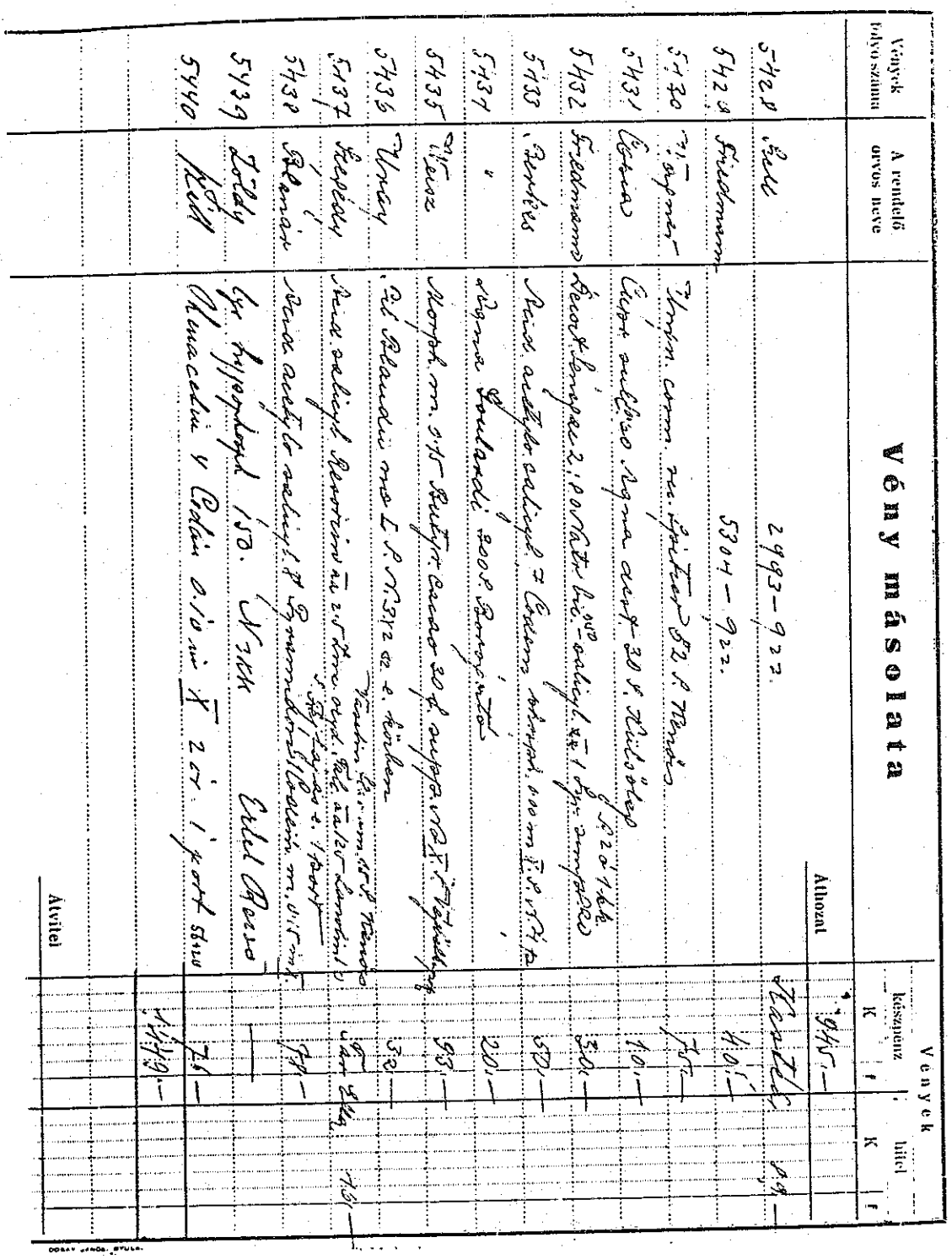

Vények folyószáma

A rendelő orvos neve

Vény más osztálya

Vények készpénz K f | hitel K f

Átvonat

Átvitel

7. Melléklet

A Szalvátor-krémek előiratai a békéscsabai "Megváltó"-ban (másolat)

Ung. cosm. Szalvator
Bismuth. subnitric
Bismuth. oxychlorat ää p 1·50
aqua destill gtt 2
Brax veneh c.10
Vaselin cholesterinat gr 8
Ung. paraffinat. p. 42
Ol. cocos gtt II
Ol. paraffin inter gt. 2
cum fictil 12.—
(40 kr gutaperkás, 2 kr fict. add 10 fill)
Ung. cosm Sz retor
(nappali)
Ung. Aleani D. 160 g
cosm!
Bismuth subnitr
Bismut. oxychlor aa p 2·5 g.
Glycerin p 40 g
Ol. Cocos gtt
Ol. citri gtt
Ol. [illegible]

8. Melléklet

Reklámok a békéscsabai "Megváltó"-ból

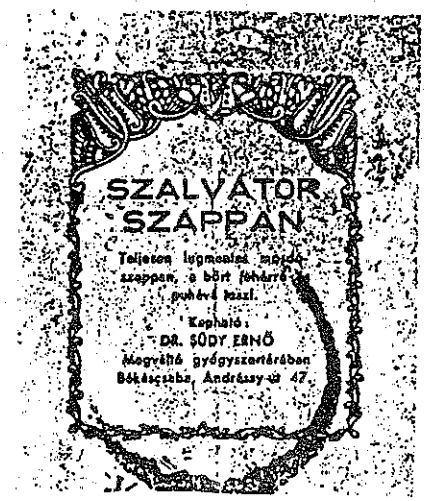

Kapható
Dr. Südy Ernő
Megváltó gyógyszertára
Békéscsaba
Andrássy út 47. Telefon 210

Kátrány
gyógyszappan

Kapható
Dr. Südy Ernő
Megváltó gyógyszertára
Békéscsaba
Andrássy út 47. Telefon 210.

Epe
gyógyszappan

zsébetnek és férjének a gyógyszertárat.

Südy Ernő, mint a gyógyszertár megbízott vezetője a házi készítmények sorába újabbakat léptetett. "Adol" pasztilla, "Thioderm" arcszesz, "Lactocreosot" szirup, fényvédő krémek, gyógypuderek készültek. Ez utóbbiak fő hatóanyaga a Bismuthum oxychloratum és a kininsók voltak. A kozmetikai készítmények sorát tovább bővítették különböző gyógyszappanokkal. Igen keresettek voltak az epe és kátrány gyógyszappanok, a "Liliom" mosdó, a "Szalvátor" mosdó és a "Szalvátor" puder (kicsi, nagy).

Kalmopyrin készítésével is kísérletezett, vasmentes kálciumkarbonát felhasználásával. A Kalmopyrin védjegyzett készítmény volt, melynek technológiáját a Richter-gyárban dolgozták ki. Südy Calcium acetylosalicylicum néven állította elő. A kiinduláshoz azért volt szükség vasmentes kalciumkarbonátra, nehogy a készítmény rózsaszínre szineződjék a keletkező ferriszaliciláttól. A készítmény (a Kalmopyrin is) azonban változatlanul instabil volt és ma is az.

A gyógyszertár a készítményeihez szükséges alapanyagok nagyrészét a Török-Labor cégtől szerezte be, amelyhez Südyéket hosszú évtizedekre visszanyúló kapcsolat fűzte. Amit csak lehetett, magisztrálisan készítettek el, ezért főleg csak alapanyagokat rendeltek. A "Megváltó" gyógyszertár jól felszerelt és szakmailag elismert volt. 1950. jul.28-án a gyógyszertárak államosításának napján Békés megye egyik legnagyobb gyógyszerkészlete e gyógyszertárban volt, ahol mindig szemelőtt tartva a gyógyszerellátás folyamatosságát, nem építtették le a készletet, ellentétben a megye legtöbb gyógyszertárával, ahol az államosítás idejére már csak minimális készlettel rendelkeztek.

Südy Ernő készítette fel vizsgára a gyógyszertári technikusok első, három főből álló csoportját Békés megyében, 1948-ban /195/.

A békési "Isteni gondviselés"-hez címzett gyógyszertárban is a gyógyszerellátó tevékenységen volt a hangsúly. Ez hozta egyébként a legnagyobb hasznot is. (Ez még azokra a gyógyszertárakra is áll, amelyek valamit nagyban is gyártottak.)

1870-1896-ig id.Debreczeni Károly hivatástudattal látta el a kisforgalmu gyógyszertárban küldetését, a község lakosságának jó gyógyszereket adott, munkájára nem volt panasz. 1896-1899-ig

Winkler István munkájáról nem sokat tudunk, utóda ifj.Debreczeni Károly idejében 1899-1910-ig azonban kedvezőtlenül alakultak a dolgok. A gyógyszertár történetének olyan évtizedét élte át, amikor a gyógyszertár karbantartásával, a gyógyszerek beszerzésével és mindazzal, ami még a gyógyszerellátó tevékenységet jelenti, nem sokat törődtek. Az "Isteni gondviselés" gyógyszertár id.Ragettli János munkája nyomán foglalt el rangos helyet 1911-1950-ig a Békés megyei gyógyszertárak sorában.

A hivatásának élő puritán békési gyógyszerészt sohasem ragadta magával a gyógyszerészet merkantilizálódása. Gyógyszertára nem foglalkozott háztartási cikkek, vegyianyagok, festékek, stb. gyártásával. 1911. után kis reklámkártyákon, képes könyvecskékben, naptárak hátoldalain stb. hírdette a gyógyszertár készítményeit, ezek között kizárólag gyógyszerek, gyógyító hatásu testápolószerek szerepeltek. A "Boldogság titka" címet viselő képes füzet pl. az 1912. évi naptár mellett a gyógyszertár készítményeit reklámozza: Amerikai fogcsepp (fogfájás ellen); Amerikai hajkenőszesz (hajhullás ellen); Formaton (lábizzadás ellen); Hollandi kenőcs (sömör és viszketegség ellen); Keresztes kénpor (kehes lónak); Liba és baromfivész elleni szesz; Liliom tejkrém és tejszappan (bőrvörösség ellen); Restituáló fluid (lovaknak); Orosz köszvényszesz (reuma ellen); Sertés táppor (étvágytalanság ellen, vagy gyors hízlaláshoz); Szent László gyomoresszencia (hányinger, epeömlés ellen); Tyukszemírtó flastrom; Viszketegsömör kenőcs. A gyógyszertárban készült házi készítmények reklámozását igen ötletesen oldotta meg Ragettli János ezekkel az elbeszéléseket tartalmazó képeskönyvekkel. Az egyik ilyen könyv olvasásakor a szórakoztató történet mellett azt is megtudhatta az olvasó, milyen orvosságokat vásároltak a Ragettli-féle gyógyszertárból a történet hősei, akik az elbeszélés végére valamennyien makkegészségesek lettek. A történet gördülékeny, olvasmányos, az az érzése támad az olvasónak, hogy jó írónak, vagy "propagandafőnöknek" kellett lenni abban az időben annak, aki gyógyszerészi pályán boldogulni akart.

A községet 1919-ben román csapatok szállták meg, id.Ragettli János jó előre gondoskodott a megszállás előtt a közgyógyszerellátás és a községi igény biztosításáról. (1919.jan.14-én Békés nagyközség vezetői értesítették arról, hogy a megszállás hamaro-

san bekövetkezik.) A II. világháború alatt különösen sokat tett Békés lakosságának gyógyszerellátásáért. Volt olyan időszak 1944-45-ben, amikor deportálás, elmenekülés miatt egyedül az "Isteni gondviselés" működött és látta el Békésen a lakosságot. A felszabadulás után, az infláció idején a gyógyszerek utánpótlása okozta a legnagyobb gondot. Sok volt a hiánycikk. Ilyen volt a ricinus olaj is, melyre hadianyagként volt szükség. A háború alatt a ricinus termesztése kötelező volt. A már átvételre nem kerülő termést a gazdáktól felvásárolta a gyógyszertár, a magvakból az olajat kisajtoltatta, a méregtelenítés (ricin) után kapott gyógyszerkönyvi minőségü ricinus olajból a megye más gyógyszertárainak is szállított.

Nagy gondot fordított a laborálásokra egyébként is. Fáradhatatlan és szorgalmas volt. A leromlott állapotban átvett gyógyszertárból 1911 után néhány év alatt igen jó, középforgalmu gyógyszertárat varázsolt. Állandóan képezte magát. A gyógyszerek bevizsgálásával gondosan foglalkozott, minden beérkezett alapanyagot bevizsgált. Anyagszennyezés miatt javára eldőlt vitája is támadt a Merck céggel a 30-as években. A gyógyszerek raktározására is nagy gondot fordított /196/.

A békéscsabai "Sas" gyógyszertár működésének rövid ismertetéséből az általánostól eltérő érzékelhető. A Békés megyei gyógyszertárak gazdasági versenyéből a 19. sz. végétől egyre jobban kiemelkedik s a 20. sz. közepére egyedülálló szinvonalat képvisel a "Sas". 1894-ig tevékenysége semmiben sem különbözött a többi gyógyszertárétől. Ekkor id.Réthy Béla vette bérbe Varságh Bélától évi 6.000 Ft-ért (majd ezzel egyenértékü 12.000 Koronáért). Ez a tény (1894-ben havi 500 Ft bérleti díj) ellentmondásban van a 6 fejezetben foglaltakkal, ahol a gyógyszerészek anyagi helyzetével foglalkoztunk. Ott a "Sas" gyógyszertár havi jövedelme 1888-1892 években 117 Ft-al szerepelt. Ez is jelzi a jövedelmi bevallások kozmetikáltságát.

Id.Réthy Béla 1866-ban, 4 éves korában súlyos tüdőgyulladáson esett át, amelynek életre szóló hurutos állapot, később pedig tüdőtágulás lett a következménye. Betegsége miatt Ausztriából importált utifü cukorkán élt. Amikor bérbevette a "Sas" gyógyszertárat, azonnal nekilátott, hogy ezt a cukorkát saját készítményével helyettesítse. Igy indult útjára a Réthy-féle pemetefü

9. Melléklet

A Réthy-gyógyszertár ill. üzem reklámjaiból

TUDNIVALÓK A

KÁMFOR LINIMENT

A PAIN-EXPELLER PÓTSZERE VALÓDISÁGÁRÓL ÉS A VELE VALÓ BÁNÁSMÓDRÓL

Mikor valódi a Kámfor Liniment? A Kámfor Liniment mint a legtöbb szer, mely kitünő hatásánál fogva igen keresett, számos hamisításnak van kitéve. Gyakran oly készítményeket kínálnak a vevőnek Kámfor Liniment néven, mely a valódi Kámfor Liniment alkatrészeit vagy nem tartalmazza, vagy pedig csak oly csekély mennyiségben s oly helytelen összetételben hogy az ilyen készítménytől hiába várjuk a valódi Kámfor Liniment méltán dicsért hatását.

Miután a fogyasztó közönségnek nincsen módjában a beszerzett készítmény alkatrészeit ellenőrizni, egyetlen módja a csalódás elkerülésének az, ha a csomagolást jól szemügyre vesszük.

Sohase fogadjunk el Kámfor Liniment-et, melyet szemünk láttára töltenek üvegbe, vagy súly szerint kimérve árusítanak el, — mi el a Kámfor Liniment csupán háromféle nagyságú üvegben lesz forgalomba hozva s minden üveg gondosan becsomagolva.

A csomagolásnál ügyeljünk arra, vajjon minden egyes üveghez mellékelve van e ezen használati utasítás? Az üveget magábanfoglaló dobozon látható e a valódiságot bizonyító védjegy. Csak olyan Kámfor Liniment-től remélhetünk bajunkban gyógyulást, mely ezen ismertető jelekkel bir. Minden más készítmény kétesértekü s ilyennek vásárlasától óvakodjunk.

KÖHÖGÉS,

ob yálkásodás és lekedtség ellen igen jó háziszer a RÉTHY-féle

PEMETEFŰ CZUKORKA,

nely a köhögést csillapitja és a nyálkát feloldja. Kellemes ize folytán a gyermekek is szivesen veszik.

EGY D ÁBOZ ÁRA 30 KR.

cukorka, amely az 1950-es évek elejéig az egyik legismertebb gyógycukorka volt. Id.Réthy Béla 1881-1882-ig Rozsnyay Mátyás országos hírű aradi gyógyszertárban dolgozott, itt kedvelte meg a nagyobb méretű laboratóriumi munkát, amelyet 1894-től a "Sas" gyógyszertárban is megvalósított. A nagy sikerrel bevezetett pemetefű-cukorkát a kámfor-liniment, majd galenikumok, tablettázott gyógyszerek és a kinavasbor követi. Ezeket a készítményeket védjegyezték. Kiterjeszti a cukorkakészítést utifű-, mentolos- és szalmiák cukorkákra is. Több háztartási és gyógyszerkészítmény mellett megjelenik a mentolos drazsé és a szájfertőtlenítő "Akri" tabletta. Kidolgozza egyes töményített galenikumok előiratait, melyeket "decemplex"-nek nevez. Ezekkel a készítményekkel kitüntetést kap az 1896.évi Millenáris kiállításon. Háztartási vegyi cikkei közül a legismertebb a "Papagáj" ruhafesték (ebből 60 féle készült); a Réthy-likör esszenciák; a "Vanil" tabletta. Alkotó szelleme átlátta, hogy gyártmányai akkor válnak szélesebb körben ismertté, ha kilép velük az ország színe elé. Egyike volt azoknak, akik elindították a gyógyszerek reklámozását az országban. Ügyes propagandaanyaga megtalálható levélpapíron, üvegeken, levélnehezéken.

1911-ben id.Réthy Béla 175.000 Koronáért megvásárolta Varsághy Bélától a gyógyszertárat. A laboratórium igen jól jövedelmezett, 1911-14 között 200.000 Korona körül. 1922-ben id.Réthy Béla átadta gyógyszertárát és gyárrá fejlesztett laboratóriumát vegyész és két gyógyszerész fiának bérlet formájában.

Az 1920-as évek végétől a 30-as évek közepéig a gazdasági válságok jelentős veszteséget jelentettek a gyógyszertárnak. Az 1930-as évek második felétől a gyógyszertár és a gyár erőteljesebb fejlődésnek indult. A népes Réthy család csaknem valamennyi tagja résztvett a gyógyszertár, az üzemmé fejlesztett laboratórium és a cukorkagyártás munkájában. A gyógyszertárat Réthy Károly veszi át, illatszertár részleggel bővíti, ahol saját gyártmányú kozmetikumokat is árusítanak.

A háztartási- és vegyszerek gyártását Réthy István vegyészmérnök dolgozza ki és irányítja azok gyártását közép és nagyüzemi méretekben. Ifj.Réthy Béla volt a cukorkagyár és az egész üzem igazgatója, kereskedelmi vezetője. Réthy Imre okl.mezőgazdász, mint cégvezető az adminisztratív munkát, Réthy Dezső tanár a le-

10. Melléklet

A Réthyek

Réthy Károly

id. Réthy Béla

Réthy Imre

ifj.Réthy Béla
időskori képe

11. Melléklet

Képek a Réthy Laboratórium és Gyógycukorka Gyárból

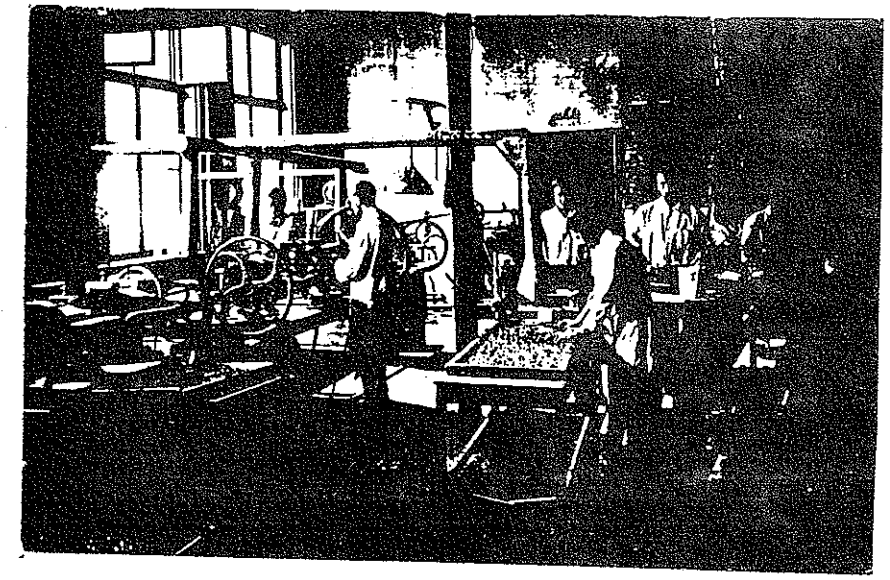

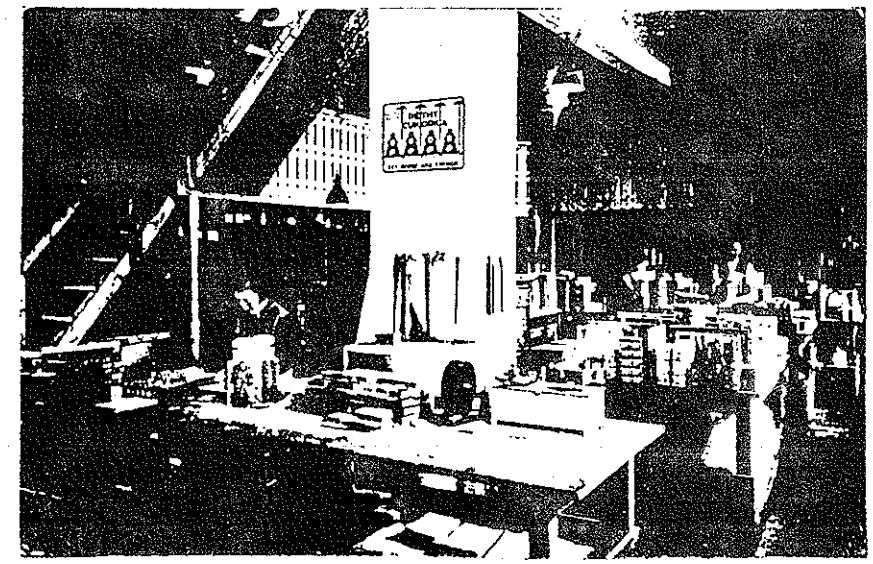

velezéseket, fordításokat végezte. A harmadik generáció is bekapcsolódott. Réthy Erzsébet öt fia közül Dr.Láng Béla az injekciós laboratórium kifejlesztését kapja feladatul, Láng Miklós pedig a gyár dolgozóinak szociális és bérügyeit intézi.

1933-1944-ig a Réthy-gyár dolgozóinak összlétszáma időnként meghaladta a 100 főt. Ebből a gyógyszertárra a vezetőn kívül hat személy jutott. A vezető mellett két segéd, egy gyakornok, asszisztens, drogériai alkalmazott, pénztáros dolgozott.

A Réthy-gyár 1944-ig működött folyamatosan, ekkor a család elmenekült, a gyárat leszerelték, a gépeket Sopronba vitték. További sorsuk ismeretlen /197/.

A békéssámsoni "Megváltó" gyógyszertár gyógyszerellátó tevékenysége is eltért az átlagostól. A nem túl jövedelmező kis gyógyszertár mellett Vidovszky István megszervezte a falu környékén található, nagyjelentőségü gyógynövények gyűjtését és feldolgozását. Szakszerű szárítókat, rostákat, válogatóasztalokat állíttatott fel, melyek mellett a faluból sokan találtak munkát, biztos megélhetést.

Vidovszky évente megújított szerződésben állt a "Hangya" Szövetkezettel. Legfőbb terméke a kamillavirág volt. Szakszerű szedés, kezelés után, celofán-zacskós egységcsomagolásban hozta forgalomba. A gyógyszertárakba így közvetlenül expediálható volt a kamillavirág. Másik fő terméke a faluban termesztett édesgyökér volt, melyet mint vágottat és port, illetve a gyökérből készült kivonatot, "medve" cukrot hozott forgalomba. Kísérletezett mentha-termesztéssel is, valamint közvetítőként a szabolcsi hársfatea szakszerű feldolgozásával is. A háborús évek alatt (1940) az orosz tea helyett "Sámson üditő szeder teát" (későbbi neve "Sámson Magyar Tea") hozott forgalomba. Készítését még a hadifogságban tanulta Mandzsuriában. Tevékenysége hozzájárult a magyar gyógynövényügy előbbreviteléhez, a természetes anyagokkal való gyógyítás terjedéséhez /198/.

A gyulai "Szent József" gyógyszertár úgy próbált a gyógyszertárak gazdasági versenyében érvényesülni, hogy a gyógyszertár forgalmának jelentős része az 1930-as évekre nem a gyógyszerellátásból, hanem a luxuscikkek, kozmetikai és háztartási termékek árusításából és készítéséből származott. A gyógyszerek eladásából Gyulán, ahol öt gyógyszertár is működött már ekkor a bevétel ta-

lán még a gyógyszerutánpótlás zavartalanságát sem tudta biztosítani. Viszont a vagyonosabb, sőt kevésbé vagyonos rétegek hiúságára és a szépség és ápoltság utáni törekvésre bízvást lehetett számítani.

Práger Frigyes gyógyszertára néhány esztendő leforgása alatt ezért olyan lett, ahol a világon mindenre volt "orvosság", akár a köszvény kínozta az ide betévedőket, akár a szépség hiánya, akár a háztartás körüli teendőkhöz kellett néhány cikket vásárolni. Némelyik gyógyszerész bosszankodott ezen Gyulán, de volt akit szórakoztatott is ez a jelenség. Wieland Dénes az utóbbiak közé tartozott. Ha valaki betévedt az "Aranykereszt" gyógyszertárba és pl. padlópasztát kért, Wieland ennyit mondott: "eltévedt asszonyom (uram), Práger Fricihez menjen be, ne a gyógyszertárba" /199/.

Azért gyógyszerek is készültek a "Szent József" gyógyszertárban. Kurrens készítményei közé tartozott: az antialkohol iszákosság ellen; az angol csodabalzsam; a baromfi csepp; a bróm tabletta; az amsterdami kinines pilula; a Kina vasbor, továbbá fogcsepp; svéd fagykenőcs; gyomor elixir; glicerines krém; "Petrol" hajszesz; fogamzásgátló golyók; babahintőpor; napégés elleni krém; kombinált por; mesterséges keserűvíz; fiakkerpor; hashajtópor; Blanár-féle rüh-kenőcs; szappanszesz; kakukkfű szirup; mályvaszirup; tyukszemkenőcs; "Veranol" por; ceruzazsír; mentol sebolaj és még sok készítmény.

A kozmetikumok és vegyiáruk közül sokféle készült. Práger igen sok előiratot gyűjtött. Gyógyszertárában készültek: dohányillatosító; tojásszaporító por; Eau de Cologne (kölnivíz); "Odol" utánzat; hajfestékek; habzó fogkrém; folyékony puderek; sampon; szörpök (pl.havasi növényszörp); fekete laboratóriumi faasztal festék; padlópaszta; tintafolt eltávolító szesz; francia toalettvíz; kékítő esszencia; cipőtisztító; "Citó" cipőfehérítő; arckrémek különböző bőrtípusokra; francia ajakír; ajakruzs; folyékony arcfesték (folyékony puder); kompakt puder (hölgypor); rizspuder; zsíros puder; cperkrém; folttisztító; hajgöndörítő; körömfényesítő por; szignaturalakk; szidol; ragasztó; szeplőkrém stb. A gyulai mozi nem egyszer kereste fel a "Szent József" gyógyszertárat megrendeléseivel. Nagy mennyiségben készült a "Fenyő illat mozi részére". A pezsgő készítésének is megvolt a maga receptje.

Práger állandó előfizetője volt a Gyógyszerészi Szemlének, amelynek hasábjaiból a kozmetikai és egyéb gyógyszertári profilba tartozó cikkek egész arzenálját ollózta ki. A gazdagság látszatát keltő, németvárosi, cicomára éhes polgárasszonyok körében Práger patikája egyre népszerűbbé vált. Práger érdeklődése a kozmetikumok iránt olyan mértékű volt, amilyen a veleszületett kereskedői hajlam. Nem is csodálkozhatunk ezek után azon, hogy széleskörű levelezést folytatott az ország különböző területein élő pályatársaival, kollégáival és orvosokkal a szépítőszerekről /200/.

8. NEHÉZ ÉVEK: 1940-1950.

a./ A diszkriminációs intézkedések hatása 1938-1944.

Bár voltak korábban is korlátozó rendelkezések (Numerus Clausus) a magyar zsidóság kálváriája 1938-ban vette kezdetét. 1938-1941-ig három zsidótörvény látott napvilágot, melyek szakítottak az állampolgári egyenlőség elvével, diszkriminációs intézkedéseket vezettek be a zsidó származásuakkal szemben és fajvédelmi szempontokat képviseltek. 1944.március 19-én, Magyarország német megszállásakor a német csapatokkal együtt érkező titkosrendőrség, a Gestapó és a "zsidókérdés végleges megoldására" rendelt csoport (Eichmannal az élen) megkezdte tömegpusztító munkáját. 1944.április 5-én rendelték el a sárga csillag viselését, majd a középkort is megszégyenítő gettókba hurcolták az ország zsidóságát. Zsúfolt és lezárt tehervagonok sorai indultak el a haláltáborok; gázkamrák felé. Békés megye akkori területén 9 gyógyszertárat érintettek a diszkriminációs intézkedések. A békési "Aranycsillag", a békéscsabai "II.Rákóczi Ferenc" és "Magyar Korona", a gyulai "Szent József", a szarvasi "Szarvas" és Remény", a szeghalmi "Szent Háromság", az orosházi "Remény" és a vésztői "Kossuth Lajos" gyógyszertár tulajdonosát az 1939.IV.tc. 13.§-a értelmében megfosztották gyógyszertári jogosítványától. Ennek eleinte formális jelentősége volt /201/. 1944-ig e téren nem volt jelentősebb változás az országban, bár a fasiszta propaganda egyre jobban a zsidóságra koncentrálta támadásait.

A megbélyegzett, zsidó tulajdonú gyógyszertárak forgalma a háború fokozódásával és a fajgyűlölet növekedésével arányosan csökkent.

A békési "Aranycsillag" gyógyszertár "átruházott és nem megvont gyógyszertárnak minősült", olvashatjuk egy 1946.évi jelentésben /202/. Mit jelentett ez a valóságban? Özv.Spitzer Miklósné 1907 óta volt haszonélvezője (özvegyi jogon) elhunyt férje gyógyszertárának. Az 1939.IV.tc. értelmében a törvény hatályba lépését követő 3 év eltelte után 5 év alatt számíttatott jogo-

sítványa megvonására. Özv.Spitzerné kényszerhelyzetben a gyógyszertár kezelőjére, Thury Sándorra kérte átruházni a gyógyszertári jogot. 1944-ben özv.Spitzerné "ismeretlen helyre távozott" s mivel nem tért vissza, nagy a valószínúsége annak, hogy deportálták az idős asszonyt.

Néhány hónapig a gyógyszertár nem működött. Thury Sándor 1944-ben "Sztójay jogon" vette birtokba a gyógyszertárat, de 1945-ben már mint hatósági kezelőt említik. 1946-ban -mivel a zsidótörvényeket a felszabadulást követően hatálytalanították- újra özv.Spitzer Miklósné lett volna a gyógyszertár haszonélvezője. Az eredeti tulajdonosoknak 1946.dec.31-ig lehetett kérvényezni a jogosítványok visszajuttatását /203/. Mivel özv.Spitzerné nem jelentkezett a haszonélvezeti jog iránti igénnyel, az 1948-ban alakult "Állami Kezelésbe Vett Gyógyszertárak Nemzeti Vállalat" utasítására leltározást rendeltek el a gyógyszertárban. A leltározást követően az "Aranycsillag" is egyik gyógyszertára lett a Nemzeti Vállalatnak.

A békéscsabai "II.Rákóczi Ferenc" tulajdonosát és kezelőjét 1944 tavaszán deportálták. Radó Miklós 1906-tól volt tulajdonos, idős kora miatt 1935-1945-ig fiával, Radó Lászlóval kezeltette a gyógyszertárat. A Radó család fasiszta haláltáborban pusztult el. Sztójay Döme kormánya újrapályázhatóvá tette az elhagyott "zsidópatikákat". Így a "II.Rákóczi Ferenc"-hez címzett gyógyszertárat Gál Béla pályázta és kapta meg, ő volt a tulajdonosa a zsidótörvények hatálytalanításáig. A gyógyszertár 1945.áprilisától zárva volt, majd 1945. októberében Kovács L.András gyógyszerészt nevezték ki a gyógyszertár hatósági kezelőjévé. A szabályok értelmében a hatósági kezelő fizetését a gyógyszertár jövedelméből biztosították, a jövedelem másik részét részben a gyógyszerutánpótlásra fordították, részben letétbe helyezték a városi (községi) pénztárakba a tulajdonos visszatéréséig.
Mivel a Radó család elpusztult, 1947-ben ezt a gyógyszertárat is felleltározták és a Nemzeti Vállalat gondjaira bízták. Kezelője 1950-ig Kovács L.András volt.

A békéscsabai "Magyar Korona" tulajdonosát Abonyi Lászlót 1944. májusában munkaszolgálatra hívták be. A gyógyszertár rövid ideig zárva volt, majd Kossuth László pályázta és kapta meg Sztójay jogon. Ezek a Sztójay-jogos gyógyszertárak többnyire 1944

őszén, már a szovjet csapatok beérkezése előtt bezárták kapuikat, új tulajdonosaik a német elrettentő propaganda hatására sok helyről elmenekültek. Ezeket a gyógyszertárakat néhány helyen a lakosság sajnálatos módon feltörte és kifosztotta. A "Magyar Korona" szerencsére sértetlenül maradt, Abonyi László 1945 tavaszán hazatért a nehéz munkaszolgálatból és visszaigényelte a gyógyszertárát, ahol alig volt már gyógyszerkészlet. Adminisztratív tévedések miatt (hiszen abban az időben meglehetős ziláltság mutatkozott a hivatalokban) először hatósági kezelőnek nevezték ki Abonyi Lászlót (a saját patikájába) és felszólították, adja át leltárral a hazatérő tulajdonosnak (saját magának) a készletet és a gyógyszertár jövedelmét. Hosszas levélváltás és magyarázkodás után helyezték abba a minőségbe, amely megillette a törvények értelmében /204/.

A gyulai "Szent József" tulajdonosát, Práger Frigyest 1944 tavaszán családjával együtt deportálták; az akkor 50 éves gyógyszerészt meggyilkolták.

Már 1939-1944 között is megaláztatás és nyomorúság volt a család osztályrésze. A német városon lévő gyógyszertártól egyre jobban távoltartotta magát a lakosság. Azok a közületek is, amelyek 1939-ig szívesen vásároltak ott, 1940-től beszüntették a vásárlásaikat. Nagy veszteséget jelentett a Városi Kertészet, a Vámőrszakasz Parancsnokság, a Takarékpénztár, a Téglagyár, az Egyesült Malomipar, a Moziüzem, a Kórház távolmaradása. (A közületeket az 1939.IV.tc. szorította erre.)
1944 tavaszán rövid ideig nem működött a gyógyszertár, majd Sztójay-jogon Vékony István birtokolta 1945.junius 3-ig, amikor leltárral Kemény Imre vette át, mint hatósági kezelő. Kemény Imrének havi 3000 pengőt szavaztak meg munkájáért. 1950-ig kezelte a gyógyszertárat. 1948-ban ezt a gyógyszertárat is a Nemzeti Vállalat gondjaira bízták, az ilyenkor szokásos leltár után /205/.

Szarvason a "Szarvas" gyógyszertár tulajdonosát, Szemző Imrét hurcolták el és gyilkolták meg. 1944-ben Orsós János kapta meg Sztójay-jogon a gyógyszertárat. Nem működött a gyógyszertár 1944 őszétől a felszabadulásig. Készletét az átvonuló szovjet alakulatok vették igénybe sebesültjeik részére. 1945-ben Lengyel Frigyest nevezték ki hatósági kezelőnek, aki 1950-ig kezelte a gyógyszertárat.

A szarvasi "Remény" haszonélvezőjét is elhurcolták, de özv. Brauer Szilárdné megmenekült. 1944-ben Ferenczy István pályázta és kapta meg Sztójay-jogon a gyógyszertárat, amely 1944 őszétől 1945 elejéig zárva volt. 1945 után özv. Brauerné igényt tartott, özvegyi jogon, haszonélvezeti jogára. 1945-1950-ig Rácz Endre kezelte a gyógyszertárat. A zárvatartás ideje alatt a gyógyszertárban lévő gyógyszerkészletet sikerült biztos helyre rejteni. A készlet "biztos helyen" van írják az egyik jelentésben /206/.

A szeghalmi "Szent Háromság" tulajdonosát, Polgár Károlyt szintén elhurcolták 1944 tavaszán, majd Hekele László kapta meg a gyógyszertárat Sztójay-jogon. Polgár Károly szerencsés hazatérése után 1945-től ismét eredeti tulajdonosé a gyógyszertár. 1944 őszétől 1945 tavaszáig ez a gyógyszertár sem működött /207/.

Az orosházi "Remény" tulajdonosát Sarkadi Imrét fiatalon hurcolták el és gyilkolták meg. 1944 őszéig Székely Dezső kapta meg a gyógyszertárat Sztójay-jogon. A gyógyszertár hónapokig nem működött, majd 1945-ben Sarkadi Imréné lett a gyógyszertár haszonélvezője az özvegy jogán. Ő Ludmány Barnával kezeltette a gyógyszertárat /208/. A gyógyszertárat a Nemzeti Vállalat vette át 1948-ban.

A vésztői "Kossuth" gyógyszertár tulajdonosát, Véhly Józsefet is elhurcolták. 1944 őszéig Zimai Pál volt Sztójay-jogon a gyógyszertár tulajdonosa. Véhly József szerencsésen visszatért, igényt tartott a gyógyszertárára és vissza is kapta /209/. Ennek látszólag ellentmond az, hogy a gyógyszertárat 1948-ban a Nemzeti Vállalat vette kezelésbe. (A Nemzeti Vállalat ugyanis a hatóságilag kezelt, az elhagyott, vagy özvegyi jogon haszonélvezett gyógyszertárakat vette át.) Véhly József feltehetően felajánlotta gyógyszertárát, miután az romos állapotban volt és a helyreállításához szükséges anyagiakkal nem rendelkezett.

Mint láttuk, az elhurcolt gyógyszertár tulajdonosokból mindössze 3 tért vissza. Amellett, hogy kegyelettel adózunk a meggyilkoltak emlékének, megállapíthatjuk, hogy a hazatérők helyzete is katasztrofális volt, hiszen többnyire kifosztott, de legalább is készletnélküli gyógyszertárat kaptak vissza. 1945-ben a növekvő infláció miatt, a hitelezők a hazatérő hozzátartozókat sem kímélték.

Végezetül soroljuk fel a deportálásban életüket vesztett Békés

VIII. sz. Táblázat

A diszkriminációs intézkedések hatása az érintett Békés megyei gyógyszertárakra

H e l y	Gyógyszertár elnevezése	Tulajdonos 1943	Megjegyzés Sztójay jogos 1944	V e z e t ő 1945
Békés	"Arany csillag"	özv.Spitzer Miklósné hé.	-	Thury Sándor hk.
Békéscsaba	"II.Rákóczi Ferenc"	Radó Miklós Radó László k.	meghalt meghalt	Gál Béla	Kovács L.András hk.
Békéscsaba	"Magyar Korona"	Abonyi László	-	Kossuth László	Abonyi László tul.
Gyula	"Szent József"	Práger Frigyes	meghalt	Vékony István	Kemény Imre hk.
Szarvas	"Szarvas"	Szemző Imre	meghalt	Orsós János	Lengyel Frigyes hk.
Szarvas	"Remény"	özv.Brauer Szilárdné hé.	-	Ferenczy István	özv.Brauer Szilárdné hé. Rácz Endre k.
Szeghalom	"Szent Háromság"	Polgár Károly	-	Hekele László	Polgár Károly tul.
Orosháza	"Remény"	Sarkadi Imre	meghalt	Székely Dezső	özv.Sarkadi Imréné hé. Ludmány Barna k.
Vésztő	"Kossuth Lajos"	Véhly József	-	Zimay Pál	Véhly József tul.

tul. = tulajdonos
hé. = haszonélvező
hk. = hatósági kezelő
k. = kezelő

megyei gyógyszerészeket:

Práger Frigyes
Radó László
Radó Miklós
Sarkadi Imre
Szemző Imre

b./ A felszabadulás utáni évek: 1944-1946

A szovjet alakulatok 1944.szeptember 23-án lépték át Battonyánál a határt és október 8-ra megtisztították Békés megyét a németektől. Megyénk volt az ország elsőként felszabadult területe, amely így előnyös helyzetbe került 1944 őszén. A fegyverek elhallgattak. Az elhagyott vagyonok kezeléséről már október 28-án felhívás jelent meg Gyulán. Míg a Tisza vonalától a Dunántúlig a németek csaknem mindent elvittek, megrongáltak, addig Békés megyét a váratlan és gyors szovjet előnyomulás megkímélte a pusztulástól. A gyógyszerészeten belül azonban, az elhagyott gyógyszertárakban jelentős károk keletkeztek.

A megyei Levéltár anyagában számos utalás olvasható arról, hogy a bevonulás első napjaiban a gyógyszertárak készletét részben az átvonuló szovjet katonaság, részben pedig a helybeli lakosság igénybe vette. Árnyaltabb és reálisabb képet kapunk a gyulai eseményekről egy illetékes szemtanú visszaemlékezésében. Féhn Olga gyulai gyógyszerésznő így emlékezett erre az időre: "Az éjszakát otthoni óvóhelyen töltöttük. 1944.október 5-én estefelé már olyan sűrűn záporoztak az aknák, hogy biztosra lehetett venni, másnapra történik valami. A gyógyszertári inspekciót néhány napja befejeztük. Hajnali 5 óra felé a halálos csendet egyszerre idegen hangok zűrzavara törte meg sortűz kíséretében. Azonnal tudtuk, hogy a szovjet hadsereg előcsapatai érkeztek meg városunkba a Bárdos híd felől. Egész napon át a csapatok körbe-körbe jártak a városban. A gyógyszertárat nem nyitottuk ki. Az ide érkezett katonáknak és sebesülteknek gyógyszerre volt szükségük, irány a gyógyszertár. Szeptember utolsó napján a Chinoin gyártól egy nagyobb küldemény Ultraseptyl tabletta érkezett. Ez volt ekkor a legkeresettebb gyógyszer. Néhány nap leforgása alatt egyetlen fiola sem maradt. A gyár csak hónapok múlva kapta meg az ellenértékét. Így ment ez napokon át. Közben a sebesülteket kiüresített iskolában helyezték el, majd a nagy kórházban, amely átköltözött az üresen maradt gyermekkórház helyére. 8-10 nap múlva egy kéttagu szovjet bizottság jelent meg s felszólított, hogy adjuk át a "Magazint". Tudták, hogy az "Aranykereszt" gyógyszertárnak van a legnagyobb gyógyszerkészlete. Megmutattam a raktárt. Kevésnek találták s azzal az ígérettel távoztak, hogy ha nem adjuk át a raktárkészletünket, mindent kipakolnak (gyógyszerre szükségük volt, mert a gyulai kórháznak akkor még nem volt gyógyszertára). Így is történt. 1944.október 19-én d.u.15 h-kor tehergépkocsi állt meg a gyógyszertár előtt. Szovjet katonák szálltak le egy őrnagy kíséretében. Az utcáról behozott magyar robotosokkal együtt hozzáfogtak a raktár kiürítéséhez. Segített még az emeleti lakásból lehívott cseléd is. Véletlenül tévedt be gyógyszervásárlásra Dr.Blanár László tiszti orvos, ő is beállt a segítők sorába. Estefelé befejeződött a munka. A kísérő őrnaggyal az irodában németül beszélgettünk és mielőtt eltávozott csak annyit mondott: "vojna-vojna" (háború-háború), majd kezet szorított velem.

A gyógyszertár ajtaját leemeltük. Az egész dolog olyan váratlanul jött, hogy az ezt követő dermedtség csak napok múltán kezdett feloldódni. Tudtam, hogy tenni kell valamit, legalább az üres állványedényeket visszaszerezni.

Dr.Emandity Virgil orvos felesége orosz nő volt, ő vállalta a tolmács szerepét. A megyeháza termében lévő orosz parancsnoki irodába mentünk. Mindjárt kaptam egy utasításról szóló papírt, amivel elmentünk a kórházba, hogy visszakapjuk az állványedényeket. Ekkor a kórház udvarán lévő kis földszintes épületben már működött egy gyógyszertár. Az oroszok rendezték be, vezetője egy sziléziai kapitány volt s dolgozott ott még egy gyógyszerésznő is. Nagyon kedvesen fogadtak és igazán szivélyes kapcsolat alakult ki közöttünk. Az összes állványedényzet visszaszállítása négykerekű tolókocsival, sok-sok fordulóval történt meg. A szovjet gyógyszerészekkel továbbra is kapcsolatban álltam, ha nagyon nagy szükség volt valamilyen gyógyszerre, szívesen adtak. Az utcán vöröskereszt emblémás karszalaggal jártunk."

A leírtak alapján is világos, hogy a betegekkel, sebesültekkel érkező, harcoló katonai alakulatok gyógyszerigényét ki kellett elégíteni. Kórházról és gyógyszerekről maguknak kellett gondoskodniuk. Háború volt, kellő utánpótlás hiányában ott szereztek gyógyszert ahol találtak.

Nagy károk keletkeztek a gyógyszertárak berendezésében és felszerelésében a gyógyszerészek elmenekülése miatt is. Előfordult, hogy a katonai szolgálatra bevonult gyógyszerész bezárt gyógyszertárát is kifosztották. A lakosság sok helyen feldúlta, szét-hurcolta a gyógyszertárak készletét. A felszabadulást követően ennek egy részét sikerült a lakosságtól összeszedni. A lakosság körében erős félelem mutatkozott a szovjet hadseregtől, amit a nyilas "elrettentő propaganda" korábban céltudatosan igyekezett fokozni. A félelem olyan méreteket öltött, hogy némelyeket öngyilkosságba kergetett, mint pl. Kertész Józsefet, az orosházi "Isteni Gondviselés" gyógyszertár tulajdonosát.

Nézzük meg röviden, egyes gyógyszertárak helyzete hogyan alakult, miként kezdték újra az életet 1944 végén, 1945 elején.

Békésen 1944 őszén egyetlen gyógyszertár működött az ötből, id.Ragettli János "Isteni Gondviselés"-hez címzett gyógyszertára. Az "Aranycsillag" tulajdonosát deportálták, három gyógyszerész családostól elmenekült. Thury Sándor hamarosan kinyitotta az "Aranycsillag" gyógyszertárat, melynek gyógyszerhiányán úgy próbáltak segíteni, hogy felnyitották Kovács István "Diadal" gyógyszertárát és az ott talált gyógyszereket leltárral átadták. Amikor Kovács István hazatért, 3000 pengőt kapott Thurytól a gyógyszerek ellenértékeként /210/.

A Gyulavári-i gyógyszertár példája jól szemlélteti, hogy 1944-1945-ben nem minden jelentésnek lehetett hitelt adni, a nagy zűrzavarban téves adatok szolgáltatását sem lehetett kizárni. 1945. febr.14-én a főszolgabíró azt jelentette az alispánnak, hogy "Gyulavári-ban azonban nincs gyógyszertár, mert a volt gyógyszerész elmenekült, a gyógyszertárat teljesen kifosztották, tönkre tették, semmiféle leltározható anyag nincs. Az orvosnak azonban van kézigyógyszertára" /211/. - A Gyulavári-i "Remény" gyógyszertár igaz történetét a ma 88 éves Dr.Remeczky István békési orvos mondta el /212/: "Gyulavárinak volt közforgalmu gyógyszertára, melynek tulajdonosa személyes jogon Császár Ferenc volt. Nem

sokat törődött a gyógyszertárával, el akart menni onnan. Sikerült végül is a terve, mert hosszas utánjárás és protekció révén bizonyította a Minisztériumnak, hogy a határszélen lévő gyógyszertár Gyula árnyékában életképtelen. Ez volt az egyetlen eset, amikor a Minisztérium a személyes jogosítványt visszavonta és a gyógyszertárat megszüntette. Császár Ferenc kárpótlásul Budapesten kapott gyógyszertári jogosítványt. A gyulavári gyógyszertárat még 1944 előtt megszüntették, bezárták".

Ekkor kapott Dr.Remeczky István kézigyógyszertár kezelésére engedélyt. Nagyon jól ment, "nagyobb készlete volt mint Winkler Ferinek" Gyulán. 1944-ben katonai szolgálatra hívták be Dr.Remeczkyt, az időközi helyettesek nem foglalkoztak a kézigyógyszertárral. Családja elmenekült 1944-ben, lakásukat és a kézigyógyszertárat is a lakosság széthordta.

Dobozon az "Isteni Gondviselés" gyógyszertár tulajdonosa, Holdy Magda elmenekült. A gyógyszertárat feltörték, az állványedényeket kihajították, a gyógyszereket vandál módon szétszórták a gyógyszertár udvarán. A hatóság 1944 decemberében úgy rendelkezett, hogy az udvaron és raktáron maradt gyógyszereket a környékbeli gyógyszertárak vegyék át és ellenértékét helyezzék letétbe a gyógyszertár javára.

Orvos nem volt a községben, így hetenként küldtek fogatot Dr. Eidenmüller Elemér gyulai kórházi orvosért, aki vállalta a kijárást és a gyógyszerek beszállítását a gyulai gyógyszertárakba. A gyulai kórháznak 402 Pengő 72 fillér értékű gyógyszert adott át, özv. Wieland Dénesné "Aranykereszt" gyógyszertára részére 1013 Pengő 35 fillér értékben vett át gyógyszert Féhn Olga. Winkler Ferenc gyógyszerész 7-8 féle gyógyszert vásárolt 280 Pengőért. A gyulai "Szent Háromság" gyógyszertár 154 Pengő 70 fillér értékű gyógyszert kapott. A dobozi készletből Kéler János "Szeretet" gyógyszertárában, Gyulán alapanyagokat dolgoztatott fel az orvos (nalorfint, etilmorfint, efedrint, kodeint, sárga vazelint, kénport, csukamájolajat) /213/.

A "Szeretet" gyógyszertárban feldolgozott alapanyagokat azonban már nem vette át Dr.Eidenmüller Elemér. Elvállalta ugyanis a Szovjetunióba munkára vezényelt német nemzetiségüek csoportjának kíséretét, lévén német nemzetiségű. (Útban a Szovjetunió felé tífuszban meghalt.)

A dobozi gyógyszertárat 1945. március 28-án felleltározták, de ott már alig volt gyógyszerkészlet. Vékony Istvánt bízták meg 1945 júliusában a gyógyszertár vezetésével. Holdy Magda nem tért vissza Dobozra, így 1948-ban a dobozi gyógyszertárat is a Nemzeti Vállalat vette át.

Kondorosnak két gyógyszertára volt 1944 végén, jóformán gyógyszerek nélkül. A "Megváltó" tulajdonosa elmenekült, gyógyszertárát kifosztották. 1944. október 8-án leltározták fel azt, ami még megmaradt. Amit sikerült megmenteni, átadták a másik kondorosi gyógyszerésznek. Kishonti Zoltán a "Remény" kezelője letétbe helyezte a gyógyszerek ellenértékét.

Szarvason öt gyógyszertár működött 1943-ban. 1944-ben volt olyan időszak, amikor csak két gyógyszertár üzemelt. A "Remény" tulajdonosát deportálták, a gyógyszertárat kifosztották. A "Szarvas" tulajdonosát deportálták, a gyógyszertár kezelőjét Olexik Lászlót behívták katonának. A "Margit" gyógyszertár két kiskorú gyermek tulajdonát képezte, akik szüleikkel elmenekültek. Sövényházi László volt a kezelő 1944-ben, akit szeptemberben szintén behívtak katonának, így ez a gyógyszertár is bezárta kapuit 1945 január végéig. A kifosztást nem kerülte el /214/. A kifosztott gyógyszertárak gyógyszerkészletét csak részben sikerült megmenteni, a gyógyszertárak berendezésében okozott károkat pedig 1945 elején valamelyest helyrehozták.

Az orosházi járásban Csorvásról az "Isteni Gondviselés" gyógyszertár tulajdonosa menekült el. Dr. Foltényiné, az ottani községi orvos felesége vette át a gyógyszertár kezelését 1944 őszén. Több levelet írt a megyei hatóságokhoz, panaszkodva a nagy gyógyszerhiányra. Ebben a járásban volt az egyetlen bombatámadás következtében elpusztult gyógyszertár.

Tótkomlóson Zloczky György "Szentlélek"-hez címzett gyógyszertára csaknem teljesen megsemmisült. Azt a csekély készletet, amit sikerült megmenteni, átadták Adamkovics Károly "Szent István" gyógyszertárának /215/.

Orosházán az öt gyógyszertárból mindössze kettő működött 1944 szeptemberétől 1945 január végéig. Sarkadi Imrét, a "Remény" tulajdonosát deportálták. Több mint fél évig tartott a huza-vona, amíg Ludmány Barnat kinevezték kezelővé, mivel oklevele odaveszett Tótkomlóson, a gyógyszertár bombázásakor (Ludmány Barna

ugyanis Zloczky Györgynél dolgozott korábban). Kertész József -mint említettük- öngyilkos lett, így az "Isteni Gondviselés" gyógyszertár is zárva volt. Zalay Lajos elmenekült a "Megváltó" gyógyszertárból. A bezárt gyógyszertárakat az orosz katonaság vette igénybe. A megmaradt készleteket szétosztották a működő két gyógyszertár között.

Békéscsabáról Thőresz Dezső, a "Luther Márton" gyógyszertár tulajdonosa, valamint a "Sas" gyógyszertár tulajdonosai, a Réthy fiúk és édesanyjuk menekültek el.

A "Sas" gyógyszertár berendezési és felszerelési tárgyainak egy részét elszállították. A gyógyszertár egy ideig zárva volt. 1944. október 6-án Békéscsaba felszabadításakor az orosz katonai hatóságok vették birtokba egy orosz kapitány (gyógyszerész) által, Sárga Barnabás nem-okleveles gyógyszerész bevonásával. A kapitány 1945 január közepén azzal távozott, hogy rövidesen visszatér. Ezután március közepéig Sárga Barnabás "vezette" a gyógyszertárat. Ekkor egy másik orosz tiszt érkezett, aki 3-4 napi leltározás után a gyógyszerek és berendezési tárgyak kb. 4/5-ét elszállította. A leltározás után a gyógyszertárat lepecsételték. A "Sas" volt 1944-ben Békés megye legjobban felszerelt, legnagyobb forgalmu gyógyszertára. A készlet 1/5-öd része még mindig elég volt ahhoz, hogy érdemesnek tartották a gyógyszertárat mielőbb megnyitni. 1945-ben Galli Tibort nevezték ki a gyógyszertár hatósági kezelőjévé /216/.

A Békés megyei gyógyszerészek kb. harmada a nehéz időkben helyén maradt. Nem volt könnyű feladat, tiszteletet érdemel kitartásuk.

A helytállásra gyógyszerészi esküjük is kötelezte őket. Viszont számolniuk kellett a gyógyszertár teljes anyagkészletének kifutásával, értéke elvesztésével. A békési "Isteni Gondviselés" 1944. okt.-1945.ápr. közti készpénzbevételéből 1945 májusában, az infláció miatt, csak 1 kg Aspirint lehetett (zugkereskedelemben!) vásárolni.

Álljon itt -megemlékezésül- a "nehéz időkben" helytálló Békés megyei gyógyszerészek névsora:

Adamkovics Ádám
Alapi Andor
Antal Ákos

Dolesch József
Féhn Olga
Dr. Foltényi Lászlóné
Kéler János
Kishonti Zoltán
Korossy Károly
Kátay Gizella
Molnár Mihály
id. Ragettli János
Soltész István
Szabó Árpádné
Szeberényi Andor
Dr. Telkessy Gábor
Thury Sándor
Tóth Elemér
Vidovszky István
Winkler Ferenc

A névsor adatok hiányában nem teljes.

A IX. sz. táblázat alapján kitűnik, hogy alig volt olyan település Békés megyében ahol a gyógyszertárak üzemeltetésében nem támadtak személyi és más okok miatt zavarok 1944-46-ban. Mindössze három község (Békésszentandrás, Kétegyháza, Öcsöd) volt mentes személyi vagy egyéb problémáktól.

Az a csekély fejlődés, amely a lakosság egészségügyi helyzetében mutatkozott, a második világháború során semmivé vált. A dett a csecsemő és tbc-halandóság, szaporodott a diftéria és hastífusz megbetegedések száma. Súlyos vesztességek érték az egészségügyi személyzetet és hálózatot. Az Országos Közegészségügyi Intézet adatai szerint a budapesti gyógyszertárak 67 %-a erősen megsérült, a vidéki gyógyszertárak közül 119 nem működött. A működő gyógyszertárakban számos problémával kellett nap mint nap megküzdeni. Elsősorban az energiahiány, a gyógyszerhiány, a feketézés, a pénz devalválódása éreztette romboló hatását, de számos probléma elindítója volt a gyógyszertárak helyiségeinek megrongálódása és elidegenítése is.

A II. világháború során megrongálódott elektromos vezetékek, a fűtőanyaghiány számos probléma okozója volt Békésben is.

IX. sz. Táblázat

Zavarok a gyógyszertárak üzemeltetésében 1944-1946

H e l y	Gyógyszertárak száma	Folyamatosan üzemelt	Zárva deportálás miatt	Zárva elmenekülés miatt	Zárva egyéb okok miatt
Békés	5	1	1	3	-
Békéscsaba	10	2	2	2	4
Békésszentandrás	1	1	-	-	-
Csorvás	1	-	-	1	-
Doboz	1	-	-	1	-
Gyula	5	4	1	-	-
Kétegyháza	1	1	-	-	-
Kondoros	2	1	-	1	-
Mezőberény	3	2	-	-	1
Orosháza	5	2	1	1	1
Öcsöd	1	1	-	-	-
Szarvas	5	-	2	1	2
Szeghalom	2	1	1	-	-
Tótkomlós	2	-	-	-	2
Vésztő	2	-	1	1	-

Egyéb okok: katonai behívás, haláleset, bombatámadás, lakosságcsere.

Gyógyszertárak száma: 46
Folyamatosan üzemelt: 16 (35 %)
Deportálás miatt zárva: 9 (20 %)
Menekülés miatt zárva: 12 (25 %)
Egyéb okok miatt zárva: 10 (20 %)

Megjegyzés: 13 gyógyszertárról a megyei Levéltárban nincs adat.

A gyógyszerészek fáztak és vakoskodtak. Kérelmek özöne lepte el az alispán íróasztalát, itt is, ott is kérték a gyógyszertár üzemidejének módosítását. A gyógyszerészek panaszkodtak: ha a gyógyszertár megszakítás nélkül nyitva tart, nincs lehetőség a laborálásra. Zárás után esténként már nem lehet laborálni a sötétség miatt. Általános a kérés, hogy déltől két-három óra zárvatartási időt engedélyezzenek a laborálásra, nyáron tovább tartsanak nyitva este, mint télen. A nagykabátban és kalapban didergő patikusok közül az egyetlen gyógyszertárral rendelkező településeken lévők voltak a legnehezebb helyzetben. Elvárták tőlük, hogy éjjel-nappal a betegek rendelkezésére álljanak. Korossy Károly kétegyházi gyógyszerész ekként panaszkodott: "fizikailag is lehetetlenség, hogy éjjel-nappal, ebédidő alatt, vasárnap és ünnepnapon is állandóan ügyeletes szolgálatot tartsak minden pihenés nélkül, amikor oly felelősségteljes munkát kell végeznem a mérgek labirintusában: hiszen ide tiszta, pihent agy kell, s kisegítőt az utolsó évektől már nem lehet kapni" /217/.

A világítási nehézségek és a laborálások miatt 8-12-ig és du. 2-6-ig határozták meg a gyógyszertárak nyitvatartását. A fűtési gondokon nem tudtak segíteni.

A felszabadulást megelőző időkben a gyógyszertárak általában kis készlettel dolgoztak, különösen a gyógyszerkülönlegességekből tartottak minimális raktári készletet. A befektetett tőke gyors forgása igen fontos szempont volt. A városi és főleg a fővárosi gyógyszertárak naponta, esetleg naponta többször is megkeresték rendeléseikkel a gyógyáru-nagykereskedéseket. A vidéki gyógyszertáraknak nem volt meg ez a lehetőségük. Tőkehiány miatt sem tartottak megfelelő készleteket és így nem szolgálhatták hiánytalanul a biztonságos gyógyszerellátást. Ez a folyamat a II. világháború alatt felgyorsult, így Békés megye legtöbb, épségben maradt gyógyszertára 1944-re alkalmatlanná vált a lakosság sokoldalú ellátására. A legfontosabb gyógyszerek is hiánycikké lettek. Az utánpótlásra a közlekedési állapotok miatt sem volt mindig lehetőség.

Féhn Olga gyógyszerésznő visszaemlékezése alapján képet alkothatunk a gyógyszerutánpótlás nehézségeiről is: "1945 derekán jártunk. Amint javult az idő, gondolni kellett már a gyári készítmények beszerzésére is. Júniusban a gyulai nagytrafikos feleségével szövetkezve határoztuk el Budapestre menetelünket. Ő trafikért én pedig gyógyszerekért vállaltam a nehéz utat. Már délután átutaztunk Békéscsabára, valahol a külvárosban aludtunk, hogy hajnalban, a bizonytalan időben induló vonatra felférjünk. Sikerült feljutni társnőmmel együtt. Leírhatatlan zsúfoltság a vagon kibelezett fülkéiben. Késő este érkeztünk Budapestre. Az éjszakát az Uránia-mozi felett töltöttük, egy irodában. Másnap első utam a Thallmayer és Seitz céghez vezetett. Jártam a Chinoin és a dr.Wander gyárban is. A lehetőségekhez képest elég sok gyógyszert tudtam hozni kofferben és hátizsákban. Pár nap múlva kigyalogoltunk a Keleti pályaudvarra. Útközben el akarták venni a csomagjaimat, de ismerőseim körében voltam és sikerült elhárítani a rossz szándékú egyéneket.

A pályaudvartól egy udvarias férfi segített a gyógyszerrel teli koffereimet vinni. Hosszú idő után megérkeztünk Békéscsabára s ott megkaptam koffereimet. Nagyon jól esett!" - Féhn Olga elbeszéléseiből látható, hogy a gyógyszerhiány és a pénz elértéktelenedése a gyógyszerészeten belül is a "fekete kereskedelem", illetve cserekereskedelem kialakulásához vezetett: "Az első komolyabb lépések 1945-ben történtek a gyógyszertár egyensúlybahozására. Csak a pénzérték csökkent óriási léptékkel. Már naponta újabb címletű bankjegyek jelentek meg. A napi bevételt a gyógyszertár zárása után leadtuk a bankba. Virágzott a fekete-kereskedelem s a tojásvaluta. Piacon lehetett kapni 1000 Pengőst olcsóbban, mert senki sem tudta felváltani. A forint bevezetéséig (1946. aug.1.) a nagykereskedők beszüntették a gyógyszerek hitelben történő szállítását. Már úgy sem voltak hajlandók szállítani, ha a gyógyszerészek a megrendeléssel együtt a pénzt is küldték. Zsírért lehetett csak gyógyszert szerezni, ha az ember személyesen felment érte".

A gyógyszerellátás súlyos zavarainak, annak, hogy a gyógyszerészeknek és a betegeknek is terményvalutában, élelemben kellett számolniok, az "OTI" betegek, köz gyógyszerellátásban részesülők különösen nagy hátrányát látták. Nem hiteleztek számukra a gyógyszertárban. A gyógyszer kiadása és ellenértékének megtérülése (az OTI pénzkiutalása) között sok idő telt el, addig elértéktelenedett a pénz, s a gyógyszerész már semmit sem vehetett a korábban kiadott gyógyszerek árából. Érthető tehát, ha ilyen helyzet-

ben elzárkóztak a hitelnyújtástól. Ismeretes, hogy 1945-ben az egyik gyógyszertár 100 %-os felárat számolt a gyógyszerekhez, a másik gyógyszertár tízszeres árat kért, a harmadik kiismerhetetlen kulcs szerint számolt és volt ahol csak szalonna, zsír, cukor minősült egyenértékűnek.

Az infláció követése céljából hivatalosan 1945.november 24-től az alaptaxát állandóan növekvő szorzószámokkal próbálták módosítani. A szorzószámokat szinte naponta változtatták. A szorzószámok folytonos növekedése a forint életbeléptetéséig tartott. A szorzószámok bevezetése nem oldott meg semmit. Zárás után a gyógyszertárakban a gabona és a tojás válogatásával töltötték az időt. A tojás nagyrésze záp volt, a gabona dohos, penészes. A gyógyszerek ellenértékének megtérülésére nem volt semmiféle garancia. Így aztán akadt olyan gyógyszerész, -mint korábban említettem- aki elrejtette a gyógyszereket a lakosság elől az eljövendő szebb idők reményében. Ilyen helyzetben a feljelentgetések és a gyógyszerrel való üzérkedés gyanújának kivizsgálása sem volt szokatlan dolog.

Zavarok támadtak egyik-másik gyógyszertár üzemeltetésében a gyógyszertár helyiségeinek kisajátítása, elidegenítése miatt is. Magánszemélyek, tömegszervezetek stb. saját célra irodaépületnek vagy irányító központnak kisajátítottak egyes gyógyszertárakat, vagy a gyógyszertár helyiségeiből néhányat. A raktárától, laboratóriumától, lakóterületétől, vagy egyéb helyiségeitől megfosztott gyógyszertár azután nem volt alkalmas arra, hogy funkcióját jól betöltse. Egyetlen példa: özv.Petri Józsefné, a vésztői "Magyar Korona" gyógyszertár haszonélvezője 1944 őszén elmenekült. A gyógyszertár udvari lakását és melléképületeit Vas Benjamin gyógyszerész foglalta el. Ő volt az, aki egy ideig a gyógyszertárat üzemben tartotta.

A gyógyszertár főépületi lakrészét elfoglalta a MADISZ (Magyar Dolgozók Ifjúsági Szövetsége). Amikor özv.Petriné hazatért, számára már csak a téli konyhában maradt hely, a drogokat és a gyógyszeres üvegeket ki kellett pakolni onnan. A gyógyszertár csendjét a MADISZ klubteréből, irodáiból áttörő zaj, zene zavarta éjjel-nappal. Özv.Petriné nem bírt a fülsüketítő zajban élni, a télikonyhát túlságosan szűknek találta, Vas Benjamin pedig nem tudott dolgozni. Özv.Petriné feljelentést tett a MADISZ ellen.

Fogalma sem volt, milyen merészséget követett el ezzel. Hosszú, nehéz perlekedés után kapta vissza a MADISZ-tól lakását /218/. Ebben az időben, de még 1-2 év múlva is a szakma legnagyobb problémája a munkanélküliség volt. Nem volt kellő forgalom, sok gyógyszertár nem működött és emiatt sok volt az állástalan gyógyszerész.

Az akkori szaklap a "Gyógyszerész", melyet a szakszervezet adott ki, ezzel a kérdéssel sokat foglalkozott, így többek között ostorozta azokat a magán-gyógyszertárakat, amelyek nem vesznek fel alkalmazottat, vagy elég alkalmazottat, pedig megtehetnék. Ezzel kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy nem egyedül a munkabér megtakarítása volt ebben az indíték, hanem az a balga hiedelem is, hogy az alkalmazottat nem tartó gyógyszertárakat talán nem fogják államosítani.

c./ A stabilizáció és az államosítás (1946-1950)

Az 1946-os év még tele volt problémákkal. A nemzetiségiek lakta területeken az államközi lakosságcsere és a kitelepítés is hatást gyakorolt a gyógyszertárak működésére, személyi viszonyaira. Egyes településeken a lakosság egy részét és vele együtt egy-egy gyógyszertár teljes felszerelését és tulajdonosát is áttelepíttelepítették a határokon túlra. Amíg ez bonyolódott, az érintett területeken zavarok támadtak a gyógyszerellátásban. Előfordult, hogy csak a gyógyszertár tulajdonosok cseréltek helyet. A békéscsabai "Aranykereszt" gyógyszertár tulajdonosa, özv.Lőrinczy Lászlóné Csehszlovákiába települt, onnan pedig Klasz Rudolf gyógyszerészt telepítették át Békéscsabára. A mezőberényi "Isteni Gondviselés" gyógyszertár tulajdonosa Thaller Gyuláné helyét a Komáromból származó Kovách Tihamér foglalta el. A tótkomlósi Adamkovics Károly helyére Szenc-ről Burián Antal jött át /219/. Hasonló csere történt Szarvason is.

1945-ben jelent meg az a rendelet, amely igazoló eljárás alá vonta az összes személyjogú gyógyszertári jogosítvánnyal rendelkező személyt s a gyógyszertárak alkalmazottait. Mindenkit elenőríztek olyan szempontból, hogy magatartásuk sértette-e a magyar nép érdekeit 1945-ig. A gyógyszerészek -mint kiderült-

többnyire távoltartották magukat a nehéz években mindattól, ami sértő lett volna a magyar népre.

A stabilizáció irányába hatottak az 1945-46 folyamán megjelent rendelkezések, amelyek az elhagyott gyógyszertárakról, azok kezeltetéséről, további sorsáról rendelkeztek. A Nemzeti Vállalatról már történt említés néhány megyei gyógyszertár kapcsán, a teljesség kedvéért érdemes áttekinteni, melyek voltak 1948-ban a Nemzeti Vállalat Békés megyei gyógyszertárai:

1. "Sas" Békéscsaba
2. "II.Rákóczi Ferenc" Békéscsaba
3. "Aranykereszt" Gyula
4. "Szent József" Gyula
5. "Aranycsillag" Békés
6. "Isteni Gondviselés" Doboz
7. "Remény" Orosháza
8. "Szent István" Tótkomlós
9. "Kossuth" Tótkomlós

A Nemzeti Vállalat Békés megyei vezetője Nagy Imre gyógyszerész lett, aki előzően a "Sas" gyógyszertár kezelője volt. Később néhány olyan gyógyszertárat is ide soroltak, amely területileg 1950 előtt nem Békés megyéhez tartozott (Elek, Kevermes, Magyarbánhegyes, Mezőkovácsháza, Nagybánhegyes, Biharugra gyógyszertárai).

A szakirodalomban AKVGYNV-nek nevezett, szövegesen "Nemzeti Vállalatnak" is említett vállalatot oly módon alapították, hogy az akkor már hatósági kezelésben lévő gyógyszertárakat (az egész ország területén) e vállalatba tömörítették. Az sem érdektelen, hogy ekkor még élére gyógyszerész, (ifj.Nánássy László) került. A NV forgalma folyamatosan emelkedett, mert lassan, fokozatosan egy-egy magánkézben lévő gyógyszertárat mindig hozzá államosítottak, többnyire akkor, amikor a tulajdonjog vitás volt, özvegyi haszonélvezetbe került stb. Így 1950-re kb. 300 volt az állami gyógyszertárak száma.

Bár a NV, mely budapesti központból igazgatta az ország legtávolabbi vidékén lévő gyógyszertárait is, nem volt túl hatékony szervezet gazdaságilag, mégis előrelépést jelentett a korábbi hatósági kezelőkkel szemben, mert azokat gyakorlatilag senki sem ellenőrízte. A hatósági kezelő ugyanolyan szuverén volt, mint

egy tulajdonos. Így pl: az akkori szaklap "A Gyógyszerész" 1949-ben többek között arról írt, hogy a NV kezelésébe került hatósági gyógyszertárak háromszor annyi adót fizettek be mint korábban. Az 1949-es évfolyam első hónapjaiban hónapról hónapra olvashatunk arról, hogy új gyógyszertárakkal bővült a NV, köztük nem egy olyannal, amit felajánlott a tulajdonos (ez akkor más téren is sűrűn megesett).

Itt kell beszélnünk az 1948.május 12-én törvényerőre emelt, 1948.XXX.tc.-ről, amely a gyógyszerügy területén felváltotta az 1876.évi Közegészségügyi törvényt, illetve annak gyógyszerészeti rendelkezéseit. A törvény lényeges változásokat hozott:

-megszüntette a reáljogot;

-jogosítványt nyerhettek biztosító intézetek (ekkor még volt külön OTI, MABI és számtalan más intézmény);

-a személyre szóló jogosítványt előírt gyakorlati időhöz kötötte, ez községekben 5, városban 10, a fővárosban 15 év volt;

-a személyes jogosítvány átruházhatóságát megszüntette, de egyszeri alkalommal, legkésőbb 1949.június 30-ig még megengedte az átruházást a tulajdonos gyermekére vagy házastársára, feltéve, hogy az gyógyszerész volt és mint teljesjogú vezethetett gyógyszertárat.

Az e törvény végrehajtásáról szóló 202.000/1948.NM.sz.rendeletet ismertető szaklap -többek között- tételesen felsorolta a pályázatra meghírdetett, megszünt jogosítványokat, melyek egyrésze hatósági kezelésben állt /220/.

Az új törvény megnyugtatta a kedélyeket, mert az idősebb alkalmazottak azt remélték, hogy végre önállóak lehetnek. A hatósági kezelők azt szerették volna, ha ideiglenes jellegük jogilag rendeződik és elnyerik az általuk már évek óta kezelt gyógyszertár jogosítványát. A tulajdonosok annak örültek, hogy (akkor úgy hitték) elmúlt a fejük felől a közvetlen államosítás fenyegetése és saját, esetleg gyermekük élete végéig biztosított a fennálló helyzet. Rövidesen kitünt azonban, hogy a törvényt nem hajtották végre: a hatósági kezelésben lévő és megszünt gyógyszertári jogosítványokat nem adták ki, hanem a Minisztertanács 92/1948. Mt.-sz. határozata alapján életrehívták a Nemzeti Vállalatot /221/. A helyzetre jellemző, hogy volt a hatósági kezelők közt olyan, aki a leltározást meg sem várva kivándorolt az országból.

1946.aug.1-én életbelépett az új fizetőeszköz, a Forint. Ezután a gyógyszertári alkalmazottak munkabérének alakulásában is jelentős változás következett be.

A munkabéreket az alábbiak szerint állapította meg a kollektív szerződés:

Beosztás	Szolgálati idő (év)	Havi bér (Ft)
Felelős gyógyszertárvezető		870
Beosztott gyógyszerész	1	280
Beosztott gyógyszerész	10-15	450
Beosztott gyógyszerész	25 éven felül	800
Technika, laboráns	1-5	210
Technika, laboráns	15 éven felül	380
Pénztáros	1-5	175
Pénztáros	10-15	250
Takarítónő	1-5	115
Takarítónő	10-15	220
Takarítónő	15 éven felül	260
Gyógyszerész-gyakornok		160

A bérek aztán 1948-ra így módosultak:

Felelős gyógyszertárvezető		1.300
Gyógyszerészek	0-1	450
Gyógyszerészek	1-5	600
Gyógyszerészek	5-10	800
Gyógyszerészek	10-15	900
Gyógyszerészek	15 éven felül	1.000-1.150
Technika, laboráns	0-1	280
Technika, laboráns	1-5	400
Technika, laboráns	5-10	440
Technika, laboráns	10-15	480
Technika, laboráns	15 éven felül	520
Pénztáros	0-5	380
Pénztáros	5-10	400
Pénztáros	10-15	420
Pénztáros	15 éven felül	450
Egyéb alkalmazott (takarító)	0-1	227-260
	1-5	300
	5-10	330
	10-15	360
	15 éven felül	400
Gyógyszerész-gyakornok		273

A túlóra-pótlékot és a vasárnapi munkát külön rendeletek szabályozták.

Az ezidőben megjelenő újságokban közölt árakból következtethetünk a munkabérek értékére. Az "Orosháza és Vidéke" c. lap pl. közli az alábbi, stabilizáció utáni árakat: 1 dollár 11,74 Ft; 1 kg arany 13.210 Ft; 1 kg étolaj 5,18 Ft; 1 kg margarin 7,04 Ft; 1 kg só 1,60 Ft; 1 kg cukor 7,60 Ft; 1 kg kenyér 0,88 Ft; 1 liter tej 0,50 Ft; 1 kg túró 1,50 Ft; 1 liter tejfel 2,00 Ft; 1 kg vaj 10,00 Ft; 1/2 kg cikória kávé 4,12 Ft. Néhány iparcikk árát is érdemes megemlíteni: a Magyar Közlöny aug.18-i számában közli, hogy a kasza ára 12,20-15,10 Ft között, a sarló ára 2,70-3,30 Ft között mozog. Az augusztus 25-i 192.szám a vizes vödör árát 12,80-17,80 Ft-ban adja meg. Igen érdekes az október 10-i 231.szám, amely többféle cipő árát is jelzi. Így a férficipő ára 100,50-117,90 Ft-ig, a női cipő ára 88,10-91,60 Ft-ig, a gyermek cipő ára 62,40-66,60 Ft-ig terjedt.

A fizetett szabadságokra, családi pótlékra vonatkozóan is megszülettek azok a rendelkezések, amelyekre a jelenleg érvényes rendeletek épülnek /222/.

1946-1950 között egyre több jel mutatott az államosítás irányába. A gyógyszertár tulajdonosokat egyre nehezebb helyzet elé állították. A hatóságok olyan adókat állapítottak meg, melyek csak az árukészlet terhére voltak teljesíthetők; emiatt a tulajdonosok egy része 1950-re már szinte nyűgnek érezte a gyógyszertárat és egyenesen várta az államosítást.

Az államosítás az egészségügy szocialista fejlődése és a tulajdonviszonyok megváltoztatása miatt elengedhetetlenül szükséges volt. A tulajdonosok többsége ennek ellenére azt hitte-remélte, hogy az 1948.XXX.tc. hosszabb időre elnapolja azt. Sokan vélték úgy, hogy lassan, kihalálos alapon történik majd...

Mint az eddigiekből is látható volt, a gyógyszerellátás addigi rendszere nem tudta biztosítani a lakosság zavartalan ellátását. A Nemzeti Vállalat a hatósági kezelésű gyógyszertárak összefogásával az államosítás előhírnöke volt. Megyénkben az elsőként államosított gyógyszertár 1948-ban a békéscsabai "Sas" volt, mivel üzemi méretű tevékenysége miatt az üzemekkel együtt államosították.

1950.július 20-án aztán bezárattak az összes gyógyszertárat a

felsőbb szerek által kijelölt leltárbiztosok és megkezdték a leltározást. A hajnalba nyúló leltározás befejezésével megtörtént az államosítás, a gyógyszerészek átcsoportosítása is. A gyógyszertárak tulajdonosait és kezelőit azonnal áthelyezték egy másik gyógyszertárba a településen belül, vagy más városba, községbe. A cél mindenki előtt világos volt. Eredményként a lakosság ellátásának javulását várták. Magának az államosítás lebonyolításának módja azonban tragikus volt azok számára, akik azt átélték és ez emberileg érthető.

Féhn Olga (az "Aranykereszt" gyógyszertár kezelője Gyulán 1950-ig) így vallott az államosítás előtti évekről és az államosításról: "1946-ban, a Forint bevezetésével némileg rendeződött a helyzet, a nagykereskedő is kezdett szállítani. Hivatalos rendelet is jött a kötelező raktár tartására. Egyik-másik gyógyszerészt ez a rendelet nehéz helyzet elé állította. Tőkehiány miatt nem tudta a kötelező raktárt tartani. A Forint bevezetése sem oldott meg mindent. Bizonyos jelekből éreztük, hogy a gyógyszertárak államosítása nemsokára bekövetkezik és nem túlzok, ha azt állítom, hogy némi megnyugvással is néztünk már elébe. A gyógyszeripar államosítása 1948-ban következett be, ebből is sejteni lehetett, hogy a hálózati gyógyszerészet is az államosítás irányába halad.

Egy szép napon Dr.Blanár László tiszti orvos azzal keresett fel, hogy özv.Wieland Dénesnét, aki a gyógyszertár haszonélvezője volt, beszéljem rá, hogy a gyógyszertárat adja át Kemény Imre gyógyszerésznek. Ő akkor a "Szent József" gyógyszertárban dolgozott, mint állami megbízott, Práger Frigyes elhurcolása után. Kemény a munkaszolgálatról jött vissza s a volt eleki gyógyszertára helyett ezt a gyulai gyógyszertárat választotta volna. Kemény úgy gondolta, hogy ő jön az "Aranykereszt"-be én pedig menjek a "Szent József" gyógyszertárba. Dr.Blanárnak megmondtam, hogy ilyen szerepet nem vállalok, talán mondja meg ő Kemény gyógyszerész óhaját özv.Wielandnénak. Természetesen Dr.Blanár sem volt hajlandó Kemény kérését teljesíteni. Mondtam Blanárnak, hogy olyan közeli már az államosítás, azt a kis türelmi időt ki lehet várni. Az államosítást sejtette az is, hogy 1949-ben összeírták a gyógyszerészeket központi nyílvántartás céljából.

Így érkezett el 1950.július 28-a, az államosítás napja. A hajnalba nyúló leltározás befejezésével megtörtént a gyógyszerészek őrségváltása. Kemény Imre óhajtott helyére került, az "Aranykereszt" gyógyszertárba, én pedig a "Szent József"-hez címzett gyógyszertárba. Egyikünk sem maradt sokáig a helyén. Engem hamarosan a Soltész-féle "Szent Háromság" gyógyszertár vezetésével bíztak meg, Soltész Istvánt pedig áthelyezték az "Aranykereszt"-be vezetőhelyettesnek. A "Megváltó" és a "Szeretet" tulajdonosai: Winkler Ferenc és Kéler Stefánia helyet cseréltek, a "Szent József" gyógyszertárba pedig helyettem végül Nagy Imrét nevezték ki vezetőnek" /223/.

Féhn Olga visszaemlékezéseihez annyit hogy a 3180/52/1949.NM.sz. rendelet 1950 január 10-től valamennyi közforgalmu gyógyszertár felelős vezetőjét arra kötelezte, hogy a rendelet mellékleteiben tételesen felsorolt gyógyszereket állandóan készletben tartsa. Amennyiben ebből gyógyszert, kötszert kiadott, úgy a hiányt a fővárosban (ahol az akkor már állami vállalatként működő egyedüli nagykereskedelmi cég: a Gyógyáruértékesítő Vállalat telephellyel rendelkezett) három nap alatt, az ország többi területén 7 nap alatt köteles volt pótolni. A gyógyszertárakat kategóriájuk szerint (forgalmat értve ez alatt) 3 csoportba sorolták. A kisebbeknek kisebb, a nagyobbaknak nagyobb mennyiségü gyógyszer és kötszerkészlet tartását írták elő. E rendelet 2.sz. melléklete állatgyógyászati készítményeket tartalmazott, ezeket a fővárosi gyógyszertáraknak nem kellett raktározniuk. A végrehajtás jelentékeny tőkét igényelt, a készlet meglétét bizottságok a helyszinen ellenőrízték és birságolási joggal is rendelkeztek.

Az államosítás Békés megye többi településén is a gyulaihoz hasonlóan zajlott le, a legnagyobb problémát azoknak jelentette, akik a település egyetlen gyógyszertárának tulajdonosai voltak. A gyógyszerészek őrségváltása itt feltétlenül azt jelentette, hogy egy másik településre kellett átjárni vagy átköltözni az államosítás után.

Az államosítással új fejezet kezdődött a Békés megyei gyógyszertárak történetében is.

9. NEVES BÉKÉS-MEGYEI GYÓGYSZERÉSZEK ÉLETÚTJA

id.Kiss Ferenc (1816-1892)

1816. július 10-én Macskáson (Hont megye) született, körösladányi, később szeghalmi gyógyszerész, az alföldi artézi kutak és ásványvizek lelkes analitikusa; Than Károly professzor egykori tanítómestere. Édesapja: Kiss János, a zirci főapátság főerdőlovagja volt. Elemi iskolai tanulmányait szülőfalujában, középiskoláit Veszprémben, Zircen, Komáromban és Pápán végezte. Mindvégig jó minősítésű tanuló volt. Főleg a természettudományokban ért el kiváló eredményeket, ezért édesapja 1838-ban gyógyszerészi pályára adta.

Veszprémben Ferenczy Károly gyógyszerész, törvényszéki vegyész 1793-ban létesült "Fekete Sas"-hoz címzett gyógyszertárában volt gyakornok 1836-39-ig. Tudós főnökétől a szakmai ismeretek mellett az emberséget és a tudományszeretetet is átvette. Gyakornoki éveit elvégezve, 1839-ben beíratkozott a pesti Tudományegyetemre gyógyszerész hallgatónak. Egy év elteltével, 1840.aug.1-én "classis prima cum eminentia" jelzéssel megszerezte a gyógyszerészi oklevelet (magister pharmaciae). Ezután még három évig segédeskedett, majd 1843. január 24-én, az akkori Magyar Királyi Helytartótanács 2343. sz. rendelete alapján Körösladányban személyjogú gyógyszertár felállítására kapott engedélyt. A felállított "Szent Háromság"-ot később a Helytartótanács 1855. március 1-én kelt 1965. sz. rendeletével Szeghalomra helyezték át.

Az ásványvíz-elemzés lelkes művelője volt. Az elemzés gyakorlati eljárását még gyakornok korában sajátította el főnökétől, Ferenczy Károlytól. Tudományos cikkeit főleg a "Zeitschrift für Natur und Heilkunde in Ungarn" 1850. és 1857, valamint a Gyógyszerészeti Hetilap 1863, továbbá a Természettudományi Közlöny 1888, 1890. évfolyamában jelentette meg. Vízanalitikai szempontból a "Das Bitterwasser von Csefa" a "Zeitschrift für Natur und Heilkunde in Ungarn" 1857. évfolyamában, a "Várhelyi keserűvíz vegybontása" című érdekes és értékes cikke pedig a Gyógyszerészi Hetilap 1863. évfolyamában jelent meg. 1870-ben a Békés megyei

Orvos- és Gyógyszerész Egylet felkérésére megvizsgálta az Oroshá-za mellett lévő Gyopáros-Fürdő vizét is. Vizsgálata és véleménye alapján nyílvánították Gyopáros vizét, nagymennyiségű szénsav és jódtartalma miatt, gyógyvíznek és létesítettek gyógyfürdőt Gyopároson.

Érdeme az is, hogy elsők között próbálkozott -mint láttuk- kémiai, gyógyszerészi szakcikkek magyar nyelvű publikációjával.

Gyógyszerészi és tudományos munkája mellett széleskörű közéleti tevékenységet is folytatott. Alapító tagja volt a Szeghalom vidéki Takarékpénztár Részvénytársaságnak, majd pénztárosa és igazgatója. Ugyancsak alapító tagja a szeghalmi Kaszinónak, melynek elnöke, pénztárosa is volt. Később megyebizottsági tag, községi képviselő, iskolaszéki elnök, a szeghalmi római katolikus egyház világi elnöke. A szeghalmi, községi számadásokat vizsgáló bizottság elnökévé is megválasztották. A képviselő választók névjegyzékét összeíró bizottság elnöki tisztségére is felkérték. Igazgatója volt a Magyarországi Gyógyszerész Egylet IV.ker.3. járásnak. A Természettudományi Társulatba is beválasztották. Cikkei a Természettudományi Közlönyben is megjelentek. Humanitására jellemző, hogy amikor 1873-ban Szeghalmon kolerajárvány pusztított, a községet 2986.-Ft (ma kb. 150.000.-Ft) értékű gyógyszerrel támogatta, illetve ennyi gyógyszeradósságot engedett el a községnek. Tevékenységben gazdag élete 1892.január 5-én ért véget.

Kiss Ferenc követendő mintaképe a falun élő, csendes, munkába temetkező, de alkotó és közéleti tevékenységet is folytató gyógyszerészeknek /224/.

ifj.Kiss Ferenc (1863-1894)

1892-ben vette át édesapja szeghalmi gyógyszertárát. Rövid élete alatt a gyógyszerészi szakirodalom jeles művelője volt.

1885. szeptember 4-én tartott előadást a Magyarországi Gyógyszerész Egyletben (Rozsnyai Mátyással egyidőben) "A Phenol-Natriumphenolat-Salicylsav és Natriumsalicylátról" címen /225/.

id.Ragettli János (1883-1970)

1883.március 28-án született Törökszentmiklóson. Általános iskoláit 1891-1894-ig Törökszentmiklóson, gimnáziumi tanulmányait 1894-1900-ig Iglón végezte el. 1901-1903-ig gyakornoskodott, 1903-1905-ig egyetemi tanulmányait folytatta Budapesten. Gyógyszerészi oklevelét 1905.június 23-án nyerte el. 1905-1910 között Törökszentmiklóson és Nagyváradon dolgozott gyógyszertárakban, közben önkéntes katonai szolgálatot is teljesített.
1910-ben vette meg Békésen az "Isteni Gondviselés"-hez címzett gyógyszertárat. 1914-ben frontszolgálatot teljesített, majd a háború befejezéséig a temesvári katonai kórházban teljesített szolgálatot. A háború befejezése után visszatért békési gyógyszertárába. A lakosság gyógyszerellátását minden körülmények között biztosította, a román megszállás idején éppen úgy, mint a II.világháború idején, amikor szovjet katonai alakulatokat is el kellett látnia. 1911-től ipartestületi tag; alapító és vezetőségi tagja volt a Szeszfőzde és Kosárfonó Ipari Szövetkezetnek.
Alapításától kezdve tagja volt a Magyar Gyógyszerésztudományi Társaságnak. 1947-től választmányi póttagja az Országos Gyógyszerész Egyesületnek. Hivatásának élő, köztiszteletben álló szakember volt, aki jelentős szerepet vállalt a község életében is /226/.

id.Réthy Béla (1862-1935)

1862-ben született Szarvason. Szülei 12 gyermeküket nehéz körülmények között iskoláztatták. 1877-1880-ig Új-Aradon gyakornoskodott, majd a gyakornoki vizsga letétele után Varságh Béla békéscsabai gyógyszertárában dolgozott. 1882-től a budapesti egyetemen Than Károly tanítványa volt. Tanulmányainak végzésében Varságh Béla anyagilag támogatta és a "Gyógyszerészi Hetilap"-ban közölt cikkeiért kapott honorárium is segítette. 1884-1888-ig, mint okleveles gyógyszerész Békéscsabán dolgozott a "Sas"-hoz címzett gyógyszertárban. 1888-ban Kétegyházán létesítette a "Vöröskereszt" gyógyszertárat, majd eladta és 1891-ben Pásztón bérelt gyógyszertárat.

1892-ben bérelte ki a "Sas"-hoz címzett gyógyszertárat Békéscsabán, melynek tevékenysége nagyban hozzájárult Békéscsaba fejlődéséhez. 1922.július 1-én adta át gyógyszertárát és gyárrá fejlesztett laboratóriumát fiainak. Ebben az időben a következő közéleti funkciókat töltötte be:
-Békéscsaba Képviselőtestületének tagja,
-Békés megye törvényhatósági bizottságának tagja,
-a magyarországi Gyógyszerész Egyesület területi elnöke,
-a "Rudolf" fő (reál) Gimnázium Kormányzó bizottsági tagja,
-a békéscsabai evangélikus egyház presbitere,
-a Magyar Vöröskereszt békéscsabai fiókjának elnöke,
-az állami iskolák gondnokságának tagja,
-a békéscsabai Múzeum Egylet Igazgatóságának tagja,
-a csabai Göztéglagyár RT.igazgatósági tagja,
-a békéscsabai Takarékpénztár Egyesület Igazgatóságának elnöke,
-a békéscsabai Sakkör elnöke,
-a "Hubertus" kötszövő RT.felügyelőbizottsági tagja,
-a "Rokka" kötszövő Gyár egyik alapítója és igazgatósági tagja /227/.

Dr.Südy Ernő (1882-1973)

1882-ben született Békéscsabán. Békéscsabán és Nagyváradon, majd Szarvason végezte tanulmányait. Hat gimnázium elvégzése után édesapja békéscsabai gyógyszertárában töltött egy évet gyakornokként. Tanulmányait a nagyszombati "Fekete papok" gimnáziumában folytatta, itt ismerkedett meg alaposabban a komoly zenével és kötött barátságot Kodály Zoltánnal. Érettségi után újabb egy év gyakornokság következett édesapja "Megváltó"-hoz címzett gyógyszertárában, majd 1902-1904-ig Kolozsvárott folytatta tanulmányait az Egyetemen. A gyógyszerészi tanulmányok mellett beíratkozott a Konzervatóriumba és két évre az orvoskarra is. 1904-ben, gyógyszerészi diplomájának megszerzése után Than Károly kémiai intézetébe került Budapestre doktorandusznak. Doktori értekezését 1905-ben fogadták el, melynek címe "A higany térfogatos meghatározása szerves vegyületekben". Ezt követően Bécsben, majd

1906-ban a pécsi "Magyar Korona"-hoz címzett gyógyszertárban, 1909-1922-ig pedig édesapja gyógyszertárában dolgozott Békéscsabán.

1913-ban alakította meg az "Auróra" kört, amely a város zenei életében évtizedeken át irányító szerepet töltött be. A színvonalas zenei programok az ország zeneértő közönségét a városba vonzották. Kodály Zoltán és Bartók Béla is többször jelen volt ezeken az előadásokon, akikkel levelezésben is állt.

A Tanácsköztársaság idején vezető szerepet vállalt, 1919-ben lépett be a Kommunisták Magyarországi Pártjába. Korábban elnöke volt a Károlyi Párt majd az Egészségügyi Dolgozók Szakszervezete helyi szervezeteinek is. 1930-ban a Magyarországi Gyógyszerész Egyesület Vidéki Szervezetének elnökévé választották. Békéscsaba kulturális életének fellendítésével sokat tett a település fejlesztéséért, nem különben a gyógyszertári hálózat fejlődéséért is /228/.

Varságh Béla (1840-1925)

Békéscsaba társadalmi életének kiemelkedő alakja volt, aki a város fejlődésében igen jelentős szerepet játszott. 1840-ben született Mezőberényben. Középiskoláit Szarvason végezte, diplomáját 1867-ben kapta meg, ezt követően Borossebesen, Orosházán, Battonyán dolgozott, mint gyógyszertári alkalmazott. 1869-ben vásárolta meg a békéscsabai "Sas"-hoz címzett gyógyszertárat.

Több iskola alapítója, tagja a városi és megyei képviselőtestületnek, a "Rudolf" reálgimnázium kormányzóbizottságának, tiszteletbeli elnöke az Országos Gyógyszerész Egyesületnek; résztvett az evangélikus egyház ügyvitelében. Az ő tevékenységéhez fűződik a Békéscsabai Takarékpénztár Egyesület alapítása, melynek igazgatója majd elnöke volt; ő hozta létre a békéscsabai Múzeum Egyesületet is és vezette 1899-1914-ig.

Munkájáért a király "Ferenc József" renddel tüntette ki. A háború alatt kifejtett munkásságáért I.oszt.Vöröskereszt érdemrendet kapott.

Szőllőskertjével hozzájárult Békéscsaba gazdasági fejlődéséhez is.

Halála után utcát neveztek el róla (ma Oláh István utca) /229/.

Vidovszky István (1889-1968)

1889-ben született Gyomán. 1914-ben szerzett gyógyszerészi oklevelet és 1915-ben tett approbációs vizsgát. 1916-ban kikerült az orosz frontra, ahol fogságba esett. 1920-ban sikerült hazaszöknie. A háború idején, a fogságban töltött idő alatt sokat tanult, képezte magát.

1920-tól a békéscsabai "Sas"-hoz címzett gyógyszertárban dolgozott, megszerezte a cukorkakészítő mesteri oklevelet. 1926-ban létesítette Békéssámsonban a "Megváltó"-hoz címzett gyógyszertárat. 1926-tól sokat tett Békéssámson felvirágoztatásáért. A gyógyszertár gyógyszerellátó tevékenységét az előzőekben már ismertettük. Nagyrabecsült, haladó gondolkodásu ember volt. Egyetemi évei alatt tagja volt a baloldali nézeteiről ismert Galilei Körnek. Elnöke volt a Gyógyszerész-hallgatók Segítő Egyesületének. A "Gyógyszerészet" c. szaklapban szakmapolitikai jellegű írásokat közölt.

1945-ben lépett be az MKP-tagjai soraiba. Békéssámsonban ő szervezte meg a Kommunista Párt helyi szervezetét. Nagy érdemei voltak a magyar gyógynövényfeldolgozás és értékesítés terén. Békéssámson a gyógynövények szállítása érdekében, közbenjárására kapott vasutat, amint korábban már említettünk /230/.

JEGYZETEK

1./ Linzbauer Xavér Ferenc: Codex Sanitario-Medicinalis Hungariae, Pestini 1852-1861.II.K. 91-95 és 102-103.
1/a Blázy Árpád: A gyógyszerészet megjelenése és fejlődése Zala megyében (1711-1847). Zalaegerszeg 1974 (Zalai Gyűjtemény 1.sz.) 5-9.
2./ Linzbauer: i.m.535-571
2/a. Uo.508.(Instaurata Facultas Medica in Universitate Tyrnaviensis 1769.nov.7. 14.cikkely.)
3./ Uo.222-226.
4./ Uo.10.(Visitatio Pharmacopoearum per integrum Regnum ordinatur 1727 dec.9.)
5./ Kempler Kurt: A magyarországi gyógyszertárak számának alakulása 1918-ig (Acta pharmaceutica Hungarica, Bp.44.évf. 1974. 267.)
6./ Linzbauer: i.m. 535-571.
7./ Baradlai János-Bársony Elemér: A magyarországi gyógyszerészet története, Bp. 1930.II.K. 84.
8./ Halmai János: Gyógyszerészet, Bp. 1961.103.
9./ Kádár Tibor: Szervezeti élet a gyógyszerészet területén. A gyógyszerészet szocialista fejlődése (1950-1960),Bp.1961. 79-80.
9/a. Kempler Kurt: A magyarországi gyógyszerészet a századfordulón 1888-1914, Bp.1984. 119-122.
10./ Dobai János: Gyula város rövid leírása, Gyula 1897. 10.
11./ Kempler Kurt: A gyógyszerek története, Bp.1964. 29.
12./ Karácsonyi János: Békés vármegye története, Gyula 1896. I.K. 36.
13./ Karácsonyi János: Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig, Bp. 1922-1924. 70.
14./ Veress Endre: Gyula város oklevéltára 1313-1800, Bp.1938. 98-107.
15./ Uo. 146-147.
16./ Zsilinszky Mihály: Békés vármegye közgyűlési jegyzőkönyveiből - Évk.1884 (X.K.)46-48.
17./ Scherer Ferenc: Gyula város története, Gyula 1938.I.K.288.
18./ Uo.323-324.
19./ Torda M.Béla: Szarvas város történetének egészségügyi vonatkozásai - D.1973.2.évf. 3/7 sz. 5-6.
20./ Zsilinszky:i.m.46-48.
21./ Scherer:i.m.323.
22./ Tábori György: Száz éve, 1872-ben szüntek meg a céhek -BÉ.1972. 1 sz. 85-86.
23./ Vö. 16.jegyzet.
24./ Pallas Nagy Lexikona. Bp. 1893.III.K. 7-9.
25./ Márkus György: Békés vármegye, Bp. 1936.87.
26./ Ihrig Dénes: A magyar vízszabályozás története, Bp. 1973. 335-355.
27./ BmL. tfo.ir.1854/153/1523.
28./ Szabó Ferenc: Az Alföld-Fiumei Vasut Békés-megyei szakaszának épitéstörténete (1862-1873), BÉ.203-211.
29./ Dér László-Szabó Ferenc: Békés megye 1944-1945-ben, Békéscsaba 1973. 21.
30./ Zsilinszky Mihály:Gacsári István füzesgyarmati krónikája - Évk. VI. 108-173.

31./ Scherer:i.m. 324.
32./ Uo.444.
33./ BmL. Bvm.közgy.jk. 1802.febr.9.
34./ Dobai János: Tormássy Lajos félévszázados jubileumának örömemléke, Gyula 1862,20.
35./ Scherer:i.m.443.
36./ Uo. 439.
37./ Karácsonyi 1896.I.K.
38./ Scherer:i.m.444.
39./ Uo. II.K.113.
40./ Márkus:i.m. 120-134.
41./ Az önkéntes mentőtestület megalakulása - Békés, 1925. okt. 28.sz.
42./ BmL. Gyula város képviselőtestületi jk. 1928. 85.
43./ Márkus:i.m.87.
44./ Vidovszky Kálmán: A gyógyszertári hálózat fejlesztése -In: Magyar Gyógyszerészet (MGy) Bp. 1968 V.98.
45./ 1930.évi népszámlálási adatok. Demográfia I.rész, 1930.dec. 31.
46./ BmL. közgy.ir. 1803/799.
47./ Az orosházi 14/49.sz. gyógyszertár üzemtörténeti pályamunkája. Szocialista brigádnapló melléklet ("Gyógyszertárunk története).
48./ Scherer:i.m. I.K. 272.
49./ Uo. 291.
50./ Uo. 299.
51./ BmL. Magyar-Gyula községi számadáskönyve 1780/21.
52./ Karácsonyi 1896. I. K. 387.
53./ Hazai és Külföldi Tudósítások, 1822. 15.sz.
54./ BmL. Gyula város térképei: 1903, 1912, 1932, 1940.
55./ BmL. Gyula város képviselőtestületi jk. 1888/2743.
56./ Féhn Olga gyógyszerész szives közlése.
57./ Uo.
58./ Ragettli János főgyógyszerész szives közlése.
59./ Palovits Gyuláné:A békéscsabai 14/1.sz. gyógyszertár története. Kézirat, 1979. Békés m. Tanács Gyógyszertári Központja.
60./ Féhn Olga szives közlése.
61./ Jancsó Benedek:Arad vármegye és Arad szabad királyi város monográfiája, Arad 1895. II.K. 263.
62./ Uo. 864.
63./ Pallas Lexikon IV.K. 604-605.
64./ Uo. 761-764.
65./ Gyógyszerészek Lapja naptárai 1891, 1908, 1909; Gyógyszerészek zsebnaptára sorozat 1920-ig (a szomszédos megyék gyógyszertáraira vonatkozó adatok). Békés m. Tanács Gyógyszertári Központja.
66./ BmL. tfo.ir. Nyilvántartás a Békés megyében felállított patikákról (1895-1937).
67./ Mérei Gyula:Magyarország Története 1790-1848. Bp. 1980. 293-299.
68./ Nadányi Zoltán:Bihar vármegye. Bp. 1938. 46-90.
69./ Mérei:i.m. 556.
70./ Pallas Lexikon III.k. 865-869.
71./ Mérei:i.m. 303.
72./ Pallas Lexikon 1891.évi statisztikai adatok (községenként).
73./ BmL. közgy.ir. 1938/971.

74./ Kempler Kurt: i.m. 1974. 271.
75./ BmL. alisp.ir. 1922/3213.,5822.,6674.
76./ Vö. 66. jegyzet.
77./ Békés megyei Népszava 1919.ápr. 25.
78./ Atzél Elemér: Az egészségügyre vonatkozó törvények és rendeletek gyűjteménye. Bp. 1939. VIII.K. 220-224.
79./ Gyógyszerészi Hetilap, 1865. (IV.évf.) 14.sz. 217-221.
80./ Ifj.Ragettli János főgyógyszerész szives közlése.
81./ BmL. tfo.ir. gytr.vjk. 1848/922-925.
82./ Gyógyszerészi Szemle 1936. 55.sz. 416.
83./ Steinbuch Ármin képes főárjegyzéke, Bécs, Reisser Arnold könyvnyomdája, VII. saját kiadás, Bp. 1911. 4-22.
84./ BmL. tfo.ir.gytr.vjk. 1851/1169/1-9.
85./ BmL. alisp.ir. tfo.gytr.vjk. 1872/16.
86./ BmL. tfo.ir.gytr.vjk. 1832/487.
87./ Uo. 1843/767.
88./ Gecsei Lajos: Patikák-patikáriusok 1770-1850, Békéscsaba, 1976. 61.
89./ BmL. tfo.ir.gytr.vjk. 1831/459.
90./ Uo. 1860/585.
91./ Uo. 1843/767.
92./ Uo. 1872/16.
93./ Südy Ernő főgyógyszerész szives közlése.
94./ Néh.Soltész István gyógyszerész szives közlése.
95./ Ifj.Ragettli János szakfelügyelő gyógyszerész felmérései alapján készült funkcionális kapcsolódási rajzok, 1951. Békéscsaba, Békés m. Gyógyszertári Központja.
96./ Maksay László: Műalkotások elemzése, Bp. 1976. 303-304.
97./ Kohn Dávid: Gyula város utcái és terei, Gyula,1937. 5.
98./ BmL. tfo.ir.gytr.vjk. 1787/15 és 1851/1169/1-9.
99./ Chyzer Kornél:Az egészségügyre vonatkozó törvények és rendeletek gyűjteménye, Bp. 1894. 2-20.
100./ BmL. alisp.ir. 1945/165.(Leltárívek 1945. jan.16, febr.13, júl.3, szept.27.)
101./ BmL. tfo.ir.gytr.vjk. 1787/15.
102./ Uo. 1851/1169/1-9.
103./ Néh.Soltész István gyógyszerész hagyatéka - Gyula, a Soltész család tulajdonában.
104./ BmL. alisp.ir. 1945/165 (Leltárívek 1945. jan.16, febr.13, júl.3, szept.27.)
105./ BmL. alisp.ir. 1945/165.
106./ BmL. tfo.ir.gytr.vjk. 1787/15.
107./ Barts József: Orvos és gyógyszerészeti műszótár, Bp. 1884. 681.
108./ BmL. tfo.ir.gytr.vjk. 1851/1169.
109./ Uo.
110./ Uo. 1875/297.
111./ BmL. tfo.ir. (Törvényszéki jk.) 1851/1157.
112./ Uo. 1853/1385.
113./ Uo.
114./ Uo. 1854/1483.
115./ Uo. 1853/1417.
116./ Uo. gytr.vjk. 1787/15.
117./ Karácsonyi 1896. II.-III.K. 236-237.
118./ Gecsei 1976. 79.
119./ Karácsonyi 1896. II-III.K.246.
120./ BmL. tfo.ir.gytr.vjk. 1839/669.

121./ Karácsonyi 1896. II-III.K. 241.
122./ Scherer I. 398.
123./ Márkus: i.m. 499.
124./ Uo. 582.
125./ Uo. 659.
126./ Uo. 661.
127./ Uo. 711.
128./ Uo. 559.
129./ Karácsonyi 1896. II-III.K. 235.
130./ Márkus: i.m. 610.
131./ Uo. 806.
132./ Uo. 743.
133./ Uo. 716.
134./ Uo. 723.
135./ Uo. 473.
136./ Uo. 466.
137./ BmL. alisp.ir. 1886/75.
138./ Uo. 1898/18000.
139./ Gyógyszerészi Hetilap 1868.(VII.évf.) 35.sz. 700-704.
140./ BmL. tfo.ir. 1854/1456.
141./ Uo.
142./ Uo. 1855/1555.
143./ Uo. 1852/1100.
144./ Gyógyszerészi Hetilap 1868. 35.sz. 700-704.
145./ Baradlai-Bársony: i.m.II.K. 183-185.
146./ BmL. közgy.ir. 1803/799.
147./ BmL. tfo.ir. 1850/1040., 1068/1-7.
148./ Zsilinszky 1884, 46-48.
149./ Jancsó: i.m. II. 263.
150./ BmL. tfo.ir. 1827/92.
151./ BmL. tfo.ir.gytr.vjk. 1833/529.
152./ BmL. tfo.ir. 1850/1040.
153./ Uo.
154./ Gyógyszerészi Hetilap 1860. (VII.évf.) 44.sz. 880-881.
155./ Boros István-Zboray Bertalan: Rozsnyay Mátyás élete és munkássága, Szekszárd, 1974.
156./ BmL. tfo.ir. 1787/17.
157./ BmL. tfo.ir.gytr.vjk. 1853/1369/1-9.
158./ BmL. tfo.ir. 1827/92.
159./ BmL. Tfo.ir.gytr.vjk. 1828/278.
160./ Scherer: i.m.I.443.
161./ BmL. tfo.ir. 1831/254.
162./ Gecsei 1976., 78.
163./ BmL. tfo.ir.1841/739, 1842/743.
164./ Uo. 1850/140. és 1850/1068.
165./ BmL. alisp.ir. 1921/27560.
166./ Uo. 1922/5872.
167./ Uo. 1945/165. alapszám alatt, iktatás nélkül.
168./ Uo. 1945/70.
169./ Uo. 1945/110.
170./ BmL. Gyula város képviselőtestületi jk. 1903/5913.
171./ BmL. tfo.ir. Nyilvántartás a Békés megyében működő "patikás" segédekről 1895-1937-ig.
172./ BmL. tfo.ir.gytr.vjk. 1835/296.
173./ Uo. 1834/294.
174./ Gecsei 1976. 63.
175./ Rádóczy Gyula: A napóleoni háborúk hatása gyógyszerkincsünkre. D.1975(IV.évf.) 1/12.sz.

176./ BmL. tfo.ir. 1831/268.
177./ Gecsei 1976. 67.
178./ Rádóczy Gyula: A régi magyar gyógyszerészi súlyok kialakulása, D.1973. II.évf. 3/6.sz. 29-32.
179./ Rádóczy Gyula: A norma pauperum - Gyógyszerészet 29. (1985.) 461-463.
180./ BmL. tfo.ir. 1829/352.
181./ U.o.1831/407.
182./ BmL. közgy.ir. 1832/1684.
183./ BmL. tfo.ir. 1850/1109.
184./ BmL. alisp.ir. 1869/3889.
185./ U.o.1868/1353.
186./ BmL. tfo.ir. 1834/500.
187./ BmL. alisp.ir. 1869/283.
188./ Gyógyszerészi Hetilap 1868, 44.sz. 880.
189./ BmL. alisp.ir. 1922/1701.
190./ Uo. 1858/13442.
191./ Uo. 1898/11108.
192./ BmL. alisp.ir. 1924/9581.
193./ BmL tfo.ir.Nyilvántartás a "patikás" segédekről 1895-1937.
194./ Kissné Ábrahám Katalin: Az Aranykereszt gyógyszertár Gyulán 1888-1950. Pályamunka, 1976 (A Békés m. Tanács Gyógyszertári Központjában.)
195./ A 14/3 sz. békéscsabai gyógyszertár "Aesculapius" szocialista brigádja: A Megváltó gyógyszertár Békéscsabán, 1976 (Szocialista brigádnapló melléklet).
196./ Kissné Ábrahám Katalin: Gyógyszertár az Isteni Gondviseléshez Békésen. Pályamunka, 1985 (Békés m. Tanács Gyógyszertári Központja).
197./ Lengyelné Gurzó Ágnes - Moka Dorottya: A 14/1 békéscsabai gyógyszertár története 1812-től napjainkig. Pályamunka, 1985 (Békés m. Tanács Gyógyszertári Központja).
198./ Palovits Gyuláné: Neves gyógyszerészek Békés megyében - D.1973.II.évf.·3/7 sz. 10-13.
199./ Néh.Kefei János gyógyszerész szives közlése.
200./ Kissné Ábrahám Katalin: A Szent József gyógyszertár Gyulán 1902-1977. Pályamunka,1977 (Békés m. Tanács Gyógyszertári Központja).
201./ BmL. alisp.ir. 1946/17762.
202./ Uo. 1946/3480.
203./ Uo. 1945/6189.
204./ Uo. 1945/1962.
205./ Vö. 201. jegyzet.
206./ BmL. alisp.ir. 1945/40.
207./ Uo. 1946/3145.
208./ Uo. 1945/1822.
209./ Vö. 207. jegyzet.
210./ BmL. alisp.ir. 1945/84.
211./ Uo. 1945/150.
212./ Ifj.Ragettli János főgyógyszerész szives közlése.
213./ BmL. alisp.ir. 1945/1269.
214./ Uo. 1945/101.
215./ Uo. 1945/508.
216./ Uo. 1945/889.
217./ Uo. 1945/70.
218./ Uo. 1946/1236.
219./ Ifj.Ragettli János főgyógyszerész szives közlése.
220./ A gyógyszerész 1948. 389-391.

221./ Uo. 1949. 7.
222./ Gyógyszerészek Naptára 1947.
223./ Féhn Olga gyógyszerész szives közlése.
224./ Táplányi Endre: Kiss Ferenc (1816-1892) szeghalmi gyógyszerészről - Gyógyszerészet, 1977 (XXI.évf.) 68-70.
225./ Táplányi Endre: Than Károly első principálisa, Kiss Ferenc körösladányi, majd szeghalmi gyógyszerész - D. 1973 (II.évf.) 3/7.sz. 14-16.
226./ Vö. 196.jegyzet.
227./ Vö. 197.jegyzet.
228./ Vö. 195.jegyzet.
229./ Vö. 198.jegyzet.
230./ Uo.

A JEGYZETEKNÉL ALKALMAZOTT RÖVIDÍTÉSEK MUTATÓJA

Alisp.	: Alispáni
BÉ.	: Békési Élet
BmL.	: Békés megyei Levéltár
Bvm.	: Békés vármegye
D.	: Gyógyszerésztörténeti Diárium
Évf.	: Évfolyam
Évk.	: A Békés vármegyei Régészeti és Művelődéstörténelmi Társulat Évkönyve
Gytr.vjk.	: Gyógyszertárvizsgálati jegyzőkönyv
im.	: Ismétlés
Ir.	: Iratok
Jk.	: Jegyzőkönyv
Közgy.	: Közgyűlési
K.	: Kötet
Polgm.	: Polgármesteri Hivatal iratai
Szerk.	: Szerkesztő
Tfo.Ir.	: Tiszti főorvos Iratai
uo.	: Ugyanott
Vm.	: Vármegye

Függelék

DOKUMENTUMOK AZ EGÉSZSÉGÜGY ÉS GYÓGYSZERÉSZET

BÉKÉS MEGYEI TÖRTÉNETÉHEZ

1.

Megyei főorvosi jelentés az egészségügyi helyzetről (1809)

Az 1809. Esztendőben Bóldog Asszony Hava 1.sőről Karátsony
Hava utolsóig időnek és Betegségeknek járása
Ezen T.Ns. Megyében ekképpen tapasztaltatott.

Ezen 1809. Esztendő magát leg inkább azzal különböztette: hogy

Először: Nagyobb részében Nedves és Esős lévén a bőv. Termésnek Reménységét majd semmivé tette: mivel Lakosok a meg aratott és Rakásra hordott életet, a sok Esőzés miatt megakadályoztatott Nyomtatás miatt bé nem hordhatták, és ez által, nagy Károkat szenvedni kéntelenek váltak; nem külömben, hogy azon Nedves és nagyobb részen tartó hosszas Esőzés miatt, sem elegendő Takarmányt a marhák számára, sem elégséges tüzi fát, és Szalmát Házaikhoz bé nem vihettek, s ezen fogyatkozás miatt jelen való Télben sok Hellyeken a Marhák szükséges Eledelben szükséget szenvednek, a Lakosok pedig a Szobák Kementzéknek el hagyatott bé fűttése miatt Gyermekjeivel együtt fázni kéntelenek.

Másodszor: hogy ezen Esztendőben kiütvén a rettenetes Frantzia Háború, minek utánna Istennek segéttségével a Szent Békesség helyre állott, mind az Hadi Ispotályok, mind pedig a sok Katona Seregek ezen Országnak al-Földjére elrendeltetvén, mellyek sok számos betegekkel, de leginkább fertelmes Vérhasban, és halálos Hagymázban szenvedőkkel megrakva lévén, s rész szerént ezen Megyének Helységeiben keresztül vitettetvén, rész szerént pedig ezen Megyében maradandó quártélyokban elrendezvén, ezen NS. Megyének több Helyekben is azon rút Betegségek a lakosok közt számossan kiütöttek, valamint alább bővebben fog elő hozattatni.

Boldog Asszony Hava

Még az elmúlt Esztendőben Karátsony Havában el kezdett Kemény Havas Hideg ezen Hónapnak elején tartott vagy egy hétig; akkoron lágyabb idő az Havat feloldvasztván, tartott 18-ig a midőn éjszaki széllel ujjonnan nagy Hidegre fordulván az idő, vége felé tartós Esőzésre megváltozott.

Ezen hónapban sok lakosok közt a Kegyetlen Rheumatismus Nyavalya tapasztaltatott. A Betegeknek némelly Tagjai, de leg inkább Kezei, Lábai, tüzes Rózsa színű igen fájdalmas Daganatokkal fel dagattak, mellyeknek fájdalom olly nagy érzékenységre nevekedett, hogy nem csak az meg dagatt Tagoknak megilletése, hanem a jelen valóknak a Beteg ágyához való közelgetése a fájdalmokat nagyobbította. Éjjel, nappal tartottak a fájdalmok, álomtalanok és nyughatatlanok voltak étzakai, és csak víradóra látszattak a fájdalmak egy kevéssé tágittani. A mi pedig igen csudállatos, ezen Daganatok igen gyakran hellyét megváltoztatták; hol egy kezéből a másikba, jobbik lábáról balra, vagy Derekára, nyakára etc. által vitettek. Némelly betegek Bálvány formára mozdithatatlanul feküdtek, és más embereknek segíttségével felemeltettek, midőn természetes szükségek miatt vagy, az ágyának meg ujjítása miatt fel kelni kéntelenek voltak. Mindenkor jelen volt valamelly Hideglelős változás, s állandó Forróság, melly némellyekben annyira nevekedett, hogy Eszén kivül beszéltek. Hosszas volt ezen Nyavalya, mert csak két, három Heti szenvedés után meg jelenő bőv izadság által meg könnyebbültek. Mivel közönségesen ezen Nyavalyába gyomor tisztátalanságai jelen vóltanak, leg elől gyenge has-hajtó s hívesitő orvosságokkal ki tisztittattak, annak utánna gyengén izzasztó szerek úgy mint Bodza Virág, s annak Liktáriombúl, /sűrű lé/ kevés salétrommal és mindezennek spiritussal készített Italok, nem külömben Sassafras, és Arinka virágból főtt vizek hasznossan adattak. Hogy pedig leginkább hosszú és unalmas Étszakákban nyugodhassanak, minden Estve egynéhány Pilulákot ex massa Pillulárum de Cynoglosso /régen használatos növényi anyagból készült labdacs/ bévettek. Egyszersmind a fájdalmas Tagok lágyító meleg umschlágokkal békötettek hasznossan cum linimento volatili Camphorató /Linimentum ammoniato - camphoratum=kámforos

ír, kámforos repülő zsír/ békenettek. Némellyeknek, midőn a fájdalom igen meg fenekelt, Hólyag húzó Flastromok haszonnal tétettek. Végtére midőn már tagjait valamennyire bírni, és a rettenetes fájdalmak egykevéssé kissebbülni láttattak, leginkább meleg házi Ferdőkkel helyreállott egészségek. Ezen nyavalyának egész folyamattyában szükséges volt gyenge s kevés ételekkel élni, és magát minden melegítő Italoktúl őrizni; tsak a Betegségnek vége felé, és a megbádjattaknak Bor, és Bor leves meg engedődött. Ezen betegek közzül némellyekben, midőn már az Forróság orvoslásközben egészen el távozott, a kegyetlen fájdalom egy eránt tartott, s ezeket vég képpen éjjel s nappal kínozta. Itt igen hasznosnak találtattak ex Extructo aconiti /sisakvirág kivonat/, phure antinomii, /stibium sulfuratum aurantiacum = Antimonpenta szulfid/ Opio és resina guajaci /máknedv és guajacum vagy guajak növényi gyanta/ készített pilulák, mellyeknek hosszas folytatással, és a fájdalmas Tagoknak cum linimentó volatili /kámforos ír/ gyakori kenéssel, több hólyag húzó Flastromokkal, s gyakorta való meleg fördőkkel sokára visszatért Egészségek. Elfogyott Testi Erő pedig China héjjából /Kina héj, Kina fa kérge/ és keserű kivonásokból készített orvosságokkal, tápláló ételekkel és a Bornak éléssel naprul napra jobban jobban meg nevekedett.

Casus I.

Egy Ezen Megye Közönséges Hivatalt viselő Úr, mint egy 50 Esztendős Kövér termetű, a ki is Ifjúságában tsendes, de nem igen Rend Szerént való életet élt, mint egy 14 Esztendők előtt vak arany érrel küszködött, de tsak hamar ezen bajtúl meg menekedett, noha ezen nyavaja vissza verésének okát maga nem adott volna; 8 esztendők előtt gyakrabban szívdobogásban szenvedett; melly nyavalya melykor oly erővel őtet elő fogta, hogy midőn az uttzán reá jött meg álni kéntelenítetett. De érvágások, és hívesítő orvosságok által nem tsak az elért paraxismusától meg menekedett, hanem olly szerentsés lett, hogy mint egy egy esztendőtől fogva többé reája nem jött.

De minek utánna ez nem tsak a Gyulai 1801. Esztendőbéli nagy tűzben a többiekkel együtt minden vagyonnyától kegyetlenül meg fosztatott; hanem ezen kivül Hivatalossan reá bízatott bizonyos pénzbéli Cassába, akár vigyázatlanságbúl akár pedig más nekie magának tudvalévő okbúl nagyobb kárt szenvedett, és adott Számadásában nagyobb Summa Pénzel adós maradt, ezen summa pénznek lefizetésére meg ítéltetett és ennek Executióval nagy inségre jutott volna; s így már tsupán az hivatal után való Csekély fizetésből élősködvén, minden külső gazdálkodással, és más segettséggel szűkölködvén, igen szegény jövedelemmel bírna; s így látván s tapasztalván: hogy maga Feleségével és 4 Neveletlen gyermekeivel tsak igen tsekély módon élni kéntelen. Ezen majd utolsó ínséget szívére vévén, s megszomorkodván, minek utánna már egy darab időtől testébe elfogyván és szívébe megesvén, mély gondolkozásba magános életet élt, s mindenféle testi bajokat érzett vólna, végtére ezen esztendőnek és hónapnak elején Mellybéli víz kórságba esett.

Már egy időtől fogva a Lélekzet vevés meg nehezedvén, minden leg kissebb mozdulásra valamelly fojtó száraz köhögés meg jelent, melly ha baloldalra fekütt, annyira megnevekedett, hogy hellyet változtatni kellett nékie. Gyakran éjjeli fojtogatás felköltötte álmából, a pulsussa ezen Betegségnek elejétől fogva egész Haláláig olly sebességgel és oly rendetlenül járt, hogy azt soha igazán olvasni nem lehetett. Ezen Beteg e nyavalyájában általam tractáltatván, minek utánna több Hónapokig Infusum Digitalis purpurea cum Radice Senega, /piros gyűszűvirág forrázat szenega gyökérrel/, liquore anodino minerali /spiritus aetheris/, Spiritu Salis ammoniaci Anisato, et Opio /ánizsos ammóniákszesz opiummal/ majd két egész Hónapokig élt volna a Curának vége felé a bevétel közt gyakran gyomor háborgatást és émelygéseket szenvedvén mindennapi egyszeri vagy kétszeri hányás őtet elő vette volna, és ezen ki üresítésre szemlátomást a Lélekzet vevés meg könnyebbedett, Mártiusban olly szerentsésen kigyógyult ezen nyavalyájából, hogy kevés szuszogást, Lankadtságot és a rendetlen Pulzust kivévén, jó Egészségben lenni láttatott, és Hivatalbéli Dolgait elvégezhette. Így lévén a dolog Júniusban, midőn Búzájának megőrlése végett a Malomba mulatozna, újjonnan recidivált ugyan a nyavalya, de tsak hamar előbbeni orvosságokkal helyre állíttatott. De végtére Septemberbe, minek utánna nagyobb meghalványodott, minden ételkedvét elvesztette, s szorulástól, szelektől sokat szenvedett, a vizellett rendetlenül ment, s mindenféle Reumaticus fájdalmak őtet szaggatták, tsak hamar felpuffadt a hasa, s a Lábai iszonyú képpen feldagadtak. Szomjúsága telhetetlen, a Lélekzet vevés nehéz, a Fekvés majd lehetetlen volt. Mivel pedig a fent említett orvosságok nem használtak többé, adatott nékie tengeri hagymából készített bor, máj ingerlő orvosságokkal, de ezek is a nyavalyának fojtát nem könnyebbithették. Az egész testnek Daganatja Naprul Napra megnevekedett, a Lélekzet vevés jobban, jobban meg nehezedett, az éjjeli álomtalanság minden hátra lévő erejétől fosztotta s végtére rothadt véres hasmenésbe esvén, minek utánna lábai ki fakadtak, s ezek sebjei meg brontosodtak, 13 októberben meghalálozott.

Böjt elő Hava

Egész hónap változó. Az eleje kemény, száraz hideggel kezdvén, nem sokára esős időkkel fel változott; miglen vége felé nagy fergeteg után sok Havazással a kemény hideg visszatért.

Ezen hónapban nem tsak a fent írt Rheumatismus nyavalyák tovább uralkodtak, hanem ezen NS.Megyének több Hellyeken Tüdő Gyuladások és oldal nyilallások gyakrabban tapasztaltattak.

Előre ment borzadás után hosszas Forróság következett, és a Betegek lélekzet vevésbe Nehézséget, Szorongatásokat, és fojtós szorulásokat éreztek, nehezen beszéltek, sokat köhétseltek, s némellyek véress habos materiát köptek. Valamennyien nagy szomjúságról, forróságról, és Fej Szédülésről panaszolkodtak, sokat eszén kivül beszéltek s minden étel kívánások el veszett. Némellyekben leginkább a köhögés közben oldal nyilallás tapasztaltatott, melly méllyebb lélekzet vevésben meg nevekedett. Ezen formán sok nyughatatlanságok és álomtalanságok közt lévén a Betegek két három hétre közönségesen vagy meg fordultak, vagy ha magokra hagyva minden orvoslás nélkül maradtak, vagy ellenzőkkel a nyavalyát sullyosították, vagy ha eleitől fogva igen kemény volt a gyuladás, a Testi ereitől nagyobb részén elhagyattattak, és a Halál véget vetett ezen Betegségnek.

Midőn a Betegek még jó erővel bírták magokat, ha piross volt az ábrázatjok, s az Tüdőnek valóságos Inflamatiója /gyulladása/ tapasztalódott, minden hátra maradás nélkül a Karon tétetett egy érvágás, melyre ha a lélekzet vevés és a mellybeli szorongatás meg nem könnyebbedett, szükséges volt az eret másodszorra nyitni, közben és utánna, az érvágásoknak hívesítő Italok rendeltettek, árpa léből, Czitrom vízből, mondola Tejből salétrommal. Minden tüzesítő italok és sok beszéd megtiltatott. Ha a gyomor sok tisztátlanságokkal meg volt rakva s tartó émelygéssel minden Étel kívánás elveszett, ezen Tisztátlanságok gyenge hashajtó Orvosságokkal kitisztíttattak. Egyszersmind a szenvedő Részekre lágyító meleg kötések köttettek, s ezen részek melegen tartattak és hívesítő mixtúrák /keverékek/ salétrommal bé adattak, a kiknek feje elkábult vagy ész nélkül beszéltek, vagy az Inak rángatóztak, a Lába talpaira savanyú Kovász Mustár maggal rakatott, vagy ha mind ezekre a mellybéli szenvedés nem könnyebbült, a Mellyre nagy hójag húzó Flastrom tétetett nagy haszonnal.

Hogy ha pedig a Betegség már hosszabban tartott, vagy mindjárt elejétől fogva a Betegeken nagy Bágyadtság tapasztaltatott, külső képpen a fájdalmas hellyet meleg fomentumokkal köttettek, kámforos égett borral, vagy cum Linimento volatili Camphorato /kámforos ír/ békenettek Sinapismus /repcéből készített kötés/ a Lábokra, hólyag húzó flastrom pedig a Mellyre tétetett. Belől In fusum Serpentaria cum Camphore, et opio /Szerpentária -növény- forrázata kámforral és ópiummal/ bé adattattak, s közönséges italnak Kamporos Mondola /mandula/ Tej rendeltetett. Ha a nyaval jának ki menetele rossz látszott, vagy a Tüdőknek fenétől félni lehetett, kámfor, opiummal, s Chínával /Kínakéreg/ adatott.

Böjtmás Hava

Ezen hónap valamint az előbbeni hol kemény hideggel és fergeteges Havazá-

sokkal kijelentette magát, hol pedig lágy meleg tiszta vagy esős időkre elváltozott.

Ezen Hónapban mint azon előbbeni Hónapokban elő hozott Rheumatismus nyavalyák és Tüdő Gyúladások tovább is tapasztaltattak.

Casus II.

Egy más ezen NS. Megyében Közönséges hivatalban lévő Úr, mintegy 36 esztendős ifiuságában, egy kevéssé meg erőtleníttetett; ezen Hónapnak elején Forró Betegégbe esett, a Lépnek nagy érzékenységű szúrós fájdalmakkal, éjjeli álomtalansággal, szorulással, és minden étel kívánásnak fogyatkozással. A Helybeli Chyrurgus, /sebész/ hogy a Gyomorbeli tisztátalanságokat kiüressittse, adott neki hánytatót, annak utánna pedig gyenge olvasztó és Hashajtó orvosságokat, ex Tamarindis, manna nitro et Sambuci praeparatis; /tamarindából, mannából, bodzából lévő készítmények/ Egyszersmind a fájdalmas hellyet lágyító kötésekkel megrakatta és gyakrabban bé kenette cum Unguento althea Camphorato /Kámforos mályva kenőcs/. Ezen orvosságokra a Szenvedő Résznek fájdalma megkönnyebbedett, az étel kívánása vissza tért és az éjjeli álom helyre állott; de tartott még a forróság, melly leg inkább minden estve láthatósabb volt. Igy elfolyván 2 hetek, hirtelen a betegnél meg jelent egész Testnek Sárgasága, a Testi erőnek nagyobb kissebbitésével. Említett Chyrurgus adott neki olvasztó szereket, keserű kivánásokkal ex Radice Dvaminis, Taraxaci, Extracto amaricante cum Liquore anodino Hofmanni, et Laudano /valamilyen keserű anyagot tartalmazó gyógynövény gyökeréből, pongyola pitypangból, keserű kivonatból spiritus aetherissel és ópiummal/. Ezekre a Forróság egy kevéssé alább hagyott, a sárgaság nagyobb részén eltünt, de a hasa dagadozni kezdett, és elkezdő Víz Kórságnak jeleit mutatta. Ezen Statusban volt a beteg, midőn az alolírt hozzá hivattatott; akit is a Hasának daganatja mellett, nagy bádgyattságban és Szünet nélkül való forróságban talált. Hogy tehát mind a Testi erőt tarthassa, mind pedig az el kezdő vízkorságnak eleit vehesse, adott neki Infusum Digitalis purpureae cum aethere vitrioli, et amaricantibus; /piros gyűszűvirág forrázat kénéterrel és keserűanyagokkal/. Egyszersmind a Hasát cum unguento althanitae gyakrabban békenette. /ziliz ír/ Ételben adott néki Táplálkozásra való, /I/ italnak pedig a Bor /I/. Ezen orvosságoknak bé vételére sok vizess ki üressítések /beöntés/ következtek, s az Hasának daganatja el tünt, a Testi erő meg nevekedett, és ezen Beteg veconvalescalván /lábadozván/ fel kelt s beteg ágyát el hagyta. De már most nagy étel kívánással bírván mind az ételben mértékletességét nem tartván, s tilalom ellen sert bővebben bé hörpentvén mind pedig hideg Levegőben vigyázatlanul kimenvén, tsak hamar recidivázott, /kiujult/ s mivel előbbeni Orvosságok most nem használtak, ezen hónapnak végével meghalálozott.

Casus III.

Egy gyenge NS. Asszony 30 Esztendős. Több élő Gyermekeknek Anyja, Terhes lévén, jó Kedi /jókedvü/ Asszony, most elmult Farsangi Napokban többet tánczolván, a Terhesedésnek vége felé lévén, ezen Hónapban Szülő Fájdalmaktól késztetvén, hosszas fájdalmok után egy Leányt szerentsésen el szült, és a jelen való Bába által kevesebb fáradtsága után a Mássától /méhlepénytől/ is meg szabadíttatott. De mindjárt más Napra a kis hasban fájdalmokat érezni kezdett, melly fájdalmok lassanként annyira szaporodtak, hogy a Hideglelés meg jelent, az Testi erőnek nagy fogyatkozással, és bizonyos rosz szagú genyetséggnek a Szemérem Testből való ki folyásával alol írt e bajának 3. napján hozzája hivatatván a Beteget nagy bádgyatságban és szörnyü Forróságban találta, s a kifolyó Materiának olly nagy volt a Büdössége, hogy az Szobában, melyben feküdt a Beteg, alig maradhatott meg valaki. Elő hivatván az Bábát és tőlle kérdezvén: ha valyon az egész Mássát ki húzta é? m/inek/ u/tána/ nem bizonyithatta kérdésemet okul adván, hogy az egész mássa szokás ellen puhább volt és rosszabb szagú, méltán gyanithattam bizonyos darabnak visszamaradását, s hogy ezen okból származott mind a forró hideg, mind a szenvedhetetlen büdösség. Volt ugyan teljes akaratom: hogy a Bába kezét a méh Anyába bé eresztvén, hozza ki az el maradott darabot; de mivel a Nádra /méh/ már öszvehúzta magát, és a

Bába kezének hellye már nem volt, ezen próba sikeretlen maradt. Ugyan azért adattam a betegnek Rothadás ellen való szereket t.i., Decoctum Corticis Peruviani cum Infuso veronicae, /Kínakéreg főzet, orvosi szigoráll -régiesen- vagy dicsőséges fű forrázattal/ et aethere vitrioli, ac opio /kénéter ópiummal/; egyszersmind pedig Decactum Corticis peruviani cum Spiritu vitrioli Infuso veronicae, et opió ae Mucillagine Gummi arabici /arabmézga nyák/ szüntelenül az méh anyába be fetskendeztettem. Ezek által sok húsos és hártyás darabotskák ki hozatattak, s a büdös Materia olly nagy sokasággal folyt ki, hogy azzal egész lepedők megteltek. Két hétre a Materiának sokasága és büdössége el tünt, a Forróság elmúlt és a Beteg szerentsésen meggyógyult, s most is jó kedvel él.

Szent György hava

Igaz áprilisi idő, mert alig tartott a tiszta idő egy néhány napokig már követte azt esős idő.

Ezen Hónapban a Rázos vagy is Félben hagyó hideg sok Lakosainkban tapasztaltatott s leginkább harmad napi volt. A Betegek előre ment lankadtságát érezvén, kevés borzadás után, valóságos rázó hideget Tagjaiban érzettek, az Testnek reszketéssel, és halványodással; a Fázás közt pihegve vették Lélegzetet; nagy lett a szomjúság, és gyakori gyomor émelygéssek után, Epének akadása, s nagy Fő Fájás körül vette a Beteget; meg szünvén a Hideg azonnal meg pirossodván egész testek száraz forrósággal égett, és olthatatlan szomjúságtól kínoztattak; a Fő Fájás megnagyobbodott annyira, hogy sokan eszeken kivül beszéltek. Igy tartván a forróság öt hat órákig, lassanként múlni kezdett, végtére nagy Izzadsággal el tsendesedtek a Betegek és valamelly Lankadtságon kivül jól érzettek magokat. De harmad nap múlva ujonnan ezen Hidegnek Paroxismusába /kór roham/ estek.

Ezen hideg lelésnek orvosoltatásában további következezésekre nézve, leg szükségesebb volt, hogy a Betegek midőn a fázást érzettek lefeküdjék, s jól betakarják magokat, hogy mennél hamarébb által melegedvén a Teste gőzölögni kezdjen. Közben lágy meleg Bodza Virág theával éltek; melly meleg italra ha valaki Epét hányt, annak okádása több theával segíttetett. Ha pedig ezen Hányás haszontalan volt és a Gyomor Görtsöktől eredetét vette, Menta Fűből készült herba theával, Landanummal /ópium/ egy néhány tseppekkel s ugyanazon fűnek gyomorra való kötésével az okádás megszüntetett. Midőn az utána Testét a Forróság meg gyújtotta, és a Beteg pirossodni kezdett, azonnal minden nehezebb fedezők a Betegekről el vitettek, és tsak könnyen bé takartattak. Szomjúságokban Etzetes vagy tzitrom vagy Borkővel savanyittatott víz Limonada vagy Mondola Tej adattatott; a Fő Fájást tört gyalog fenyő magból, kenyér bélből, és Bor etzetből készittetett, s az Homlokra tett kötések megenyhittettek.

Minek utána pedig a Hideg ostromtúl meg szabadult a Beteg, azonnal a Hidegnek gyökeres orvoslásához fogódott. Ha a gyomor béli Tisztátlansága miatt a Betegnek nyelve motskos, sárgás volt, ha erőltetéssel sár vizet hányt, s elegendő erővel bírt, szabad napon igen hasznossan bé vett a Beteg egy hánytatót, melynek operatióját, meleg vízzel megsegítette. Ha pedig inkább a Belek tisztátlanságokkal rakva voltanak, ezeknek kitakaritására gyenge has hajtó Orvosságok bé adattattak. Illy módon megtisztittatván a Betegek, ha a hideglelés múlni nem akart, vagy eleinte is ha nagyobb Bággyattság és az érző Inaknak lankadtsága tapasztaltatott, tüstént a Hidegnek megállításához, és az lankatt Testnek megerősítéséhez fogni kellett. A véget ezeknek érző In erősítő szerek, minden féle keserű füvökből s gyökerekbül, Perúviai Fa héjjával adattattak, s következendő napokban, sőt az Hidegnek el vesztése után is egy darabig folytattattak, hogy a Hideg vissza ne térjen, és a Test elegendő képpen meg erősödjön. A Tehetetlen Szegény Néppel, melly a Perúviai Chínának szörnyen megnagyobbíttatott árát meg nem adhatja a Chínát elhagyván tsupán keserű szerekkel a Hidegnek meg állítását, de tsak ugyan több üdő múlva eszközölhettem.

Pünköst Hava

Szép száraz meleg idő uralkodott majd egész hónapban.

Az el múlt hónapban leírt hideg lelések ezen hónapon is uralkodtak de valamennyire rossz neműek lettek.

Casus IV.

Egy gyulai Német Leány 17. esztendős az egész Napot a szöllejében a szőllőknek kapállásában töltvén, s kedves pajtásaékkal múlatván magát estvefelé egy Fa alatt fekve találtatott, s aluvónak tartatott, de mivel még alkonyodáskor, midőn a többiek haza készültek fel nem ébredne utánna tekintvén azt eszén kivül és rettenetes Convulsiók /görcsös vonaglás/ közt találván fél halva hazavitték. Midőn az alol írt hozzá érkezett, olly szörnyű Convulsiókba volt, hogy azoknak erejétől majd az ágyból kivettetett, s minden tagjai ezen erőszaktól ropogtak. A Szülei s jelenvalók, dühösségbe vélték őtet lenni. Piros ábrázattal bírt nagy forróságban, s az érverése reszkető sebességgel kitsiny volt. Mivel, hogy magán kivül a Convulsiók közt semmit nem nyelhetett egy seristélyt /csipetnyi/ székfű virágnak levéből /kamilla virág/ egy néhány Kalán etzettel és egy kevés lágy sóval adattak, melly minek utánna sok büdös ganéllyával kiüressíttetett, a leány tsendesebb lett és a Convulsiók meg szűntek. Akkor nekie adattam spasmusok /görcs/ ellen való orvosságokat ex Mentalis spiritus Cornu Cervi /állati olajos szesz, itt szarvasaggancs szesz/ essentia Castorei moscho et opio; /Szibériai hódpezsma és ópium illóolaja/ ezeket nagy kivánsággal bévette, és a Convulsiók egésszen meg állapodán víradóra magához jött, el lankadva, kedves érette nagyon szomorkodott, szüleit megesmérte. Más napon mivel émelygésről panaszolkodott, adattak nékie gyenge has hajtó szerek ex Tamarindis foliis Semmo Manna et Sale amaro /Tamarinda levéből, Kőrismézből és keserű sóból/. Egész napon jó egésségben tsendességben vólt. 3. Napon déltájában olly hidegrázás reája jött, hogy tsakhamar ágyba le fektetett, ahol olly merevény lett mint egy oszlop. Vissza érkeztek ezen állapotban a Colvulsiók is, de sokkal kissebb grádiussal, és az eszén kivül való létele is kevesebb ideig tartott. Megesmérvén tehát ezen betegségnek lárvás nemét /:Febrem larvatam:/ más napon Chína héjjának /a Kina kéreg héjját lázcsillapítására alkalmazta/ pora nagy dózisban beadatott nékie borban egy kevés fa héjjával, mellyre a hideg ugyan harmad Napra ismét vissza tért, de semmi Convulsiók meg nem jelentek többé és az egész paroxismus alatt maga eszén maradt meg. Tovább folytatott Chína héj más keserűkkel a hideg lelést egésszen meg győzte.

Szent Iván Hava

Egész Hónap tiszta, száraz, s igen meleg; néha néha támadt égi háborúk hasznos Esővel meg hűtötték a Levegőt.

Ezen hónapban tovább is tartottak az előbbeni Hónapokban leírt Hideg lelések. Ezeken kívül pedig a kisdedek között ki ütött a Veress Himlő melly köztök mintegy Epidémiát okozott /járvány/. Kezdetével első napon gyakori borzadozást, fázást, s hévséget szenvedtek az Kedvetlen Betegek, második Napon már nyilvánságosabb volt a hideg lelés; a hévség és szomjúság nevekedett, az étel kívánás el veszett, feje elnehezedett, a Szemei veressek láttzattak, s a világot nem szenvedhették, nátha s gyakori prüszszentés, torok fájás, hurút és nehéz nyelés hozzá járult, a Lélekzés elnehezedett, az elnehezült gyomrot néha okádás, vagy hasmenés követte; az éjszakái nyughatatlanok és álomtalanok vóltak. Ezen előszámlált történetek harmadnapra mindinkább nevekedtek, negyedik napra jelent meg a Veress himlő leg először a Homlokon, és Ábrázatján, az után a Mellyén, Hasán, Kezeiken, és Lábaikon megjelentek sok apró veress bolha tsépéshez hasonló punctumok /pontok/. Ezek Naponként szaporodtak, és el terjedtek veress foltok formájában. Ezen kiverés után valamennyire könnyebbedtek a Betegek. 7. 8. Napon elveszett a Veresség, a foltok el halványodtak, 9. Napon lehámlottak és korpáson lehullottak.

Akiknek ételkedve el veszett, nyelve motskos sárgás volt, azoknak eleinte gyenge hánytató, annak utánna pedig gyenge hashajtó orvosságok igen hasznosan adattatak; többi 3 Napokban Bodza Virágból készítetett Herba theával éltek; akik Torok fájásban szenvedtek, azoknak lágyított füvekből készített Italok adattattak, és ugyan etzetbe áztatott kötések a nyakakra boríttattak. A hurútosoknak lágyító és gyengén tsendesítő Szerekkel, Saleb Decoctummal, Diacodionnal és kevés landanummal /valamilyen gyógynövény főzetével, mákfejekből készült szörppel és kevés opiummal/ könnyebbítés hozatott. Ha az has menéstől a Beteg felette elbádgyadott, ezt lágyító nyalkás Italokkal, egy kevés opiummal elvegyítve megállítottam. Az már gyógyuló beteg, még annak utánna is jó. Ezen nyavalya majd minden emialis /súlyos, vészes/ hellyeken gyenge, és igen jó nemű vólt, s igen kevés Kis dedeknek Halált okozott, melly leginkább azoknál meg jelent a kiknél az Veress Himlő kiütésse után nagy volt az has menése; melly által vissza verődött a Kiütés, a Betegek új Hideglelésben estek, akiket Chína héj Extraktummal /Kína héj kivonattal/ és más erőssítő és a Rothadásnak ellent álló Szerekkel is ritkán lehetett a haláltúl menteni.

Szent Jakab hava

Nagy volt ezen Hónapnak melegsége, és tartós Szárazsága sok volt az éjszakai égi háború néha néha nagy Zápor esővel.

Ezen Hónapban némelly Helyekben találtattak a lakósok közt Epe Hideglelések, a Betegek néhány Napokkal lankatt, le vert fáradtságokrúl panaszkodott, s vonódott gyakor egymást felváltó tsekély Borzadásokkal, s kétségekkel az egész testet valami szokatlan nyughatatlanság erőtlenedés és izzadás el fogta; a kábult szédelgő fejét, Derekát és oldal lágyait fájlalta és nyughatatlanul aludt. Tsak hamar ezek után a nagyon kemény meg rázó hideg ágyba dűtötte. A nyavalygót, mellyet nyomba követte a sütő forróság, sárga ábrázat, az Szemei mint ha könybe borultak vólna, a nyelve sárga motsokkal rakva volt, Keserű a szájának íze, nehézséget a gyomor táján érzették, émelygős Böfögésekkel kísérve, némellyek magoktúl tsunya zöld vagy Sárga epét hányták. Hajnal felé engedett valamit a forróság, de estvére vissza tért az előbbeni ostora.

Ezen a Nyavalyának első Napjaiban a Betegeknek adatott Hánytató, melly által a sok epe, és gyomor tisztátlanságai ki üresítettek, olly hasznos volt: hogy némellyekben tsak hamar az bé vett hánytató után könnyebbülés megjelent. Ez után adatott Has hajtó Orvosságokkal, mellyek gyenge savanyú Szerekből kémint Tamarindus, Borkő, Szilva íz és más effélékből el érhették a tzélját és ezen kitisztulások után közönségesen megállott a Hideg, és az Beteg egy kevés keserű Tinktúrának élésével óhajtott egésségét tsakhamar vissza nyerte.

Kis Asszony hava

A Hévség nagy volt, majd álhatatlan, kevesebb Égi Háború, ritka az Eső.

Az elmúlt Hónapban leírt Epés Hideg lelések ezen Hónapban is találtattak.

Casus V.

Egy Gyulai Kesztyüs mintegy 64 Esztendős, több Esztendőktül fogva Béli Szakadást /:herniam:/ /sérv/ Szenvedvén, melly ellen mindenkor egy Brachieriumot /valószínűleg sérvkötőt akart jelölni/ /:melyet maga magának elkészítette:/ hordozott, ezen Hónapban, minekutánna többet az Szőllejébe fáradozott, s az Bor italban mértékletlen volt, egy estve a szőllőjéből haza érkezvén, minek utánna az járás közben azon kötölék megtágult, a Belek a Töki zsatskóban olly nagy erővel ki düllengőztek, hogy azokat vissza hozni és azon kötőlékkel megtartani semmi képpen nem lehetett. Nyomba követték őtet nagy Has rágás s hideg borzadás olly erővel, hogy kintelen volt le feküdni. Tüstént azon Helyre rakatott Hideg Víz, s annak utánna meleg lágyító kötések, és gyakorta tett bé kenések cum Ungvento althae /Fehér mályva kenőccsel/ nem puhították, s nem lágyították ezen Részt. Következtek az után büdös böfögések és olly erőszakos s büdös hányások, hogy nem tsak mindeneket, amiket be vett, ha nem végtére a Belekben tartózkodó ganéjt is álhatatlan büdösséggel kihányta, a bé adott has hajtó, és tsendesítő Orvosságokat rendre ki hányta, szinte úgy minden olajos Szereket. A Ferdő is, melyben tétetett, nem használt, s így a nagy szorulást meg győzni, vagy a hányást meg állítani nem lehetett. Negyed Nap múlva meghültek Kezei Lábai, hideg izadtsággal sokszor elájult, a sértet rész megkékült, és így tsak hamar mély álomba esvén örökre elaludt.

Szent Mihály hava

Ezen Hónapon elkezdődtek az Esős Idők, mellyek egész hónap alatt olly tartósok voltak, hogy alig lehetett egy két tiszta napokat közben szemlélvén.

Ezen Hónapban megtétetvén az Ellenségünkkel a Fegyver nyugvás és bizonyos Reménységünk lévén a Békesség vissza állítás, ezen NS. Megye nem tsak sok Sebess és Beteg Katonáknak az Aradi és Tömösvári Ispitályban való által hordozásba, hanem a Franczia Foglyoknak, a kik Aradrúl és Temesvárrúl felfelé vitettek; s szinte annyi betegeket mágokkal vittek, transportokkal nagyon meg volt terhelve, melly által vitelek ezen beteg katonáknak minden rossz következésétűl a mi Helységeinkre nézve, mentek nem voltak; de leg inkább Komlós és Orosháza Helységeinkbe, mellyekben Beteg Katonák, és Franczia Foglyok gyakrabban quártélyoztak, a Lakósaink közt Forró rothasztó és Patétsos Hideglelések szemenként tapasztaltattak.

De nagyobb kártól félnünk lehetett, midőn három Reserva Osztályok, úgymint Waidenfeld, Hiller és Sztárai gyalog Osztályok ezen NS. Megyében mint Stationalis Kuartélyokban el érkeztek, mellyek közzül az első Békésre, a Második Csabára, a 3. Berénybe illocáltatott. Mind a három Osztály malyd tsupa rekrontákból állott, a kik akaratjok ellen Katonáknak Statuáltattak, következés képpen kedvetlenek, s el szomorodva lévén és ezen esős időben tett hosszas Marschok által elgyengülvén és el erőtleníttetvén, mind a 3 Osztályokban nagyobb számmal meg betegedvén s Hagymázba /:Typhus Nervosus putridus:/ /Kiütéses tifusz/ és Vérhasban esvén az Ispitályokat szaporították. A NS, Megye, hogy a közönséges egésségére nézve a maga Contribuens Népét minden lehetséges kártól meg mentené, olly hasznos rendeléseket tett: hogy ezen három Reserva osztályoknak Ispitályai az ezen NS. Megyében lévő katonatiszti quártélyokban elrendeltessék és ezek minden szükséges Ágy beliekkel és más Requisitimakkal a Katonáknak kívánsága szerént instruáltassanak; s mivel ezen három Reserva Osztályoknak tsak két Hadi orvossa lévén, mellyek olly számos betegeknek gyógyításához elégtelenek, így tehát Orvosokban szűkölködnének, s a végett a Politicus statustól segítséget kértek; az alól írtnak megparancsoltatott, hogy a két Ispotályokhoz egy egy Civilis Chyrurgust segíttségekre elrendelné. Illy formán tehát a Waidenfeld Reserva Osztályának számára, Békésen a kapitánybeli quartély 44 Betegeknek elégséges Ispitálynak fordíttatni kezdődött. A Hiller és Sztárai Osztállyok számára pedig Csabán 6 Katona Tiszti Quartély Házak 204 Betegeknek elégséges Hellyel bírván, Ispitályoknak el rendeltettek és szükséges Rekvisitumokkal provideáltattak. Addig pedig miglen ezen Házak Ispitályoknak el készülnének, Békésen az Waiden feld osztálybeli számos Beteg Katonák a Városnak egy részében 18 Contribuens Házakban szállíttattak.

Mind Szent és Szent András Hava

Az elmúlt Hónapon el kezdődött Esős idő szünet nélkül ezen két hónapokban is tartott.

Minek utánna a Waidenfeld Reserva osztálybeli Betegek, valamint fellyebb előhozódott, azon 18 Contribuensek Házaikban tarttattak, és ezeknek száma naprúl napra annyira nevekedett vólna, hogy októbernek végével már 83 Betegekkel ezen Házak meg rakattattak, mellyek közzül majd minden Nap egy vagy kettő meg halálozott, az alól írt ezen Divisiónak kérésére, és a NS. Megyének Rendelésére Fehér András Civilis Seb Orvost ez Ispotályhoz segíttségül elrendelte; mivel pedig azon 18 házakban minden szobák a Beteg Katonáknak oly nagy számmal meg teltek volna, ezen házaknak gazdái cselédjeivel együtt Kamarájokba és Istállójokba telepedvén, magok is betegségbe estek és így már ezen 18 házak nem tsak Beteg Katonákkal de beteg Házi néppel is rakva voltanak, azon Kapitánybeli quártélyház pedig, melly Ispotálynak el vala rendelve, minden ágybeliekkel és Requisitumokkal szükséges képpen hogy Ispitálynak elkészüljön, még nem instruáltatott; minden kitelhető módon azon igyekeztem, hogy a Beteg Katonák azon már Inficiáltatott 18 Contribuensek házaikból mennél elébb az újj Ispitályba által tétessenek. A Beteg Katonáknak ezen Ispitályban való által tételét az alol írt sűrgette mindenkor de sikeretlen volt sűrgetése, résszerént: hogy az újonnan állított volonok Divisiójának ezen Házban Magazinumja volt, mellyet nem olly könnyen üressíteni lehetett; rész szerént pedig: hogy ezen új Ispitályhoz való szükséges Requisitumoknak meg szerzésében lassan igyekeztek. Igy tehát az Betegeknek ezen Ispitályban való által vitelét tsak 9-ber

11-ikén véghez vihettem. Mivel pedig ezen új Ispitály nem többet, hanem 44 vagy leg fellyebb 50 Betegeket magában foglalhatta, a többi 33 Beteg Katonák számára ezen Ispitályunk Szomszédságában fekvő 12 Házokat a NS. Megye Rendeléséből olly fel tétellel fordíttattak, hogy az Gazdáji Házaikat üressíttsék, ne hogy ellenben ők is úgy ne járjanak, valamint azon 18 Házaknak Gazdáji jártak, mellyekben ennek előtte az Ispitály quártéllyozott.

Ezen 18 Házakban, a Házi Népek közt 34-en valának, akik ezen Hagymáz Betegségben és Vér hasban kevesebbet, vagy többet sinlődtek. Mivel nagy émelygésrül szüntelen főfájásrul szédelgésről és lankadtságról panaszolkodtak, majd mindnyajoknak adattam Hánytatót, ex Pulvere Radicis Ipecacuanae cum tartaro emetico /Ipecacuana gyökér porából Kalium stibium tartaráttal/; annak utánna pedig, hogy azokat erőssíttsem, és izgathassam, adattam nekiek Infusum Angelicae, cum liquore Hofmani Cinamonio, mentalis, et Camphora /Angyalfű forrázattal, fahéllyas Hofman féle folyadékkal, mentával és kámforral/ és közönségesen 2 vagy 4 Hólyaghúzó flastromokat tétettem nékiek. A kik bágyasztó has menésbe estek, azoknak Pulverem Doveri, vagy Terjéket adtam /Dowerpor=Pulvis opii et ipec.=Opiumos és ipekakuanás por/. A kik pedig vérhasban vóltak, előre botsátott ki üressítéssel cum Ipecacuanae Rheo /Ipecacuánával, rebarbarával/ ordináltam Pulverem Doveri, Theriacam, Simacuban et adstringentia. /Dower porral, Szimarubával és hasfogókkal/ Ezen 34 Betegek közzül kilentzen meghaláloztak, a többiek pedig szerentsésen kigyógyultak.

E mellett ezen 18 Házaknak megtisztitását oly formán elrendeltem, hogy több Napokig ajtókat, s ablakjait nyitva tartsák, a Falakat bemeszellyék, s a padimentumnak /padló, padozat/ Földjét egy Láb nyomra ki ásván azt friss gyep földdel töltség meg. Meg hagytam azon kivül: hogy a benne lakók minden nap ablakjait nyissák, friss Levegővel ujjítsák a szobának Levegőt; nem különben, hogy tüzessíttetett Téglára öntött etzetnek párájával füstöljék szobáikat.

De tsakhamar a Városnak más Részeiben is több lakossok ezen nyavalyában estek; a kiknél t.i. Beteg katonák, félvén az Ispitálytúl, több napokig feküdtek, a Romai és Görög Catholicus 2 Parochussok, a kik az Ispitályban a Betegek körül jártak, Patétsos /Kiütéses, pecsétes/ nyavalyába estek, mellyek közzül az első nagy nehezen életbe meg maradt, a másik pedig nyolcad napra meg halálozott. Ezen felől azon 12 Házakban mellyek az mostani Ispitály /az ispotály régen olyan házat jelentett, ahol gyógyítással foglalkoztak/ szomszédságában az Ispitályhoz fordítottak, némely Házokban gazdáji a Házakban maradván szinte ezen Betegségbe estek; akik is felebb írt módon Curaltatván /kúráltattak/, ketőken kivül, akik tsak hamar elvesztek, a többien életben maradtak. Mivel pedig a Beteg Katonáknak száma naprúl napra már annyira megnevekedtek, hogy már több háznál voltak a Betegek, és már többen volnának akik valóságos patétsos nyavalyában szenvedtek; melly miatt nagyon tartani lehetett, nehogy a Városban /:a Lakosoknak nagyobb számmal ezen nyavalyától inficiáltatván:/ valóságos veszedelmes Epidemia okoztattasson; minden Tehettségemmel igyekeztem az osztálybeli Hadi Orvost arra vinni: hogy azon Betegeit, a kiket még vinni lehet Ó Aradra, a Fő Hadi Ispitályba elküldene. Melly által küldés megesvén, és Ó Aradra 60 Betegek elküldettetvén, már tsak 53 Betegek az Ispitályban hátra maradtak, mellyek közzül 44-en az Ispitályban marattanak, kilenczen pedig külső nyavalyákban lévők, azok az Ispitálynak szomszédságában lévő Házakba által tétettek. Ez által a félelem az Contribuensek közt valamennyire eltűnt, és hivessebb időnek el érkezéssével az Ispitályban is a Veszedelem meg kissebbedett.

Karátsony Hava

Ezen hónapnak első napja nagyobb Hideg havas Esővel megjelent ugyan de tsak hamar elmúlván ez, többször essőzés és lágy idő egész Hónap végéig tartott.

A Csabán fekvő NS Hiller és Sztárai osztályokbeli Ispitály oly számú Betegekkel meg terheltetett, hogyha a Naprúl napra essendő e szaporodást hozzá vesszük; majd azon 6 Tiszti quartély Házakba is, mellyek Ispitálynak rendeltettek, Hellyet nem találtak, a Betegségek maga képébe t.i. a Typhus Nervosus, Febris petechialis és Dissenteria /hastifusz, kiütéses tifusz és vérhas/

olly rossznemű vólt, hogy nem tsak számos Beteg Katonák meg haláloztak, hanem az Betegeknek gondviselésre el rendeltetett Katonák, vagyis krankenwarterek rendrül rendre megbetegedtek, s már némellyek ezek közzül meg is haláloztak; de azon két Civilis Seb Orvosok is a kiket az NS. Megye Rendeléséből ezen Ispotályhoz segíttségekre el rendeltem, t.i. Jersovits és Barta Chyrurgusok már elbetegedtek, és élet, halál közt nyomorogtak. Az uralkodó Betegségeknek mivolta miatt, t.i. a vérhas és a rothasztó Patétsos Hideglelés /kiütéses tifusz/ ezen Ispitály olly büdössséggel megtelt, hogy majd lehetetlen volt az Betegek között egy órát is eltölteni megundorodás és Infectió /fertőzés/ nélkül, az ezen Ispitályban lévő Hadi orvos és az a hoz Commendirozott Hadnagy Úr az ágybeli Reguisitumoknak hijjánossága felől panaszolkodván, ezeknek megszerzéssét kivánták, mivel szükséges volt naponként többször a megmotskosítatott ágybeli Ruhákat meg ujjittani, és a régieket megmosattatni; melly hijánosság több ágybelieknek megszerzéssek és a régieknek gyakori megmosás által, megorvosoltatott. Ezen Hónapnak elejével 83 Betegek vóltak az Ispitályban, és minden Nap új meg új vólt a Szaporodás. Mivel pedig ezen NS. Megyében lévő némelly Helységekben is ezen Nyavalyák a Lakósok közt elterjedtek, s ugyan erre nézve NS. Megyében lakó kevés Orvosok a Helységeinkben okvetlenül szükségesek vóltak, nem lévén arrul bizonyos, a két már megbetegedett Civilis Seb Orvosok hellyet valakinek közzüllök a Csabai Hadi Ispitályhoz elrendeltetése felől, azon esetre pedig, hogyha ezen Ispitálybeli Betegek tsak egy Alorvosra /:a ki maga is már beteges és senvedt:/ meghagyattatnának, vagy ha ez is közzüllök ki dülni találna, nem egyébb hanem azon beteg Katonáknak sűrűbb meghalálozásától és valóságos Epidémiától félni lehetett. Ugyan azért ezen rossz s nagy veszedelmű következéseknek elhárítására, az osztálybeli commenduns Kapitány Urat requiráltam, hogy azon Betegeket, a kiket még transportálni lehet, mennél előbb az Aradi Fő Hadi Ispitályban el küldeni ne terheltetne; mellyet egy magamtól adott Reversalis mellett (melyben bizonyítottam: hogy ezen Betegek transpositiója arra nézve szükséges, mivel szerfelett nagyon megnevekedett a Betegeknek száma, és az egy hadi Al Orvos azoknak meggyógyításához annyival inkább is elégtelen, mivel maga is már Beteges, a Civilis Státusbol pedig Orvos segíttségére nehezen adódhatik, mivel ezek a gremiális Helységekben okvetetlenül szükségesek) fent említett kapitány Úrtól megnyervény s 43 Betegek az Ó Aradi Ispitályban elküldettetvén az Ispitálybéli Beteg Katonáknak száma felényivel megkissebbedett.

A fent említett két Civilis Seb Orvosok Jersovits és Barta a kik a Csabai Ispitály körül tett hadi szolgálatba azon ragadozó Betegséget el kapták, s ebben élet Halál közt küszködtek minden kivántató, és szükséges szerekkel orvosoltatván, az első ugyan 3. hétre megfordult és meggyógyult, a másik pedig, noha leg nagyobb vigyázattal és szorgalmatossággal orvosoltatott, a nyavalyának igen nagy sujjától megölettetett és a Köz Jónak elő mozdításában maga szorgalmatosságának és serénységének halálos áldozattya lett, Betegségének 18. napján. Nem külömben az Csabai Káplán, a ki is az Ispitálybeli Betegek körül lelki vigasztalásban eljárván inficiáltatott, ezen Betegségbe 8-ad napra meg halálozott.

Még végtére jegyzésre méltó: hogy ezen hónapnak vége felé egy Szász-Jäger Batallion ezen NS. Megyén keresztül Erdélybe nagy siettséggel visszaköltözött. Ezen Batallion (a mint magok beszélték) az elmúlt nyáron, midőn felfelé marschiroztak 1200-an lévén, olly sok Betegek magok közzül Ispitályokban elhagytak, hogy most vissza menetelkor alig maradt meg 800 közzüllök. Ezek noha Pesten minden Betegjeit Ispitályba által adták, midőn ezen Megyében keresztül haza felé mentek 70-nél több Betegeket fent említett Typhusban, patétsban és Dissentériában számláltak s ezek által minden Helységek melyekben ezen NS. Megyében keresztül jöttek inficiáltattak t.i. Szarvas, Gyoma, Berény, Csaba és Kétegyháza; de leginkább láttzott ezen Infectió két utolsóbb Hellyeken, t.i. Csabán és Kétegyházán. Csabán 28 Házakban 83-an, Kétegyházán pedig 36 Házakban 97-en a Lakosok közt ezen nyavalyákba estek, a kik is fent említett methodus szerint Curáltattak.

Casus VI.

Egy bizonyos jó szívű, igaz jámbor Férfiú, 30 Esztendős, Melancholicus Temperamentumbéli Ifjúságában kertészséggel foglalatoskodván, annak utánna pedig Uraság Hivatalt viselvén, a Földes Urának tulajdon vallása szerént, egy a leg szorgalmatossabb és leg jobb Tisztjei: közzül, amely oskola béli Tudományokat Ifiuságában el mulasztott, azokat most ember korában szüntelen tanulással és hasznos könyveknek olvasásával szerzette magának, és nem tsak szabad, és Politicai Tudományokban, hanem Historiákban, mindenféle nyelvek Tanulásában; és számvetésben olly nagyon tökélletesítette magát, hogy mindezekben magát meg különböztette. Tisztességes Hivatalt viselvén, különös Lelki ajándékokkal bővölködvén olly tsendesen és ditséretessen élt, hogy minden Emberrel meg szerettette magát. Hanem Testi Egésséggel első gyermekség olta nem leg jobbal bírt, mert gyakorta fájdalmas Colicában és néha olly szörnyű Fő-fájásban szenvedett, hogy majd meg háborodott az Elméjében. Ezen férfiú most el múlt nyáron Aradra indulván, az úton rendetlenül élvén, valamely fővetlen Hússal megterhelte Gyomrát és tsak hamar utánna émelygést, Gyomorfájást, Hányásra való erőltetést tapasztalván és minden ételtül undorodván, Haza érkezéssel, maga Fejétül bé vett egy hánytatót, mellyel más időben élni szokott; de ennek bévétele után más napra olly szörnyű kolikában esett: hogy a ki állhatatlan fájdalom miatt majd meg halálozott. Minek utána pedig az elhivatott Chyrurgus gyenge hashajtó és nyálkás Csendesítő orvosságokkal segíttségére síjjetett, egy néhány Napok múlva meg gyógyult ugyan, de fenn maradt vala melly égés a gyomorban (sódához hasonló) melly néha egésszen ki állott, de bizonytalan időre ismét visszatért, hol nagyobb, hol kissebb erővel. Ezen nyavalya ellen élt Ő Hashajtó tsendesítő absorbens gyomorerősítő, keserű és végtére többszöri Hánytató orvosságokkal, mind az által ezek mind haszontalanok voltak, mert ezen gyomorbeli égetés nem tsak álhatatosan meg maradt, hanem Octóberbe olly nagy rádusra fel emelkedett, hogy a gyomornak bizonyos spasmodicus mozgással öszve kaptsolta magát, melly kín oly állhatatlan lett: hogy Lélekzetét elfogván, néha el ájulásáig közelített. Mivel pedig tapasztalta, hogy ezen környűlállás leg inkább étel után nevekedne, félvén attul majd minden ételtől tartóztatta magát. Ezen nyavalyához tsak hamar érkezett magánosságnak kedves rendetlen éjjeli álom, mélly melancholia, minden étel kívánásnak eltörlése és olly szorulás, hogy, ha tsak klistért /beöntést/ nem vett, nyolcad napra sem következne Természeti széke. Ily környűlállásokban által vettem gyógyítását. Rendeltem fel olvasztó, keserű nyálkás orvosságokat és minden estve tsendesítő szert adtam nékie. Javasoltam gyakori testi mozgásokat hol kotsin, hol gyalog sétálást s kértem őtet, hogy magánosságban ne maradjon, hanem Emberi Társaságot keressen. De ezekre is nem tsak meg nem jobbult állapotja, hanem inkább nőttön nőtt a nyavalyálya. Oly nagyon utálta az emberi Társaságot, hogy már ki sem kívánkozna menni, hozzájárult nagy bádgyattság, álmatlanság, nagy soványság leg méllyebb Melancholia, Kétségbe esés és ezen környűlállásokban ki jelentette rettenetes szándékát: hogy ha tsak mennél előbb Egéssége vissza nem tér, maga magának gyilkossa lészen. Egész 19 Napokon leg keményebb szorulássa lévén s Klistért /beöntést, Klysopompe=öncsőrézó eszköz régiesen/ magának adattatni többé nem engedvén; ugyanannyi napokon semmi eledelt magához nem vévén; és szinte annyi éjtszakákat minden álom nélkül eltöltvén végtére olly nagyon elerőtlenítetett, hogy kéttség esésben nevekedvén, maga magát semmi Tanátsal nem segíthetvén, megunván bajos életét, el végezte magával; hogy ettől erőszakosan megszabadítja magát. Melly szándékát tsak ugyan véghez is vitte, mert Decembernek 3-án estve felé, midőn észrevenné, hogy minden házi tselédek el távoztak, egy kisded Pistollal (Terzeroll) mellyet négy bosta Golyóbisokkal megtöltött, azt szájába fogván magát meglőtte. Észrevévén pedig: hogy halálos sebet magán nem ejtett volna, azon szobából a harmadikba (minden nyomon véres jeleket hátra hagyván) által ment, s ott egy armáriombul az ezüst késeket közzül egyet ki választván, minek utánna szobájába vissza tért Torkát azzal mettzeni kezdette. De hallván a lövést, rajta törvén az ajtót, bé rohantak Emberei, és meg fogván őtet ezen Dühösségében, további sértésétől megtartóztat-

ták. Véghetetlen sokasággal ezen két sebek által elveszett vére, és az sebeknek szakatt és által vágott erekből folyvást rohanó vérzése miatt, a nagy sebességgel el érkezett Chyrurgus, hogy ezen vér folyást meg állíttsa, a szükséges be kötést meg tette. Nem sokára magához jött szegény, de nem szólhatott, hanem krétával írván az asztalon kívánságait ki jelentette. A kis pistolnak ereje leg elől is két oldalrul a pofákat a szájának szegletétől fogva a füléig széjjel szakasztotta, olly erővel, hogy az alsóbb ajjaka a felsőtől majd két tzolnyira le függött, a jobbik állkaptzájának záp fogai közzül kettő kiüttetett, a többiek pedig inogtak. A szája padlásnak jobbik oldalán látzott egy kisded seb, mellyen hogy a golyóbisok úttyát vették alkalmasint gyanítani lehetett. A külső nyakán a késsel vágott sebe lehetett három tzolnyi, melly által a gégének feje kitakaríttatott, mellynek kemény portzogoját az életlen kés által nem vághatta. Mind a két sebeknek Részei felette hirtelen fel dagadtak, de a gyuladás (inflamátió) leginkább a belső Torkát el fogta; olly nagyon: hogy egy tsepp vizet azon le nem botsáthatott. Tsak hamar ezen sértéseket követte a Seb hideg, a jobbik Szemnek külső és belső sugillátiója /véralá-futása/, és mivel már olly sok ideig minden eledeltűl tartóztatta magát, most pedig azokat nem nyelhette, nagy lett a Badgyattság. A Szája Üregének és a belső Torka Részeinek daganatja és nagy Inflammátioja miatt meg jelent gyakori köhöntés, fuldoklásnak nagy veszedelmével. Mind ezek miatt rossz ki menetele felől méltán gyanittani és annak életéhez kevés reménység lehetett. Azomban az igen serény és szorgalmatos Chyrurgus minden igyekezetét arra fordította, hogy a jelen való inflammació mennél előbb megállíttson; ugyan azért szüntelen bé fetskendéssekkel azokat lágyította, mellyekkel olly szerentsés lett: hogy már harmad Napra meg állítván az Inflamátiót, a Beteg szóllamlani kezdett, és egy két kanál vizet, noha valami Nehézséggel le nyelhetett. Mi hellyest meg állapodott az inflamatió a sebhideg is eltünt, és minek utánna a Daganat meg kisebbedett és a száját valamennyire ki nyithatta, megvisgáltatván a belső sebjének hellye, a Golyobisoknak semmi nyoma nem találtatott. És valóságosan jó megvisgáltatás után az egyiket a Földön, a másikat pedig a Falban megtalálták: de a kettő felől, a mellyek nem találtattak, még lehetett gyanítani, hogy valahol a koponyán kívül meg állapodtak. A külső torkának sebét, mivel az nagyon széjjel repedt volt, a Chyrurgus Véres Varrással egyesülni kívánta, de tsak hamar az már megtett Véres Varrást fejteni kéntelenittetett, mivel azáltal a le nyelés, és az Lélekzet vevés nagyon megakadályoztatott. 8 Napok múlva már leveseket, és egy kevés vizes Bort nyelhetett, a Harmadik Hétnek végével az belső szája Üregének és az külső Pofának sebjei egészen öszve nőttek és már tsak a külső Torkának sebjét kötözteti a Chyrurgus, mely is szinte úgy már eddig meg gyógyult volna, ha az véres varást fel bontani nem kellett volna. Ezen Férfiú most felette sovány, szüntelen fekszik, az étszakákat majd minden álom nélkül tölti, magánosságot kivánva, nem is látzik szeretni, ha őtet legjobb Barátjai meg látogatják. Szünet nélkül gondolkodik, és mély Melancholiában magával küszködik, és némelykor tsekély dolgokat, mellyek magában leg kissebb tekintetre nem méltók, oly nagyra veszi, hogy őtet maga bal vélekedéstől minden józan gondolkodással és leg erősebb fundamentomokkal el vonni lehetetlen; nem is láttzik további Életet kívánni. Mind ezekből ki tetzik: hogy valósságosan mind a maga Gyilkossága előtt, mind most az Elméje valamely háborodást szenvedett. Az még tsudállatos, hogy azon gyomorégés és spasmus, mely őtet az Gyilkossága előtt olly szörnyen gyötrött, az megtörtént Gyilkolás után egészen meg állapodott. Minden Ember, aki ezen Férfiút ösmérte, szánakodik sorsán, mivel szerettetett és minden ide való Lakosoknál kedves volt.

Ezen Nemes Megyében e folyó Esztendőben tapasztaltatott Marha Dögrül

A valóságos Marha Dög Nyavalya e folyó Esztendőben, noha a körül fekvő Szomszéd Vármegyéknek pusztáiban ide stova uralkodott, ezen NS. Megyében sem a helységekben, sem a Pusztákban ki nem ütötte magát, ki Vévén a Szájnak Betegsége és az körmök nyavalyája. Ezek a nyárnak elején némelly hellyeken tapasztaltattak. E Betegségben lévő Marháknak fogak innyei meg változtak, szája

tajtékozott s jobbára nagyon megbüdössödött. Amely állatok abban estek, igen késedelmesen ehettek, végtére pedig egésszen el utáltak minden eledelt; Szájok meg nyálkásodott, innyek szine meg változott. Lehelletek büdös lett, s el soványodván el erőtleníttettek. Illy állapotban lévőkkel többször Napjában sós vizet itattattam és a száját gyakrabban sós vízzel kimosattam, és a fekélyeket sós etzetes vízzel Tim-Sóval és Mézzel kevertetvén, azzal gyakrabban meg kenettem hasznossan.

Midőn ezek a Szájának nyavalyában Szenvedő Marhák megjobbultak és már füvezték, sokan közzüllök sántítani kezdettek. A körmök inflamálódott, az alatta való Hús meg dagatt, a körmök közt Fekéllyek támadtak és büdös genyességet szűrtek. A gazdák dagatt lábait a Marhának sárga agyaggal, etzettel kevervén bémázolták, a körmök közt lévő Daganatokat szörkötéllel kidörgölték, sebjeit hájjal és kékkővel /Rézgálic/ hasznossan béköttették. Nem is igen döglött vala mellyik közzüllök ezen Nyavalyában, és az gazdáknak egész kára tsak abban állott: hogy ezen nyavalyák által megsoványodván Marhájok, azokat szokások szerént első Nyári Májusi és Juniusi vásárokban el nem adhatták.

A Tehén Himlő Oltás 1809. Esztendőben NS. Békés Vármegyében

Az alólírt ezen NS. Megyében hét Esztendőktől fogva 14895 gyermekeket a Tehén Himlővel szerentsésen béoltván /:valamint azt Tavali Relatiójával bé adatott Tabellából kitetszik:/ ezen 1809. Esztendőben is, ezen Tehén-Himlőnek bé oltását folytatta és ezen Megyében maga kezével Vésztőn, Békésen, Gyulán, Kétegyházán, Endrődön, Gyomán, Csabán, Szeghalmon és Füzes Gyarmaton 1127 kisded Gyermekeket szerentsésen béoltotta, valamint a Diáriumja mutatja; nemkülönben az orosházi NS Megye honorárius Chirurgus Papp Mihály és a Berényi Uraságbéli Chirurgus Patzey István urakat Tehén Himlőnek materiával provideálta; akik is ezen Esztendőben, az első ugyan 512, a másik pedig 238 Gyermekeket Orosházán, Komlóson, Berényben, Tartsán, és K. Ladányban béoltattak, úgy, hogy e folyó Esztendőben az ezen NS. Megyében tett béoltásoknak száma 1877-re megyen. Ezeken kívül Temes és Arad Vár megyei kiküldetett orvosoknak Materiával szolgált, hogy Hazájokban ezen Szent antidotumot /ellenszer/ gyakorolhassák; nemkülönben Csongrád és Bihar Vár megyékbül hozzá hozatott Gyermekeket béoltotta és azáltal alkalmatosságot adott, hogy ezen béoltott gyermekekből azon Megyéknek orvossai az oltást tovább terjeszthették.

A Természeti Himlő ezen Megyében ezen Esztendőben ősz felé kezdette magát olly Hellyeken mutogatni, mellyekben legtöbb Gyermekek a Tehén Himlővel bé valának oltva. Azok közzül a kiknek szülei mind eddig gyermekeiket Balgatagság és Bal vélekedés miatt az oltástól el húzták, némellyeket megölt, de nem lévén több foméssе /táplálója, forrása/ magától eltünt, és a béoltottakat, noha azok közzül jártak s velek társalkodtak, nem bántotta. Sem maga sem Chyrurgussai ezen Tehén Himlővel bé oltott Gyermekekben valamelly szerentsétlen esetet vagy különös Történetet Ezen Esztendőben nem tapasztaltak, hanem mindenekben rendes folyását meg tartotta a Tehén-Himlő, valamint előbbeni 7 Esztendőkben.

Végtére ide rekesztetik az ezen Megyében 8 Esztendők alatt Tehén Himlővel béoltottaknak Tabellája.

Tabella a Tehén Himlőkkel béoltottaknak 1802. Esztendőtül 1809-ig NS. Békés Vármegyébe

Esztendő	a Physicus által béoltottak	a Chyrurgusok által béoltottak	Summa
1802	2250	900	3150
1803	1939	176	2115
1804	1273	107	1380
1805	2007	260	2267
1806	1480	720	2200
1807	1203	459	1662
1808	1673	448	2121
1809	1127	750	1877
Summa	12952	3820	16772

Ezen számok az elejétől fogva vitetett Protocollumból ki huzattak.

Gyulán Karátsony Hava 31-ke 1809.

Rigler Zsigmond mp. /sk./
T.NS Békés Vmegye Rendszerint való orvossa

Kézzel írt másolat BmL. Kgy.i. 1810/100-102.

2.

Megyei főorvosi jelentés az egészségügyi helyzetről (1823.)

Alább írt e. f.e. tavaszán végbe vitt Bé-kerüléséről a Ns. Vármegyének, teszem e következendő alázatos jelentésemet:

1./ Valamint a szomszéd Ns. Vármegyékbe: úgy nállunk is, tsaknem minden Helységekbe, uralkodott a tavaszon a Scorbutus /C-vitamin hiányon alapuló betegség/: különösen sokan találtattak ilyjen betegek Csabán, Endrődön, Szarvason, Ötsödön, T.Komlóson, Kétegyházán, és Szeghalmon, kevesebben Gyulán, Békésen, F.Gyarmaton, M.Berénybe és Orosházán. Kezdődött ez az uralkodó nyavalya Februáriusban, s tartott szintén május végéig; leginkább, sőt tsak nem tsupán tsak a Szegény sorsú embereket, s inkább az asszonyokat mint a férfiakat lepte meg. Szülő okai voltak ezen uralkodó nyavalyának.

1./ A nyomorult és szegény élés módja, a midőn a pénznek szűke miatt, a szegénység az ősszel káposztát nem szerezhetvén, annyira hogy egész Helységekbe alig lehetett 3 vagy 4 háznál savanyú káposztát találni, tsupán tsak sertés hússal, és száraz eleségekkel kéntelen volt élni; ide járulván az is, hogy akár sert, akár bort igen ritkán vagy éppen nem is ihatott.

2./ A szoros, alatsony, nedves és setét lakóhejek, melyjek dugva szoktak lenni emberekkel, gyermekekkel, mód nélkül fűtődnek, sohasem szellőztetődnek, nem is szellőztetődhetnek, mivel az ablakok igen kitsinyek, jobbára fel vagynak tapasztva, tsak egy darabból állanak, ki nem nyithatók, s igen gyakran még tsak egy fel taszítható fijókjok sints. Ezen egésségtelen lakóhejek az idén annál veszedelmesebbek lettek: mivel a rendkívül kemény télnek tsikorgó hidege mind az embereket jobban és huzamosabban bé zárta büdös házaikba, mind ezeknek mód nélkül való fűtését velek inkább kívántatta.

3./ A szükséges testi mozgásoknak, s a szabad, friss levegőn való járásnak s foglalatoskodásnak el-mulasztása. Ez az oka, hogy inkább az öregek, mint a fiatalok, és sokkal több asszonyok mint férfijak szenvedtek ebbe a nyavalyába. Ezekhez képest szükséges volt e következendő rendeléseket tennem:

1., hogy a betegek könnyű eledelekkel, s a mennyire lehet savanyúkkal és zöldségekkel éljenek: nevezetesen pedig salátával, retekkel, tormával, hagymával, etzetes eledelekkel, korpa tziberével, bort vagy még inkább sert igyanak: sőt az utóbbi Köz Gyűlésből kiadott kegyes végzése mellett a Tetts. /Tekintetes/ NS. Vármegyének, a valóságos szegények számára, némelly Helységekbe, a betegek számához képest sert assignáltam, azt aprára vágott tormával el készíttettem, s minden nap a betegeknek a Helység házától különös fel-vigyázat mellett kiosztottam. Továbbá, hogy a betegek szájokat mossák boros vízzel, vagy etzetes vízzel, vagy pedig zsályának levével, borral-mézzel és kevés timsóval keverve: dagadt lábaikat pedig száraz meleg ruhákba göngyölgessék, s néha kámforos pálinkával mosogassák.

2., hogy a büdös szobák szellőztessenek, ajtót s ablakokat minden nap fel nyitván, s ha az idő szép, egész nap nyitva hagyván; s akkor a betegeket inkább a konyhába vagy az eresz alá a szabad levegőre fektessék, a szobákat különben is tisztán tartsák, vagy etzettel, vagy fenyőmaggal füstöljék.

3., hogy akik tsak mozoghatnak, ne heverjenek, hanem a friss levegőre siessenek, mozogjanak a mennyire erejek s állapotjok engedi.

Mindezeket a rendeléseket írásban a Helységek házánál hagytam, olly meghagyással, hogy azok a Templomokba meg-hírdettessenek és magyaráztassanak; egyéb eránt azoknak végre hajtását, közelebbről vagy a Helybéli vagy a Processuális Chirurgusokra bíztam, kiktől időről időre mind a betegeknek száma s állapotja, mind a tett rendelések foganatja felől rendesen tudósíttattam.

A mortalitás különböző volt, a betegeknek korához és ahoz képest, a mint jókorább vagy később kezdettek a szükséges segedelmekkel élni: a fiatalabbak s akiken a betegség még tsak első grádusában volt, mind meg-gyógyultak; az öregek közzül, és azokból kiken a nyavalya már nagyon elhatalmazott - mind a mellett is, hogy különösen állapotjokhoz képest szükséges orvosi szerekkel is segítődtek - sokan meg haltak.

*II. A marhák közt valamint a télen, úgy a tavaszon is semmi dög vagy uralkodó nyavalya sem tapasztaltatott.

III. A megyebéli seb orvosokat emlékeztettem minden névvel nevezendő hivatalbéli kötelességekre; közelebbről pedig - a Scorbuticusokra nézve, hogy a tett rendelések, a Járásbeli Magistratnalis Tiszt Urakkal egyet értőleg lévén, szorgalmatossan telyesítődjenek; hogy a mentőhimlőnek óltása minél nagyobb szorgalmatossággal, és pontossággal fojtatódjon: a minthogy nem is volt sehol is okom ellenek panaszolkoni.

IV. A Falusi Bábákat mindenütt elömbe hivatván intettem, hogy magokat józanul viseljék, s kötelességeknek eleget tegyenek: a hól hijjánosok voltak feljegyeztem, ujjakat választattam, tanitattam s már elvégezvén tanulásokat résszerént Oros házán, résszerént pedig K.Ladányba, meg-visgáltam őket, az alkalmatosokat hivataljokba bé állítottam: s e szerént már most minden Helységbe elegendő számmal találtatnak.

Költ Gyulán die 14. Jun 1823.

Tormássi Lajos
O./rdinárius/Physikus

Kézzel írt fogalmazvány - BmL. Tiszti Főo.i. 1823/17.

* I.-mint jel az eredeti szövegben nem szerepel!

3.

Jelentés a csabai patika vizsgálatáról (1838)

Az alólírtt napon és esztendőben az egésség tárgyában költ Felsőbb rendeléseknek értelmében, véletlenül megvizsgáltatott az alolírottak által a Csabai patika. Miről e következendő alázatos jelentést tesszük a Tek/intetes/ n.s. /nagyságos/ Vármegyének:

1. Tulajdonosa a patikának NS. Mudrony János Evangelicus Rosnyói születés, 31 esztendős, diplomája vagyon a Pesti Tek. Orvosi Kartól, dat. 28-a Júli 1831. Hofman Lajos nálla mint practi caus, most utolsó esztendejét tölti, Rosnyóról való 19 esztendős evangelicus, 3 oskolát végzett, beszél tótul, magyarul és németül, keveset deákul is.-

2. Épületje alkalmatos, és jó helyen áll, boltja jól elrendelt, világos, száraz és igen tiszta, laboratóriuma tágas, tiszta és jó rendben van, van materiális kamarája, herbáriuma és jó száraz pintzéje.-

3. Kissebb nagyobb fontjai és mértékei tökélleteseknek s hiteleseknek találódtak. Előmutatta a szükséges könyveket is, úgy mint több rendbeli kül- és bel földi Dispensatóriumokat s ezek közt az Austriainak 3. mind 4. legújjabb kiadását; az orvosi szereknek 1829. és 1831. igazított Taxáját; a protocollumot, melyben a Patikáriusokat illető felsőbb rendelések - másikat, melyben a kiadott mérgek - s végre a könyvet, melyben hónaponként a defectusok - szorgalmatossan beíródnak.

4. Az Orvosi szereket, a fent említett Dispensatórium szerint mind és egyenként megvisgálván, azokat minden kivétel és hijánosság nélkül jó minéműségűeknek és elegendő mennyiségben találtuk; nevezetessen a külömbféle sókat és savanyokat tisztáknak és valódiaknak; a füveket, fákat, héjakat, gyökereket, virágokat, magvakat és gyümöltsöket frisseknek, szárazaknak és valódiaknak; az eczeteket tisztáknak tulajdon Kellemetes ízűeknek, és szagúaknak. A lepárolt vizek frissek, tiszták és teljes erejűek voltak; valamint a lepárolt olajok is; az Extractumok, electuáriumok, Roobok és syruppok illendő sűrűségűek, nem penészesek, nem kozmások, s illetőleg nem savanyodottak; az írak és flastromok jól készültek; nem különben a külömbféle Tinctúrák, Liquorok és Spiritusok, a mint azt azoknak ízek, színek és illatjok legbizonyosabban pedig meghatározott tulajdon sullyok elegendő képpen megmutatták. A mérgek és Hervicumok jól elrendelve külön helyen és zár alatt tartódnak.

Végezetre megvisgálván több rendbeli már megtaxált recepteket s azokat a fent álló Taxával egybe vetvén, azokban semmi legkissebb hibát sem találtunk.

Elvégezvén e szerint a visgálatot melyel minden tekintetben tökélletessen megelégedtünk, továbra is ajánlottuk a Patikáriusnak, hogy tudva lévő kötelességeit mindenkor pontossan teljesítvén, Patikáját ezentúl is illy tisztán s illy kívánt jó rendben és módban tartani meg nem szűnjön.-

Kelt Csabán die 23. Octobris 1838. Tormássy Lajos m.k. megyei fő Orvos, Simay Kajetán m.k. Fő Szolga bíró.

Kézzel írt másolat BmL. Kgy.i. 1838/2260.

4.

Megyei főorvosi jelentés az egészségügyi helyzetről (1840)

Alol írt f/ölyó/ E/sztendő/ Tavasszán végbevitt hivatalos Békerüléséről a Megyének a következő alázatos jelentésemet teszem a T./ekintetes/ N./agyságos/ Vármegyének:

1. A vörheny -Scarlatina- mely már a múlt nyár végével itt ott mutatkozott, későbben szélesebben elterjedt a Megyében, annyira hogy 2-3 helység alig maradt attól menten: azomban valamint első megjelenésekor, úgy egész-szintén a tél végéig tartott fojamadja alatt is, mind kiterjedésére, mind dühösségire nézve, a szokottnál sokkal szelidebb lévén, tetemes pusztítást egy helységben sem tett, s jobbára tsak az el-mellőzés, és gondatlanság által végződött halállal, ritkábban a torokmirigyek meg-dagadása, mint később következett pöfedezés és vizi betegség által.

Ezen fejül mint az ősszel, úgy a télen is megjelentek -mégpedig a szokottnál szembetűnő nagyobb számmal- azon évszakával járó gyulladásos betegségek is; így a tsúz - nátha - hurút - külömbféle mejj- gyulladások, nevezetesen pedig az oldalnyilallások és tüdőgyulladások, melly betegségek azomba, mint más kór úgy most is, a gyulladás grádusához alkalmazott lob-ellenes orvoslás módjával legtöbbnyire szerencsésen engedtek, s ha mikor halállal végződtek, azt

inkább a beteg résziről el-mellőzésnek, mint a betegség mivoltának lehetett és kellett tulajdonítani. Ezen betegségeken kívül, már a télvége felé mutatkoztak a rázó vagy félbehagyó hideglelések /:febres intermittentes:/ a tavasz kezdetével még inkább szaporodtak, s mind ekkoráig -már régólta nem tapasztalt nagymértékben- uralkodnak: noha mint máskor úgy most is, többször hántatók mint hashajtók előbotsátások után, a tudvalévő külön szerrel /:specificum:/ könnyen s bizonyosan orvosoltatnak; de éppen olyjan könnyen vissza is jönnek, többnyire elkövetett életrendbéli hibák következésiben, néha pedig a nélkül is. A szórványos betegségek /:morbi sporadici:/ tsak a rendes, s szokott mértékben tapasztaltattak, s a szerént helyenként a halottaknak száma is.

2. Noha a tél rendin túl nyúlt, s az idő olly rendkivül későn nyílt ki: még is a szarvasmarháknak s egyéb háziállatoknak mind eddig semmi nyavalyájok sem tapasztaltatik: most pedig a kedvező időjárattal a vészben is még sokkal több jót remélhetünk.

3. Mind a járásbéli mind a többi Városok és Helységek - orvossait és seborvossait emlékeztettem tudva lévő kötelességeiknek pontos tejesítésekre, különösen pedig a Mentőhimlő óltására, melynek friss anyagjával, mint mindenkor, úgy ez idén is idejekorán el láttam őket.

4. Mind a Járásbeli, mind az úgynevezett Falusi Bábákat mindenütt számba vettem, a Szorgalomra s hű szolgálatra intettem, helyjenként elegendő számmal találtam őket, tsupán M.Berényben van hijjány, melynek ujjaknak taníttatása által lejendő kipótolása eránt a szükséges rendeléseket meg is tettem.

Költ Gyulán, die. 14. máji 1840.

Kézzel írt fogalmazvány -BmL. Tiszti főo.i.- 1840/694.

5.

Megyei főorvosi beszámoló az egészségügy helyzetéről (1848)

Alolírt e.f./ölyó/ Év ősszin vég bevitt békerüléséről a Megyének, a következendő hivatalos jelentésemet teszem a tisztelt Megyei közönségnek:

1. Az emberek között, meg-szűnvén a tavasz derekán a veres himlő, melly szintén 1 1/2 évig járványosan uralkodott, egy helységnek sem kedvezvén, az egész Megyén keresztül ment, s átaljában rossz indulatú volt, s a szokottnál; kivált némely helyjeken /:mind Gyulán, Békésen, Endrődön és Szarvason:/ sokkal tetemesebb pusztitást okozott; előjöttek a tavasznak nállunk szokott terményei, a rázó vagy félbehagyó hideglelések, mint már a közelébbi 3 években, elég nagy számmal; ezeket követte a nyáron a forró tsorvás - néha epe-láz, melly mindenfelé szélesen uralkodott; de az ideje koránti s tzélirányos orvoslásnak többnyire szerencsésen engedett, s tsak ellenkező esetben ritkán végződött, hol semmi szernek nem engedő hasmenés s néha vérhas, hol pedig inlázak által halállal. Ezenkívül járványosan meg-lepte a nyáron T.Komlós helységét a vörheny /:scarlatina:/ tetemes pusztítással a gyermekek között; megkímélvén ezúttal a szomszéd helységeket; tsupán Gyulán mutatkozott a nyár végivel szórványosan és pedig tsak két háznál, s az egyikben 8 hét alatt keresztül ment mind a 7 gyermeken, a leg-kissebbiket -egy évest- el-vitte, a többiek, bár ha majd mindegyik terhes utó bajokkal is, szeretsésen meg-gyógyultak. Más egyéb szórványos betegségek sem voltak szokottnál számosabbak; jelenleg pedig éppen semmi uralkodó nyavalya sem tapasztaltatván, a közegésség állapotával méltán ditsekedhetünk. De mint amellett, a midőn a fojó évben (okt.közepéig) a születtek száma 6177-re, kik közt kettős -iker- szülés 103 /:és így minden 60 szülésből egy:/ hármas pedig /:Csabán:/ egy volt - a meg haltaké pedig 6262-

re megy, fájdalmunk lehet, hogy Megyénknek népessége ez idő alatt, nem hogy szaporodott volna, de sőt inkább 85-el fogyott, mit leg inkább a fentemlített járvány himlőnek s vörhenynek kell tulajdonítani.

2. A marhák és egyéb házi állatok között is -kivévén némely helyjeken a szárnyas házi állatoknak dögit- sem a nyáron sem jelenleg semmi uralkodó vagy ragadó nyavalya sem tapasztaltatik.

3. Mind a járásbeli, mind a többi Városok és helységek Orvossait és Seborvosait emlékeztettem tudva lévő kötelességeikre, különösön pedig a mentő himlő óltásnak lelkiismeretes, teljesítésére s az arról készítendő táblás jelentéseknek idejekoránti beküldésekre.

4. Mind a járásbeli, mind az úgynevezett falusi bábákat helységenként számba vévén, elegendő számmal lenni találtam, s intettem őket, hogy a józansággal s jó erköltsökkel, lehető szorgalmat és ügyességet is egybekötve kötelességeiknek híven meg-felelni törekedjenek.

5. Ez alkalommal meg-visgáltam a Megyebeli patikákat is; miről külön jelentéseimet beadandom.

Költ Gyulán, Oct. 26 dikán 1848.

Kézzel írt fogalmazvány -BmL. Tiszti Főo.i.- 1848/931.

6.

A megyei főorvos jelentése az egészségügyről (1849)

Alolírt, Nagyságos K./Irályi/ Biztos Úr J./egyző/ K./önyv/ 924. sz.a. kelt rendeletének következésében, a következendőket jelentem alázatosan:

1. A közegésséget illetőleg: ezen el-felejthetetlen gyászos emlékezetű év lefojtában, két járvány tetemes pusztítást vitt végbe a megyében az emberek között, tavasszal a szerentsétlen hadifoglyok által ide hozatott ragadványos hagymáz, nyáron pedig a cholera: mind kettőnek áldozati több ezrekre mentek, két-két holnapok alatt; miről annak idejében több rendbeli jelentéseimet be is adtam. Ezen kivül megyénknek Hevessel határos szélin -nevezetesen Szeghalmon- mutatkozott, az emlitett megyéből általjött hójagos himlő is; de idejekorán munkába vevődvén a mentőhimlő óltás, mielőtt el-terjedhetett volna, szerentsésen elfojtódott. Jelenleg pedig - a megyebeli Orvosoknak jelentése szerint /:több akadályok miatt, Nagyságodnak Kegyes jóváhagyása mellett, nem teljesíthetvén a múlt ősszel a Megyének szokott bekerülését:/ semmi uralkodó nyavalya sem tapasztaltatik a Megyében; sőt még a szórványos betegségek és általjában gyéren mutatkoznak.

A marhák közt sem tapasztaltatik dög, kivévén Várit, hol elébb a földes uraság, később a köz lakosság marháin is keresztül ment a vértájog tsekélyjebb kárral, mint ezt annak idejiben be is jelentettem.

2. A gyógyszertárakat, részint a forradalom okozta zürzavarok, részint több közbejött akadályok miatt, eddig meg nem visgálhattam, s ezuttal tsak az illető helyben lakó Orvosok tudósításai szerént jelenthetem, hogy jó állapotban, s kellőleg el vagynak látva a szükségesekkel, s alkalmas egyénekkel.

3. A tiltott szerek boltokbani árultatásának tilalma fen áll ugyan; de minden esetre jó lenne, ha erészbeni rendeletét a N./agy/ M./éltó/ K./irályi/ H./ely/ tartó tanáts meg-ujjítani, s azon szereknek feljegyzését meg-küldeni méltóztatnék.

4. A holt testek bonczolását illetőleg: régi gyakorlat szerént az azokról készített látleletek, a szükséges aláírásokkal s petsétekkel el látva, mindenkor a járásbeli tisztviselőnek szoktak az orvosok által be adatni: így adtam

be a járásbeli fő Sz./olga/ bíró Úrnak a közelébb múlt 2 hónapokban, itt helyben végbevitt két rendbeli bontzolásról -több eset itt ez évben nem fordulván elő- készített látleleteimet, mindegyik szerént a sérelem el-kerülhetetlenül halálosnak találtatott.

Költ Gyulán Dec. 31 kén 1849.

Tormássi Lajos
Megyei r.Főorvos

Kézzel írt fogalmazvány -BmL. Tiszti Főo.i.- 1849/1035.

7.

A kőrösladányi patika vizsgálati jegyzőkönyve (1851)

Jegyzőkönyve az alol-írt által végbevitt gyógyszertári vizsgálatnak, a leg-utóbb leküldött útasítás pontjai szerint: u.m: /úgy mint/

1./ Helyje a gyógyszertárnak: K.Ladány Helysége

2./ Tzímje: a Sz./ent/ Háromsághoz.

3./ Tulajdonos: Kiss Ferencz, 35 éves R.Cath. Diplomáját nyerte Pesten ddto /dedító/ 24-ae Júl. 1840. Felsőbb engedelem mellett 1843-ban nyitotta meg ezen gyógyszertárt.

4./ Fel-ügyellő önnön maga.

5./ Segédje Gábor Vilmos, 27 éves R.Cath., tirociniumát ez előtt 3 évvel végezte Makón; azolta mint segéd szolgált Makón, K./is/Jenőben, és 13 hónap ólta itten minden ditsérettel.

6./ Gyakornok nintsen.

7./ Helyzete a gyógyszertárnak, a nagy utzán, az eggyik szélihez a Helységnek közel, tulajdon s alkalmatos épületje: bútorzata tsinos, mind üveg, mind porcellán edényei tsinosak, tiszták, s kellő fel-írásokkal el-látva.

8./ A gyógyszereket kellő minéműségben s mennyiségben s szabályszerüleg készítve találtam; a füveket, fákat, virágokat, gyökereket, magvakat, gyümöltsöket, és héjjakat tisztáknak és valódiaknak; az etzeteket le párolt vizeket s olajokat tisztáknak, telyjes erejűeknek, s tulajdon kellemes illatúaknak; az Extract, Elect. Roobokat és Syrupokat kellő sürűségűeknek, nem penészeseknek, nem kozmásoknak, s illőleg nem poshadtaknak. A föld-lúg- és fémnemű- középsók tisztáknak és valódiaknak találtattak; nem különben jól készítve s elegendő mennyiségben mindenírak és flastromok is.

9./ A mérgek külön helyjen s zár alatt tartódnak külön mozsárral, mérleggel és kanállal; s a ki-adások külön jegyző könyvbe rendesen be-íródnak.

10./ Meissner féle önsulyj mérője meg van, melyjel tett próba tételek a meg visgált fluidumok valódiságokat s kellő készíttetésöket meg bizonyiták.

11./ A mérlegek s mérték súlyjok tökélleteseknek és hiteleseknek találtattak; a kiszolgáltató asztal el van látva a szükségesekkel.

12./ A gyógyszerészi műhely szűkebb ugyan; de tiszta, világos, s a szükséges műkészülettel el-látva.

13./ Gyógyszerészi raktára tiszta, száraz és világos, a szükségesekkel gazdagon el-látva és jól el-rendezve.

14./ A pintze szűkebb, de száraz és világos s a benne lévő üveg s tserép edények tiszta fel-írásaikkal el-látvák.

15./ Padlása az idő viszontagsága ellen oltalmazva s gazdagon el-látva füvekkel, gyökerekkel s.a.t.

16./ Gyógyszerészi utasítása meg van; ugy a dispensatóriumok több évekről;

a taxa s annak Supplement., /pótlás/ és a felsőbb rendeletek be-írására rendelt jegyzőkönyv.

17./ Tanulmányát illető több könyvekkel bír: így Ekrman Pharmacie-Gren Chemie s.a.t.

18./ A hijjányok könyve hónapról hónapra rendesen vezettetik; szereit Pestről, Hoffman és Tschőgeltől hozatja.

19./ Hitel könyvét rendesen viszi s a hátramaradt recepteket azonnal meg taxálja s rendben tartja azokat.

20./ Ezen gyógyszertár a mértéket, árszabást és kiszolgáltatást illetőleg jó hírben áll s a gyógyszerésznek maga alkalmazásával mindenki megelégedhetik s ellene e részben panasz nem is tevődhetik.

Kelt K.Ladányban die 13-a okt 1851.

Jelenlétembe: Malyerhoffer Mihály
járásbeli alorvos

Tormássi Lajos
Megyei r.f.Orvos

A 20./ valóságát bizonyítom
Nagy Mihály
bíró

Kézzel írt fogalmazvány -BmL. Békés-Csanád Vm. Tiszti főo.i.- 1851/1212.

8.

Jegyzőkönyv a gyulai "Szent Háromsághoz" c. patika vizsgálatáról

Jegyzőkönyve az alolirt által a mai napon végbevitt gyógyszertári visgálatnak

1. Helye a gyógyszertárnak: Gyula M/ező/ Várossa
2. Czimje: a Szent Háromsághoz
3. Tulajdonossa: Lukáts Ágoston 41 éves, R Kath., Károly Fehérvári születés, Örmény; diplomáját ddto /dedito/ 25, jul. 1840. Pesten nyerte. - Csőd következtében, több folyamodó közt, ő nyerte meg a N.M. Magyar Helytartóságtol /:ddto 6-ta Decembris 1850., sub. Nro. 25258:/ tsupán személyét illetőleg az engedélyt, Gyulán egy második -új- gyógyszertárnak megnyitására.
4. Felügyelő nincs.
5-6. Jelenleg okleveles segédje, nem különben gyakornokja is létezik.
7. A gyógyszertár a város közepén, a piaczon, a legszebb helyen bérlett épületben van, butorzatja igen csinos - mind kemény politirozott dió fából, a fiokok köszörült üveg húzokkal, az edények aranyozott Bécsi porcellánból, metzett vastag üvegek, bele köszörült dugókkal, politirozott csinos szelenczék s mind ezek szép felirásokkal - neveikkel - megjegyezve.
8. Az orvosi szereket mind és egygyenként megvisgálván, átalán fogva jo minőségűeknek s elegendőknek találtam: nevezetessen a virágokat, füveket, fákat, héjjakat, gyökereket, magvakat, gyümölcsöket, valamint a gummikat és G./umi/ resinákat /gyantákat/ is valodiaknak tisztáknak és frisseknek; a lepárolt vizeket, s olajokat, mint az eczeteket is, tisztáknak s tulajdon illatúaknak s teljes erejűeknek - az extractumok, electuar, roobok, és syrupok kellő sürüségüek, nem penészesek, nem kozmások, s illetőleg nem poshadtak. A különbféle ásványi savanyakat, lúg, föld, és fémnemű közép-sokat valódiaknak és tisztáknak, minden irakat és flastromokat jól készitve, s elegendő mennyiségben találtam.
9. A mérgek, külön zárt helyen tartódnak, külön kanállal, mérleggel és mozsárral, a ki adásokat külön könyvbe be irja, a recepteket mindég magánál

megtartja.

10. Meisner féle areometruma /sűrűség mérője/ megvan, melyjel több a viznél részint könnyebb részint nehezebb fluidumokat - mint különbféle fokú alcohol, aether - sulf. et nitric /aether sulfuricus et nitricus=kénsavas és salétromsavas éter, másnéven kénéter és salétromos éter/; spirit aetheris sulf./spiritus aetheris sulfurici=szeszes kénéter/ et nitr. /spiritus aetheris nitrici=szeszes salátromos éter/; Ammon. pur. liq./Ammonia pura liquida=maró ammóniákos víz/; Acid. acet. conc./Acidum aceticum concentratum=tömény ecetsav/; Acid. acet.purum /Acidum aceticum purum=tiszta ecetsav/; Acid-mur-dilut /Acidum muriaticum dilutum=hígitott sósav/ et Oxygenat /Oxygenatus=savanyított, töményebb sósavra utal/ sat. megprobálván, azoknak tökélletességéről s jo moddali eltartásokrol meggyőződtem. Kémszerei a dispensatorium szerént készen vagynak.

11. Mérlegei, s mérték sulyai tökélletesek s hitelesek, a kiszolgáltató asztalhoz minden szükséges készlete s eszközei megvagynak.

12. Gyógyszerészi műhelye egy kevesé szüketske ugyan, de mind a mellett tiszta és világos, s minden szükséges készlettel s edényekkel kellőleg ellátva.

13. Gyógyszerészi raktára szintén kevesé szükecske, de egyébiránt tiszta, száraz, dugva tele tömve, de mindenek tiszta felirásokkal s kellőleg megkülönböztetve.

14. Pinczéje tiszta, száraz és szellős, jol ellátva és szépen elrendezve, szinte minden edényeken tartalmoknak neve feljegyezve.

15. Fü padlása az idő viszontagságai ellen védve, világos és szellős; füvekkel gyökerekkel sat. elegendően el látva, jol elrendezve, s neveikkel bélyegezve.

16. Gyógyszerészi utasitása, dispensatoriuma, taxája az elenchussal együtt megvan, valamint az őtet illető felsőbb rendeletek beirására szolgáló protocolluma is.

17. Szakjára tartozó több munkákkal bir: mint Pharmaciae von Ehrman- 5
Th/omus/, Chemie von Stöckhardt; Geigers Pharmacopoea Univers. /itas/ (Heidelberg 1845), Commentár Zur preusischen Pharmacopoea von Fridr. Mohr, Cod/ex/ sanit/tario/ Medic/inalis/ von Linzbauer sat.

18. A hijjanyok könyvét szorgalommal folytatja; szereit leginkább Pestről Tschögeltől - ritkábban Bécsből Pfanzertől hozatja.-

Kézzel írt fogalmazvány - BmL. Főo i. - 1861 sz.n.

9.

A megyei főorvos negyedévi jelentése az egészségügyi helyzetről (1875. október 17)

I.
Egészségügyi viszonyok

A lefolyt III. évnegyed egészségügyi tekintetben általában kedvező volt, hiányoztak ez évszakot jellegző heveny gyomor hurutok, melyek többször az epe elválasztás zavaraival kapcsolatban, ez évszak csorvás és epés jellegét alkotják. Magok a mutatkozott váltóláz esetek hasonlóul legtöbb esetben tiszták voltak az aféle bonyodalmaktól s a feltünő váltóláz esetek nem bírtak járványos jelleggel.

A gyermekkor kiváló sajátságát alkotó fertőző kórok közül megemlítendő a

vörheny, mely a szokottnál sürübben mutatkozott. Lefolyások az esetek tulnyomó számában szelíd volt, kórbonyodalmak különösen roncsoló toroklobbal ritkán észleltettek s a betegség lefolyásának heveny korszakábani halálozások vörhenyhagymáz, vagy tüdő vizenyő folytán kevés fordult elő /így/. A legtöbb esetben a betegség halálos kimenetelét a heveny Bright kór előzte meg, melynek folytán bőr és hasvizkór nem tartoztak a ritkaságok közzé s ezen korszakában a betegségnek estek legtöbben áldozatul a heveny agy-vagy tüdő vizenőnyek.-

Mutatkozott a betegség leginkább M.Berényben előbb, a német majd a magyar ajku lakosság között, Tarcsán, Békésen, Csabán és Gyulán.-

II. Népmozgalmi viszonyok

A./ Szaporaság

Született a megye területén	összesen	3068	gyermek
Volt ezek között finemü	"	1595	"
" " " nőnemü	"	1473	"
Törvényes szülött volt	"	2961	"
Törvénytelen""	"	104	"
Iker szülés történt	"	44	esetben
Hármas szülés egy első szülőnőnél		1	esetben

B./Veszteség

Meghalt összesen a megye területén					2293
Volt ezek között finemü					1196
" " " nőnemü					1097
A különböző életkort tekintve meghalt:					
0-1	évig	862	30-60	évig	76
1-5	"	563	60-70	"	84
5-10	"	264	70-80	"	92
10-20	"	83	80-90	"	18
20-30	"	94	90-100	"	3
30-40	"	76	Összesen:		2293
40-50	"	78			

A különböző kórnemeket tekintve

Halva született	64
Veleszületett gyengeségben	294
Heveny és idült agyvízkórban	31
Agy és agykérlobban	36
Agygutában	20
Agyrázkódásban	1
Toroklobban	13
Üszkös szájlobban	1
Roncsoló toroklobban	17
Hártyás torokgyíkban	20
Hörglobban	12
Hörghurutban	1
Hökhurutban	31
Tüdőlobban	81
Tüdőfene	1
Tüdő vizenyőben	8
Tüdőlégdagban	3
Mellhártyalobban	8
Mell vizkórban	1
Szervi szivbajban	4
Gyomorlobban	1

Béllobban	54
Bélhurutban	191
Bélsorvadásban	9
Hashártya lobban	14
Májlobban	3
Máj elfajulásban	5
Hugyhójaglobban	2
Vese lobban	2
Bright kórban	13
Méhlobban	3
Méhvérzésben	1
Üszökös borlobban	4
Orbánczban	6
Kanyaróban	27
Vörhenyben	131
Himlőben	7
Hagymászban	67
Vérhasban	73
Váltóláz és lázsenyvben	42
Európai hányszékelésben	1
Hasmenésben	47
Bélsárhányás /:kiszorult sérv folytán:/	3
Különböző szervek gümőkórjában	181
Különböző szervek rákjában	15
Görvély kórban	14
Köszvényben	3
Sülyben	1
Általános bujakórban	1
Vízkórban	71
Pokolvarban	8
Részegesek rezgő örjöngésében	2
Genyvérben	9
Hólyagküteg /:Pemphigus:/	1
Gyermek aszkórban	196
Görcsökben	260
Gerincz agy lobban	2
Dermenetben	5
Különböző szervek hüdésében	17
Nehéz szülésben	7
Agykórban	79
Erőszakos és véletlen halállal	31
Öngyilkosság által	5
A halált okozó betegség neme nincs tudva	29 esetben
összesen:	2293

A 31 véletlen vagy erőszakos halálozás következőleg osztatik fel.

Véletlen lövés által meghalt	2
Zuzodás folytán "	6
Vizbefult	10
Égési sebek folytán	8
Egy elnyelt babszemtől megfult	1
Kutyamarási sebek folytán	1
Más által meglövetett	1
A hasonmás által ejtett szurás folytán	2

Az öt öngyilkosság közül mindenik akasztás által hajtatott végre. Három esetben az öngyilkosság oka elmezavar, egy esetben zilált vagyoni helyzet volt, egy esetben az öngyilkosság oka nincs tudva.

Az elhaltak közül orvosi segélyt keresett	532
" " " " " nem keresett	1761
Látlelet kiállittatott könnyü testi sérelemről	56
" " " sulyos "	4
Törvényszéki célokból hullabonczolás eszközöltetett	3
Házasság köttetett	152

III. Állategészségügyi viszonyok

Hasznos háziállataink közül a kérődzőknél nevezetesen az igavonó szarvasmarháknál és gulyákban a száj és körömfájás mutatkozott járványosan.
Gyulán 1875. okt. 17.

Dr. Kovács István
megyei főorvos

Kézzel írt tisztázat – BmL Alispán - 1875/1000.

10.

Belügyminiszteri körrendelet a tüdővész elleni küzdelemről

KÖRRENDELET VALAMENNYI TÖRVÉNYHATÓSÁGNAK

Az ország közegészségügyi viszonyaira vonatkozólag a törvényhatóságoktól hozzám beérkező jelentésekből és a m.kir. központi statisztikai hivatal időszaki kimutatásaiból látom, hogy a gümőkóros tüdővész (tuberculosis) Magyarország népessége között igen nagy és évről-évre még fokozódó pusztitást visz végbe;- átlagosan minden 100 halálozásból tiznél többet okoz a tüdővész. Ez oly nagy arányszám, mely jóval túlhaladja minden más betegség által okozott halálozások számát, még azon heveny fertőző betegségek által okozott halálozásokét is, amelyek, mint pl. a cholera, kisebb- nagyobb járványok alakjában tömegesen szedik áldozataikat. A tüdővész a szónak szoros értelmében tizedeli a lakosságot és néppusztitó hatása azért is nagyobb minden egyéb betegségénél, mert szünet nélkül szedi áldozatait a lakosság minden rétegéből és mert hosszas, lassu lefolyásu baj lévén, az általa megtámadottakat hosszu időre munka és kereset képtelenekké teszi és igy közgazdaságilag is kiszámithatatlan károkat okoz.

A fentebb mondottak az egészségügyi kormányzat legfontosabb feladatainak egyikévé teszik a tüdővész szünetet nem tartó nagy pusztitásainak korlátozására, az általa okozott csapás enyhitésére megtenni mindazon intézkedéseket, a melyek tudásunk mai állása szerint sikert igérnek és végrehajtható.

A tüdővész ellen való sikeres védekezésnek egyik fő akadálya a köztudatban gyökeret vert azon föltevés, hogy ez a betegség gyógyithatatlan, hogy ellenében minden küzdelem reménytelen s azért fölösleges; ez a föltevés bizonyos fatalisztikus megnyugvásra és szerfölött káros közönyre vezetett. A valóságban pedig úgy áll a dolog, hogy a tüdővész számos esetei is igen sokszor meggyógyulnak megfelelő életmód és kezelés mellett, ha a betegség nem haladt még túl egy bizonyos határt; a baj szétterjedésének korlátozása és az általa okozott csapások enyhítése tekintetében pedig igen sok érhető el megfelelő intézkedések czélszerü és következetes megtételével. Első feladatnak tartom ezirányban a fennebb jelzett fatalisztikus felfogás lehető megszüntetését és azt, hogy a tüdővész lényegéről, terjedésének okairól, módjairól s az ellene való okszerü védekezés lehetőségéről a lakosság széles köreiben helyes felfogás és tudás foglaljon tért. E czélból gondoskodtam róla, hogy könnyen érthető módon szerkesztett ismertető irat készüljön; ez iratot megfelelő számu példányokban legközelebb meg fogom küldetni ingyenes szétosztás végett Czímnek.

Minthogy a tüdővészben való megbetegedésre leginkább azok hajlandók, a kik születésöknél fogva gyengék, satnyák és a kiket rossz vagy hiányos táplálkozás, egészségtelen lakásban vagy ily munka helyiségekben való huzamos tartózkodás és általában kedvezőtlen életviszonyok meggyengitettek, felhivom Czimet, tegye különös gondoskodása tárgyává mindazon fentebb emlitett tényezőket, a melyek a népesség, különösen pedig a szegényebb néposztály egészségbeli jólétére, erejére, ellentálló képességére befolyással vannak. A vármegyei hatóságok feladata e részben kiváltképen az legyen, hogy a lakások egészségi viszonyait minden rendelkezésére álló eszközzel javitsa, különös figyelmet forditván gazdasági és uradalmi cselédlakások egészségi viszonyainak javitására; a városi törvényhatóságok, s ezek között elsősorban a székes-főváros feladata pedig általában a lakásviszonyok javitása mellett különösen a mindennemü családi és laktanyaszerü munkás hajlékok egészségi viszonyainak javitása, valamint az arról való gondoskodás, hogy a szüken és zsufolt hajlékokban lakó városi népesség számára árnyas és tiszta levegőjü, üdülésre és kirándulásra alkalmas helyek nyittassanak, ami sétahelyek, népligetek létesitése és hegyi erdő területeknek a közönség számára való megnyitása és könnyen s olcsón hozzáférhetővé tétele utján lesz elérhető.

Nem tartom szükségesnek e helyt részletezni, felsorolni mindazon intézkedéseket, a melyek a népesség lakásviszonyainak javitását czélozzák, de ujból is felhivom Czimet, hogy a tüdővész ellen való védekezés szempontjából oly szerfölött fontos ezen ügyet szünetnélküli gondoskodása tárgyának tekintse.

Nem kevésbé fontos a tüdővész ellen való hatályos védekezés rendszerében a szegényebb sorsu népesség jó és elégséges táplálkozása.

Igaz ugyan, hogy a jó és bőséges táplálkozás fő feltétele az anyagi jólét, ez pedig hatósági rendelkezésekkel elő nem teremthető, oly esetekben azonban, ahol a népesség nem szegénységből, hanem megrögzött rossz szokásokból táplálkozik rosszul és czélszerütlenül, tanitás és rászoktatás utján mégis sok érhető el abban az irányban, hogy idővel jobb táplálkozásra térjen át. Nagy gond forditandó a piaczra kerülő élelmi és tápszerek minőségének és tápláló értékének hatósági felügyeletére és ellenőrzésére, s e tekintetben kiváltképen a különféle tejgazdaságokból áruba bocsátott tejre és tejtermékekre hivom fel Czim figyelmét: a tejgazdaságoknak nemcsak a közfogyasztásba kerülő termékei tartandók folytonos éber hatósági felügyelet alatt, hanem gondos szakszerü és folytonos ellenőrzés alá helyezendők maguk a tejgazdaságok és az ott alkalmazott egyének egészségi állapotuk tekintetében is, mert előfordulhat, hogy tüdővészes egyének ha fejésre és a tejjel való elbánásra alkalmaztatnak, a tej utján terjeszthetik a betegséget; hasonlóan gondos állatorvosi felügyelet alatt tartandó az ily majorok tejelő marhaállománya, mely ha gyöngykórban szenved, szintén lehet terjesztője a tüdővésznek.

Az iszákosság nem kevésbé káros befolyással lévén a népesség táplálkozására és erejére, ellene is megteendő mindaz - megfelelő tanitás sőt esetleg korlátozó intézkedések által, ami csak lehetséges.

A tüdővész terjedését és a benne való megbetegedésre való hajlamot, épúgy mint minden más fertőző betegségnél is nagyon előmozditja a személyes tisztaság ápolásának elhanyagolása s ezért mindaz, a mi a tisztaság fenntartására szolgál lakásban, munkahelyeken, ruházatban és magán az emberi testen, mindenféle fertőző betegségnek, tehát a tüdővésznek is hathatós óvszerét képezi; a tisztaság megóvására irányuló intézkedések megtételét és ellenőrzését azért a Czim gondoskodásába és figyelmébe ajánlom.

A gümőkorra vonatkozó ismeretek értelmében ez a betegség a benne szenvedők testi váladékai, főként köpetje által is terjed, különösen akkor, ha ez utóbbi beszárad és apró részecskéi a porral felkavarodva a levegőbe jutnak, ezért a védekezés rendszerében igen fontos teendő a tüdővészes betegeknek oly módon való elhelyezése és ápolása, hogy rólok és általok a betegség másokra át ne

terjedhessen, továbbá köpetjeiknek, a mennyire lehetséges, ártalmatlanná tétele.

Ezen szempontból a következő intézkedések megtételére hivom fel Czimet: intézkedjék, hogy kórházaiban és gyógyintézeteiben a gümőkóros tüdővészben szenvedő betegek lehetőleg külön e czélra szolgáló kórosztályokon, kisebb kórházakban külön szobákban, vagy egészen kis kórházakban, hol a külön szobákban való elhelyezés nem lehetséges, legalább a többi betegektől távol állitott ágyakon helyeztessenek el; nagyobb új kórházak tervezésénél föltétlenül meg fogom ezután kivánni, hogy tüdővészesek számára külön e czélra szolgáló osztály vagy legalább kórszobák létesittessenek s az ilyenek fő kellékeiül az egy-egy betegre számitott térfogatnak a szokottnál nagyobb voltát, a jó szellőzést és a nagy sugarainak minél szabadabb bejuttatását fogom tekinteni s mindezen föltételeket Czimnek már ezuttal is ajánlom. Utasitandók lesznek a kórházak igazgatóságai továbbá arra is, hogy a tüdővészes betegeket, külön alkalmas köpőcsészékkel lássák el, a melyekben a köpet kiszáradása ellen mindég folyadék, viz álljon, a melyek tartalma ártalmatlanná teendő; ennek oly helyekre való egyszerü kiöntése, a hol kiszáradhatna, gondosan kerülendő; ezek a köpőedények használat után jól fertőtlenithetők, forró vizzel kimoshatók legyenek; a köpőcsészék használatára és tisztogatására az ápoló személyzet gondosan kitanitandó lesz. Utasitsa továbbá a kórházak és egyéb gyógyitó, vagy ápoló-intézetek igazgatóit, hogy a gümőkóros betegek által használt ruhaneműket, evőeszközöket s butor féléket a többi betegekéitől elkülönitsék és a szükséghez képest fertőtlenitsék.

Felhivom továbbá a Czimet arra is, intézkedjék, hogy mindazon nyilvános helyiségekben, melyekben jelentékenyebb az ember-forgalom, mint szállodákban, vendéglőkben, kávéházakban, társaskörökben, casinokban, a közönség számára nyitva levő hivatalhelyiségeiben a kellő tisztaság, gyakori jó szellőzés, nedves ruhába burkolt kefékkel való seprés stb. által állandóan fenn tartassék és hogy mindezen helyiségekben a padlóra való köpdösés lehetőleg korlátoztassék, ez utóbbi czélból megkövetelendő, hogy a felsorolt helyiségekben kellő számban alkalmaztassanak köpőedények, melyek a köpetek kiszáradásának megelőzése czéljából vizet tartalmazzanak és oly szerkezettel birjanak, mely tartalmukat szem elől elfedje. A most emlitett intézkedések különös gonddal foganatositandók a fürdők, gyógyhelyek és nyaraló telepek azon épületeiben és zárt helyiségeiben, melyekben a fürdőközönség közlekedik, szórakozik vagy sétál.

A fentebb vázolt intézkedések távolról sem meritik ki mindazon teendők sorozatát, a melyek a tüdővész terjedésének korlátozására alkalmasak; csak körvonalokban kivántam megjelölni azt a munkatért, a melyen a tüdővész elleni védekezést hatóságai utján megfelelően szervezni a Czim feladata leend. Mindenütt egyformán alkalmazható merev szabályok nem is lennének megállapithatók; minden egyes törvényhatóságnak a saját külön viszonyai szerint kell a védekezés rendszerének részleteit a fentebb kijelölt irányokban megállapittatnia, a mire saját autonom jogköréből kifolyólag nem csak jogosult, de kötelezett is.

Felhivom tehát Czimet, hogy saját szakközegeinek közbejöttével vegye tárgyalás alá ezen fontos közegészségi és egyuttal közgazdasági kérdést, állapitsa meg saját viszonyaihoz mérten a sikert igérő intézkedések részleteit és gondoskodjék a megállapitott intézkedések végrehajtásáról.

Nem várhatom az elrendelt intézkedésektől azt, hogy azok, ha még oly szigoruan és mindenütt egyformán végrehajthatók volnának is, rövid idő alatt jelentékeny javulást eredményezhetnének; de igenis remélhetőnek tartom, hogy az intézkedések céltudatos alkalmazása és a hol szükséges kibővitése és fejlesztése által idő multán számokban kimutatható eredmény lesz elérhető. Elvárom Czimtől, hogy a szóban levő ügyet az annak fontosságát megillető erélylyel fogja nemcsak felkarolni és meginditani, hanem ezután szakadatlanul napirenden is tartani.

Hogy pedig a nagyközönség is tudomást vegyen ez ügyről s a társadalom is a hatóságokkal karöltve müködhessék közre, felhivom arra is, hogy ha van a Czimnek hivatalos közlönye, jelen körrendeletemet abban egész terjedelmében kö-

zölje.

A magam részéről különös éber figyelemmel kisérendem a Czim ez irányu tevékenységét s időnkint szakközegeim utján közvetlen felügyeletet is kivánok felette gyakorolni, a mi hivatalomból kifolyólag feladatom is.

Intézkedéseiről szóló részletes jelentését legkésőbb 1898. évi julius hó 1-ig elvárom.

Kelt Budapesten, 1898. évi január hó 26-án.

Perczel s.k.

Nyomtatott - BmL Főispáni i. - 1898/168.

11.

A megyei főorvos jelentése a mezőberényi 2. patika szükségességéről

Méltóságos Főispán Úr!

Utalással Méltóságodnak 34/99 számú rendeletére, a M.Berény községben felállittatni szándékolt személyes üzleti jogosítványu patikára vonatkozólag véleményes jelentésemet tisztelettel a következőkben adom elő.

M.Berény község lakossága ma már meghaladja a 13000-et, s igy az az általános viszonylat, mely a lakosság száma és a meglevő gyógyszertárak között fentáll, amely szerint a törvényhatóság területén minden 6-7000 lakóra esik egy gyógyszertár, a lakosság méltán megvárható közegészségi igényeinek kielégittetése szempontjából indokolttá teszi a második gyógyszertár felállitását. Támogatja ezt a kivánalmat az a körülmény is, hogy a község határa igen kiterjedt, mert az 1000 lelket meghaladó Kamut-puszta is a községhez tartozik. - E mellett a község lakossága gazdag, jómódu, intelligens, és a kinálkozó közegészségi intézményeket igénybe veszi. - Indokolttá tenné a gyógyszertár felállitását még az is hogy M.Berény község 1831 óta, a mikor is e mostan fentálló reáljogu patikát berendezték, tetemes átalakuláson ment át; számottevő culturális intézményekkel gyarapodott; gazdaságilag fejlődött, emelkedett. Vasuti főutvonalon fekszik, népes országos vásárai vannak és a közegészségi szolgálatot három orvos teljesiti.

Minthogy e felemlitett indokok teljesen kizárják azt, hogy a felállittatni szándékolt személyes üzleti jogositványu gyógyszertár a már fentálló realjogú gyógyszertár további biztos megélhetését veszélyeztetné, a magam részéről a II-ik gyógyszertár felállitását javasolni van szerencsém.

Gyula 1899 Február hó 24.

Zöldy János
főorvos

Kézzel irott fogalmazvány -BmL. Főispáni i.- 1899/34.

A főispán a főorvosi jelentést február 28-án a következő megjegyzéssel továbbitotta a Belügyminisztériumhoz: Tisztelettel megjegyzem, hogy úgy Mezőberény község képviselőtestülete, mint a kormányzásomra bizott vármegye közönsége a második gyógyszertár engedélyezése mellett foglalt állást.

/A beszúrás jellegű megjegyzés fogalmazójának olvashatatlan aláírása/

12.

Megyei főorvosi vélemény: a patika Dobozon szükségtelen

Méltóságos Főispán Úr!

Hivatkozással Méltóságodnak 524/99 számu rendeletére, a Dobozon felállíttatni szándékolt személyes üzleti jogositványu patikára vonatkozólag, véleményes jelentésemet, teljes tisztelettel, a következőkben adom elő.

A fokozatos elbirálás alá került patika ügyben ugyan még nincsenek kezeim között az illetékes véleményező hatóságok nyilatkozatai, de meggyőződésem szerint e nyilatkozatoknak ismerete nélkül is, a leghatározottabb alakban szólhatok az ügyről. Dobozon személyes üzleti jogositványu, önálló patikának, mint közegészségi intézménynek, felállítása nem köz szükség. A lakosság számaránya csekély; nem üti meg azt az átlagos mértéket, mely általában a vármegye területén a patikák felállitásának, esetleges szaporitásának szükséges, reális feltétele. A lakosság e mellett szegény; a gyógyitás és a gyógyszerek igénybe vételére nem nagy hajlandóságu. A községet magát körül veszi több, csekély távolságra fekvő népes város, melyek mind több patikával rendelkeznek, a honnan jó utak, jó összeköttetések mellett az esetleges gyógyszer szükségletet bárki könnyen beszerezheti.

Mindezektől a tényektől eltekintve azomban, ellenzésemnek legfőtt inditó oka abban rejlik, hogy általában a hasonló viszonyok között élő kis községekben felállitott önálló patikákat nem tudom olyanoknak tekinteni, melyek a hozzájuk kötött várakozásoknak megfelelhetnének.

Az ilyen kis községekben felállitott önálló gyógyszertárak élete czifra nyomoruság. Felszerelésük tökéletlen, berendezésükben csak is a mindennapi szükséglet igényeit elégitik ki; vezetésükben hiányosak, gyarlók; szóval nem állanak hivatásuk magaslatán, mert a kis patikák tulajdonosai nem is tekintik pályájukat hivatásnak, hanem tisztán csak üzleti szempontok szerint berendezett sanyarú kenyérkeresetnek. Igy azután egyáltalában nem csodálható az a jelenség, hogy a kisebb patikák, nem közegészségi intézmények, hanem többnyire rosszul vezetett vegyes kereskedések.

Ez általános és tapasztalataimon nyugvó megjegyzéseken kivül, még egy speciális, helyi viszonyt is érinteni kivánok.

Ugyanis Dobozon a községi orvosnak kézi patikája van, mely az igényeket teljesen kielégitette eddig, és a mely a községi orvosnak fizetése és egyéb szerény javadalmazása mellett olyan mellék jövedelmet adott és ad, hogy megélhetése biztositottnak tekinthető. Ha mostmár az önálló patika felállitásával az eddigi jövedelme csorbittatnék; olyan helyzet állana elő, hogy a község orvosai egyike a másika után hagyná ott helyét, mert megélni képes nem volna. Könnyen tehát bekövetkeznék az, hogy volna egy kinosan tengődő önálló patika; és volna örökös orvosvándorlás. Ilyen helyzetnek megteremtése pedig nem lehet közegészségügyi közigazgatási feladat.

Ezeknél fogva arra kérem Méltóságodat, hogy a Dobozon felállitandó patikát elejteni, illetőleg felállitását megakadályozni kegyeskedjék, annál is inkább, mert arra ezidő szerint semmiféle elfogadhatóan indokolható szükség nincs.

Gyula 1899. Junius hó 2.

Zöldy János
tiszti főorvos

Kézzel irt tisztázat -BmL. Főispáni i. - 1899/524.

13.

Részlet egy alispáni jelentésből: a megye közegészségügyi helyzete (1910)

Tekintetes törvényhatósági bizottság!

A vármegye közügyeiről és az 1909 évi deczember havi küzgyülése óta a mai napig közbeesett idő alatt tett nevezetesebb intézkedésekről szóló jelentésemet az 1886 évi XXI. t.cz. 68 §-ának s., pontja értelmében tiszteletlel a következőkben terjesztem elő, kiterjeszkedvén a mult 1909 év folyamán tapasztalt viszonyok általános vázolására is.

I. Közegészségügy

A közegészségügy általában kedvezőtlen és az elmult év hasonló időszakához viszonyitva rosszabb is, a amennyiben heveny ragadós bajokban történt valamennyi megbetegedés száma 916-al volt több.

Mig ugyanis az 1908 évi november hó 1-től egész 1909 évi február hó 1-ig terjedő időszak alatt heveny ragadós bajban beteg lett 483 egyén és meghalt 80, addig az 1909 év november hó 15-től egész 1910 év február hó 1-ig terjedő időszak alatt heveny ragadós bajban megbetegedett 1401 és meghalt 215, vagyis 15 %.

A jelentést magában foglaló időszak alatt megbetegedett:

a./ diphteriában	346 egyén,	meghalt	73	21 %
b./ vörhenyben	303 "	"	53	17 %
c./ kanyaróban	389 "	"	21	5 %
d./ hasi hagymázban	292 "	"	68	33 %
é./ szamárköhögésben	42 "	"	-	-
f./ bárányhimlőben	28 "	"	-	-
g./gyermekágyilázban	1 "	"	-	-
Összesen	1401 egyén,	meghalt	215	15 %

A feltüntetett adatok igazolják, hogy a heveny ragadós bajok közül a kanyaró volt uralkodó, mely azonban elég szelid lefolyást mutatott, amennyiben a halálozási százalék csak 5 % volt. Tetemesen emelkedett a diphteriások a vörhenybetegek és a hasihagymázosok száma.

A diphteria főként: Békésszentandrás, Kondoros, Vésztő, Békés községekben, a vörheny Békés, Vésztő, Körösladány, Mezőberény községekben, a hasihagymáz Békés, Békéscsaba, Orosháza, Kondoros, Gyula községekben mutatkozott tömegesebben. A heveny ragadós bajok egyéb kóralakjai csak jelentéktelen számokban szerepeltek.

A heveny fertőző betegségek tovaterjedésének megakadályozására a hatóságok a lehető intézkedéseket mindenütt megtették. Magam is több irányu intézkedést bocsátottam ki a heveny ragadós bajok tovaterjedése ellen való védekezés és köztisztaság biztositása tárgyában.

Gyógysavóval beoltottak a jelentést magában foglaló időszak alatt 172 diphteriás egyént, akik közül meggyógyult 156, meghalt 16, vagyis 9 %. Védőoltást 12 esetben végeztek sikerrel.

Ezzel a jelentésemmel kapcsolatosan az 1909 évi elkészült egészségügyi statisztika nyomán, főbb vonásokban az elmult év közegészségi viszonyairól is megemlékezem.

Az 1909 év közegészségi viszonyait az 1908 évihez viszonyitva, azt láthatjuk, hogy az kedvezőtlenebb, amennyiben a heveny ragadós bajokban történt elhalálozások százaléka 6 %-al volt nagyobb, bár ezekben a betegségekben a megbetegedések száma 807-el kevesebb.

Mig ugyanis az 1908 évben heveny ragadós bajban megbetegedett 4275 egyén és meghalt 411 vagyis 9 %, addig az 1909 évben beteg volt heveny fertőző bajban 3468 egyén és meghalt 535 egyén, vagyis 15 %.

A heveny ragályos bajok közül előfordult 1909 évben:

a./ diphteria	748	megbetegedéssel	163	halálozással	21 %
b./ a vörheny	913	"	195	"	21 %
c./ a kanyaró	560	"	45	"	8 %
d./ a hasihagymáz	880	"	119	"	13 %
é./ a szamárköhögés	151	"	14	"	9 %
f./ a gyermekágyi láz	4	"	-	"	-
g./ a vérhas	7	"	-	"	-
h./ a járvány.fültöm gyul. (járványos fültőmirigy gyulladás)	147	"	-	"	-
i./ a bárányhimlő	58	"	-	"	-
Összeg:	3648	megbetegedéssel	535	halálozással,	15 %

A heveny ragadós bajok közül, amint ezekből az adatokból kiderül, uralkodó a vörheny volt, amely maga a valamennyi megbetegedésnek majdnem 1 negyedét tette.

Az előző 1908 évhez viszonyítva 454-el emelkedett a diphteriások száma, 342-vel több volt a hasihagymáz, 643-al a vörheny betegek száma, míg a kanyarósoké 2352-vel volt kevesebb.

Az 1909 év folyamán diphteriában megbetegedett 748 egyén, a kik közül gyógysavóval beoltattak 379-et, vagyis a megbetegedettek 50 százalékát. A beoltottak közül meggyógyult 315, meghalt 64, vagyis 19 százalék. Védőoltást 19 esetben végeztek sikerrel.

A védhimlőoltást az egész vármegye területén jó eredménnyel foganatosították, oltásban részesült 20319 egyén. Az oltóanyagok jó minősége, hatékonysága ellen panaszok nem merültek fel.

A vármegye közkórházára vonatkozólag a következőket jelentem:

Az intézet beteg forgalma évről évre jelentékenyen fokozódik. Az elmult 1909 év statisztikai adatai tanuságot is tesznek arról, hogy az emelkedés úgy a felvételek, mint az ápolási napok tekintetében jóval nagyobb volt, mint 1908-ban. Ugyanis felvettek az 1909 évben 121 elmebajost és 5074 más beteget, összesen tehát 5195 egyént s az előző évről visszamaradt 682 beteggel együtt összesen 5877 szenvedőt ápoltak, 257826 ápolási napon. A felvételek száma 452-vel, az ápolási napok száma 9821-el volt több mint 1908-ban.

A kórházi osztályon ápoltak közül gyógyultan távozott 2821, vagyis 52,54 %, javultan 1612 -19-30 %, gyógyulatlanul 421 -7,84 %, és meghalt 239 -4,45 %.

Az elmebajosok közül gyógyult 26 -5,72 %, javult 30 - 6,07 %, gyógyulatlanul hazavitetett 19 -3,85 %, meghalt 40 -8,9 %.

Visszamaradt a folyó évre kórházi beteg: 293 -5,56 %, elmebajos 376 - 76,30 %, összesen 669 beteg.

A halálozási statisztikánál is javulás mutatkozik, amennyiben a halálozási arányszám 1,68-al kevesebb az előző évinél.

Három hónapon túl a kórházi osztályokon mindössze 56 beteget ápoltak.

Az összes ápolási napok közül ingyenes volt 1511, fizetéses 256315. Ebből 440 volt I. oszt., 13346 volt II.osztályú, 243617 volt III.osztályú és 12 volt féldijas 1 éven aluli gyermekek s ezen fizető napok után összesen 480099 kor. (ona) 40 fillér ápolási dij illeti meg a kórházi pénztárt.

A sebészeti osztályon 1840 mütétet végeztek, 244-el többet mint 1908-ban. A fogáaszti mütétek száma 336 volt. Bonczolva 175 hulla volt s ezek közül 5 eset volt törvényszéki.

A kórház különböző munkatermében folyó munkálkodásáról a következők nyújtanak tájékozást. A cipészek 1822 darabot, a szabók 2213 darabot javítottak, a kosár és gyékény fonók 1069 új darabot készítettek, foltozva 21824 drb. fehérnemü lett s a mosókonyhán 359134 drb. ruhát mostak ki és takaritottak be,

amely munkálatokhoz 2.563 kg. szappant használtak fel s ezzel szemben a konyha hulladékokból (zsiradék, faggyu, csontok) 3.365 kg. szappant főztek ki.

A főzőkonyhába 421560 adag ételt és 5772 adag italt szolgáltatott ki.

Végül jelentem, hogy a vármegyei közkórház kibővitésére vonatkozó munkák irásbeli versenytárgyalás f.évi január hó 3-án megtartatott s ez alkalommal N.Szabados József gyulai vállalkozó a föld, kőmives, elhelyező, műkő, ács, aszfaltozó, asztalos, lakatos, cementburkolat, üveges és lift munkát, valamint a különleges asztalos munka asztalos és lakatos részét 265432 kor. 99 fillér vállalati összeggel, továbá Pick és Tóbiás szegedi vállalkozó cég a vasbeton, cementáru és burkolati, mázoló, ablakponyvák, kályhás és szennyvizderitő munkákat, valamint a különleges asztalos munka mázoló részét 194467 korona 0,6 fillér vállalati összeggel, Márkus Lajos budapesti vasgyáros a vasmunkákat 4366 kor. 50 fillér vállalati összeggel, Sal István gyulai bádogos a bádogos munkákat 5479 kor. 40 fillér vállalati összeggel, Neumann Lajos budapesti cég vizvezetéki, csatornázási, melegviz készitési, központi fütés és szellőzési munkákat 116839 kor. 29 fill. vállalati összeggel, s végül a Deckert és Homolka budapesti cég a villamvilágitási és a csengő munkákat 7152 kor. 30 fillér vállalati összeggel, mint legelőnyösebb vállalkozók, nyerték el, kikkel a szerződések megkötettek, melyeket jóváhagyás végett egyidejüleg a törvényhatóság elé terjesztek...

Géppel irt tisztázat - BmL Törvényh. B. jkv. - 1910/2.

14.

Főispáni körlevél a jótékonysági egyesületekhez: segítsenek a kolera leküzdésében (1910)

Midőn a kolera veszedelme Magyarországon fölmerült, az illető hatóságok saját hatáskörükben mindent elkövettek a fenyegető vész leküzdésére, azonban a legtökéletesebb hatósági intézkedéseknek is csak akkor lehet foganatja, ha a társadalom a végrehajtó hatalomnak segítségére siet és pedig nem csak abban, hogy intézkedéseinek érvényt szerez, hanem abban is, hogy az emberszeretet fegyvereivel küzd a fenyegető veszedelem ellen. -

Nem szükséges bővebben kifejteni, hogy különösen járványok idején az általános közegészségügyi viszonyokra mily fontos azon körülmény, hogy a szegény néposztály, melynek rétegeiben a kolera köztudomás szerint leginkább és legnagyobb mértékben terjed, rendesen táplálkozzék és ne legyen kénytelen a veszedelmes kór csiráit magában hordó romlott élelmi szereket fogyasztani, fertőzött vizet inni, az időjárás viszontagságaival szemben kellő védelmet nem nyujtó ruházatban járni és tisztátalan fehérnemüt hordani.-

Az irányban volna tehát felette értékes a jótékonysági egyesületek tevékenysége, hogy a járvány esetén a szegényeket, a kik a kolera által való fertőzés veszélyének leginkáb ki vannak téve, - táplálékkal és ruházattal látná el a helyi jótékonysági egyesület. -

Felkérem tehát az Egyesület T. Elnökségét, hogy a jótékonyságot ez irányban gyakorolni és közremüködésével az ügyet támogatni sziveskedjék.-

Hazafias üdvözlettel:
Gyulán, 1910. évi október hó 28-án.
főispáni szék üresen:

Ambrus János
alispán

Gépelt tisztázat -BmL Főispáni i.- 1910/681.

15.

Főszolgabírói határozat a szarvasi 5. patika elhelyezéséről

Farkas Antal János okleveles gyógyszerész, Csongrád (:Apponyi utca 16.sz.a. lakos:) kérelme a részére 24029/1923. - IV. Népj. ministeri rendelettel adományozott V-ik önálló gyógyszertár helyének kijelölése iránt.

V é g h a t á r o z a t :

Farkas Antal János okleveles gyógyszerésznek adományozott szarvasi V-ik gyógyszertár helyét az 1876.évi XIV.t.c. 154. §-ában biztositott jogomnál fogva, az 1883.évi junius hó 4-én kelt 22370 számu B.M. rendelet 7. §-a alapján, a következőkben határozom meg, s illetőleg annak forgalmi körét az alábbiakban jelölöm meg:

A forgalmi kört északról határolja a község északi széle, a IV-ik kerület 489 házszámától az 1-ső kerület 399 házszámáig, délről pedig a Deák malom utca és azzal egyvonalba eső terület, melynek szélső pontjai az 1-ső kerület 227, és IV-ik kerület 504. számu házai, mint határpontok. Ezen megjelölt iránytól északra, tetszés szerint választható helyen felállitható az V-ik gyógyszertár, s ennek megtörténte haladéktalanul, de legkésőbb az engedélyezéstől számitott 1. éven belül bejelentendő.

Jelen véghatározatom ellen a kézbesitéstől számitott 15 nap alatt hivatalomnál benyujtandó, s a vármegye alispánjához intézendő fellebbezésnek van helye.

I n d o k o k :

Igy kellett határoznom, mert a többször emlitett engedélyezési okiratban az V-ik szarvasi gyógyszertár elhelyezése közelebbről megjelölve nem lett, s igy ennek kijelölése hatáskörömbe esett.

Az emlitett területrész volt az V-ik gyógyszertár forgalmi köréül megállapitandó, mert a községben lévő mintegy 2000. házszám közül ez a terület, több mint négyszáz házszámot foglal magában, amelynek lakói a létező gyógyszertáraktól oly távol fekszenek, hogy sürgős szükség esetén a központban elhelyezett gyógyszertárakat csak nehezen tudják felkeresni, s igy gyógyszertári igényük kielégitve nincsen.

Ezen forgalmi kör volt továbbá megjelölendő azért, mert az engedélyezett V-ik gyógyszertár fennállása és tulajdonosának megélhetése csak ezen kijelölt területen biztositható.

Végül ezen forgalmi kör volt megjelölendő, mert a már régebben létező négy gyógyszertár fennállását, s tulajdonosaiknak megélhetését igy találom legkevésbé veszélyeztettetnek.

Farkas Antal okleveles gyógyszerésznek azon kérelmét, hogy az V-ik gyógyszertár felállitási helyéül a Kossuth tér 29. számu háza jelöltessék ki, teljesithetőnek nem találtam, mert a régi négy gyógyszertár is aránytalanul a város közepén fekszik, s igy a város központjának közegészségügyi igényei teljesen kielégitve vannak, s a közzéjük beékelendő V-ik gyógyszertár valamennyinek a megélhetését veszélyeztetné, főleg az által, hogy a hetenként kétszer tartandó heti piac forgalmát teljesen a maga számára kötné le, s illetőleg a többi négy gyógyszertártól csaknem teljesen elvonná.

De nem volt figyelembe vehető azért sem, mert a részére kijelölt forgalmi körben gyógyszertár egyáltalában nincsen.

Miről Farkas Antal János okleveles gyógyszerész, Szarvas község elöljárósága, irásban, vétiv mellett értesittetni rendeltetik.

Szarvas, 1923. évi szeptember 12-én.

Dr.Schauer Gábor
főszolgabíró

Gépelt tisztázat -BmL Főispáni i.- 1923/969.

16.A.

A megyei tiszti főorvos javaslatai az egészségügyi ellátás fejlesztéséről (1933)

Várm.alispán Urnak,

Gyula.

Méltóztassék megengedni, hogy Békésvármegyének azon egészségügyi programmját, amelyet a közel jövőben -ez a közel jövő akár jó pár esztendő is lehet-, attól függőleg, hogy a gazdasági viszonyok miként alakulnak és milyen teherbirása leend, a vármegyének megvalósitásra alkalmasnak véleményezek, Alispán Ur szine elé terjesszem azon kérésemmel kapcsolatban: méltóztassék ezen pár gondolatot szives figyelmére méltatni.

I. Legsürgősebbnek és az egész vármegye egészségügyére legfontosabbnak tartom Gyulán, a közkorházzal kapcsolatosan az ujonnan kinevezett kórboncnok-főorvos, dr. Karoliny Lajos egyetemi magántanár vezetése mellett felállitani az országos közegészségügyi intézet fiokintézetét.

II. A járások, községek egészségügyének továbbfejlesztése:

a./ Minden járási székhelyen, esetleg nagyobb, érdemes községben szülőotthon felállitása.

b./ Minden járási székhelyen iskola-egészségügy kifejlesztése, esetleg iskola-fogászat felállitása.

c./ Minden községben az Országos Stefánia Egyesület fiokjának felállitása, avagy az Orsz.Közegészségügyi Intézet égise alatt müködő egészségvédőház, illetve családgondozó felállitása.

d./ Ezenkivül, minden nagyobb községben, de legalább is járási székhelyen mentőállomás létesitése és mentőautó beszerzése.

e./ A járás orvosok utján az egészségügyi propaganda sokkal hatályosabbá tétele és ezekkel kapcsolatosan minden faluban főzőtanfolyamok megszervezése.

ad.I.

Az Orsz. Közegészségügyi Intézet (O.K.I.) az 1930.évben kiadott 36.500 N.M. sz.a. rendelettel életbeléptetett fertőző betegségek elleni védekezés terén nagy és igen dicséretes munkát fejt ki. Az O.K.I. akarja megszervezni Magyarországon a modern közegészségügyet, és mint ilyen különösen a fertőző betegségek terén, de a közegészségügynek minden ágában óriási, szinte megmérhetetlen és folyton fejlődő munkásságot fejt ki. A nagy, modern intézetben olyan intenziv, olyan kitünő, de viszont olyan folyton szaporodó munka folyik, hogy az intézmény már nem tudja ellátni a vele szemben fennálló jogos kivánalmakat, és éppen ezért hogy nagyrészt tehermentesitse magát, az ország különböző vidékein de minden esetre egészségügyi kulturgócpontokon fiókok felállitását

szorgalmazza. Az ilyen vidéki fiók van hivatva elsősorban vármegyéje közegészségügyének szolgálatában állani. Az ilyen fiókokon bonyolodik le azután a különböző fertőző betegektől származó váladékok vizsgálata, amiáltal egyrészt a diagnózis megállapitását siettetik, másrészt a betegség meggyógyulása tekintetében mondják ki az utolsó szót. Ezenkivül a környék lakosságának szolgálatára áll /a fiók/ a különböző növényi és állati paraziták vizsgálatával, kutak, ivóvizek stb-ek megvizsgálása utján. A vármegye lakosságának nem lesz közömbös, hogy az orvosok által vett váladékok, vizminták, stb. vizsgálatának az eredménye 24 óra, avagy csak 4-5 nap mulva érkezik e vissza.

ad.II.

a./ Orosházán, Szarvason évek óta müködik egy-egy szülőotthon. Mind a kettőnek a munkássága eredményes, ugy a község vezetősége, mint lakossága teljesen meg van elégedve mindkét intézmény müködésével. - Mind a kettőben évenként több mint 100-100 ingyen szülés folyik le és ebben a számban nincsenek benne az OTI kötelékébe tartozó tagok. Kiszámithatatlan előnyt rejt magában, hogy különösen a földmives szegénység asszonyai legszentebb hazafiui kötelességük teljesitése közben meleg szobát, tiszta ágyat, tiszta fehérnemüt és egészségügyi állapotuknak megfelelő könnyü és mégis tápláló kosztot kapnak. És ugyanakkor szakszerü orvosi segély áll rendelkezésükre, mert mint legfőbb kivánalom szerepel ebben a kérdésben, hogy szülőotthon vezetője csak szülész szakorvos lehet.

A legközelebbi jövőben Békés, Endrőd és Szeghalom azok a községek, amelyekben a Stefánia égise alatt felállitható lenne egy-egy szülőotthon. A Stefánia bevonását nagyon fontosnak látom, mert ily módon az ugyanabban a községben egyébként is müködő védőnő könnyen elvállalná a felügyeletét és az igazgatási jogkört; egyrészt felelősséggel tartozna, másrészt pedig nem kellene másik alkalmazottat honorálni. A berendezési költségek nem kerülnek tul sokba, legfeljebb 2 szobában kellene elhelyezni 2-2, 4-4 ágyat, csecsemőágyat és kellő mennyiségü fehérnemüt. Ezenkivül egy szerényebb igényü szülő- esetleg mütőszoba berendezése volna szükséges. Közben nagyon fontos, hogy a község elvállalja a fenntartási költséget. A fenntartási költség kb. ilyenformán alakul: egy-egy nőnek átlag 8 napi ápolásra volna szüksége; egy napnak ellátására 1 P-tól 3 P-ig kellene a számitást figyelembe venni, igy szegényebb községekben az ellátást oly módon is lehet biztositani, hogy egy-egy tehetősebb illetve uri család vállalná el egy-egy ápolt kosztoltatását. Számitásom szerint Szeghalmon, Endrődön évenként 40 - legfeljebb 80-ig lenne az ápoltak száma, még Békésen ezen számnak a kétszerese.

b./ Az utóbbi időben dr.Neuber Ede bevezette Debreczenben az általános egészségügyi vizsgálatokat az iskolákban. Vizsgálatairól "a debreczeni I.oszt. elemi iskolás tanulók átvizsgálása e.ü. /egészségügyi/ szempontból" cim alatt hatalmas tanulmányt is adott ki, amely országos feltünést keltett és amit azóta különböző városokban, igy például Hódmezővásárhelyen, Gyulán és ez év őszén Orosháza községben is próbáltak bevezetni. A közegészségügy különböző ágaiban végzett vizsgálatoknak meglehetős eredményeit érték el, de felmutatható és igen dicséretes eredményeik vannak a tbc. terén. Péld. Gyulán, a megyei székhelyen a vizsgáló orvos talált olyan iskolába járó gyermeket, akinek nyilt tüdőkavernái voltak és aki egy hónap alatt képes lett volna az egész iskolát fertőzni. Ilyen általános egészségügyi munkán kivül az iskolákban a fogászatot is be lehetne vezetni minden járási székhelyen, ahonnan a fogász ki-járna a járáshoz tartozó községekbe is, hogy ily módon rendben tartván az iskolás gyermekek fogait, azokat megmentené a rossz fogazat következtében föltétlenül előálló gyomor és bélbetegségek ártalmaitól.

c./ A vármegye főispánja, a vármegye alispánja 1932. év augusztus havában egyöntetüen határozták el, hogy igyekezetük oda fog irányulni, hogy Békésvármegye minta egészségügyi vármegyévé fejlesztessék. - Ezen munkájukban egyik legfontosabb lépésnek látszik, hogy minden községben legyen legalább egy egészségügyi intézmény. Legyen ez Stefánia fiók, avagy egészségvédő ház (családgondozó). Magyarország ezidei belügyminister 1933. május 18-án a képviselőházban a következőt mondotta: a falusi egészségügyi kérdésben, péld. a prophilaxisról: "Ezt ugy tudom elképzelni, hogy egy kis faluban, ahol ott van az orvos, legyen mellette egy védőnő és ők ketten lássák el lehetőleg azokat az összes teendőket és szolgálatokat, amelyeket egy faluban közegészségügyi és szociális téren ellátni kell. Ha azután a nagyobb tagozatokra gondolok, különösen a városi szervezetekre, ott már természetesen a közegészségügyi szolgálatnak is tagozottabbnak kell lennie. Ott lehet beállitani azokat a szakszolgálatokat, amilyenek a Stefánia szövetség, a tuberkulozis ellen védekező egyesület, és a venerás betegségek ellen védekező egyesületek és sorban a többi társadalmi egyesületeink, és ilyen egészségügyi szolgálatot teljesitő intézményeink."

A belügyminister urnak ezen kijelentéseit olyan embertől származónak tekintem, aki nemcsak hatalmánál, de ugy látszik e szakban való tájékozottságánál fogva is hivatva volt ilyen nagy jelentőségü kijelentéseket tenni. A Stefánia, mint szakvédelem, kiváló dolgokat produkált az anya és csecsemővédelem terén. Minden érdemét elismerem. De éppen a minister ur kijelentése szerint is csak nagyobb városokban, vagy nagy községekben kellene Stefániát létesiteni. Ezidőszerint vármegyénkben már csak két ilyen község van, Vésztő és Szeghalom. Ellenben az egészségvédőházak illetve a családgondozók és az általános egészségvédelem a közegészségügynek sok más ágára is kiterjeszti munkásságát; természetesen első főgondja és ez igénybe is veszi munkásságának 50-60 %-át, szintén anya és csecsemővédelmi gondozás. De ezenkivül gondoskodik a faluban levő tüdőbetegekről, fertőző betegségekről, nemi betegekről és minden a közegészségügyhöz tartozó kérdésről. De az egészségvédő házak felállitását különösen azért szorgalmaznám, mert ezek továbbfejleszthetők; amint egy község eléri fejlődésének egy magasabb fokát, amint lélekszáma megszaporodik, az egészségvédő, mint anya a gyermekét, önállóan szárnyrabocsájthatná az anya és csecsemővédelmet oly módon, hogy külön orvost, külön védőnőt alkalmazna vezetésre. A továbbfejlődés folyamán ugyanigy kiválhat azután belőle a nemibeteg gondozó, a tüdőbeteg gondozó stb. stb. Az egészségvédő intézményeknek az is előnye, hogy a hatósági orvos vezetése alatt állván, az egészségügyi hatóságoknak az ügyvezetésbe is nagyobb betekintésük lévén, az egész vezetésre éreztethetik a hatásukat.

d./ A mentőállomások és különösen mentőautók beszerzését az általános közegészségügy előbbrevitelénél nagyon fontosnak tartom. De miután a községek elég nagy áldozatot hoznak a létesitésben és a fenntartásban (1000 lakosonként 25 P-vel járulnak hozzá), nem tartom indokoltnak és a mai gazdasági viszonyokhoz megfelelőnek, hogy amikor bérautót a legtöbb városban lehet kapni megtett km-kint 25-35 fillérért, a mentőautó akkor kiszállásonként 50 fillért számoljon fel.

e./ Kiszállásaim alkalmával tapasztaltam, hogy nemcsak a nép asszonyai, de különösen a kisbirtokosok asszonyai sem tudnak egészségesen főzni és különösen nem tudnak az egészség követelményeinek megfelelően főzni. Nem tudnak egy közönséges sültet vagy egy akármilyen baromfit élvezetesen elkésziteni. Feldarabolják, darabonként nem párolják, hanem olyan szárazra sütik meg, hogy az az elkészitett étel sem nem izletes, sem nem tápláló. Nem ismerik a főzelékfélékből elkészitett izletes és különösen tápláló ételeket. Nem ismerik a gyümölcsevéselőnyeit, nem tudnak zöldségféléket és gyümölcsféléket konzerválni, pedig az ezen ételekben jelenlevő különleges fehérjék, vitaminok és egyéb a szervezetre igen fontos más alkatrészek az emberi táplálkozásban igen nagy fontossággal birnak a mellett, hogy vármegyénkben olcsón termeszthetők is. A járásorvosok személyesen szervezzék meg azokat a tanfolyamokat, és azok vezetésében tanácssal és közreműködésükkel kell hogy odahassanak, hogy ez népünkre jótékony hatását minél előbb kifejthesse.

Ezenkivül nagyon fontosnak látom és saját 23. éves községi orvosi praxisom alatt tapasztaltam is, hogy az egészségügyi propaganda az egészségügynek különböző terrénumán, különösen az egyes fertőzőbetegségek, a ruházkodás, a lakás és a táplálkozás terén is eredményes szokott lenni. A járási t/iszti/ or-

vosok ezen a téren is kell, hogy eredményt érjenek el.

Gyula, 1933. december hó 30.

Dr. Csermák Béla
vm.t.főorvos

16.B.

A Népjóléti Minisztérium leirata a községek egészségügyi helyzetének javitásáról (1933)

Az egészség gondozására szolgáló intézmények fejlesztése és az egészségügyi megelőzés elvének szélesebb körben való terjesztése által a városok egészségügyi helyzete az utóbbi évtizedben jelentős javulást mutat. Ezzel szemben aránylag kevés történt a falvak egészségi állapotának a megjavitására. Nem elég, hogy a községek el vannak látva gyógyitó orvossal, a lakosságot az egészség megóvására és a betegségek megelőzésére is tanitani kell. Nagyobb költséget jelentő intézmények mellőzésével a hatósági orvos alá rendelt és a gyógyitó orvos mellé adott általános egészségügyi védőnők segitségével szándékozom az egészséges életberendezést, életmódot a falusi lakosság körében ismertté és népszerüvé tenni, ennek révén a népbetegségek (a tuberculozis, nemibajok, alkoholizmus) terjedésének gátat vetni, a fertőző betegségek járványszerü kirobbanását s tovahurcolását elfojtani, végül a szegénysorsu sinylődő betegek ápolását is biztositani. Az egészségvédelem ilyen, már kidolgozott tervezetének célszerü kiépitésében a községeket anyagilag is támogatni fogom.

A m.kir.Országos Közegészségügyi Intézet igazgatóját, aki megbizásomból már tárgyalt Alsipán Urral avégből, hogy az egészségvédelmi munka törvényhatósága területén már 1934.év junius havában meginditható legyen, felhatalmaztam, hogy közvetlenül állapodjék meg Alispán Urral az általam meghatározott kereteken belül a szükséges államsegély összegére nézve, Alispán Urat pedig felhivom, hogy gondoskodjék az egészségvédelem céljára szükséges hitelösszegeknek részben a törvényhatóság, részben az érdekelt községek költségvetésében való biztositásáról.

Felhivom továbbá Alispán Urat, hogy az Országos Közegészségügyi Intézet igazgatóját, akit az egészségvédelem szervezésével és a meginditott munkák irányitásával a 41.066/1929.N.M.sz. rendelet (megjelent a Népegészségügy 1929. évi augusztus 15.számában) értelmében megbiztam, munkájában a legmesszebbmenően támogassa.

Budapest, 1933.évi december hó 28-án.

A miniszter helyett:

/olvashatatlan aláirás/
államtitkár.

A-B: Gépelt tisztázatok - BML Alispáni i. - 1933/24337.
Az "A" irat hátoldalán, egyebek mellett a következő feljegyzés olvasható: A javasolt intézmények és intézkedések megvalósitása nagyrészt folyamatba tétetvén - ad acta! III.16. /1834/ - olvashatatlan aláirás.
A "B" irat hátoldalán egyebek mellett: Tud.szolgál. Irattárba - 1934. jan.19. - dr. /olvashatatlan név/ főorvos.

17.

Részlet egy alispáni jelentésből: a megye közegészségügyi helyzete (1935)

TEKINTETES TÖRVÉNYHATÓSÁGI BIZOTTSÁG!

A vármegye közügyeiről és a folyó év szeptember havában tartott rendes közgyülés óta tett nevezetesebb intézkedésekről szóló jelentésemet, az 1886. évi XXI. t.c. 67.§-ának s. pontja értelmében, a következőkben terjesztem elő.

I. Közegészségügy.

A közegészségügyi viszonyok a nagyszámu hastifusz megbetegedések és a kanyaró járvány folytán ezen negyedévben alig voltak kielégitők, s a mult év hasonló negyedéhez viszonyitva bizonyos foku rosszabbodást mutatnak. A fertőző betegségeken kivül leggyakrabban a légzőszervek hurutos megbetegedései fordultak elő, halálokként pedig a szervi szivbajok száma mutat emelkedést. Kanyaró miatt rendeletemre négy iskola záratott be. A bejelentett fertőző megbetegedések a következők:

Betegség neve:	Megbetegedett:	Meghalt:
Roncsoló toroklob	59	1
Vörheny	61	2
Kanyaró	307	2
Bárányhimlő	42	-
Szamárköhögés	71	2
Hastifusz	440	38
Vérhas	106	16
Gyermekágyi láz	8	6
Malária	13	-
Veszettségre gyanus marás	9	-
Gyermekbénulás	9	-
Járványos agy- és gerinchártyalob	1	1
Összesen:	1126	68

Mult negyedévben összesen 969 esetben fordult elő fertőző megbetegedés és 56 esetben okozott halálozást. Örvendetesen csökkent a diftériás megbetegedések száma, mert szemben a mult év hasonló évnegyedének 205 megbetegedési számával, f. év ugyanezen évnegyedében csak 59 diftériás megbetegedés fordult elő. Ez kétségtelenül az általam elrendelt és hatósági orvosok által intenziven végrehajtott diphteria elleni védoltásoknak eredményességére mutat.

Nyilvántartott trachomásoknak a száma 589. Tuberkulózisban megbetegedettek száma 80, meghalt 79. Összesen nyilvántartott gümőkórosok száma 608. Jelentékenyen emelkedett a gazdasági leromlás folytán a szegényalapra gyógykezeltek száma, szemben a mult évi 8756-tal, 12732 esetben történt f./olyó/ évben szegényalapra rendelés.

Népmozgalmi adatok.

Születések száma	2041, m.év u.e.n. /mult év ugyanezen napjáig/	1876
Meghaltak "	1541, " " " " "	1202
Term./észetes/ szaporodás	500, " " " " "	674.

Nyomtatott - BmL Törvényh., B. jkv. - 1935/228.

18.

Részlet a Békés megye egészségügyi helyzetét bemutató alispáni jelentésből (1945.febr.3.)

Népjóléti Miniszter Ur!

Fenti tárgyban és szám alatt kelt rendeletre hivatkozással tisztelettel jelentem, hogy a rendelet 1-13 pontjai alatt lévő kérdésekre jelentésemet megtenni nem áll módomban, mert azokat csak a községektől szerzett adatgyüjtés alapján összeállitott kimutatásokkal tudom megtenni.

Tekintettel arra, hogy a vármegyénél eddig volt nyilvántartások fel nem találhatók, itt a kérdezett pontok nagy részére adat rendelkezésre nem áll. Ezek egyébként is csak kiindulási ponttul szolgálhatnának, mert a háborus események következtében tényleges változások állottak elő, amelyek a jelenlegi egészségügyi intézményeknek teljesen más képét fogják mutatni.

A vármegye területén a postai küldés még most is oly nehézkes, hogy a rendelet kiadása és kézhezvétele is bizonyos időt vesz igénybe. Időt vesz igénybe egyes pontokra való válaszadás is figyelemmel arra, hogy a községek tisztviselőinek egy része elmenekült és sokszor kevéssé tájékozott helyettes látja el a szolgálatot.

Ennek ellenére, az adatszolgáltatások idejében való megtételét figyelemmel kisérem, és ezekre a pontokra is jelentésemet annak idején sürgetés beváras nélkül fel fogom terjeszteni.

A vármegye járványügyi és jelen egészségügyi viszonyaira vonatkozóan, a rendelet 13-18 pontjaira az alábbiakat jelentem.

ad.14. Járványészrevételek. 1944. október 1-től a mai napig járványos megbetegedések nagyobb számban nem fordultak elő, amennyiben ezt a körülményt a bejelentésekből és a halálozásokból meg lehetett itélni. Sőt, fertőző betegségek sokkal kisebb számban jelentkeztek, mint ahogy azt várni lehetett volna. A Diphteria sajátságos megjelenési formát mutatott, amennyiben főleg felnőtteknél volt észlelhető nagyobb számban, de könnyü lefolyásunak mutatkozott.

Ezideig gyermek fertőző megbetegedések járványszerüleg nem léptek fel, de a vörheny esetek száma a már eddig is tapasztaltak szerint, nehány éve emelkedő tendenciát mutat, a mortalitás azonban enyhe, 1-2 % körül mozog. A hasihagymáz esetek száma is azon minimum körül van, amit az utóbbi időben volt alkalmunk észlelni. Kiütéses tifusz esettel három izben találkoztunk a polgári lakosság körében. Az orosz katonai kórházaktól nyert értesülés szerint, náluk volt nehány eset, köztük halálos kimenetelü is, számszerü adatokat nem közöltek. Egyéb fertőző megbetegedések száma nem haladta tul a szezonálisan szokásos megbetegedési számot.

15. A fertőző betegségek fejlődésének meggátolására különös gondot fordítottam. Utasitottam az orvosokat az előirt bejelentések pontos keresztülvitelére, megbetegedések esetén az elkülönitésre, és a folytatólagos, valamint végső fertőtelenitésre. Ennek azonban nagy akadálya még ma is a megfelelő gőzfertőtelenitőgépek és vegyszerekben mutatkozó rendkivüli hiány. Ugy a fertőtelenitést, mint a tetvetlenitést mosás utján és kemencében való fertőtlenitéssel lehet elvégezni. Tetü elég bőven mutatkozik, különösen azokon a helyeken, ahol orosz katonaság nagyobb számban fordul meg, mint átvonuló alakulat. A Gyulán nagy számban lévő katonai kórházakban, állitásuk szerint nagy gondot fordítanak a tetvetlenitésre. Ezen a téren igyekeztünk, a velük való harmonikus együttmüködéssel, legalább enyhiteni a teljesen ki nem küszöbölhető tetvességi kérdésen.

Prophilaktikus intézkedésről októbertól kezdve szó sem lehetett oltások utján /:ty./fusz/, di./ftéria/, himlő:/ megfelelő vaccinák hiányában. A therápiás kérdést a diphteriánál ezideig meg tudtuk oldani szérumokkal, de ezzel kb. ki is merültünk. A nemibetegségek továbbterjedésének meggátlására a gyulai

kórházban müködő nemibeteg ambulancia ugy prophilaktikus, mint therápiás célokat szolgál.

A prophilaxis terén számitásba vehető intézkedéseknek tekinthető az a körülmény, hogy az orosz katonai hatóságokkal történt megegyezés szerint szigoru tilalmat adtam ki orvosaimnak és a kórháznak, az orosz katonák nemibetegségei kezelése tekintetében. - Ennek az a célja, hogy a katonák kénytelen legyenek jelentkezni saját intézeteiknél. Ilyen módon reméljük, megtörténhet a kellő szeparálásuk. A polgári lakosságnál kényszerkezelést alig tudunk alkalmazni. A gyógyszerhiány nagy mértékben akadályoz bennünket a nemibetegségek rendszeres és folytatólagos kezelésében. Leginkább a friss esetek kezelésére fektetünk nagy sulyt, azonban a mai lehetőségek mellett bizonyára sok eset kerüli el a figyelmünket.

ad.16. Békésvármegyébe, általában október első felében vonultak be az orosz csapatok. A háboru a polgári lakosságból vidékenként külömbözőképpen szedte áldozatait. A halálos sérülések száma általában a gyors átvonulás következtében nem sokra tehető. Gyulán pld. összesen 30 haláleset fordult elő hadisérülés következtében.

Lakóházak kisebb mértékben sérültek, leginkább ott /: Orosháza, Békéscsaba, Szeghalom :/, ott ahol a német légibombázást szenvedte végig a lakosság...

A Románián átvonuló orosz hadsereg ott tömegesen fertőződhetett s virulens bajukat hozzánk, mint határmegyébe, gyakran átültették. A nemibetegségek száma általában megnövekedett, mivel a prostitució rendszeres ellenőrzése nem vihető keresztül. Olyan helyeken, ahol kórház és kezelőorvosok vannak, a nemibetegek száma nagyjából megállapitható, ott azonban, ahol orvosok nincsenek, az ilyen betegek magukra vannak hagyva. Kórházi becslés szerint Gyulán, 100-200 között lehet az összes polgári nemibetegek száma, nagyobb részük go./norrhoea/-val.

A vármegye területén kb. ezzel arányban lehet, a nemibetegek száma a beérkezett adatok szerint hozzávetőleg sem ismeretes.

Az orosz csapatoknak Gyulára való megérkezése után hamarosan nagyszabásu kórházi berendezés indult meg részükről, a lakosság ezer-számra adta a szükséges kórházi felszereléseket, ágyat, párnát takarót, szalmazsákot és lepedőt. - Hamarosan minden nagyobb középületet kórháznak rendeztek be, október második felében igénybe vették az 1200 ágyas gyulai állami közkórházat is laboratóriumával és felszerelésével együtt, nemkülönben a tüdőszanatóriumot, kb. 4-500 ággyal.

A még itt tartózkodó kevés tüdőbeteget szélnek eresztették. Ugy tudjuk, sokan pusztultak el közülük. Polgári kórház céljára, a sértetlen állapotban lévő gyermekmenhelyet foglaltuk le és a polgári kórház azóta is itt müködik kb. 150 ággyal, de ehhez hozzá kell számitani a máshol elhelyezett kb. 400 elmebeteget. A fertőzőbetegek számára a menhely mellett levő üres magánházakat rendeztük be, igy a fertőzőbetegek elkülönitése keresztülvihető. - A kb. 500-at meghaladó elmebeteg egy részét kibocsájtottuk, vagy családi ápolásba adtuk, a feltétlenül ápolásra szorulókat a gyulai Almássy kastélyban helyeztük el. A kórház 24 orvosa közül összesen 4 maradt meg, a többi eltávozott. A belgyógyászaton dr.Gyarmati István eddigi h. főorvos, a szülészeten, dr.Budiczky János mütőalorvos teljesit szolgálatot, ez utóbbi a legszükségesebb sebészi feladatokat is elvégzi. A bőrgyógyászatot és nemibeteggondozást, Werner Dénes alorvos látja el, aki évek óta ezen az osztályon müködik. Szemészünk és elmegyógyász főorvosunk nincs, eltávozott a kórboncnok, a laboratórium vezetője is. Az igazgatói teendőket a legidősebb jogán dr.Gyarmati István főorvos végzi. A hatalmas állami kórház ápolószemélyzetének nagy részét sikerült átmenteni a polgári kórházba, de sokat, főleg szakembereket kellett ott hagynunk az oroszok számára. A polgári kórház a legnagyobb nehézségek között indult meg. Csak az ott müködő orvosok önfeláldozó magatartása teszi ma is lehetővé a kórház müködését. Bevezették a fizetőambulanciát, az orvosok által bevett összeg a kórház pénztárába kerül, egyelőre kölcsönképpen. Ilyen módon eddig több, mint 60.000 P. folyt be pénzben, és sok természetbeni orvosi honorárium, ame-

lyet az orvosok a kórház javára ajánlottak fel. Egyéb bevételek: a betegek ápolási dijai, amely azonban nem tarthat teljességre számot, mert igen sokan nem képesek fizetni. A vármegye és a város is hozzájárul időnként kisebb nagyobb összeggel a kiadások fedezéséhez.

A kórház müködése eleinte csak ugy volt megindítható és hónapokon át folytatható, hogy az orvosok, tisztviselők és az ápolók nem kaptak fizetést. Csak karácsonyra javult a helyzet annyira, hogy lehetővévált a tisztviselők és ápolók részére a fizetés kiutalása.

A kórház számtalan nehézséggel küzd. Az élelmet már többé kevésbé sikerült biztositani, de nagy a hiány tüzifában; a tüzifát az ápolóknak kell kitermelni és behozni az erdőből. Nagy a hiány cukorban, egyes gyógyszerekben, pld. Insulin s kötszerekben, főleg gaze-ban. Az állami kórház igen jól el volt látva ezekkel az anyagokkal, de az orosz kórházparancsnokok, leginkább elzárkóztak azon, számtalanszor előterjesztett kérelem elől, hogy adnák ki a szükséges felszereléseket. Ugyszolván csak lopva tudtunk megmenteni némi fehérnemü anyagot, mig milliókat érő nyersanyagunk ott maradt, vagy elvitték. Annyit sikerült elérnünk, hogy a gyógyszereket az utóbbi időben kezdik kiadogatni. E tekintetben a kormány részéről való sürgős intervencióra volna szükség, hogy a nekik nem szükséges gyógyszereket megkaphassuk. Az elmebetegek helyzete igen siralmas. Az ő számukra nem tudtunk szalmazsákot kimenteni, ugy hogy a betegek puszta szalmán hálnak, nagyon hiányos, ugyszolván semmi öltözetben, igen gyér fütési lehetőség mellett. A mortalitásuk megnövekedett, de csodálatosképpen nem feltünően.

A lakosság élelmiszerellátása, 1944 december végéig kielégitőnek volt mondható, amennyiben erre az időre a meglévő tartalékokból ki lehetett osztani a liszt, zsir és cukor háborus adagjait. De hova-tovább mi is, Békésvármegyeiek, akik pedig élelmiszer dolgában soha sem voltunk megszorulva, kezdjük érezni a pótolhatatlan hiányokat. Egyedül talán, az eddigi adagok szerint, a kenyérszükséglet van többé-kevésbé biztositva Gyula m.város kivételével, ahol sok búzát lefoglalt az orosz katonai hatóság. Ez a kérdés tehát még megoldásra vár. Zsir dolgában már rosszabb a helyzet, de egészen rossz cukor tekintetében, mert január és február hónapokra cukrot senki sem kaphatott. Igy a cukor hiányt a csecsemők, kisgyermekek, valamint a terhes és szoptató anyák nagyon megérzik, és ha segítség nem érkezik, ebből nagy egészségügyi kár származhat. Főzelékféle van elég, hus azonban kevés, bár ezt némileg az erősen fogyatkozó baromfiállomány pótolja. Nagy hiány van sóban. Eddig még a lakosság körében nem mutatkozott lényegesebb táplálkozási ártalom, egyes helyeket kivéve, mint Békésszentandrás, amely hadászati okokból lett kiüritve, s a borsodiakéhoz hasonló szenvedéseken megy keresztül. Ezeknek igyekszünk hóna alá nyulni.

Gyula városára óriási feladatot ró és mondhatni nagy csapást jelent az itt elhelyezett számos katonai kórház s az azokban ápolt kb. 8.000 sebesült. Kb. minden 2-3 lakosra jut egy orosz beteg katona. Ezeknek az ellátása a város minden erejét igénybe veszi ugy a lakosság munkaereje, mint anyagi tekintetben. Legnagyobb bajt okozza a hygienikus szempontok semmibevevése, a kórházi szennynek és piszoknak a kórházak udvarán, vagy környékükön való felhalmozása, a fekáliák eltávolitásának rendkivül nehéz volta. Ezen kérdések orvoslása tekintetében, külön jelentés ment a belügyminiszterhez, kérve, hogy eszközöljön ki sürgős változtatást az orosz katonai parancsnokságnál Gyula javára. A legutóbbi időben még növelték a betegek létszámát, elvéve a még egyetlen szabad középületet, az OTI székházát is.

Megyeszerte igen nagy hiány mutatkozik gyógyszerekben. Kezdünk kifogyni a legegyszerübb lázcsillapitókból, nem szolva a nélkülözhetetlen, kauzalisan alkalmazható gyógyszerekről, mint Salvarsan, szivre ható szerek, különböző szérumok stb. A gyógyszertárak szesz és cukor hiányában nem tudják elkészíteni még azokat a gyógyszereket sem, amelyekre különben még volna némi nyersanyag készületük, mint jódtinktura. Denaturált szesz hiányában nem tudnak forrázatokat készíteni.

Miután a polgári kórházban nincs laboratórium, a serológiai vizsgálatokat /:Wassermann, a ty./fusz/ különböző fajai:/ nem tudjuk elvégezni. Az orosz katonai kórház a kiütéses és hastifusz serológiai vizsgálatánál segitségünkre van, azonban Wassermant nem hajlandó végezni a mi számunkra. Az insulin már csaknem kifogyott, igy sulyos cukorbetegeink életveszedelemnek vannak kitéve. Vaccinák hiányában nem vihető keresztül a gyermekek prophialktikus diphteria oltása és kilátástalan az is, hogy a tavasszal himlő ellenes oltásokat végezhessünk, valamint esetleg hasi ty./fusz/ esetén védőoltásokat eszközölhessünk. Diphteria szérumunk kifogyóban van. Kevés tetanus szérummal még rendelkezünk prophilaxis .céljára, therápiás adagaink már nincsenek. Kötszerben is nagy a hiány. Kevés tartalékunkat a kórház számára tartogatjuk. Csecsemőinket nem tudjuk ellátni antirachitikus D vitaminnal. Ez ideig még nem voltak észlelhetők vitamin-károsodások, de éppen a késötéli és korai tavaszi hónapok azok, amelyek e tekintetben perdöntők szoktak lenni.

Gyógyszereket legális uton beszerezni nem lehet. A gyógyszerek beszerzésének két illegális módja van. 1. Romániából hoznak 6-18-szoros árért, 2. az oroszok utján lehet beszerezni, mégpedig azoktól, akik ilyen üzlettel illegitim foglalkoznak, legyen az szakember, pld. orosz gyógyszerész, vagy gyógyszertárban alkalmazott egyén az orosz kórházakban, vagy nem szakember, katonai egyén. Ilyenképpen megoldhatatlannak látszó nehézségek vannak, mert a rendkivüli drága áron beszerzett gyógyszereket a gyógyszerész nem képes még a mai, megjavitott, 100 %-os áremelés mellett sem a közönség rendelkezésére bocsájtani, mégkevésbbé azokat a közgyógyszerellátás terhére kiszolgáltatni. Annak ellenőrzése, hogy ilyen illegitim uton beszerzett gyógyszerek kinél és milyen mennyiségben vannak, lehetetlen a mai viszonyok között, mert az a kevés gyógyszer könnyen elrejthető. Egyes magánosoknak, akik képesek ezeket az árakat megfizetni, kiadják a gyógyszert, de ezek nem szokták ezt elárulni, hogy tovább is kaphassanak.

Orvosi müszerek javitására nincs lehetőség. Ha az orvosok kifogynak belőlük, nincs utánpótlás.

Az egészségügyi intézmények egy része müködésben van, de több helyen, röntgen és egyébb felszerelés hiányában, sem a tüdőbeteggondozó intézetek, sem a szülőotthonok nem müködhetnek. Az OTI sem tud érdemleges müködést kifejteni a vidéki tagokkal való érintkezés hiányában, továbbá mert nem régen elvették a székházát kórház céljára.

A születések száma erősen megcsappant. Ellenben a halálozásoké felemelkedett - úgy, hogy az eddigi szaporodás apadásba ment át. A házasságkötések száma megközelitőleg a régi maradt, kb. 9 %. Ennek kedvező hatása talán később fog mutatkozni.

ad.17. Az előbb elmondottakból önként következik, hogy sok egészségügyi kivánalmunk volna. Megyeszerte igen nagy a gyógyszerhiány, hiányzanak a láz csillapitók, maláriá ellenes szerek /:Chinin, atebrin:/, szivre ható, vizelethajtó gyógyszerek, fájdalomcsillapitók, szérumok, vaccinák, kötszerek. Igen rossz a szappanellátás is, amennyiben a lakosság már hónapok óta nem jut szappanhoz. Ha lugkő volna beszerezhető, e téren hamarosan normális állapotot tudnánk teremteni. Miután a megyében egyetlen nagyobb kórház a gyulai - a Békéscsabai jóval kisebb, ennek hamarosan való visszajuttatására a mi számunkra nagy szükség volna, mert az OKI vizsgálóállomás is csak ugy volna üzembe helyezhető /:amely most teljesen szünetel:/, ha a kórházzal kapcsolatosan a laboratóriumot ujból fel tudnánk szerelni.

A csecsemők tejellátásában az utóbbi időben némi zavar mutatkozik, mivel igen sok tejelő tehenet vitt el az orosz katonai parancsnokság. Magára Gyulára vonatkozólag igen fontos volna az orosz katonai kórházak számának lecsökkentése. Megjegyezni kivánom, hogy pld. Budapesten kb. 300.000 sebesült volna elhelyezendő a gyulai arányoknak megfelelően.

18. A müvivetélés (abortus) kérdése megoldásának szükségessége több felmerült esettel kapcsolatban időszerüvé vált. Egyesek a régi irányelveket általában a mai kor szellemének megfelelően igyekeznek megváltoztatni, mások a há-

borus helyzet által bekövetkezett adottságok miatt óhajtanak változtatást eszközölni a régi rendszeren.

Épen ezért a gyulai orvosi kar behatóan foglalkozott ezen kérdéssel s minden irányban történt alapos kivizsgálás és megfontolás után a következő eredményre jutott.

A müvivetélés eddigi elveit és gyakorlatát általában fenn kivánja tartani továbbra is, mert semmi alapos okot nem lát annak megváltoztatására.

A mai kor szellemét, amely a haladó demokratikus elgondoláson alapszik, semmiféleképen nem lehet ugy értelmezni, hogy abba valamilyen könnyelmüség vagy felületesség volna belemagyarázható. Vétkes könnyelmüség volna az, ha ma, amikor annyira megfogyatkoztunk, a magyar nemzet organizációjának egyik sarkalatos kérdését ne abban látnák, hogy az emberi utánpótlásra elengedhetetlenül szükségünk van még akkor is, ha tudjuk, hogy az ujabb generáció felnevelése sok nehézségbe fog ütközni, mert reméljük, hogy a nemsokára bekövetkező békés időszakban a relative gyors helyzet javulására meg van a kilátás.

A másik, a háboruval szoros összefüggésben lévő kérdés ugy vetődött fel, hogy Magyarországot felszabaditó hadsereg katonái részéről történt szekszuális cselekmények gyakran következményeket vontak és vonnak maguk után, amelyek gyermekáldásban nyilvánulnak meg sokszor olyanok részéről, akik ezt könlönben semmiféleképen sem akarták, vagy rájuk nézve ez a körülmény sulyos egyéni és társadalmi következményekkel jár.

Ezen esetek, bár sajnálatos jelenségek, de nagyon sokszor egyáltalában nem bizonyithatók, vagy ha bizonyithatók is, egymagukban csak a legritkább esetben képezhetnek indikációt a müvivetélésre, de semmiesetre sem egyre-másra kivétel nélkül, azért nem, mert mint a tapasztalat bizonyitja, sok esetben -mint emlitettük- nem állapitható meg a tettes s igy könnyen megvan a kijátszás lehetősége. Sőt abban a reményben, hogy az elkövetett könnyelmü ballépések manapság könnyen katonai atrocitások gyanánt tüntethetők fel s az ilyen módon szerzett következmények müvivetélés indikációjának tárgyát fogják képezni, még talán fokozni fogják a könnyelmü ballépések számát. Csak rá kell fogni egy idegen katonára a cselekményt s máris expiálva lesz a következmény.

Kétségtelen az is, hogy valóban sokan juthatnak illegitim uton ilyenképen teherbe, de ezt ép ugy háborus áldozatként kell felfogni, mint amikor katonák életüket vagy egészségüket áldozzák fel a hazáért. A társadalom bizonyára megfog bocsátani az ilyen nőnek, a gyermek felneveléséről pedig, ha arra nincs egyébként mód, az állam mindenek szerint gondoskodni fog.

Mindamellett nem lehet mereven elzárkózni egy-egy kirivó eset mérlegelésétől, de ennek alapos kritika, meggondolás után kell megtörténnie s célszerünek látszaniék, hogy az eddig szokásos, tisztán orvosi elbirálás mellett a szociális indikációk mérlegelésébe egy birói egyéniség vonassék be, amelyre természetesen a birói karnak felhatalmazást kellene adni.

Nálunk, ahol már régebben vonult keresztül a háboru vihara, ez a kérdés többé-kevésbé elvesztette aktualitását, mivel leginkább a megszállások kezdetén szoktak ilyen esetek előfordulni.

Annyi kétségtelen, hogy a kriminális abortusok száma nálunk a multhoz képest némileg megszaporodott. Ez azonban nem a fenti kérdéssel, mint inkább az általános háborus mentalitással hozható összefüggésbe.

Ebben a kérdésben legcélszerübb volna az egész országra nézve egységes irányelvnek minél előbb való kidolgozása és kötelezővé tétele.

/Olvashatatlan aláirások/

Gépelt fogalmazvány - BmL. Alispáni i. 1946/385. (1945/689.)

19.

Részlet egy alispáni jelentésből: a közegészségügy helyzete (1945 junius 25.)

Igen tisztelt Törvényhatósági Bizottság!

A vármegye közügyeiről s a legutóbbi közgyülés óta tett nevezetesebb intézkedésekről szóló jelentésemet az 1886. évi XXI. t.c. 68.§-ának s. pontja értelmében az alábbiakban terjesztem elő:

I. Közegészségügy:

A háboru, mint az élet minden vonatkozására, a közegészségügyre is rányomta a maga speciális bélyegét. Ez főleg a fertőző betegségek nagyobb mérvü megjelenésében, a népmozgalmi adatok káros eltolódásában és az általános egészségügyi-köztisztasági állapotok leromlásában nyilvánul meg.

Legjellemzőbb a fertőző betegségek megjelenésének fokozódása. Ezek között mint legjellegzetesebb velejáró a kiütéses tifusz érdemel emlitést, amely megyénkben is felütötte a fejét. Legtöbb megbetegedés Orosházán volt (hadikórház). (A felszabaditás utáni három hónapban, vagyis 1944. X.-XII hónapjaiban kiütéses tifuszról nem történt jelentés.) Ez általában enyhe járvány alapjában /!/ zajlott le s most már csak egy-egy eset akad szorványosan. Általában a fertőző betegségek sokkal kisebb számban mutatkoznak, mint ahogy azt várni lehetett volna. Legmegbizhatóbb adatokat erre vonatkozólag a halálozási statisztika nyujt, ennek százalékos kiszámitása szerint megállapitható, hogy a fertőző betegségek bejelentése nem történt kellő pontossággal, a diphteria nagyobb számban mutatkozott, mint a rendes szezonális előfordulásban az előző években láttuk, amelynek oka alkalmasint több tényezőben keresendő, főleg abban, hogy a diphteria praeventiv oltása 1944. II. felétől elmaradt, továbbá, hogy a diphteriának évi görbéi mindenek szerint emelkedőben vannak. Ezt a későbbi pontos adatok fogják kideriteni.

A fertőző betegségek elleni védekezés, amely a leglényegesebb intézkedés a háborus időben, eleinte teljesen elmaradt. Áprilisban sikerült himlőnyirkot szerezni és a himlőoltások az egész megyében rendszeresen elvégeztettek. A nyári időszak legrettegettebb betegsége, a hastifusz ellen ugyancsak sikerült a prophilictikus /!/ védekezést bevezetni, a tifusz elleni védőoltás alakjában, amelyeket most már rendszeresen folynak. Talán ennek köszönhető, hogy a hastifusz megbetegedések száma sem haladja meg eddig a szezonális értéket, sőt annak alatta marad. Azonban az is lehet, hogy csak a bejelentések hiánya következtében mutatkozik ez a jó eredmény.

A diphteria elleni megelőző oltások folyamatban vannak. A nyár másik, a hastifusznál is rettegettebb betegsége, a vérhas, ezideig még nem jelentkezett nagyobb számban, de a hasmenésnek egy sajátságos formája, amelyet "Ukrán betegségnek" szokás nevezni, alkalmasint nem egyéb, mint enyhébb lefolyásu vérhas, elterjedt mindenütt, a mi megyénkben éppen ugy, mint Magyarországon egyebütt is, ahogy erről értesültem.

Az egészségvédelmi intézmények már a felszabadulás utáni időben hamarosan, több helyen, rendszeresen megkezdték müködésüket, de ez meglehetősen lassan haladt előre, mert a berendezések nagyobbára tönkrementek, az épületek megrongálódtak, vagy más célra foglaltattak le és a személyzetben is hiányosság volt. Ennek az évnek a második negyedében azonban már alig volt község, amelyben legalább a csecsemő és anyavédelem ne indult volna meg. Jó irányban halad az ovodák és a napközi otthonok müködése is.

A vármegye 8 tüdőbeteg-gondozó intézménye közül csak 4 müködik, mert a röntgen készülékek több helyen tönkre mentek, vagy ha meg vannak /egy sor hiányzik!/ azért is szükség volna, mivel a megye egyetlen számitásba jöhető tüdőbeteg szanatóriuma felhasználtatott orosz hadikórház céljára és még ma sem volt átadható rendeltetésének, sőt az átadás alkalmasint még néhány hónapig késni fog.

A nemibeteg-gondozók, az eddigi helyeken, rendes medrü müködést folytatnak.

A nemi betegségek számbelileg emelkedést mutatnak, mint az a háborus időben várható volt. De szerencsére még jóideig rendelkezünk kellő mennyiségü gyógyszerrel, ugyhogy a küzdelmet a nemi betegségek ellen eredményesen vehetjük fel. Amennyire kézbe tudjuk tartani a nemi betegségek elleni küzdelem irányitását, annál kevésbé tudunk egyéb betegségekkel szemben sikeresen védekezni, gyógyszerek hiányában. Ennek oka az anyagkészlet rendkivül megcsökkenése, az utánpótlás hiánya, továbbá az, hogy a külföldről behozott gyógyszerek magas, "fekete" áron kerülnek forgalomba és a szegényebb néprétegek számára igy hozzáférhetetlenek.

Ugyancsak óriási hiány mutatkozik kötszerekben is, amelyekből a gyógyszertárakban ugyszólván semmi sincs, s amely körülmény a kórház müködését is nagyon megnehezíti.

A vármegye két régi, nagy kórháza közül a gyulai állami kórház egy percre sem szüntette meg a müködését, de ez év junius elejéig, csak igen szükös keretek között tudta funktióját elvégezni. A gyermekmenhely csak a legutóbbi hetekben tudott talpraállani, mindemellett a nevelőszülőknek kiadott gyermekek gondozása, az ugynevezett külső gondozás, a nevelőanyák dicséretére, mindvégig zavartalan volt, jóllehet a gondozási dijak minimális volta jóformán számitásban sem jöhetett a mai árak mellett, s csak most történt meg ezeknek felemelése. Azonban a mai inflációs viszonyok miatt ez meg sem közeliti a szükségletet. A békéscsabai kórház hosszabb ideig kénytelen volt szünetelni, illetőleg a kórházon kivül igen szük keretek között müködött és csak mostanában kezd lélegzethet jutni. Felszerelése hiányos. A megyében több helyen u.n. szükség kórházak létesültek. Erre kényszeritett bennünket a közlekedési viszonyok leromlása, amelynek következtében a betegeknek további kórházba való beszállitása szinte lehetetlenné vált. Ezért most a szükségkórházak végzik, ugy-ahogy az egyes községekben a kórházi teendőket (számszerint 4 szükség kórház).

Az általános egészségügyi viszonyok erőssen megromlottak. A köztisztaság -kellő fuvar hiányában- igen sok kivánni valót hagy hátra. A szemét elfuvarozása, a fekáliák eltávolitása igen nehezen vihető keresztül.

A lakosság élelmezése vármegyénkben még ma is kielégitőnek mondható, sehol sem mutatkoztak tömegesebb, a táplálkozás hiányára visszavezethető megbetegedések, lényegesebb vitaminkárosodások. Csupán a cukorellátásban van óriási hiány, mivel ebben az évben a lakosság cukorhoz jóformán egyáltalában nem tudott hozzájutni. Itt sürgős segitségre volna szükség. Ugyancsak nagy a hiány húsfélékben. Mindezen okok miatt a több helyen megfigyelt átlagos testsuly--csökkenés minden községben kimutatható a lakosságnál.

A népmozgalmi adatokból megállapitható, hogy a születési adatok száma lecsökkent, a normális 20 %-ról lement 14-15 %-ra. A halálozás sajátságosképpen nem mutat lényeges emelkedést, mert a szokásos 14 %-ot alig mulja felül. Azonban a természetes szaporodás erősen visszamaradt, mert a normális 6 % helyett, alig mutat 1,8 %-ot. A természetes szaporodás elmaradása nem a várható nagyobb halálozásból származik, hanem a születések erős megcsappanásából. Ha azonban számitásba vesszük, hogy az 1944. év utolsó negyedében a természetes szaporodás teljesen elmaradt, amennyiben 1 alá süllyedt (0,8 %-ra), akkor az ez évi számok már a javulás tényét mutatják. A házasságkötések száma eleinte nagyon megkevesbedett, később azonban emelkedést mutatott, de a normális 8 % mögött elmaradt. Itt azonban tiszta képet azért nem kapunk, mert az ezirányu jelentések még mindig hiányosak.

Az ovodák és iskolák egészségügyi gondozása is megkezdődött, de mindezideig meglehetősen hiányos, mert az u.n. szürő vizsgálatok, amelyeknek célja a tbc. elleni védekezés, a vándorröntgen müködésének akadályoztatása és a csekély számu szakorvos miatt nem indulhattak meg. Itt emlitem meg, hogy a tbc. halálozás emelkedést mutat, amint az a mult világháboru után is megfigyelhető volt.

Ahogy az orvosok lassanként visszatérnek szolgálati helyükre, ugy javul a köz és magán egészségügyi ellátás lehetősége, mindemellett orvosokban még

mindég nagy hiány mutatkozik, mivel a megyében normális viszonyok között müködött 240 orvos közül jelenleg csak 120 müködik. Azonban a hatósági orvosi kar már csaknem teljes létszámmal jelen van, a prophilictikus /!/ egészségügyi védelmet sok helyen zavarja az a körülmény, hogy laikus, nem kiképzett egyének akarják kezükbe venni a kezdeményezést, s bár a jóindulat megvan bennük, a szakértelem hiánya sok káros hatást von maga után. Mivel a demokrácia egyik lényege a magasabbrendüség, ennek az áldatlan állapotnak a kiküszöbölése is egyetemleges érdek. Sok időbe fog még telleni, mig a közegészségügyi szolgálat eléri azt a nivót, amelyre az ország ujjáalakitása szempontjából feltétlenül szükség van, de ugy tünik fel, hogy a kezdet nehézségein tul vagyunk s mint egyéb téren, a közegészségügy terén is megindult munkálatok hamarosan meg fogják hozni méltó gyümölcsüket, az egészségesebb demokratikus Magyarország felépitését...

Gépelt tisztázat -BmL Törvényh. B. jkv. - 1945/4.

20.

Az egészségügyi szolgálat Békés megyében, számokban (1947)

Járás (megyei város)	Az orvos tartására kötelezett (5000-nél népesebb) községek	kötelezett	nem kötelezett	A közegészségügyi körök száma	Községeinek összes száma	Okleveles orvosok Összes száma	Közül külföldi oklevéllel birt	Okleveles bábák száma	Másodrendű képesítéssel biró bábák száma	Gyógyszertárak száma
	s z á m a									
Békéscsaba	1	5	-	1	2	48	3	14	-	10
Gyula	1	3	-	-	-	40	1	7	-	5
Orosháza	1	5	-	-	-	30	3	13	-	6
Békési járás	3	8	2	-	-	24	-	20	-	9
Gyomai járás	2	5	1	-	-	13	-	9	-	4
Gyulai járás	3	5	2	-	-	10	1	14	-	5
Orosházi járás	3	9	4	-	-	17	-	17	-	7
Szarvasi járás	4	8	1	-	-	25	-	18	-	9
Szeghalmi járás	4	9	1	-	-	18	-	19	-	6
Összesen:	22	57	11	1	2	225	8	131	-	61

Gépelt fogalmazvány - BmL Alispáni i. 1947/24472.

MELLÉKLET

1 3

2 4

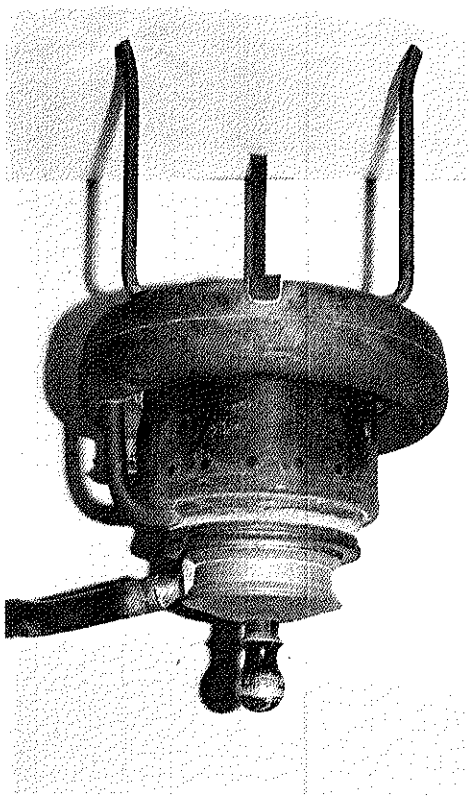

11

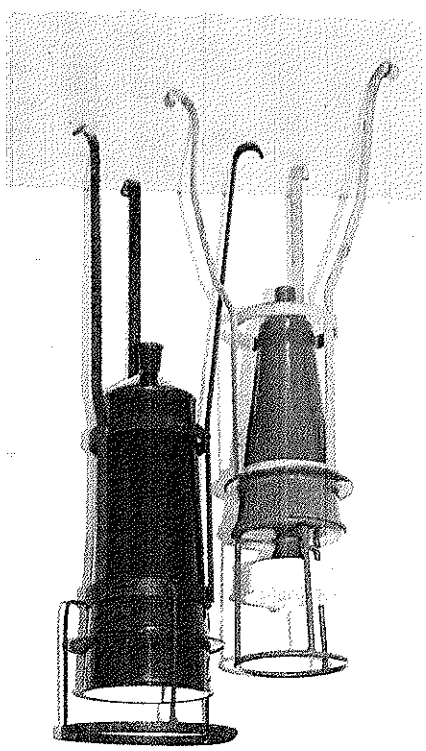

10

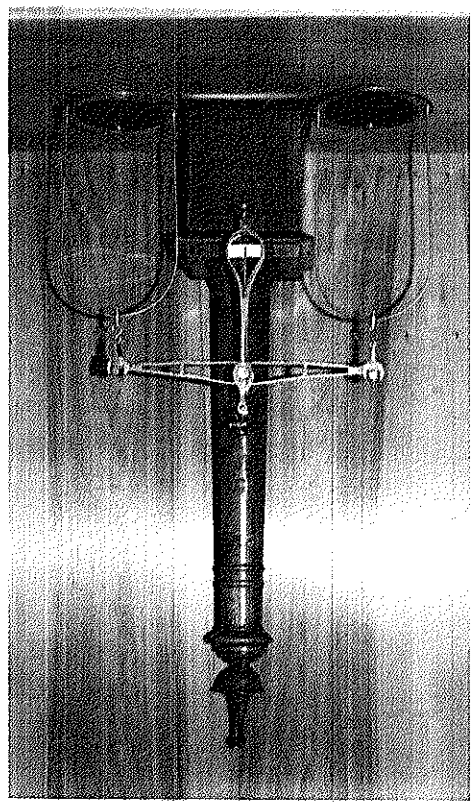

9

8

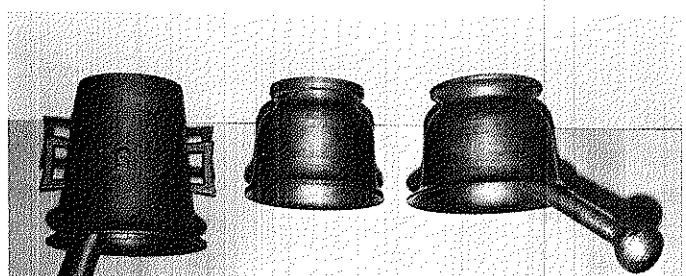

7

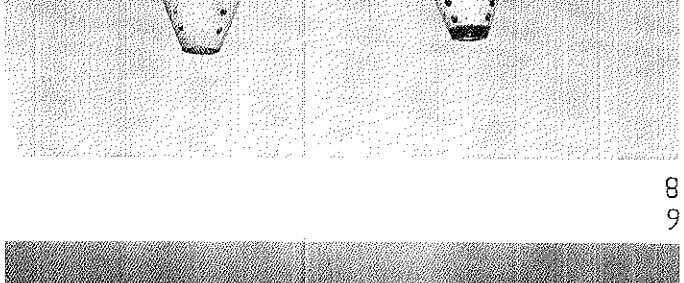
BALS.
PERUVIAN
EXTR.
MALT. FERM.
SIR
HYPOPHOSPH
COMP
AMMON.
CHLOR. DEF.

6

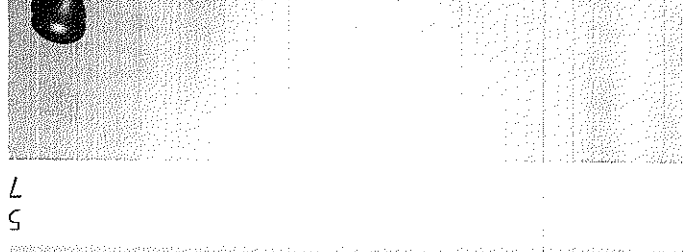

5

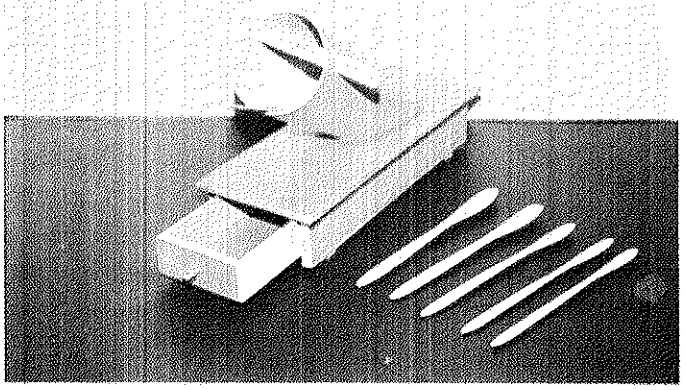

12

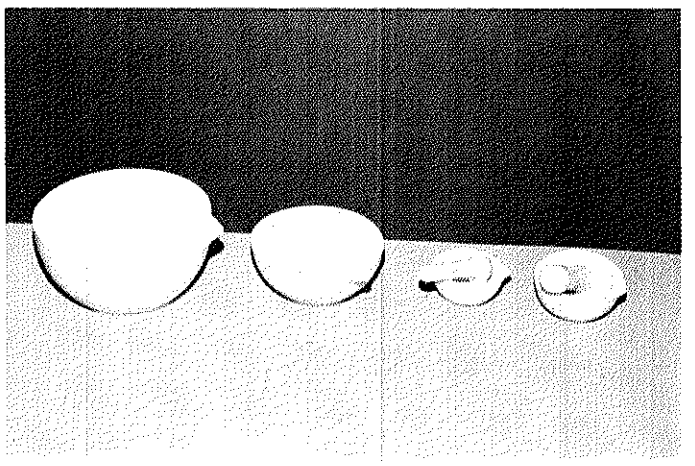

13

14

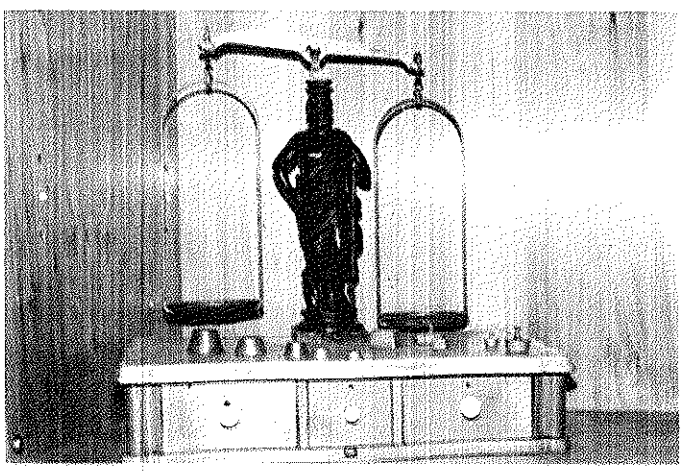

15

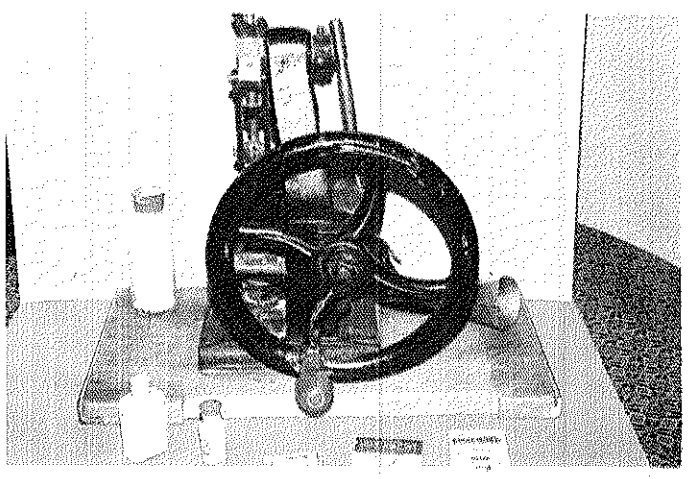

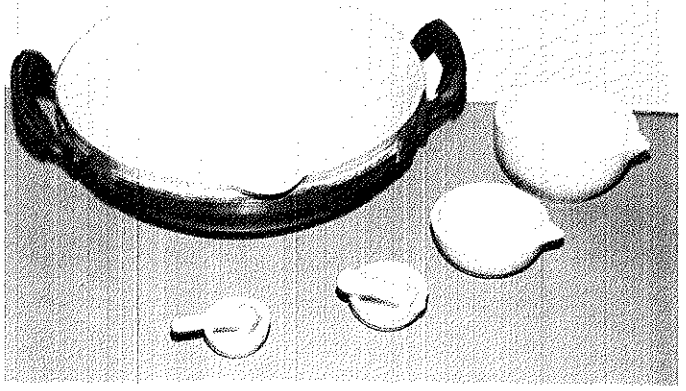

16

17

18

19

20

1-6: Gyógyszertároló eszközök a XIX.sz-ból és a XIX-XX.sz. fordulójáról (a Békés megyei Gyógyszertári Központ házikiállításából)

7-17: Gyógyszerkészítő eszközök a XIX.sz-ból és a XIX-XX.sz. fordulójáról (a Békés megyei Gyógyszertári Központ házikiállításából)

18: A gyulai "Aranykereszt" szignatúrái (1888-tól napjainkig)

19: Gyógyszerdobozok (1888-tól máig) és Kézieladások könyve -1930-as évek- a Gyulai "Aranykereszt"-ből.

20: Officina részlet ("Aranykereszt", Gyula)